

دەپەڕێکە لە نۆڤە کۆتیی ئەلیافی کورد

منتەلی اقرا الثقافى

www.iqra.ahlamontada.com

تەبەقە بۆ شەخسێ راستی

شەخسێ ١٠ رۆژنامە نوێی کوردستان

د. کەمال مەزەزە مەحمود

پێشانی و نۆڤە کۆتیی ئەلیافی کورد

١٩٩٨ - ٢٠٠٨

بۆدەپەزەندى جۇرۇمغا كىتەپ: سەردانى: (مۇنتەدى إقرأ الثقافى)

لتحميل أنواع الكتب راجع: (مۇنتەدى إقرأ الثقافى)

پىراي داڭلۇد كىتەپهاى مۇختەلف مىراجەت: (مۇنتەدى إقرأ الثقافى)

www.lqra.ahlamontada.com

www.lqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى ، عربى ، فارسى)

لە چاپکراوەکانی کۆزی زانیاری کورد

د. کهمال مەزھەر ئهحمەد

“تێگەیشتنی راستی”

سۆننی لە رۆژنامە فۆتۆ ژورنالیستیدا

چاپخانەی کۆزی زانیاری کورد

بەسەدار - ١٩٧٨

پیشکەشه

بهو زانا پایه بلندهی « یتیمه یشتنی راستی » ی له فهوتان زۆرگار کرد .
به « ئەنستاس ماری کەرمەلی » !
بهو « شوکرێلفه ضلی » بهی ئەگەر کورد بۆی زۆر بهرز بووه و ،
ئەگەر عەرەبیش بۆی ده ها بهرز تر !

پیشگی

زۆر که من ئەوانەى تا ئیستا بە تۆسین لە چەند زۆیەکی
 رۆژنامه تۆسی (۱) کوردی کولیونەتەو . مامۆستا ئەمین زەکی یەکەم کوردە
 کە بە شێوەیەکی بیلێوگرافیاى بە کورتى باسی ئەم لایەنە گرنگەى ژبانی
 کولتورێی کوردی کردووە (۲) . دواى ئەو مامۆستا ئەلەددین سەجادیش
 بە هەمان دەستور شویتیکى دیاری لە چاپی یەکەم و دووهمی (میژوی ئەدەبی
 کوردی) یەکیدا بۆ رۆژنامه و گوڤاره کوردی یەکان تەرخان کردووە و بە
 پێى سالی دەرچونیان زیزی کردۆن و چەند زانیاری یەکی کورتیشی

(۱) نۆسەرانی کورد زاراوی (رۆژنامه گهری) بۆ «الصحافة» بە کاردێن .
 منیش نیازم بۆ ناوی کتێبه کهم بنێم « تیکه یشتنی راستی و شوینی لە
 رۆژنامه گهری کوردیدا » ، بەلام قسەى چەند برادەرێکی شارهزا وای لێ
 کردم (رۆژنامه نۆسی) بە کاربنێم چونکە زیاتر لە گەل دەسنوری زمانی
 کوردیدا دەگونجێ ، یەکهەم لەبەر ئەوەی قیاسی هەبێ ، وەك (دوعانۆسی) ،
 دووهمیش لەبەر ئەوەی بۆ «صحفی» (رۆژنامه نۆسی) ئەك (رۆژنامه گهر)
 بە کاردێن . (گهریش باشکریکە بۆ نیشانهی پیشە وەك (ناسنگەر) و
 (زەنگەر) و شتێوا .

(۲) بزوانه : محمد امين زكى ، خلاصه به كى تاريخى كورد و كوردستان ،
 جلدی اول (جزى دوهم) ، بغداد ، ۱۹۳۱ . (همروه ها بزوانه : ل . ۳۷۰ -
 ۳۷۲ى چاپى عمره بێ ئەم كتێبه) .

دەربارەیان بۆلۆ کردوووە تەووە (۲) . دواى شوۆرشى تەمۆزى سالى ۱۹۵۸يش ژمارەيەك تۆسەرى تری کورد چەند بەرھەمىتىكى سەر بەخۆيان لەبارەى لاىەنە جياکانى ژۆژنامە تۆستى کوردى يەووە بۆلۆ کردوووە (۱) .

تۆسەرانى کورد ، بە زمانى تر ، زۆر يا کەم ، باسى ژۆژنامە تۆسىيى کوردىيان کردوووە . بەشى زۆرى ئەو بەرھەمانە بە زمانى عەرەبين (۵) . بە زمانە ئەو رۆقايى بە کانىش ژمارەيەك تۆسەر لە سنورى توانا و پتۆيستدا رۆى جياوازی ئەو باسەيان خستۆتە بەر چا و (۶) . غەبرى کوردیش جاروبار

(۲) علاءالدین سجادى ، مێژۆى ئەدەبى کوردى ، چاپى يەكەم ، بەغدا ، ۱۹۵۲ ، ل ۵۵۱-۵۵۸ ؛ چاپى دووهم ، بەغدا ، ۱۹۷۱ ، ل ۶۲۶-۶۲۹ .

(۴) بۆوانە : عبدالجبار محمد جەبارى ، مێژووى رۆژنامەگەرى کوردى ، کەرکوک - سلیمانى ، ۱۹۷۰ (۱۹۰ ل) (ئەمە بەکەم کتیبى سەر بەخۆى کوردى بە دەربارەى رۆژنامە تۆستى کوردى) . دوکتۆر کەمال فوناد بەشى زۆرى ژمارەکانى « کوردستان » ی بە زەنگۆگراف چاپ کردوووە و کردى بە کتیبى سەر بەخۆ (بۆوانە : « کوردستان - يەكەمین رۆژنامەى کوردى ۱۸۹۸ - ۱۹۰۲ » ، کۆکردنوووە و پێشەکی دوکتۆر کەمال فوناد ، بەغدا ، ۱۹۷۲) ؛ جمال خزەندەر ، رابەرى رۆژنامەگەرى کوردى ، بەغدا ، ۱۹۷۳ (کارگێزى گشتى رۆناکيزى کوردى ئەم کتیبى لە گەل « رۆژى کوردستان » هەمى شێخ مەحمۇدا بەبۆنەى حەفتا و پێنج سالی رۆژنامە تۆستى کوردى يەووە بۆلۆ کردوووە . يەكەمیان بە کوردى و عەرەبى و ئینگلیزى چاپ کراوە) . جگە لەمانە ژمارەيەك وتار لە سەر هەمان باس لە رۆژنامە و گوڤارى جياوازی کوردیدا بۆلۆ کراوە تەووە ، ناوى هەندىکيان لە بەشى سەرچاوەکانى ئەم باسەدا نۆسراون .

(۵) بۆوانە : الدكتور عزالدین مصطفى رسول ، حول الصحافة الكردية ، بغداد ، ۱۹۷۳ ؛ جبار جبارى ، تاريخ الصحافة الكردية في العراق ، بغداد ، ۱۹۷۵ . زۆر تۆسەرى کورد وتار و زانیاری بەکەلکيان دەربارەى مێژۆى رۆژنامە تۆستى کوردى بۆلۆ کردۆتەووە (بە وێنە بۆوانە : محمد الملا عبدالکريم ، الصحافة الكردية درب شائك و مسيرة مجيدة ، - « التآخي » ، بغداد ، ۱۵ حەزيران ۱۹۷۰) .

(۶) دوکتۆر کەمال فوناد لەم کتیبەیدا کە بە زمانى ئەلمانى دەرى کردوووە و بۆ دەستۆستى کوردى تەرخان کردوووە باسى ژمارەکانى « کوردستان » ی =

دەربارەى ھەندىك پەخشە و روژنامەى كوردى بۆلۆ كردۆتەو . لە روژئاوايەكان س . ج . ئەدمۆندس لە ھەموان زياتر بايەخى بەم لايەنەى ژبانی روناكیترى كورد داوھ (١٠) . نىكىتىن (١١) و ئىگلتن (١٢) و

= (سۆفیت - ك . م .) لە سەدەى بیستدا، لە كتیبی : «زمانە ئێرانى یەكان» ، بەشى یەكەم ، مۆسكو - لێنینگراد ، ١٩٤٥ ، ل ١٤٧ - ١٨١ .
(٩) لە ھەردۆ كتیبەكەیدا .

Лазарев М.С., Курдистан и курдская пробле-
ма (90-е годы XIX века-1917), Москва,
1964.

م . س . لازاریف، کوردستان و کێشەى کورد (نەوێتەکانى سەدەى نۆزدەم
١٩١٧)، مۆسكو ، ١٩٦٤ ، لە گەلى شوێن و لایەزەدا .

Лазарев М.С., Курдский вопрос (1891-1917),
Москва, 1972.

م . س . لازاریف، مەسەلەى کورد ، مۆسكو ، ١٩٧٢ ، لە گەلى شوێن و
لایەزەدا .

(١٠) ئەدمۆندس یەكەم بێگانەبەكە لە چەند بەرھەمێكیدا باسێ دەرجوون و
ناوھەروێكى چەند روژنامەبەكى دەگەنى وەك «بانگى حەق» و «روژى
كوردستان» كێدووھ (بزووانە :

C. J. Edmonds, A Kurdish Newspaper : ((Rozhi — Kurdistan)), —
((Journal of the Central Asian Society)), Vol. XII, Part 1, 1925,
PP. 83 — 90; C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, London,
1957, PP. 58 — 59, 301 — 302, 319 ; C. J. Edmonds, The Kurds
of Iraq, — ((The Middle East Journal)), Vol. XI, No. 1, 1957,
P. 55.

(١١) بەتایبەتى :

B. Nikitine, ((Ria Teze)), Journal Kurde d'Erevan, — ((Afrique
et l'Asie)), Paris, No. 3, 1958, P. 57.

(١٢) زۆر بەكورتى لە فۆژبى مێژۆى بەسەرھاتى مەھابادەوھ باسێ
روژنامەنۆسى ئەو دەورەى لە كتیبەكەیدا كێدووھ (بزووانە :

W. Eagleton, The Kurdish Republic of 1946, London, 1963, PP.
8, 59, 68, 78, 101 etc.

رۆندۆ (۱۳) و سه تۆن (۱۴) و هه تر (۱۵) له بهرهمه كانياندا زۆر يا كهه
هاتونه ته سهر باسی رۆژنامه تۆسی کوردی .

بێ گومان ئهم بهرهمانه ههريه کهيان بایهخ و سهنگی خوی ههیه و
که له بهریکی باشی پز کردۆته وه . بهلام ههچ کامیان ، له بهر چهند هویهکی
ئاشکرای به دهه له دهه لآت ، له کهم و کورتی و ههله بێ بهش نیه .
تۆسه رانی کورد تا ئیسته نه یاتوانیوه وینه یهکی هه مۆ لایه نی دهه باره ی
رۆژنامه تۆسی کوردی پیشکesh کهن . دیاره ئهم کاره له توانای
کوردناسانیشدا نیه . ئه مان له مه دا جیتی رهخه نین ، هه رچهنده دهشیان توانی
وینه یهکی کامل تر له م مه ی دانه دا بخه نه بهر چاو . جگه له وه وا دیاره په ی دابونی
رۆژنامه تۆسی کوردی و خه بات و هونه ری رۆژنامه تۆسانی کورد به لای
هه ندیک تۆسه ری رۆژئاوا یه وه ئه نجامی ئال و گۆزی ناوخۆ نیه . به وینه
دلسۆزی و لانه دانی شیخ تۆری شیخ صالح وه که سه رتۆسه ری « رۆزی

(۱۳) بزوانه :

P. Rondot, Publication Kurde en caractères latins ((Hawar,
Komela Kurdi)) Revue Kurde . . .), — ((Bulletin d'études
Orientales)) , T. II, 1932, PP. 300 — 304.

(۱۴)

L. P. Elwell — Sutton, The Press in Iran to—day, — ((Journal
of the Royal Asian Society)) , Vol. XXXV, July — October, 1948,
Parts III and IV, PP. 209 — 219.

(۱۵) به وینه بزوانه :

**"Роже - Курд", - "Восточный Сборник", СПб.,
Изд. Об-ва Русских Ориенталистов, 1913.
кн. I.**

« رۆزی کورد » — « کومه له بهرهمی رۆژه لانی » ، په ترویسبورگ ،
بلاوکراوه ی رۆژه لانسانی رۆس ، ۱۹۱۳ ، کتییی یه کهم ، ل ۲۲۳ —
۲۲۴ .

« کوردستان » به لای ئەدمۆندسەو بەرھەمی ئەوە بقو که به «خزمایەتی دەگەشتە ژنی دووھمی شیخ مەحمود» (١٦) . ئەدمۆندس دان بەویدا دەنی که شیخ تورئی زوربەیی وتارە سیاسی و کۆمەلایەتی بەکانی « رۆژی کوردستان »ی دەتوسی ، بەلام دەشکێ بەشی زۆری ئەو بەرھەمانەیی « لە کتێبە تورکێیە کۆنەکان » وەر دەگرت (١٧) . وەك بەلگەش ئەدمۆندس بە دەستکاری یەوە ناوی ژمارە بەك لە وتارەکانی شیخ تورئی هێناوەتەووە که ئێمە وایترەدا وەك دەقی کوردی بەکەیی پیشکەشیان دەکەین :

«بانگی کوردستان – رۆژی کوردستان» (١٨) ، «مەتەنەت و

سەباتی قەومی کورد» (١٩) ، «فەنی و ئیجتیماعی – میللەت» (٢٠) ،

«موجادەلەیی حەیات» (٢١) ، «ویلايەتی مۆسل لە لۆزاندا» (٢٢) ؛

«سیاسی . داوای حقوقی مەشرۆعە» (٢٣) ، «قەسە ناھەق رەد

ئەکرتەووە» (٢٤) ، «لە فەلاکەت عبیرەت» (٢٥) .

دیارە پێویست بە لیکۆلینەووە و دەمەتەقی ناکا بقو ساغ کردنەووەی ئەوە

C. J. Edmonds, A Kurdish Newspaper, P. 85 . (١٦)

Ibid, P. 86. (١٧)

(١٨) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ١٥٠١ ی تەشرینی دووھمی ١٩٢٢ . باسی ئەو دەکات بۆچی «بانگی کوردستان» داخرا و «رۆژی کوردستان» جێگەیی گرتەووە .

(١٩) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٢ ، ٢٢ ی تەشرینی دووھمی ١٩٢٢ .

(٢٠) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٤ ، ١٣ ی کانونی یەکەمی ١٩٢٢ .

(٢١) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٥ ، ٢٠ ی کانونی یەکەمی ١٩٢٢ .

(٢٢) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٦ : ٢٧ ی کانونی یەکەمی ١٩٢٢ .

(٢٣) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٨ : ١٠ ی کانونی دووھمی ١٩٢٣ .

(٢٤) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ١٠ : ٢٤ ی کانونی دووھمی ١٩٢٣ . وەلامە بۆ وتاریکی رۆژنامەیی «العراق» .

(٢٥) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ١٤ ، ٢٤ ی شوباتی ١٩٢٣ . بەکۆرنی باسی ئەو دەردی سەری یانە دەکات که لە شەڕی یەکەمەووە بەسەر کوردان و نامادەین فیداکاری بۆ رزگاری نیشان دەدا .

که ئیلهامی بیری شاعیرینکی خاوهن بههره بۆ ئەم جۆره باسانه ده‌بێج باری ناله‌باری کورد بقیج که ئەدمۆندس بۆ خۆی یه‌کیك بۆ له‌وانه‌ی ده‌شتیان له‌ دروست‌کردنیدا هه‌بۆ . جیگه‌ی خۆیه‌تی لیره‌دا ئەوه‌ش به‌پینه‌وه‌ یاد که شیخ قورئ شیخ صالح یه‌که‌می ئەو پیتشبرکه‌ ده‌رچۆ که مێجهر سۆن بۆ تۆسینی کوردی به‌ر له‌ ده‌رچۆنی «روژی کوردستان» له‌ روژنامه‌ی «پیتشکه‌وتن» دا کردی . وه‌ك «پیتشکه‌وتن» باسی ده‌کا یازده‌ که‌س له‌و پیتشبرکه‌یه‌دا به‌شدار بۆن ، به‌لام تۆسینی هه‌شتیان ره‌ت‌کرايه‌وه‌ چونکه‌ وه‌رگه‌راو بۆن و سیانه‌که‌ی تریان له‌به‌ر ره‌سه‌نی یه‌که‌م و دووهم و سێیه‌م ده‌رچۆن (٣) .

ئىبراهيم لەو رابەرى رۆژنامەتۆسى بەيدا کە سالى ۱۹۷۶ بىلاوى کردۆتەو
 دەلى « یتىگە یشتى راستى » رۆژنامە بەكى سىاسى و کۆمەلایەتى بوو وای
 نشان دەدا گوايه دەرچونی سالى ۱۹۱۷ دەستى پىن کردوو و سالى ۱۹۱۹
 وەستىراو و بەسەر بەکەو ۶۵ ژمارەى لى دەرچوو (۲۹) . خوشم لەو
 کتیبەدا کە بە زمانى رۆستى دەرەم کردوو تەنها باسى ئەوم کردوو کە
 ئینگلیزەکان بۆ کارى پڕۆپاگەندەى خۆیان دواى گرتنى بەغدا « یتىگە یشتى
 راستى » یان بە زمانى کوردی بىلاو کردوو (۳۰) .

لەمە زیاتر هیچ دەربارەى « یتىگە یشتى راستى » بىلاو نەکراو تەو .
 تەنانت ئارتۆلد ویلسنى وەکیلى حاکمى سىاستى ئینگلیزىش لە عىراق هیچ
 باسیتكى ئەو رۆژنامە بەى نە کردوو هەرچەندە لە کتیبە بەى خۆیدا چەند
 جارێ ھاوتە سەر باسى ئەو رۆژنامە بەى ئینگلیز لە گرتنى بەسەر وە

= خزەندار ، رابەرى رۆژنامە گەرتى کوردی ، ل ۲۳ ؛ محەمەدى مەلا کەرىم ،
 سەرچاوەى ناوبراو .

(۲۹) زاهدە ابراهیم ، کشف الجرائد والمجلات المراقية ، بغداد . ۱۹۷۶ ،
 ص ۵۱ . خاوەنى ئەم کتیبە نەوى زۆر رۆژنامە و گۆنارى کوردی
 یتىراو کە ژمارە بەکیان بە هەلە تۆمار کراون و هى وایان تىدا بە تا ئیستە
 هێچمان دەربارەیان نەبىستوو . بۆ نمونە لە لاپەژە ۱۴۴ ی کتیبە بەیدا
 دەلى : « جریدة بلدی کوردستان . جریدة یومیة سىاسیة . صاحبها :
 مصطفى باشا . صدرت فی : ۹ و الفی امتیازها سنة ۱۹۴۱ » . دورى بە
 مستەفا باشا مافى دەرکردنى رۆژنامە بەكى بەم ناو وە وەرگرتبى و
 بىلاوى نەکردبىتەو .

(۳۰) بزوانە :

**Камаль М.А., Национально-освободительное дви-
 жение в Иракском Курдистане 1918-1932, Баку,
 1967, стр.67.**

کەمال مەزھەر ئەحمەد ، بزوتنەوێ نەتەوێج – زەگاربخواز لە
 کوردستانی عىراق سالى ۱۹۱۸ – ۱۹۳۲ ، باکو ، ۱۹۶۷ ، ل ۶۷ .

دهستان کرد به بلأو کردنه و هیان و دهوری میجر سونی وهك رۆژنامه تۆسیکی
چالاک نیشان داوه (۳۱) .

ئهو زانیاری یانهی دهربارهی «تیکه یشتی راستی» بلأو کراونه ته وه
سه ره زای ئه وهی یه کجار که من له هه لهش به دۆر نین . مامۆستا سه جادی ته نها
ژماره بیستی ئهو رۆژنامه یه ی دیوه و نه یزانیوه ته نانهت ئهو ژماره یهش دۆ
جار چاپ کراوه . زاهیده ئیبراهیم له بهر ئه وهی له بریتی سالی ۱۹۱۸ به
هه له سالی ۱۹۱۷ له سه ر لاپه زه یه کی ژماره یه کی «تیکه یشتی راستی»
چاپ کراوه سالتیکی ره به تی خستوه سه ر ته مه نی رۆژنامه که . جگه له وه
«تیکه یشتی راستی» وهك دوا یی باسی ده که یی ۶۷ ژماره ی لی ده رچووه نهك
۶۵ وهك ئهو ده لی . دیاره «تیکه یشتی راستی» له لایه ن فه رمانده ی گشتی
له شکر ی ئینگلیزه وه ده رکرا نهك «له لایه ن بالێۆزخانه ی به ریتانی ره وه له
شاری به غدا» (۳۲) که تا سالی ۱۹۳۲ شتیك به و ناوه وه نه بو .

وادیاره زاناو قه شه ی به ناو بانگ ئه نه ستاس ماری که ره لی تاقه که سه
کاتی خۆی هه مو ژماره کانی «تیکه یشتی راستی» له به رگیتی تاییه تیدا
پاراستووه (۳۳) . ئهو به رگه له گه ل کتییخانه که ی ماری که ره لی تدا دوا ی
وه فاتی که وته ده ست کتییخانه ی مۆزه خانه ی عیراتی و ئیسه له وی
پارێژراوه (۳۴) .

(۳۱) له به شی سییه مدا دینه وه سه ر ئه م باسه .

(۳۲) جمال خزنده دار ، رابهری رۆژنامه گهرچ کوردی ، ل ۲۳ .

(۳۳) مۆرتیک به م ناوه وه «المکتبه الشرقيه العراقيه للاباء المرسلين الكرملين في
بغداد ۱۹۱۸» به لاپه زه یه کی ژماره بهك و لاپه زه یه کی ژماره به نجا و دو و
لاپه زه ی دوا ژماره ی «تیکه یشتی راستی» به وه نراوه .

(۳۴) کلێسه ی که ره مه لی یه کان سالی ۱۹۴۹ پتر له جه وت هه زار کتیب و به رگی
ته واری رۆژنامه و مۆفار و ده سنۆسی هه مه چه شه نی ئه نه ستاس ماری
که ره مه لی به دباری دا به موزه خانه ی عیراتی . ده وروبهری ۱۳۰۰
ده سنۆس له ناو ئهو دیاری یانه دا هه یه که به شتیکیان که ره مه لی خۆی =

کاتیک له گهل ژماره کانی «تیکه یشتی راستی» دا وهك سرچاوه به کی میژوی خه ریک بوم تیکه یستم که هم روژنامه به لاپه ژمیه کی گرنگ و سیری نه زاروا له میژوی روژنامه توسی کوردیدا پیک دهه یشتی و ههستم کرد دلسوزیک له هه زاران سه ربازی نه ناسراوی کورد له کاتیکي ناسکدا هه ولی داوه به پتی تیکه یشتی سه رده می خوی خره متی گه لی کورد و زمان و نه ده ب و میژوی بکا . تا له خوینده وهی هه متو ژماره کانی بومه وه هاته سه ره و بیره ی «تیکه یشتی راستی» پتویستی به لیکولینه وه به کی دور و دریژه . به و جوړه هه متو ژماره کانیم توسیه وه ^(۴۵) به نیازی ئاماده کردنی هم به ره هه . هیوادارم به هه له دا نه چوبم و توانیستم هه نگاو یکی نوی له مه بدانی لیکولینه وهی میژوی روژنامه توسی کوردیدا بنیم .

به پتویستم زانی به شی به که می هم کتی به بۆ باسی «چه ند لاپه ژمیه که له میژو و بایه خی روژنامه توسی» به شیوه به کی گشتی ته رخا بکه م . له م به شه دا هه ولم داوه هه ندیک زانیاری نوی له قالیکی نویدا عه رز بکه م . به شی دووهم «چمکیک له میژوی روژنامه توسی کوردی» کاریکی پتویسته بۆته وهی بتوانین ده رچونی «تیکه یشتی راستی» له چوارچینه ی میژوی

= نویسنه ی . شایانی باسه هم زانایه دۆ ده ستوسی خوی بۆ باسی کورد نه رخا کردوه : به که میانی سالی ۱۸۹۷ نویسه و ناوی ناوه «تحقیقات عن الكرد» ؛ نوی ترپانی سالی ۱۹۱۹ نویسه و ناوی ناوه «تاریخ الكرد» ؛ به که میانی له موزه خانه ی عراقی به (بزوانه : کورکیس عواد) ؛ الپ انستاس ماری الکرملی . حیاته و مؤلفاته (۱۸۶۶ - ۱۹۴۷) ، بغداد ، ۱۹۶۱ . ص ۲۸ - ۳۰ : ۲۳۳ - ۲۳۴ ؛ کورکیس عواد ، المخطوطات التاريخية في مكتبة المتحف العراقي ؛ بغداد ، ۱۹۵۷ ، ص ۴۹ .

(۱۳۵) به ده که من شتی وای تیدایه به زانیدیتم و نه منوبیته وه . ئهمه ش بۆ خوی جوړه به لکه به که بۆ گرنگی ناوهرۆک و خویشی شیواری نویسنی «تیکه یشتی راستی» ، ئه گینا نویسنه وهی ۶۷ ژماره ی روژنامه به که کاریکی هه روا ئاسان نی به .

راستی خویدا بینین . دیسان لهم به‌شدا هه‌ولم داوه هه‌ندیک زانیاری نه‌زانراو بخمه به‌رچاو و گه‌لیک جاریش به‌تایبه‌تی باسی ئه‌و روژنامه و گوڤارانه‌م کردووه که زانیاری هه‌له‌یان دهرباره بلأو کراوه‌ته‌وه . به‌شه‌کانی تر بق باسی‌کی و چۆنی دهرچۆنی «تیکه‌یشتی راستی» و هونه‌ری روژنامه‌تۆسی ئه‌و و شوینی زمان و ئه‌دهب و میژوی کورد له‌سه‌ر لاپه‌زه‌کانی و چهند باسیکی تر ته‌رخان کراون . له‌و به‌شانه‌شدا به‌پیتی توانا هه‌ولم داوه باسه‌کانی «تیکه‌یشتی راستی» به‌جۆریکی دا‌ب‌زاو له‌ روژنامه‌تۆسی کوردی عه‌رز نه‌که‌م .

ئه‌و شاعرانه‌ی نالی و حاجی قادری کویتی و کوردی و مه‌حووی و شاعیرانی تر که له‌ به‌شی پێنجه‌مدا بلأو کراونه‌ته‌وه له‌گه‌ڵ دیوانه چاپ کراوه‌کانی ئه‌و شاعیرانه‌دا به‌راورد کراون و جیاوازی به‌کانی تیوانیان نشان دراون ، له‌وانه‌یه‌ سودیان بق شاره‌زایانی ئه‌دهب هه‌بن . وه‌ک ده‌بینین زۆر جار توشی جیاوازی دین له‌تیوان شیعره‌کانی ناو «تیکه‌یشتی راستی» و ئه‌وانه‌ی ناو دیوانه‌کان ، به‌تایبه‌تی له‌ شیعره‌کانی نالیدا . دۆر نی‌یه‌ ده‌ستۆسی جیاوازی ئه‌و شاعیرانه‌ی لای شوکر یلفه‌ضلی یا لای میجر سۆن هه‌بوین .

له‌ راستیدا گۆزینی ریتۆسی وتار و باسه‌کانی ناو «تیکه‌یشتی راستی» و ساغ کردنه‌وه‌ی وشه‌ و رسته‌کانی کاریکی زۆر گران نی‌یه‌ ، به‌لام ئاسایش نی‌یه‌ ، زۆر جار پێوستی به‌ بیر کردنه‌وه‌ و وردبۆنه‌وه‌ هه‌یه‌ . وا لی‌ره‌دا چهند نمونه‌یه‌کی که‌م ده‌خمه‌ به‌ر چاو :

« هتا هاتین علما صنعته تنزلان کرد» ^(٣٦) واته «هتا هاتین عیلمه‌ن و صنعه‌ ته‌ن ته‌ن‌زولان کرد» ؛ «امجا ری حج» ^(٣٧) واته «ئه‌مجا ریتی حج» ؛ «لمه‌ عجایتر چه‌ او ترقیه‌ اورویایه‌کان به‌ حوتصد صال کردیان ژاپونه‌کان

(٣٦) بزوانه : سه‌روتاری ژماره‌ سێو هه‌وت ، ١٥ی تهموزی ١٩١٨ .

(٣٧) بزوانه : ژماره‌ په‌نجا ، ١٤ی ته‌شرینی یه‌که‌می ١٩١٨ .

بسی صالی بویان میر بو « (۳۸) واته » له مه عه جایه بتر چریه ئه و
 تهره قییه ی ئه ورو پایه کان به ههوت صد سأل کردیان واپۆنه کان به سستی
 سأل بویان مهیسه ر بو « ؛ «چونکه هه مو تفکریک امر و فکری امه به که له
 دنیا دا بشریکی سالم و مساوی حکم فرما بێ « (۳۹) واته : «چونکه هه مو
 موته فه کیری که ئه مرۆ فیکری ئه مه یه که له دنیا دا به شه ری به یتکی سالم و
 مساوی حکم فرما بێ « ؛ «ری و شوین با و با پیریان بی کم دکن « (۴۰) واته
 «ری و شوینی با و و با پیریان پێ گوم ده که ن « .

دهستکاری شتوازی تۆسینه کانی ناو «تیگه یشتی راستی» مان به
 پتویست زانی ئه گینا له وانه بو خۆتەر به ئاسانی له مه به ست نه گا و به ده ست
 خۆتینه وه ی وتار و به شه وه رگیرا وه کانی به وه هیلاک بێ . له وه ش زیاتر که
 نشانمان دا دهستکاری شتوازی تۆسینه کان نه کرا وه تا ئه وانه ی مه به ستیانه
 با شتر له و ئال و گۆزانه بگه ن که به سه ر ریتۆس و شتوازی تۆسینی کوردیتا
 هاتون . زۆر به ده گمه ن به نیازی قوتار کردنی رسته کان له له نگه یه کی زه ق
 ناچار بوین تا ک (مفرد) بکه یه کو (جمع) یا به پێچه وانه وه . ئه و جوړه
 دهستکاری به که مانه مان خستۆته یتوان دۆ که وانه وه . لیره دا نۆتۆنه یه ک
 دهخه یه به رچا و :

«تیگه یشتی راستی» له به ئی «ئه ده بیانی کورد» ی ژماره
 هه شتا ئه م رسته یی وه ها تۆسیوه : «... له و رۆژنامه
 کوردانه که له مه ویش نه شرکرا ...» ، به نیازی رۆژ کردنه وه
 ئیه له شوینی خۆیدا واما ن لی کردووه : «... له و رۆژنامه
 (کوردی یانه ی) که له مه ویش نه شر(کران) ...» .

(۳۸) بزوانه : ژماره په نجاو شه ش ، ۲۵ ی تهرینی دووه می ۱۹۱۸ .

(۳۹) هه مان ژماره .

(۴۰) بزوانه : سه رونا ری ژماره هه شت ، ۲۶ ی کلونی دووه می ۱۹۱۸ .

هيواددارم ئەم بەرھەمە شوئنی خۆی لە کتێبخانەی کوردیدا بگرتی و
مايەي رەزامەندی خۆتەر و شارمەزانی کورد یی .

کۆتایێ سوپاسی بێ پایانم پیشکەش ئەو برادەرانه دەکەم کە هەریەکەیان
بەجۆرێ دەستیان لە دەرکردنی ئەم بەرھەمەدا هەبە ، تایبەت ئەو دڵسۆزانەي
بەر لە من هەولی بایەخداریان بۆ ساغ کردنەوێ گەلێ رۆی نەزانراوی
رۆژنامەتۆستی کوردی داوە . پێ بە دڵ سوپاسی هاوۆی و برای بەزێ ئەندامی
یاریدەری «کۆژی زانیاری کورد» کاک محەمەدی مەلا کەریم دەکەم بۆ
یاریدەي هەمە جۆری . زۆر سوپاسی برایان هێمنی شاعیر و زەبیحی
رۆژنامەتۆس و مەلاح سەعدوللای ئەندازیار دەکەم کە هەریەکەیان بەجۆرێ
دەستی یاریدەیان بۆ درێژ کردم . برایانی چاپخانەي « کۆژی زانیاری
کورد » ییش ، تایبەت کاک کامیل مەنسوری بەزێوەبەری ، جینگەي سوپاسی
تایبەتیم .

بەشى يەكەم

چەند لاپمەزەيەك

دەربارەى مېژۆ و بايەخى رۆژنامەنۆسى

(دياز) ى سەركومارى مەكسىك كاتى خۆى وتويە : «حەزەدە كرد
خاوەنى ئەو كارگانه بۆمايە كە كاغەز و مەرەكەب دروست دەكەن تاوەكو
هەمويانم بۆتاندایە » . لە ماری كرىتىنى شازنى ئىسپانىاش دەگىژنەووە كە
وتويەنى : «تەنانت لەناو مار و مېرۆشدا توشى رۆژنامەتوس دىتە» . دەلەين
حاكىمى قەنزەويلاش وتويە : «لەووە ناترسم دەرگاى دۆزەخم بۆ بكرىتەووە ،
بەلام لەجىزەى قەلەمى رۆژنامەتوسىك گيانم دىتە لەرزىن » . قەسەكانى
ناپلىقنىش ھەر لەم بارەىووە گەلىك مانا بەخشن : « سى رۆژنامە لە سەد
ھەزار سەرباز زياتر دەترسىن » ^(۱) . قۆلتىرىش راست دەكا كە دەلىق :
«رۆژنامەتوسى دەزگايە كە بە كەس نائىك ، بەلام ئەو جىھانى كۆن
دەزوخىنى بۆئەووەى جىھانىكى نوێ دامەزرىنى » .

نمونەى ئەم قانە زۆرە و ھەر يەكەشيان بەجۆرەك گرنگى رۆژنامە و
رۆژنامەتوسى دەخاتە رو . زۆركەس رۆژنامە و گۆڤار بە «دەسلەلاتى

(۱) بزوانە : «الدستور» ، بيروت ، العدد ۲۴۹ ، كانون الاول ۱۹۷۶ ، ص ۱۹ .

چوارم»^(۲) ناوده بن . له راستیدا له گهل وەرچرخانی هه مو رژیتیکدا
سەر له بن ئهم « دمه لاتی چوارمه » وهك سنج دمه لاته كه ی تر (نه شریعی و
تفیدی و قضائی) ده گوززیت .

① رۆژنامه و رۆژنامه نویسی میژویه کی دۆر و درێژی پز له رۆداو و
ئالوگوزیان ههیه^(۳) . له شارستانه تی کوندا چهند نمونه کی سهر ههیه
که هه ریه کیان به جۆر و شتوازیك له رۆژنامه ده کهن ، یان به لای که مه وه
به خزمایه تی پیتی ده گه نه وه . چهند ههزار سالتیک له مه وه بهر فرمانزه ووا
کۆنه کانی میر کاروباری ولات و شه زه کانی سوپا و گه لیک شتی تری له و
بابه تیان به شتیه کی رازاوه له سهر بهرد هه لده کهن د ووا یی له گهل خویان
ده یانبرده ناو گوززه وه یان بۆ نه وه ی دوا ی خۆبانیان به جی ده هیشت .
سه ره زای ئه وه زوربه یان ده نگوباسیان له سهر دیواری بته خانه کان هه لده کهن د
بۆ نه وه ی خه لک بیابین . هه ر شتیکی گرنگ روی بدایه له سهر تاشه
به ردی نوێ هه لیانده کهن د و به دیوارا هه لیانده واسی . دوا ی ئه وه ی
میسری به کان توانی یان کاغه ز له (به ردی) دروست بکه ن فرمانزه وایانیان
که وته بلاو کردنه وه ی ئه وی مه به ستیان بۆ له سهر ئه و جۆره کاغه زه . له
موزمخانه ی لۆقه ری پاریس پارچه کاغه زکی له و بابته هه یه که ده گه زته وه
ده ورو به ری ۳۷۵۰ سال له مه وه به رو به وتاری یه کییک له وه زیره کانی ئه و
سه رده مه پزکراوه ته وه که تیایدا باسی ده ولت و کاره کانی ده کات . له وه ش

(۲) «السلطة الرابعة» . بۆ یه که م جار سالی ۱۸۲۸ ئهم زاراوه بۆ رۆژنامه و
رۆژنامه نویسی به کاره یانرا به تابه تی دوا ی ئه وه ی رۆژنامه نوێان که وته
عه ودالی ئه و هه والانه ی په یوهندی یان به کار و ره فتاری میری و
کاربه ده ستانه وه هه یه .

(۳) به شیک له زانیاری به کانی ئهم به شه له سه رچاوه ی ئه نسکلۆپیدی جیاواز
وهرگیراون . ناو و لابه زه ی ئه و سه رچاوانه له کۆتایی ئهم کتێبه دا تۆمار
کراون .

سەرتر ئەوەتە کە مێژۆتۆسی بە ناوبانگی کۆن ھیرۆدۆت^(٤) باسی ئەو دەکات کە گواھە میری بە کۆنەکان رۆژنامە ی رەخنە و گالتە و گەپیان ھەبوو کە بە کیکیان ناوی « رۆژنامە ی کۆشک » بوو و دەلی تۆسەرەکانی باسی رابواردنی شەوانی پاشا و خوا پێداوەکانیان دەکرد و بە بیانوی قە ی خۆشەو و توانجیان تی دەگرتن^(٥) .)

رۆژنامە کۆنەکانیش کە دەستی بالایان لە رازاندنەو ی شارستانەتی زودا ھەبە دەوری خۆیان لە پێشخستی رۆژنامەتۆسی سەرەتایی کوندا بینی و دەسکەوتی رۆژھەلاتی بەکانیان لەم مەیدانەدا بەرھەویش برد . پتر لە دۆھەزار ساڵ لەمەو بەر یۆلیۆس قەیسەر دەستی کرد بە بلۆکردنەو ی ئەو وتار و لیکۆلینەو و دەمەقالتی و باس و خواسانە ی لە ناو « ئەنجومەنی پیران » (مجلس الشيوخ) دا رویان دەدا . تا ئەوکاتە ئەو ھەوالانە لە چوارچێوە ی ئەنجومەنی ناوبراو و ئەندامانی و فەرمانزەوایان نەدەچوو دەری . ئەم کارە ھێند ئەنجامدار بو وای لێھات بوو کاریکی رۆژانە و سەرەتای ھەنگاوێکی گرنگی تر بۆ مەیدانی خۆی . زۆری نەخایاند ھەر لە رۆمای کۆن و سەردەمی یۆلیۆس قەیسەردا بلۆکراوە ی کێ رۆژانە پەیدا بو کە بە ناویش خزمایەتی نزیکی خۆی لە گەل رۆژنامەتۆسی نویدا دەگەیتیت (Acta diurna Urbis))) واتە «روداوی رۆژانە»^(٦) . ھەر وەکو بە ناو کەیدا دیارە ئەم «روداوی رۆژانە» بە باس و خواس و بەسەرھات و خۆشی و ناخۆشی ولات و خەلکی بلۆدە کردەو . سەر ئەوە بە تەنانت ھەوالی وەك ژن خواستن و مندال بون و نابۆتی و بزباری قورسی دادگاکان و باسی

(٤) مێژۆتۆسی ھەرە بە ناوبانگی ئەغریقە کۆنەکان ھیرۆدۆت لە سەدە ی پێنجەمی بەر لە عیسا زیاو .

(٥) بزوانە : الدكتور محمد نجيب ابوالليل ، الصحافة الفرنسية في مصر منذ نشأتها حتى نهاية الثورة العربية ، القاهرة ، ١٩٥٣ ، ص ١٥ - ١٦ .

(٦) « الحوادث اليومية » .

و مرزش و هونه ر و هه والی ده گهن و سهیری بلآوده کرده وه . «روداوی رۆژانه» له شوته گشتی به کان هه لده واسرا و نوسه ری تایه تی رۆنوسی ناوهرۆکیان ده کرد و به شار و ناوچه کانی ولاتدا بلآویان ده کرده وه . ئهم بلآو کراوه یی یۆلیۆس قه یسه رایمه زرانده نزیکه ی پینچ سه ده ژیا (له سه ده ی یه که می بهر له دایک بۆنی عیسا تا سه ده ی چواره می پاش عیسا) . یه کیک له هه نگاوه گرنگه کۆنه کانی ئهم مه یدانه (چینی به کان ضابطه) . ئه وانیش له سه ده ی حه وته مدا بلآو کراوه یه کی تایه تی یان هه بو که له «روداوی رۆژانه» که ی یۆلیۆس قه یسه ر زیاتر له رۆژنامه ی ئیمزۆی ده کرده . چینی به کانی یاسا و بزیار و روداوه کانی ژبانی رۆژانه ی کۆشکی پاشایان بلآو ده کرده وه و ئه وانیش ناویکی تایه تی ماناداریان بۆ هه لبارد بۆ : « دی باو » واته (هه واله کانی پایتهخت) . ئه مهش بۆ خۆی یه کیکه له ناوه هه ره کۆنه ده گمه نه کان که له ناوی رۆژنامه ی ئهم سه رده مه ی ده کرد .

(ديسان له ئه وروپا له سه ده کانی ناوه ندا بلآو کراوه یه ک به ناوی «پامفلیت» (Pamphlet) مه په ییدا بۆ ^(۷) که له شیوه ی په خشه «نشره» و کتییی پچوکدا بلآو ده کرایه وه . ئهم پامفلیتانه له سه ده ی پازده وه له زۆر شوته ی ئه وروپای رۆژناوا بلآو ده کراوه وه . گه لیک له پیاوه ناوداره کانی ئه و سه رده مه بیر و را و ههستی خۆیان له و رینگه یه وه به خه لک ده گه یانده . زوربه ی ناوه رۆکی ئه و «پامفلیت»انه بۆ مه بهستی سیاسی و ره خه له زۆرداری رۆیم ته رخا ن ده کرا ن . ته نانه ت چه ند بزوتنه وه یه کی جوتیارانی ئه وروپای ئه و سه رده مه «پامفلیت»ی تایه تی خۆیان یان بلآو ده کرده وه . له و بلآو کراوانه دا باسی زولم و زۆری ده ره به گایه تی و کاربه ده ستانیان ده کرد و داواکانی خۆیان یان راده گه یانده .)

(۷) له Pamphilus ی لایینی یه وه وه رگیراوه . دو مانای هه به : کومیدیا و کالته جاز و هيجا با کورته باس و کتییی پچوک .

هەر لهو سەردەمه‌شدا له‌ ئەنجامی پەرەسەندنی پەيوەندی بازرگانی له‌تێوان شار و ولاتاندا ، له‌تێوان ئەوروپا و ئاسیادا خاوەن مال و خەلکی تریش زیاتر له‌ جاران کهوتنه‌ عەودالی هەوایی ئەو شوێنانەیی که‌لوپەلیان بۆ دەناردن یا که‌لوپەلیان لێوه‌ ده‌هێنان . له‌وکاتەوه‌ به‌ندەر و شارە گەوره‌کانی ئەوروپا بۆنه‌ مه‌لبەندی کۆکردنه‌وه‌ و بلۆکردنه‌وه‌ی ده‌نگوباسی هه‌مه‌جۆر . له‌ سەده‌ی شانزده‌هه‌مدا له‌ شاری ئینیسیا (بندقیه‌) ده‌زگابه‌کی تایبه‌تی بۆ کۆکردنه‌وه‌ی هه‌واڵ و ده‌نگوباس دامه‌زرێنرا . پێشه‌یه‌کی نوێش به‌ ناوی «نوسه‌ری ده‌نگوباس» هه‌و داها . له‌ شارە گه‌وره‌کاندا هه‌ت وا هه‌بۆن خۆیان به‌تایبه‌تی بۆ ئەو کاره‌ ته‌رخان ده‌کرد و هه‌واڵ و ده‌نگوباسی فه‌رمانزه‌وایان و روداوی شاران و باری بازرگانی و گه‌لێ شتی تریان کۆده‌کرده‌وه‌ و رێکیان ده‌خست و ئینجا بلۆویان ده‌کرده‌وه‌ . هه‌ر له‌مه‌شه‌وه‌ ناوی «غزه‌ته‌» په‌یدا بو (٨) ، چونکه‌ ئەو بلۆوکراوه‌ی ده‌نگوباسه‌ له‌ شاری ئینیسیا یه‌کی به‌ غزه‌ته‌یه‌ک ده‌فروشا و غزه‌ته‌ش ((Gazzetta)) ناوی پارهی‌یه‌کی له‌ زیو دروستکراوی ئەو شارە بو . ئەم ناوه‌ له‌ ولاته‌کانی ئەوروپادا ورده‌ ورده‌ بۆ مانا تازه‌که‌ی بلۆو بۆوه (٩) .

ئەم ئال وگۆژانه‌ دوا هه‌نگاو بۆن بۆ په‌یدا بۆنی «رۆژنامه‌» به‌جۆره‌ی ئیمزۆ ده‌بینین ، به‌تایبه‌تی چونکه‌ بونه‌ یه‌کیکیش له‌ هه‌وینه‌ گرنگه‌کانی دۆزینه‌وه‌ی چاپ که‌ بێ ئەو رۆژنامه‌تۆستی نه‌یده‌توانی بگاته‌ پله‌ی ئێسته‌ی . چاپیش می‌زۆی تایبه‌تی خۆی هه‌یه‌ که‌ یه‌کیکه‌ له‌ ئەنجامه‌ هه‌ره‌

(٨) له‌ سه‌ره‌تادا و بۆ ماوه‌ی نیو سەده‌یه‌ک کوردیش «غزه‌ته‌»یان له‌ بریتی رۆژنامه‌ به‌کارده‌هێنا . وادیاره‌ ئەو وشه‌ ئەوروپاییه‌ له‌ رێکه‌ی زمانی تورکی به‌وه‌ گه‌یشتۆته‌ کوردی .

(٩) به‌تایبه‌تی دواي ئەوه‌ی روناکبیریکی فه‌ره‌نسه‌یی (ت . رینودو T. Renaudot) له‌ سالی ١٦٣١ وه‌ ده‌ستی کرد به‌ بلۆکردنه‌وه‌ی La Gazette

گرنگه کانی په یدابونی نویښ و دانانی کتیب . له وده یی نویښ په یدا بووه و ناده میزاد دهستی کردووه به نانی هه نگاوی گوره له مهیدانی بهرو پش چونی شاره تانه یدا ، کتیب بووه ته رقی هره گرنگ و بزونه ری هره پتیرستی نه و بهرو پش چونه . له سرده می ناسوری به کانه وه کتیب و کتیبخانه په یدا بون . کتیبی نه و سرده مه به بارست گوره و به سینگ قورس و به ناوهرؤک پچوک بون - کتیبیک چنده ته تیک دهو ، گواسته وهی چنده عزه بانه کی پی دهو یت ، که چی خوتنده وهی به حوچه له وانه بو تاقه سعایتیک نه خایتی . له دوايه شدا کار گه یت به وهی دق دانه کتیبی چنده صد لاپه زه پی به ناسانی له پاکه ته شقارته به کدا جیگه یان یتسه وه . سالی ۱۸۹۶ له برلین فهره نگیك چاپ کرا که برتی بو له ۵۰۰ لاپه زه و هر لاپه زه کیسی ۲۷ دیز و هر دیزیکي ۷۰ پیتی تیدا بو به لام بارستی هه موی برتی بو له ۳۳ × ۲۴ × ۸ ملیه تر ، واته چنده ساتیه ترینکی سی گوشه که له قوتووه شقارته به ک پچوکره (۱۰) .

دیاره نه م گوزانه گوره به ماوه به کی دور و دریزی پتویست بو . گهلانی روزه لات له و ماوه به دا چنده دهستکه ویتکی گرنگیان به دی هینا که دوری دیاریان هه بو بو کورت کردنه وهی رنگی گه یتن به چاپ . میسری به کان به که م جوری کاغز یان له (بهردی) دروست کرده دوی نه وان هر له روزه لات دروست کردنی جوری تری کاغز دوزرایه وه که تاراده به ک له کاغزی عیستی ده کرد . نه و جوره کاغزه به که م جار له سده ی به که مدا له لایه ن چینی به کانه وه به کاره یترا ، به لام له سر خؤ بلاو بووه . له

(۱۰) بزوانه :

Богданов Н. и Вяземский Б., Справочник журналиста, Ленинград, 1965, стр. 652.

ن. به گدانوف و ب. فیاژیمسکی ، رابری رۆژنامه نویسی ، به زمانی رۆسی ، لنینگراد ، ۱۹۶۵ ، ل ۶۵۲ .

سه مرقه‌ند سالی ۶۵۰ و له به‌غدا سالی ۸۸۰^(۱۱) و له قاهره ده‌وروبه‌ری ۱۱۰۰ ده‌ستان کرده به‌کاره‌یتانی . به‌لام هیچ‌کام له گهلانی ئه‌وروبه‌تا نزیك سه‌ده‌ی سیازده ئه‌و کاغه‌زه‌یان نه‌ده‌زانی و ئه‌وساش له رۆژه‌هلانی به‌کانه‌وه فیزی بون .

هر له رۆژه‌هلایش به‌کهم جۆری سه‌ره‌تای چاپ په‌یدا بو . چینی به‌کان له ده‌وروبه‌ری کۆتای سه‌ده‌ی شه‌سه‌مه‌وه^(۱۲) فیزی ئه‌وه بۆن له سه‌ر پارچه‌ ته‌ختی گه‌وره‌ پیت و وشه و وینه به‌ جوانی و ریکوپیتی هه‌لکه‌نن و به‌ هۆی مه‌ره‌که‌بی ره‌نگاو ره‌نگه‌وه چه‌ند هه‌زار دانه‌یه‌کی لێ چاپ بکه‌ن . ئه‌وروپایی به‌کان له ده‌وروبه‌ری کۆتای سه‌ده‌کانی ناوه‌ندا له چینی به‌کانه‌وه فیزی ئه‌م جۆره‌ چاپه‌ بون . دیسان چینی به‌کان به‌کهم گه‌ل بون که به‌ر له ئه‌وروپایی به‌کان به‌ نزیکی چوار سه‌ده‌ به‌کهم هه‌نگاویان نا بۆ دروست کردنی شیک که تارا ده‌یه‌ک له ماکینه‌ی چاپی ده‌کرد .

ئه‌م دۆزینه‌وانه هه‌رچه‌نده پتویست و گرنگ بۆن ، به‌لام ئه‌نجامیان کهم و کیشه‌یان زۆر بۆ . بۆ وینه چاپ کردن به‌ هۆی هه‌لکه‌ندنی ته‌خته‌وه ماوه‌یه‌کی زۆری پێ ده‌ویست و ده‌شبو ئه‌و پیت و وینه‌ی هه‌لده‌که‌نرێن گه‌وره و بێ پیچ و په‌نا بن . بۆ هه‌ر لاپه‌زه‌یه‌ک پتویست بو ته‌خته‌یه‌کی تاییه‌تی هه‌لکه‌ندری و دوا پێ فزێ بدری .

بۆ زāl بۆن به‌سه‌ر ئه‌م کۆسپانه‌دا ده‌بۆ جۆره‌ پیستیکی تر بدۆزێته‌وه ، به‌تاییه‌تی دوا ی ئه‌وه‌ی له «چه‌رخێ بوژانده‌وه‌ی ئه‌وروپادا»^(۱۳) خۆیندن و

(۱۱) هه‌ندیک سه‌رجاوه باسی ئه‌وه ده‌که‌ن گوایه ژماره‌یه‌ک جینی له‌لایه‌ن عه‌ره‌به‌وه به‌ دیل گیراون و له‌وانه‌وه فیزی کاغه‌ز دروست کردن بون (بژوانه : محمد نصر ، صحافة الملايين ، القاهرة ، ۱۹۶۵ ، ص ۱۵) .

(۱۲)

S. Natarjan, A history of the Press in India, London, 1962, P. 3.

(۱۳) «عصر النهضة الأوروبية» .

خوینده‌واری پهره‌یان سه‌ند و نوسه‌ران که‌وتنه‌ئوه‌ی به‌ زمانی خه‌لک بنوس
نه‌ک لاتینی ، واته‌ دوای ئه‌وه‌ی کتیب وه‌ک به‌ره‌میتکی روناگیرتی که‌وته
بازاره‌وه^(۱۴) بۆیه‌کا وای لیه‌ات ده‌سنوسی گران یا به‌ره‌می پچوکی
چاپ‌کراو به‌ ته‌خه‌ی هه‌لکه‌ندراو دادی خه‌لک نه‌ده‌ن . ئه‌وسا بیر
ئاده‌میزاد بۆ ئه‌وه‌ چو پیتی جیا جیا له‌ قوژ دروست‌بکات و له‌ کوره‌دا سوری
بکاته‌وه . راسته‌ ئه‌م جۆره‌ پیتانه‌ زۆر زۆ ده‌سوان یا ده‌شکان ، به‌لام
دۆزینه‌وه‌یان هه‌نگاویتکی گه‌وره‌ بو بۆ ئێرک که‌وته‌وه‌ی ته‌واو له‌ چاپی
نوێ . ورده‌ ورده‌ مس و ئاسن جینگه‌ی قوژبان گرته‌وه‌و به‌وجۆره‌ پیتی
له‌بارتر په‌یدا بو .

هه‌رچه‌نده‌ کوششی چه‌ند که‌سیک رینگه‌ی ئه‌م دۆزینه‌وه‌یه‌ی دوایان
خۆش کرد به‌لام داھتانی چاپی نوێ به‌ پیتی نه‌چه‌سپاو «متحرک» به‌ ناوی
داھتینه‌ری ئه‌له‌مانی یوحنا گۆتینبورگه‌وه (Johannes Gutenberg)
(۱۴۰۰ – ۱۴۶۸) به‌ستراوه^(۱۵) که‌ ده‌ورو به‌ری سالی ۱۴۴۵ توانی

(۱۴) تا ده‌ورو به‌ری کوتایح سه‌ده‌کانی ناوه‌ند کتیب ته‌نها بۆ ئه‌ندامانی چینه‌کانی
ژوروی کۆمه‌ل بو ، به‌تایبه‌تی ئه‌وانه‌یان که‌ لاتینی‌یان ده‌زانی . نۆسه‌ر و
زاناکانی ئه‌وروپا به‌ زمانی نه‌ته‌وه‌یه‌ی خۆیان نه‌بانه‌نوسی ، هه‌مویان
لاتینی‌یان به‌کارده‌هێنا . سه‌ره‌زای ئه‌وه‌ ده‌سنوس گران بو ، بۆیه‌کا زۆر
به‌ده‌گه‌ن ده‌که‌وته‌ بازاره‌وه ، شوێنی ئاسایج ئه‌وسای کتیبخانه‌ی
کلێسه‌ و ده‌سه‌لاندراو ده‌ولمه‌ندان بو . له‌ سه‌ره‌تای «جمرخی
بوژاندنه‌وه‌» وه‌ نوسه‌ران که‌وته‌ به‌کاره‌یتانی زمانی نه‌ته‌وه‌یه‌ی .

(۱۵) شوێنی یوحنا گۆتینبورگ (۱۴۰۰ – ۱۴۶۸) له‌ به‌ره‌وه‌پیش‌چۆنی
شارستانه‌تی مرۆفدا تایبه‌تییه‌ ، به‌هۆی داھتانه‌که‌ی ئه‌وه‌وه‌ زادی بیر
زانا‌یان بووه‌ مولکی هه‌موان . به‌داخه‌وه‌ به‌لکه‌ له‌باره‌ی ژبانی‌یه‌وه‌ زۆر
کمه‌ ، تا ئێسته‌ ته‌مانه‌ت سالی له‌دایک‌بونی ته‌واو نه‌زانراوه . هه‌رچه‌ن
بچ کاره‌که‌ی گۆتینبورگ وه‌ک نوسه‌ری رۆژئاوایی گه‌ . سێلیتری ده‌لێ
«له‌و جۆره‌ کارانه‌به‌ که‌ تا‌قه‌ جارێک رو ده‌ده‌ن و دوباره‌ نابنه‌وه‌» (پروانه‌:—
G. C. Sellery, The Renaissance. Its Nature and Origins, Madison,
1962, P. 234).

مه‌کینه‌یه‌کی چاپی ته‌خته دروست‌بکات که به ده‌ست ئیشی ده‌کرد . دواى رنک‌خستى لاپه‌ژه‌ی پتویت به پیتی نه‌چه‌سپاو چه‌ند لاپه‌ژه مه‌به‌ست بوایه به‌و مه‌کینه‌یه چاپ ده‌کرا و ئینجا پته‌کان دیسان به‌سر قاسی تایه‌تیدا دابه‌ش ده‌کرانه‌وه بۆ به‌کاره‌یتانی تریان . ئهم به‌که‌م مه‌کینه‌ی چاپی گۆتنبورگ له سه‌عاتیکدا سه‌د لاپه‌ژه‌ی چاپ ده‌کرد (١٦) . ئهمه خیرایه‌کی بن‌هاوتا بو بۆ کاتی خۆی . جگه له‌وه به‌هۆی ئهم مه‌کینه‌یه‌وه توانرا هه‌له‌ی ناو کتیب که‌م بکریته‌وه و به‌کیه‌تی ناوه‌روکی پیارزری که نه‌بونی به کیشه‌یه‌کی گه‌وره‌ی ده‌ستومه‌ کۆنه‌کان داده‌نری ، چونکه زۆر جار ئه‌وانه‌ی رونوسی ئهو ده‌ستوسانه‌یان ده‌کرد ده‌ستیان له ناوه‌روکیان ده‌دا و به ئاره‌زو و به پتوانه‌ی تیگه‌یشتی خۆیان لیان لاده‌برد یا شتی نوێیان ده‌خته‌سر .

ئهم کاره‌ی گۆتنبورگ گه‌وره‌ترین ده‌سه‌کونی روناکیرتی سه‌رتاپای گه‌لی ئه‌له‌مانی‌یه له سه‌ده‌ی پازده‌دا ، به‌تایه‌تی چونکه بووه سه‌ره‌تای به‌ربابونی شو‌ژشیک‌ی گه‌وره له ژبانی روناکیرتی گه‌لانی ئه‌وروپا و ئینجا هه‌مو جیهاندا . داهیتانی چاپی نوێ ریگه‌ی پیشک‌ه‌وتنی زانست و بوژاندنه‌وه‌ی که‌له‌پور و بلا‌وبونه‌وه‌ی بیرى نه‌ته‌وه‌پێ ئاسان و خو‌ش کرد . گه‌ر ئهو ده‌سه‌ک‌ه‌وته گه‌وره‌یه نه‌بوایه خو‌رت‌دن و خو‌رت‌ده‌واری هه‌روه‌ک جاری جاران له قاوغیک‌ی ته‌سک و مه‌ودایه‌کی تایه‌تیدا ده‌مایه‌وه . به‌لام دواى هه‌رزان و زۆر بۆنی کتیبی خو‌رت‌دن فیرگه‌ش زۆر بو . لێره‌دا جیگه‌ی خو‌رت‌ه‌تی باسی ئه‌وه بکه‌ین که یه‌کیک له‌و کتیبه که‌مانه‌ی گۆتنبورگ بو یه‌که‌م جار به مه‌کینه‌که‌ی خۆی چاپی کردن «ریزمانی لاتینی» بۆ فیرگه‌کان . گۆتنبورگ ئهو کتیبه‌ی چه‌ند جارێک له‌چاپ دایه‌وه و دۆر نیه ئهو «ریزمانی لاتینی» به‌له‌مه‌دا تاقانه‌ بوین . له هه‌مان کاتدا داهیتانی چاپی نوێ

(١٦) بزوانه : ن. به‌گدانوف و ب. فیازیمسکی ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ٤٣٧ .

بووه هژبه کی یاریده ری گرنگ بۆ خیرا بونی چەند ئالوگۆزیککی کومه لایه تی
 که بهر له وه به ماوه یه کی کم دهستیان پهی کردبۆ ، وهک یه کگرتنی زمانه
 نه ته وه یه ئه وروپایه ککان و پهیدا بۆن و په ره مند و بلاو بو نه وه ی ئه ده بی
 نه ته وه یی ، به تایه تی داوی ئه وه ی بازار بووه شوینی فروشتنی کتیب .

وهک چاوه ژوان ده کرا چاپی نوێ به خیرایه به ئه وروپادا بلاو بۆوه ،
 هه رچهنده گۆتینبورگ و هاوه له کانی ده یانویست نه ئینی ما کینه که یان
 یارژن . له ماوه ی نیوسه ده دا (تا وه کو سالی ۱۵۰۰) نزیکه ی ۳۰ هه زار
 کتیبی چاپ کرا و که وه بازار وه که له هه ر یه که یان ده ورو به ری ۳۰۰ دانه
 چاپ ده کرا . واته ژماره ی هه مق ئه و کتیبانه ی له ماوه ی ئه و نیوسه ده ده دا
 چاپ کران خۆی ده دا له نزیکه ی ۹ ملیۆن دانه . ئه مه ش بۆ خۆی سه ره تایه کی
 گرنگ بۆ بۆ گۆزینی رۆی ژبانی کومه لایه تی و رونا کیریی له هه مق جیهاندا .

شایانی با سه هه ر زۆ ده ست کرا به چاپ کردنی به ره مه یی ئه ده بی و کتیبی
 کۆن . بۆ وینه یه کیک له و کتیبانه ی گۆتینبورگ بۆ یه که م جار به مه کینه که ی
 خۆی چاپی کردن داستایه کی ئه له مانی به که به شیعر هژرا وه ته وه . له
 هه مان کاتدا چاپخانه کان دهستیان کرده بلاو کردنه وه ی به ره مه یی ئه و زانا و
 نوسه رانه ی که به بیر و باوه ژ دۆی رژیسی سیاسی و ئابوریی دهره به گتی بۆن و
 داوی گۆزینی کومه لیان ده کرد (۱۷) . هه ر له بهر ئه وه ش بۆ کلێسه و
 ده سه لاتداران له سه ره تا وه به توندی دۆی داهیتانی چاپی نوێ وه ستان و
 ته نانته له چەند به یاننامه یه کی تایه تیدا تیر و پز به سه ر و پۆنه لاکی
 گۆتینبورگ و مه کینه که ییدا هاتن و دۆزینه وه ی چاپی نوێ یان به کاریککی
 خراپ و ناله بار له قه له م دا !! . پاپا و کار دینه له کان له وه ده ترسان ئینجیل
 به شیه وه یه کی فراوان بلاو بیته وه و بگاته ده ست هه مق کس و ئه مه ش بیته

(۱۷) وهک به ره مه به ناو بانگه کانی تۆماس مۆر و ئارازمس و گه لیکی تری وهک
 ئه وان .

هۆی ئهوهی خهلكی بۆخۆیان له ناوهروکی تی بگهن و بهوجۆره پهرده له رۆی ئهوان و دوركهوتهوهیان له رێگهی ئایینی دروست ههلبالری (۱۸) . ئینجیلیش به کم کتیب بو که گوئینبورگ به مه کینه کهی خۆی چاپی کرد . دیاره هیز نه بو بتوانی بلاوبونهوه و پیشکوهتنی خیرای چاپ و چاپه مه نی بوهستینی بۆیه که تاریک په رستان به ناچاری په نایان برده بهر رێگهی تر به نیازی که م کردنهوهی «زیانه کوشنده کانی» چاپ . له سالی ۱۵۵۹ هه کتیه دهستی کرده دهر کردنی لیستی قه دهغه کردنی کتیب . ژمارهی ئه و لیستانه (۱۹) تائیت له ۴۰ تیه ژویه و ناوی هه زاره ها کتیبی گرنگی هه مه جۆریان تیدایه . شایانی باسه به شیکی زۆر له و کتیبانه دهستان له کاری کتیه نه داوه ، زور به یان کتیبی فله سفی و رونا کبیری رۆتن . کتیبی وا هیه ناوی له سه ر ئه وه خراوته ناو ئه و لیستانه وه چو نکه خاوه نه کهی چه ند سه دهیه ک له مه و بهر زانی ئه وهی کردووه بلی زه وی خزه . ناوی زۆر ناوداری که م هاوتای وه ک قولتیر و هۆبس و دیکارت و برۆدۆن لاپه زه کانی ئه و لیستانه یان « رازاندۆته وه » .

سه ره ژای ئه وه و هه ر له بهر ئه وهش وادیاره ده بۆ مه کینه ی چاپی تازه داها تو له بهر چاوه زار به خوین سۆر بکری . کۆنه په رستانی ئه وروپا هه ر زۆ دهستان نایه بینی به کیك له خاوه ن چاپخانه رونا کبیره ناوداره کان تا بیکه نه عیره ت بۆ ئه وانی تر . سالی ۱۵۴۶ دۆلییه ی تۆسه ر و فیه له سوف و

(۱۸) پاپا و کاردیناله کان ده مێک بۆ به ئاره زوی خۆیان ناوه روکی ئینجیلیان لیک ده دا به وه و بیر ئایینی وایان بلاو ده کرده وه که له گه ل ئینجیلدا نه ده گونجان . هه ر له بهر ئه وهش بۆ پاپاکان بهر له داها تنی چاپ خوتنده وهی سه ره به خۆی ئینجیلیان قه دهغه کرد بۆ ، ده بۆ پیاوی نابین نایه نی ئینجیل بۆ خه لک بخوتنه وه و بۆیانی سه رح کن .

(۱۹) ناوی ئه و لیسنه به به لاتینی به م جۆره یه :
 ((Indet librorum Prohibitorum)) .

خاوهنى يەككە لە چاپخانى كانى شارى لىۋن (۲۰) لە ناوۋەزاسى پارىسى پايتەختدا و بە بەرچاۋى خەلگەۋە لە ھەزەنى لاۋىتيدا سوتىنرا . بەلام زۆرى نەخاۋاند نەۋەى ئەو خەلگە و مېژۆ ھوكمى رەۋاى خۆياندا - سالى ۱۸۸۹ ھەر لە ۋىتەندا كە دۆلىيەى تيا سوتىنرا پەيكەرىكى پز شاناۋى بەرزبۆۋە بۆ ئەۋمى ھەتا ھەنايە چىرۆكىكى مانادار بۆ ھەمۆكەس بگىزىتەۋە .

داھىنانى چاپ گەۋرەترىن كارى كەردە سەر رۆژنامەتوسى . بەرلەۋەى سەدەى پازدە كۆتايى بى ، واتە ماۋەيەكى كەم دۋاى دۆزىنەۋەى چاپى نوۋى ، ھەندىك لە ۋا مافلىتەنەى ئەۋروپا كە باسما كەردن بە چاپ كراۋى بلاق دەكرانەۋە . دۋاى ئەۋە بە ماۋەيەك لە ژمارەيە ۋلا تى ۋەك ئەلەمانيا دەست كرا بە چاپ كەردنى رۆژنامە كە لە سەرەتاي سەدەى ھەفدەۋە بەجۆرىكى ھەست پىن كراۋ كەۋتە بلاقبۇنەۋە و پەرەسەندن . رۆژنامەى ۋا پەيدا بۆ كە چەند ھەزار دانەيەكى لىن چاپ دەكرا . لەگەل ئەۋەشدا تا ئەو كاتە نە توانا ھەبو نە پىۋىستى بۆ دەر كەردنى رۆژنامەى رۆژانە . زورپەى ئەۋ رۆژنامەنى دەرەدەچون مانگانە و كەمىكيان ھەفتانە بۆن . سالى ۱۶۶۱ لە لايزگى ئەلەمانيا بۆ يەكەم جار لە مېژۆدا رۆژنامەيەكى رۆژانە بە ناۋى ((Leipziger Zeitung)) ۋە كەۋتە بازارەۋە . ئەمە ھەنگاۋىكى زۆر گەۋرە بۆ بۆ سەردەمى خۆى . ۋلا تىكى پىشكەۋتۋى ۋەك ئىنگىلەرە تا سالى ۱۷۰۲ تواناى دەر كەردنى رۆژنامەيەكى ۋەك ئەۋەى لايزگى نەبۆ . بەلام بە تىكرا سەدەى ھەژدە و تۆزدە بە سەرەتاي پەرەسەندنى خىراى رۆژنامەتوسى ئەۋروپا دادەنرەن . رۆژنامەى بەناۋانگى «تايىس» (The Times) كە لە سالى ۱۷۸۵ ۋە دەستى بە دەرچون كەرد سالى ۱۸۱۵ تەنھا پىنچ ھەزار

(۲۰) دۆلىيە (Dolet) (۱۵۰۹ - ۱۵۴۶) يەككە لە نوسەر و زانا ناۋدارەكانى فەرەنساي نېۋەى يەكەمى سەدەى شازدەھەم . كە سوتىنرا تەمەنى ۳۷ سال بۆ .

دانه‌ی لی چاپ ده‌کرا . به‌لام له ناوه‌ندی هه‌مان سه‌ده‌دا ژماره‌ی چاپ‌کراوی
گه‌شته ۵۲ هه‌زار و به‌ر له کوتایج ئه‌و سه‌ده‌یه گه‌شته ۸۰ هه‌زار دانه له
روژیکدا .

گه‌لانی‌تر له ئه‌وروپایه‌کانه‌وه فیزی به‌کاره‌یتانی چاپ و بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی
روژنامه‌ی نوێ بون . هه‌ر زو ژماره‌یه‌ک له خاوه‌ن چاپخانه‌کانی ئه‌وروپا
ده‌ستیان کرده دارشتنی پیتی عه‌ره‌بی بۆ ولاته‌ موسلمانانه‌کان . به‌وینه له
سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی شانزده‌دا یه‌کیک له چاپخانه‌کانی ئیتالیا پیتی عه‌ره‌بی
تایه‌تی خۆی هه‌بو . ئه‌و چاپخانه‌یه بۆ یه‌که‌م جار قورئانی چاپ‌کرد . هه‌ر
له‌و ده‌ورو به‌ره‌شدا له هه‌مان چاپخانه به‌ره‌می ژماره‌یه‌ک زانای عه‌ره‌ب و
موسلمانی وه‌ک (ابن سینا) چاپ‌کرا . فاتیکنیش بۆ مه‌به‌ستی ئایینی خۆی
زۆر زو که‌وته وه‌رگیزان و چاپ‌کردنی زنجیره‌ کتیبکی ئایینی گاوره‌کان و
به‌روژه‌لاندن بلاوی کردنه‌وه .

بلا‌وبه‌نه‌وه‌ی روژنامه له‌به‌ر چه‌ند هۆیه‌ک که دوا‌یج باسیان ده‌که‌ین
زۆر له‌وه دواکه‌وت . له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا سه‌ره‌تای په‌یدا‌بونی روژنامه‌توسی
ولاتانی روژه‌لات تا راده‌یه‌کی زۆر به‌ره‌می هاتن و سیاسه‌تی
ئه‌وروپایه‌کانه . له‌ زۆر شوێن کۆلۆنیسته ئه‌وروپایه‌کان بۆ کاری
پروپاگه‌نده‌ی خۆیان و له‌به‌ر خاتری ئه‌و ژماره‌ زۆره‌یان که ر‌ژا‌بونه
روژه‌لات ده‌ستیان کرده دانه‌زراندنی چاپ و روژنامه که به‌شیکیان
به‌ده‌ست میسانیر (مبشر)ه‌کانه‌وه بو . به‌م جو‌ره ئینگلیزه‌کان له‌ سالی
۱۷۸۴ه‌ ده‌ستیان کرد به‌ بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی « غه‌زه‌ته‌ی که‌لکه‌تا »
(Calcutta Gazette) . دوا‌به‌دوا‌ی ئه‌وه له‌ به‌نگال و چین و شوینی‌تر
روژنامه‌ی له‌وبابه‌ته په‌یدا بو . عوسانی‌به‌کانش له‌و شوێنه‌وه‌ی فهرمان‌ژه‌وا
بۆن ده‌ستیان کرد به‌ ده‌رکردنی روژنامه‌ی ره‌سمی که به‌ده‌گه‌ن له‌ باسی
یاسا و فهرمانه‌کانی سولتان و کاروباری ده‌وله‌ت به‌ولاوه‌ شتیکی‌تریان بلا‌و

دەكردهوه . يەككە لەو رۆژنامانە «الزوراء» (٢١) بۆ كە لە ١٥ى حوزەيرانى سالى ١٨٦٩وه عوسمانى يەكان لە بەغدا دەستيان كرد بە بلاوكردنەوهى و بەوجۆره دەيتتە يەكەم رۆژنامەى عراق (٢٢) . سەرئەوهى ئەم رۆژنامەى دەورووبەرى ٤٨ سال (تاوهكو داگیرکردنى بەغدا لەلایەن ئینگلیزهوه سالى ١٩١٧) ژیا و ئەوهش بۆ خۆى درێژترین ئەمەنە لە سەرئاپای مێژۆى رۆژنامەتۆسى عراقدا .

زۆرى ئەخاياند رۆژنامەى نیشتمانیش لە رۆژهەڵات سەرى دەرھینا . بەلام مەودای گەشەکردنى ئەم رۆژنامانە كەم بو . بەوینە لە ولايتكى گەوره و خاوەن شارستانەتى كۆنى وەك چين تا نيوى دووهمى سەدهى تۆزده ريگەى دەرکردنى رۆژنامەىەكى رۆژانە بە زمانى ئەتەوهيخ ئەدرا .

رۆژنامە لە ھەمو شوييتك دەتوانى دۆ دەورى زۆر جياواز بيبى — دەورىكى پيشكەوتوى پز لە بىنا و پەرورده و ھاندانى چاكە يا دەورىكى كۆنەپەرستى رۆخينەر . لە سەردەمى ئالوگۆزى گەورەى وەك شوژشدا ئەم دۆ روو جياوازمى رۆژنامەتۆسى زۆر رۆن دەردەكەون . شوژشى ئەمەريكا و شوژشى فەرەنسا دۆ نمۆنەى پز بەلگەى ئەم راستىيەن — لە

(٢١) «زوراء» يەككە لە ناوھەكانى شارى بەغدا .

(٢٢) ژمارەىە لە نۆسەران باسى ئەوه دەكەن گوايە يەكەم رۆژنامە لە مێژۆى عراقدا سالى ١٨١٦ لە سەردەمى فەرمانزەوايى داود پاشادا دەرچوو (بژوانە : فائق بطلی ، الصحافة العراقية - ميلادها - تطورها ، بغداد ، ١٩٦١ ، ص ٢١٢) . بەلام ئەمە تاوهكو ئيستە ساغ نەبۆتەوه و واديارە قەت ساغ نايبتەوه جوتكە لە دروستكراو دەچييت . جگە لەو زۆر ولايتىرى عەرەب ئەو سەردەمە لە عراق پيشكەوتوتر بون كەچى كەسبان خاوەنى رۆژنامەى خۆيان نەبون . يەكەم رۆژنامەى ئەتەوهيخ عەرەبى رزقەللا حەسون حەلەبى لە ئەستەمۆل سالى ١٨٥٤ بە ناوى «مرآة الاحوال» وه دەرى كرد و بەر لەوهش محەمەد عەلى گەوره لە قاھيرە ئۆرگانىكى ميرى بە ناوى «الوقائع المصرية» وه بلاوكردەوه (بژوانە : فليپ دى طرازي ، تاريخ الصحافة العربية ، بيروت ، ١٩١٣ ، ص ٣٢ ، ٤٩ — ٥٠) .

رۆژانی شۆرشی ئەمەریکادا (۱۷۷۵ - ۱۷۸۳) چەند رۆژنامەییەکی کەم لایەنی ئینگلیزە داگیرکەرەکانیان گرت و ئەووە بوووە هۆی مردنیان . زوربەیی رۆژنامەکانی تر بە گەرمی لایەنی شۆرشیان گرت و دەوریکی باشیان لە ریسواکردنی دوژمن و بەرزکردنەوەی دروشمە نیشتمانییەکاندا بینی (۳۳) . ئەم کارە لە روداووەکانی شۆرشی فەرەنسەدا زیاتر رەنگی داوەوە . لە ماوەی دە سالی دواي شۆرشی گەورەي ئەم ولاتە (۱۷۸۹ - ۱۸۰۰) نزیکەي ۱۳۵۰ رۆژنامەي نوێ کەوتە بازارەووە . رۆژانی شۆرشی ۱۸۴۸ - ۱۸۴۹ بەلای کەمەووە ۶۰۰ رۆژنامەي نوێ بە زمانی فەرەنسی دەستان بە دەرچون کرد . کۆمۆنەي پاريس (سالی ۱۸۷۱) تەنها لە پاريس نزیکەي ۱۳۰ رۆژنامە و گوڤاری نوێي خستە بازارەووە .

هەنگاو بە هەنگاو لە گەڵ پیشکەوتنی مەرۆف دەورو جیگەي رۆژنامەتۆسی لە ژبانی گەلەندا پەرە دەستی . ئیمزۆ رۆژنامەي وا هەيە ژمارەي لاپەرەکانی لە ۴۰ تیدەپەرژي (۳۴) . دەمیگە زانست و میژۆ و ئەدەب و وەرزش و هونەر و هەموو رۆیەکی ژبانی کۆمەلایەتی تیکەل بە لاپەرەکانی رۆژنامە بۆن . رۆژنامە و گوڤاری تایبەتی هەمەچەشنە هاتۆنە مەیدانەووە (وەک هێ وەرزش (۳۵) و ئافرەت و منداڵ و هونەر و ئەدەب و قوتابی و لاوان و گەلێکی تر) . رۆژنامەتۆسی بۆتە هۆی بەهیزبونی پەيوەندی لەتیوان خەلک و شار و لادێ و ولاتاندا . بەکورتی ئەم پیشە گرنگە و بەرھەمەکانی بۆتەتە بەشیکی نەپچراوی ژبانی مەرۆف . وەک نەرۆ

(۲۳) بژوانە :

Th. E. Berry, Journalism to day. Its Development and Practical Applications, Second Printing, New York, 1958, PP. 10 — 12.

(۲۴) دێینەووە سەر ئەم باسە .

(۲۵) لە سەرەتای سەدەي بیستەووە لە ئەمەریکا دەستکرا بە باوەخ پیدانی وەرزش لەلایەن رۆژنامەتۆسانەووە . ئیستە بەدەگەمن رۆژنامەبەکی ئەوتۆ هەبە هەموو رۆژ بەشیگ بۆ هەواڵەکانی وەرزش تەرخان نەکات .

دەلىي : «ئەوى بە لاي كەمەوۈ رۆژى رۆژنامەيەك نەخىيەتتەوۈ روناكپىر نىيە» . لە راستىشدا بەپىي ژمارەيەك سەرچاۋى باۋەز پىن كراۋ لە ولاتە پىشكەوتوۋەكاندا ھەر كەسنى لە سەرو تەمەنى مىندالىيەۋە بىن رۆژى ۴۰ تاۋەكو ۴۵ دەقىقە بە خوتىندەۋەي رۆژنامەۋە دەبەنە سەر (۳۶) . بۇ زىياتر رۆن كىرەنەۋەي ئەم مەبەستە چەند نىمۇنە و ژمارەيەكى مانادار دىمخەينە بەرچاۋ . بەپىي راپۇرتىكى يۇنسكو سالى ۱۹۵۹ لە ھەمۇ جىھاندا رۆژى ۲۵۰ مىليۇن دانە رۆژنامەي ھەمەجۇر بلاۋ دەكرابەۋە . ئەم ژمارەيە ، بەپىي ھەمان راپۇرت ، سالى ۱۹۶۵ گەيشتە ۳۰۰ مىليۇن . لەگەل ئەۋەش بەپىي راپۇرتىكى تىرى يۇنسكو سالى ۱۹۶۲ دۆ مىليار كەس ، واتە تىۋەي خەلكى جىھان ، لە رۆژنامە بىن بەش بۆن (۳۷) . بەم جۆرە بۇ تىگەيشتى رۆي جىاۋازى رۆژنامەنوسى پىۋىستە چەند نىمۇنەيەك لە ولاتە پىشكەوتوۋەكان بەيتىنەۋە .

دەمىتەكە لە ولاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا و كەندەدا ھەر ۲۴ سەعاتى پىتر لە ۵۵ مىليۇن رۆژنامە دەفرۆشۇرى (۳۸) ، واتە ھەر سالى ۲۰ بلىيۇن دانە .

(۳۶) بىزۋانە :

((Journalism Tomorrow)) , Edited by W. C. Clark, New York, 1958, P. 8.

(۳۷) بىزۋانە : ھىام توفىق بحرى ، صحافة الغد ، القاهرة ، ۱۹۶۸ ، ص ۱۷ .
(۳۸) سەرەنەي سالىكانى شەست تەنھا لە ولاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا پىتر لە ۱۹۳۲ تا ۱۹۵۰ شار چاپ دەكرا (بىزۋانە) :

"Печать зарубежных стран. Западная Европа, Америка, Австралия", Под редакцией Н.Г.Пальгунова и М.А.Харламова, Москва, 1962, стр. 322-323.

«چاپمەنى ولاتانى دەرەۋە - ئەوروپاي رۆژناۋا ، ئەمەرىكا ، ئوستوراليا»
لەزىر چاۋدىرى ن . گد . پالكونوۋا و م . ا . خارلاموۋا ، مۇسكو ، ۱۹۶۲ ،
ل ۳۲۲ - ۳۲۳) . (لەمەۋدوا : «چاپمەنى ولاتانى دەرەۋە ») .

ئەمەش ، وەك يەككە لە شارەزاكان باسی دەكا ، لە فرۆشتنی جگەرە یا گوێزانی تەراش یا پاكتە بێشت زیاترە . بەپێی قەسەى هەمان شارەزا هەفتەى ۱۸ ملیۆن دۆلار (واتە سالى ۹۰۰ ملیۆن ^(۲۹)) بۆ كۆپى ئەو رۆژنامانە خەرچ دەكرێ ^(۳۰) . هەر لە ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەريكا دەورووبەرى ۱۲ر۵۰۰ گۆڤارى هەمچەشنە بلۆ دەیتەووە كە نزیكەى ۳۰۰یان گۆڤارى گشتین و ۱۵۰۰یان بۆ كاروبارى ئایینی و ۲۰۰۰یان بۆ بازرگانى و ۸۰۰۰یان بۆ پێشەسازى تەرخان كراون ^(۳۱) . تەنها لە گۆڤارى ((The Reader's Digest)) ^(۳۲) ۲۰ ملیۆن دانە لە هەر ژمارەبەكی چاپ دەكرێ و بەلای كەمەو ۸۰ ملیۆن كەس دەبخوێندنەووە ^(۳۳) . ديسان لە ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەريكا نزیكەى هەزار گۆڤار و رۆژنامە بە زمانى بێگانە چاپ دەكرێ ، لەمانە دەورووبەرى صەدیان رۆژنامەى رۆژانەن ^(۳۴) . ئینگلیزهكان لە ئەمەريكایهكان زیاتر عەودالى گۆڤار و رۆژنامەن . هەر ئینگلیزێك نزیكەى دۆ ئەوئەندەى ئەمەريكایهك و سێ ئەوئەندەى فەرنسەیهك رۆژنامە دەكرێ . هەر ۲۴ سەعات جاریك ۳۰ ملیۆن رۆژنامە دەكهوێتە بازارەكانى ئینگلیتەرەووە . سەرەزای ئەو ۴۰۸۸ گۆڤارى جۆرەجۆر و نزیكەى ۱۰۵۰ رابەر و سالنامە و بەرھەمى رۆژنامەتۆستى تری

(۲۹) دۆرنى بە ئېستە ئەرژمارەیه لە ملیار تێپەژبین .

(۳۰) بزووانە :

F. W. Rucker and A. L. Williams, Newspaper — Organization and Management, Third Reprinting, Iowa, U.S.A., 1961, P. 3.

(۳۱) بزووانە :

((Journalism Tomorrow)), P. 53.

(۳۲) بە عەرەبى بە ناوى «المختار» وە دەردەچى .

(۳۳) بزووانە :

((Journalism Tomorrow)), P. 53.

(۳۴) بزووانە : الدكتور ابراهيم عبده ، الصحافة في الولايات المتحدة . نشأتها وتطورها ، القاهرة ، ۱۹۶۱ ، ص ۳۰۴ .

لەو بابەتە لە ئینگىلىزچە چاپ دەكرێ (٣٥) .

لە سۆڤیەت ھەمۆ سەر لە بەیانیەك تەنھا لە رۆژنامەى «ئىزڤىتيا» پتر لە ٨ ملیۆن و لە «پرافدا» ٩ ملیۆن دانە و ھەمۆ سەرى مانگىك ١٠ ملیۆن لە گوفارى «زەدرۆڤيا» (تەندروستى) (٣٦) دەفرۆشێ . لە ھەمۆ كۆمارەكانى سۆڤیەت بە روسى و زمانى نەتەووبى خۆيان رۆژى ھەزارەھا رۆژنامەى جياواز چاپ دەكرێ . تەنھا لە كۆمارى ئوكرائنا سالى ١٩٧٠ ھەمۆ رۆژىك ١٣٤١ رۆژنامە چاپ دەكرا كە ٩٣٦ يان بە زمانى ئوكرائنى و ئەوانى ترى بە روسى و زمانى تر بۆن . سالى ١٩١٣ ھەرسەدكەسى روسيا ٢١ دانە رۆژنامەيان بەردەكەوت ، ئەم ژمارەى سالى ١٩٤٠ بوو ١٩٨ و سالى ١٩٧٠ گەيشتە ٥٨ دانە .

ئەم خستەى بەى خوارەو پوختەى بارى رۆژنامەتوسى ولاتە پيشكەوتوووەكانمان دەخاتە بەرچاو :

ولات	سال	ھەر ھەزاركەس لە رۆژىكدا چەند رۆژنامەيان بۆ چاپ دەكرێ
یۆغوسلاڤيا	١٩٦٩	٧٩
ئىتاليا	١٩٦٧	٩٥
رۆمانيا	١٩٦٩	١٧١
بەلغاريا	١٩٦٨	٢١٤
ھەنگارىا	١٩٦٩	٢٢٧
فەرەنسا	١٩٦٧	٢٥٣
چىكوسلۆڤاكيا	١٩٦٨	٢٧٠
ولاتە يەكگرتوووەكانى		

(٣٥) بزوانە : «چاپمەنىڭ ولاتانى دەرەو» ، ل ١٨ .

(٣٦) ئەموى زۆ دانەيەك لەم گوفارە بۆ خۆى تۆمار نەكا ئيتىر دەستى ناكەوئ .

۳۰۵	۱۹۶۹	ئەمەرىكا
۴۰۰	۱۹۶۹	ئەلەمانىيە فېدېراتىۋى
۴۰۳	۱۹۶۹	ئەلەمانىيە دېموكرات
۴۸۸	۱۹۶۶	بەرتانىيە
۵۱۸	۱۹۶۸	سويسە
۵۸۰	۱۹۷۰	يەكەتەنى سوۋېت

بايەخى بىن ئەندازى رۆژنامە تۈسى لە يىانى خەلىكدا و دەورى لە
 ھاندان و بزواندىاندا ھەمىشە كارىكى وای كىردوۋە دىكتاتور و داگىر كەر و
 چەۋىتىنەر بە چاۋى ترەۋە سەرى رۆژنامە خاۋىن و نىشتانپەرۋەر و
 رۆژنامە تۈسى خۆنەفرۇش بىكەن . ھەمۇ كىرەدەستىك ناچارە كەم و زۆر
 حىساب بۆرەخنى رۆژنامە بىكات . ھەيەنە ھەرس لەۋ رەخنىە ۋەردە گىرن و
 بۆرەلېزاردنى رىگى راس تەلكى لى دە بىن ، ھەشيانە پەنا دەبەنە بەر
 زەبر و زۆر بۆرەمكوت كىردى ئەۋانە دە سەنەۋى پەردە لە رۆى كارى
 چەۋت ھەلەلەن و ئافەرىنى كارى راس تەلكى . مېژۋى ئادەمىزاد لە كۆنەۋە
 تا ئىستە پىزە لە نەقەنى سەرى ئەم راس تە . ھەچەندە ئەۋ «روداۋى
 رۆژنامە» ھەي باسان كىرد بە فەرمانى بۆلىۋىس قەيسەر و لەۋىر
 سەپەرشتى خۆندا لەدايك بۆرەكچى لەگەل ئەۋەشدا چ خۆى و چ ئەۋانە
 دواى ئەۋ ھاتنە سەر تەخت بە وردى سەپەرشتى بان دە كىرد و رىگى
 بلاۋبونەۋە ھىچ باسكىيان نەدەدا كە دەقەۋدەق لەگەل بىر و رىبازى
 خۆياندا نەگونجى . داگىر كەرە ئىنگلىزە كان نەياندە ھىشت ئەمەرىكا بىكان
 بە ئارەزۋى خۆيان كاغەز دروست بىكەن و گەلىك كوسپان دەختە بەردەم
 ھىنانى كاغەز و مەرەكەب و دامودەزگای چاپ لە دەرەۋەى ۋالاتەۋە . لە
 ھاكىمى قىرغىنىيا دەگىزەنەۋە گۈايە گەرم لە خوا پاراۋەتەۋە لە نىعمەتى (!)

بې چاپخانه بې خوی و خه لکی ناوچه کې (۱) بې بهش نه کا (۳۷) . ټینگلیزه کان
 نهو کاره یان بۆ خویان له عه قله وه بو . بۆ نمونه په کیک له کیشه هره
 گوره کانی روژنامه توسی له روژانی شۆرشی گه لی نه مریکیدا که می
 کاغه ز بۆ (۳۸) . هر نهو کوسپانهش بۆ نه هوی دامه زرانندی په که م
 روژنامه له نه مریکای د هوله مه ندا زور دوی نه وروپا بکه وتی . په که م
 روژنامه ی نه مریکای روژی ۲۵ ی نه یلوی سالی ۱۶۹۰ له چاپخانه ده رچو ،
 به لام نه م ژماره په ناقانه مایه وه و بنیامین هاریسی خاوه نی پاش چند روژنک
 له ده رچونی بووه «میوان» ی کار به ده مه ټینگلیزه کان له به ندیخانه ی شاری
 بوستن (۳۹) .

له گه ل زیاتر وریا بۆ نه وه ی خه لک و په ره سه ندنی بایه خی روژنامه توسی
 ترسی ده سلات په رستان له چاپه منی نه وه نده ی تر به هیز بو . چند
 نمونه په کی که می رابوردوی نریک به سه بۆ ساغ کردنه وه ی نه م راستی به :
 دوی کوژانده وه ی شۆرشی ټیپانیا فرانکو ژماره په کی بې شومار
 روژنامه توسی له به ندیخانه کان توند کرد و فرمانی ده رکرد بۆ خنکانندی
 ته نها ۰۰۰ چل که سیان (۴۰) . دوی کوډیتای راست زه وه ی پورتو گال (۲۸ ی
 مایسی ۱۹۲۶) په کیک له و بزیارانه رژیمی نوی په کسر ده ری کردن
 یاسه په کی زور دواکه وتوی چاپه منی بو (۲۹ ی گه لاویژی هه مان سال) که
 فشاریککی زوری خسته سه روژنامه توسی و تا نه م چندانه ی دواپی
 بې ده ستکاری وه ک خوی له کاردا بو (۴۱) .

(۳۷) بزوانه : د. ابراهیم عبده ، سرچاوه ی ناوبراؤ ، ل ۲۰ .
 Th. E. Berry, Op. Cit., PP. 1 — 2, 10 — 12 .

(۳۸) بزوانه :

Ibid , P. 2.

(۳۹)

(۴۰) بزوانه :

((The Press in Authoritarian Countries)), Published by The
 International Press Institnte , Zurich, 1959, P. 139.

Ibid, PP. 155 — 156.

(۴۱)

له زور ولاتی ئه مەریکای لاتینی شتیک نه ماوه بۆنی ئازادی
 رۆژنامه تۆسی لی بیت . سالی ۱۹۵۸ له هه‌مق پهره‌گواي ته‌نها چوار رۆژنامه
 هه‌بۆ که به هه‌ر چواریان ۴۵ هه‌زار دانه‌يان بۆ ملیۆن و نیویک به‌شهر چاپ
 ده‌کرد (۴۲) . له و ولاته ته‌نانه‌ت رۆژنامه تۆسه ییگانه‌کانیش مافی ئه‌وه‌یان
 نیه هیچ هه‌والیک به ده‌روهه‌ بگه‌یتن به‌ر له وه‌رگرتی ره‌زانه‌ندی ده‌زگای
 تایه‌نتی راگه‌یاندن . له پهره‌گواي تاقه رۆژنامه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆ هه‌یه (۴۳) ،
 واته‌هی میری خۆی نیه ، به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌ش که ناحه‌زی کاربه‌ده‌ستان
 نیه ئینجا بۆ ماوه‌ی پازده‌ سالی ره‌به‌ق رێگه‌ی پێ نه‌درا له هیچ ژماره‌به‌کیدا
 سه‌روتار بڵاو بکاته‌وه . نمونه‌ی له‌وه‌ش خراپتر هه‌یه: رۆژنامه‌ی (El Orden)
 که ژماره‌یه‌ک رۆژنامه تۆسی سه‌ر به‌ میری بڵاویان ده‌کرده‌وه پاش
 ۲۶ رۆژ له ده‌رچونی قه‌ده‌غه‌ کرا چونکه تۆزیک له رۆژنامه‌کانی تر که‌متر
 کۆنه‌په‌رست بو (۴۴) .

له دۆمینیکان له ماوه‌ی فه‌رمانزه‌واپج ترو‌جیلۆدا خۆی دۆ رۆژنامه‌ی
 ده‌رده‌کرد ، یه‌که‌میان ((La Gazette)) که سالی ۱۹۴۰ دايمه‌زرا‌ند و
 ئه‌وی تریان ((El Caribe)) که دوا‌ی ۸ سال دايمه‌زرا‌ند . ئه‌م دۆ رۆژنامه‌یه
 ۶۱ هه‌زار دانه‌يان چاپ ده‌کرد و به هه‌مق رۆژنامه‌کانی تریش که هه‌یچان تلپی
 ته‌زی دیمو‌کراسیان تیدا نه‌بو که‌متر له ۱۴ هه‌زاریان چاپ ده‌کرد (۴۵) .

له ولاتانی ئه‌وروپای رۆژئاوا سه‌ربه‌ستی چایه‌مه‌نتی پارێزراوه و مرقوف
 توانای ته‌واوی ره‌خته‌گرتنی هه‌یه . به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا رۆژنامه نایاره‌کانی

(۴۲) واته‌ رۆژی ۳۰ دانه بۆ هه‌زار که‌س . بۆئه‌وه‌ی راده‌ی نزمی ئه‌و ژماره‌یه
 تێبگه‌ین ده‌بێ له‌گه‌ل ئه‌و ژمارانه‌دا به‌راوردی بکه‌ین که له خسته‌ی بېشودا
 نیشانمان دا‌ون و ده‌شبیج ئه‌وه له یاد نه‌که‌ین که خۆینه‌ده‌وارێ له ولاتانی
 ئه‌مەریکای لاتینی له زور شویتنی‌تر زیاتر بڵاوه .

((La Tribuna)) ناوی (۴۳)
 ((The Press in Authoritarian Countries)) , P. 169. بزوانه (۴۴)
 Ibid, P. 171. (۴۵)

میری له عزیمت دان و بیاتو پښ گرتن به ته و اوته رزگاریان نه بووه . هر بڼه نمونه رڼنامه ی «یومانیته» ی پاریس له ماوه ی ۸ سالدا (۱۹۵۰ - ۱۹۵۸) ته نها ۲۱۴ چار دراوه به دادگا (۱۶) .

لیره دا جیتی خږه ته چی چنده رڼه کی تابه تی رڼنامه توسی جیهانی سرمایه دار بڅینه به چاو . له رڼانی شوژس و رایژین و ئال و گورده بڼرجوازی به گرنگه کاندازوربه ی هره زوری چاپه منځ ته و ولاتانه دوری پشکه وتویان ده یینی به وه ی بوونه هیتنکی بزوتنه ری گوره ی ره وړه وه ی میژو . به لام دوا ی وهرگرتنی ده سلات و به ره سندنن په یوه ندی سرمایه دارن و ده ست پښ کردنی چه وسانده وه ی کولونیالی زوربه ی ته و رڼنامه نش وک زور روی تری ژبانی رونا کیری و کومه لایه تی ولات کوته سرباریکی نوی . به پتی یاسای نه گورژاوی سرمایه دارن «ماسیه گوره کان ده ستیان کرده خواردنی ماسیه پچوکه کان» . له ولاته په کگرتووه کانی نه مریکا کار گیشته به وه ی سرتاپای هوکانی راگه یانندن کوته ده ست ژماره یه ک نریستی ده سلاتداره وه که خاوه نه کانیان له ریزی پشکه وه ی سرمایه داره گوره کانی ته و ولاتن . به وینه ته و پاره یی یه کیلک له و ده زگایانه بڼ کاری رڼنامه توسی همتو سالتیک ده یخاته گره ۲۵۰ ملیون ډولاره (۱۷) . له ولایتیکی بچوکی وک به لیچکا دوروبه ری کوتاین سده ی نوزده ۹۲ رڼنامه ی رڼانه دهرده چو ، سالی ۱۹۲۷ ته و ژماره یه هاته سر ۷۶ و سالی ۱۹۳۹ بووه ۶۵ و سالی ۱۹۶۱ هاته سر ۵۴ رڼنامه که به سر به که وه رڼی ۲۳ ملیون دانه چاپ ده کن (۱۸) . هر به و جوړه ش دامه زرانندی رڼنامه یه کی نوی له ولاته سرمایه داره کاندازو ته کارنکی

(۱۶) « چاپه منځ ولاتانی دهره وه » ، ل ۱۷۲ .

(۱۷) بزوانه : « رابری رڼنامه توس » ، ل ۷۵۲ .

(۱۸) بزوانه : « چاپه منځ ولاتانی دهره وه » ، ل ۹ .

ئەوتتۆ بە خەلك و دەزگای پارەدارى زۆر نەبى هەلەسۆزى . بەپىتى قەى
 شارەزايان لە چلەكاندا ، نەك ئىستا ، دامەزراندنى رۆژنامەيەكى نوئى لە
 ئىنگىلىتەرە بە لاى كەمەو پىويستى بە ۳ مليۆن پاوەن هەبۆ ، ئەويش تەنها
 بۆ دەست پىن كردنى كار ^(۹۱) . ئىنجا لەگەڵ ئەو هەشدا دەبو خىرا بكةوتە
 گەز و پەرە بىستىن بەرلەوى قوت بدرى .

لە روى ناوەرۆكىشەو رۆژنامە و گۆڤارە بۆرجوازى يەكان زۆر
 گۆزژاون . ئىستە گەلىك لە جاران كەمتر بايەخ بە سياست دەدەن . جاران
 بەرھەمى بىرى شكىسر و قۆلتىر و رۆسۆ و كەسانى ترى وەك ئەوان شويى
 دياريان لەسەر لاپەزەكانى ئەو رۆژنامە و گۆڤارە هەبۆ ، ئىستەش باسى
 ديوەخان و جل و بەرگ و مېزى قوما و ژمارەى دۆست و تاوولى ولاخى
 خوا پىداوەكان جىگەى ئەوانيان گرتۆتەو . بەپىتى لىكۆلىنەو بەكى تايەتى
 ۶۰/نى ئەو هەوالانەى يەكەك لە رۆژنامەكانى شارى دىترويتى ئەمەريكاى
 لەسەر لاپەزە يەكى بلۆرى كردۆنەو پىرتى بوو لەباسى جەردەپى و
 خراپەكارى ^(۹۰) . چ لە ئەوروپاى رۆژئاوا و چ لە ولاتە يەكگرتووەكانى
 ئەمەريكا ئەو جۆرە رۆژنامانەى هەر لەوئى كانى خۆى ناوى « رۆژنامەى
 زەرد » يان بۆ هەلئىزراو ^(۹۱) گەلىك زياتر لەو رۆژنامانەى ئەو رىنگەيەيان

(۹۱) K. Martin, The Press the Public wants, London, 1947, P. 32.

لەم سەرچاوە بەدا گەلىك زانبارى و بەلگەى بۆمانا دەربارەى ئىحتىكارى
 كارى رۆژنامەنۆستى هەبە (Ibid, PP. 33 — 55)

(۹۰) بۆوانە : الدكتور حسين عبدالقادر ، الصحافة كمصدر للتاريخ ، الطبعة
 الثانية ، القاهرة ، ۱۹۶۰ ، ص ۱۲۹ .

(۹۱) ئەو رۆژنامانەى رىبازىكى تايەتىيان نىيە و هەر بەدواى فازانجدا
 دەگەزىن ئەگەرچى لەسەر حىابى ناو و شەرەفى خەلكىش پىن پىيان
 دەلێن « رۆژنامەى زەرد » . ئەم ناوە بۆ يەكەم جار لە ئەمەريكا لە
 كوناى سەدى رابوردودا بۆ ئەم مانايە بەكار هێنرا . سالى ۱۸۹۵ لە
 بەك كاتدا دۆ رۆژنامەى نىيۆيۆرك World لەگەل New York Journal
 لەسەر لاپەزەى يەكەميان وێنەى مندالىكى كراسزەرديان بلاوكردبۆو =

نەگرتۆتەبەر لەبرەودان . ھەر بۆنمۇنە رۆژنامەيەکی کۆنی بەناوبانگی وەك «تایس»ی ئینگلیزی رۆژی ۳۰۰ ھەزار و «نیویۆرک تایس»ی ئەمەریکی ۷۰۰ ھەزار و «مۆند»ی فەرەنسی ۴۰۰ ھەزار دانەیان لێ چاپدەکرێ ، کەچی «رۆژنامەي زەرد»ی وا ھەيە رۆژی ۵ ملیۆنی لێ دەکەوتتە بازارەووە . بەشی زۆری داھاتی رۆژنامە رۆژئاوايێکان لە پارەي ئیعلانیەو دەیت . دەزگاسەرمايەدارەکانی ئەمەریکا سالی نەك چەند ملیۆنێك یا چەند ملیارێك بەلكو چەند بلیۆنێك دۆلار تەنھا بۆ پرۆپاگەندە و ئیعلان خەرج دەکەن (۵۲) . لە ولایتیکی کەم گەشە کردوی وەك یۆنان پارەي ئیعلان ۵۰٪ تا ۶۰٪ی گشت داھاتی چەند رۆژنامەيەکی ناودار یێك دەھێتێت . ۶۰٪ی پوختەي داھاتی بېشوماری رۆژنامەي «فرانس سوار»ی پارسی لە پارەي ئیعلانیەو (۵۳) . ھەر لەبەر ئەم ھۆیەشە کە رۆژنامە رۆژئاوايیەکان بە بارسە زۆر گەورەن . زۆریان ۴۰٪ و ھەندیکیان ۷۰٪ی لاپەزەکانیان بۆ ئیعلان تەرخان دەکەن . رۆژانی یەك شەموان لاپەزەي ژمارەيەك لە رۆژنامە ئەمەریکایەکان دەگاتە ۲۰۰ لاپەزە و ھەندە جاریکیش خۆي دەدا لە ۴۰۰ - ۴۵۰ لاپەزە کە نزیکەي ۷۵ - ۸۰٪یان بۆ ئیعلان تەرخان

= کە بە توانجەوہ باسی خەلکی ناوداری دەکرد بەنیازی لەکەدار کردنیان . لەسەر بەکەمێ ئێو «شەرەفە» بەرزە ھەردو رۆژنامە کەوتنە دۆبەرەکی یەکی زۆر توند و تێژ . لەم کاتەدا سەرتۆسەری رۆژنامەي ((New York Press)) ناوی «زەرد»ی بەسەر ئێو دۆ رۆژنامەيەدا ، کە لەسەر کراس زەرد شەزبان بو ، داسەپاند . لێو کاتەو «رۆژنامە يا چاپەمەنی زەرد» بۆنە دۆ زاراوہي بلۆ وەك نانۆرە بۆ ئێو چاپەمەنیانە بەکاردەھێنرێن کە لە ئۆسیندا بەیژەوێج رەوشت ناکەن .

(۵۲) بزووانە : F. W. Rucker and H. L. Williams, Op. Cit., P. 6 .

بەپێی ھەندیک سەرچاوە ئێو پارەيە سالی ۱۹۶۱ خۆي لە ۲ بلیۆن دۆلار و سالی ۱۹۶۱ خۆي لە ۵ بلیۆن داوہ (بزووانە : د. ابراهيم عبده ، سەرچاوہي ناوبراو ، ل ۳۰۶) .

(۵۳) «چاپەمەنی ولاتی دەروە» ، ل ۴۹ ، ۱۷۰ .

ده كړی (۵۱) .

کار و هونه ری دهر کردنی روژنامه و گوډار بې وچان له پښکوتن و
به رزبونه وه دایه . هرچنده مه کینه ی ئوتوماتیک و که میسوتهر به خیراین
جنگه ی کاری ئینسان ده گرنه وه ، به لام دهر کردنی روژنامه یه کی به ناوبانگ
هیشتا پیوستی به صدان و هزاران توره و به ژتوبه ر و کارگر هیه .
یه کیک له روژنامه ناوداره کانی ژاپون نیازتی همو روژ به تله فیزیونی
تایه تی لاپه زه کانی بگه ییته مالان ته نها بوئوه ی له گیرمه و کینه ی
دابهش کردن و قهله بالفی توکیو خوی قوتار بکات .

نه و راستی یانه ی به کورتی باسان کردن بایه خ و باری روژنامه توسی
ده خه نه پیش چاو . گه لی کوردیش له م دهر با پان و به رینه بې بنه ی
روژنامه توسیدا قه تره ئاویکی هیه ، به لام میژوی نه و قه تره یه بو خوی
دهر بایه که . له لاپه زه کانی به شی داهاتوی نه م کتیه دا هول ده دهن به پتی
توانا چهند رویه کی نه م باسه بخینه به رچاو تاوه کو باشر له زرو فی دهرچونی
» تیگه یشتی راستی « بگه یسن .

بەشى دووھەم

چمكىك لە ميژوى رۆژنامەنۆسى كوردى /

(سەرەتاي پەيداىقونى رۆژنامەنۆسى ھەمۆ گەلىك ميژوى تايەنى خوى ھەيە . ئەو ميژووھ بەستراوھ بە گەلىك ھوى جياوازەوھ ، بۆيەكا رۆن کردەنەوھى پیتیستی بە رۆن کردەنەوھى زۆر لایەنى ژيانى سیاسى و کۆمەلایەتىیە . بەنیمەت پەيداىقونى رۆژنامەنۆسى كوردی بەوھ جگە لە مەرجهکانى ناوھەوھى کۆمەل چەند ھۆیەکی دەرەوھ دەورى زۆریان تیا بینوھ . یەکیك لەو ھۆیانە بریتی بە لە پەيداىقونى رۆژنامەنۆسى و پەرەسەندنى دەورى لە ژيانى روناکیرى و سیاسى گەلانى دراوستی کوردا .)

وەك لە بەشى یەكەمى ئەم كىیەدا باسمان كرلر زۆر بەسەر دۆزینەوھى مەكینەى چاپدا تینەپەزى كە ئوروپايتكان پیتی عەرەشیان دارشت . بەلام ماوھەكەى زۆرى دەویست بەرلەوھى چاپخانەى نوئى و پیتی عەرەبى بگەنە ولاتە موسلمانەكان . راستە لە كۆتایى سەدەى پازدەوھ چاپ و چاپەمەنى نوئى گەیشتە ولاتى عوسمانى ، بەلام نە ئەمیان و نە ئەویان بە توركى و عەرەبى نەبۆن . یەكەم دەزگای چاپ ئەو جۆرەكانە ھتایانە تورکیاوە كە لەدەست زۆردارى فەرمازەوايانى ئیسپانیا پەنايان ھتایە بەر ولاتى عوسمانى . ئەمانە سالى ۱۴۹۴ یەكەم چاپخانەیان لە ھەمۆ ئیمپراتورى عوسمانیدا لە

ئەستەمۆل دامەزراند ، بەلام تەنها دەورووبەری بیست سالتیک ژیا ^(۱) . دوا بەدوای ژمارەیه چاپخانەیی تری وەك ئەو دامەزرێتەرا کە هەندیکیان یەر شاری تریش کەوتن .

ئەرمەنەکانیش زۆر ھاتنە مەیدانی چاپ و چاپەمەنییەو . سالی ۱۵۶۵ یە کەم چاپخانەیی ئەرمەنی لە ئەستەمۆل کەوتە کار ^(۲) . سالی ۱۷۷۳ لە ئیچمادزینی نزیك یریشان ، واتم لەناو ئەرمینیا خۆیدا ، چاپخانەیهکی سەر بەخۆ بە پیتی نایەتی ئەرمەنی دامەزرێتەرا . زۆری نەخایاند چەند کتیبیکی ئەرمەنی ئایینی و زانستی بە چاپ کراوی کەوتە بازارەو . دواي ئەرمەن یۆنانی بەکان سەرەتای سەدەیی حەفدە چاپخانەیی سەر بەخۆی خۆیانیان لە ئەستەمۆل دامەزراند .

چاپ بە زمانی گەلە موسلمانەکانی ناو دەولەتی عوسمانی زۆر لەو دواکەوت . سیاسەتی کوێرانەیی سولتانەکان و دواکەوتووێت خەلک لەمەدا دەوری گەورەیان بینی . وەك دەگێژنەو سالی ۱۴۸۳ سولتان باوەزیسەدی دووم فرماتیککی بۆ قەدەغە کردنی چاپ دەرکرد و خنکاندنێ کردە سزای ئەوانەیی لەو فرمانەیی دەر دەچن و گوایە سولتان سەلیم یاوزیش سالی ۱۵۱۵ ئەم فرمانەیی دوبارە کردۆتەو . ھەرچەندە ئەم بامە جێی گومانە و ھێشتا

(۱) بژوانە :

Мелтяков А.Д., Начальный этап книгопечатания в Турции, — " Ближний и Средний Восток. История, Культура, Источниковедение", Москва, 1968.

۱. د. ژبۆلیاکوف ، سەرەتای چاپ کردنی کتیب لە تورکیا ، — کتیبی «رۆژھەلائی نزیك و ناوھەژاست . مێژۆ ، روناکیرتی ، کاری بیلێژگرافیی » ، مۆسکو ، ۱۹۶۸ ، ل ۴۷ .

(۲) سالی ۱۵۱۲ لە شاری فینسیای ئیتالیا بەکەم کتیب بە زمانی ئەرمەنی چاپ کرا .

به ته‌واوه‌تی ساغ نه‌بۆته‌وه ^(۳) به‌لام نه‌وه‌نده هه‌یه به‌پیتی یاسا رینگه‌ی چاپخانه‌ی که‌مینه ئایینه‌به‌کان نه‌ده‌درا هیچ به‌زمانی تورکی یا عه‌ره‌بی چاپ بکه‌ن ^(۴) . نه‌و چاپخانه‌ه خۆشیا‌ن له‌گه‌ل به‌رزبۆنه‌وه‌ی هه‌ستی نه‌ته‌وه‌پێ له‌ناو ئه‌رمه‌ن و یۆنانی‌به‌کاندا یه‌ك له‌دوای یه‌ك داخران . (۵)

کار له‌وه‌ش تێه‌زی . سولتانه‌کان چاپ‌کردنی کتیبیان به‌کمر داده‌نا ، به‌تایه‌تی کتیبی ئایینی . هه‌ندیک سه‌رچاوه‌ی تورکی باسێ نه‌وه ده‌که‌ن چۆن سولتان محهمه‌دی چواره‌م (۱۶۴۸ - ۱۶۸۷) فه‌رمانی داوه هه‌م‌و نه‌و قورئانه‌ی کابرایه‌کی ئه‌وروپایی به‌چاپ کراوی له‌گه‌ل خۆی هێنابونی‌به ئه‌سته‌مۆل توژ به‌درینه‌ ناو ده‌ریاوه . هه‌ر به‌فه‌رمانی ئه‌و‌یش نه‌و پسته عه‌ره‌بی‌بانه‌ی به‌دیاری له‌قنییاهه‌ بۆیان ئارد فره‌ی دراونه‌ته ده‌ریاوه ^(۵) .

له‌گه‌ل ئه‌وه‌ش روناکی‌رانی ولاتی عوسمانی زۆ له‌بایه‌خی چاپ‌گه‌یشتن . سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی هه‌قده ژماره‌به‌کیان ویتان چاپخانه له‌ده‌ره‌وه‌ی ولاته‌وه به‌پێش . جێ‌به‌جێ کردنی ئه‌م وێسته له‌به‌ر نه‌و هۆیانه‌ی باسان کردن ^(۶) کاریککی ئاسان نه‌بو . ده‌بو فه‌رمانزه‌وايان چه‌ند جارێك تالی ژێرکه‌وتن له‌

(۳) ته‌واوه‌کو ئیستا نه‌و دۆ فه‌رمانه نه‌دۆزراونه‌وه . هه‌رچه‌نده فه‌رمانزه‌وايان ده‌وله‌تی عوسمانی هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه بايمخی ته‌واوبان دده‌ا به‌پاراستنی هه‌مو بۆیار و فه‌رماتیکي میری .

(۴) بۆوانه : ۱. د. ژېولنیاکوڤ ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل . ۵۰ .

(۵) هه‌مان سه‌رچاوه ، ل . ۵۱ .

(۶) فه‌رمانزه‌وا دواکه‌وتوه‌کانی ده‌وله‌تی عوسمانی ته‌نها له‌کتیبی چاپ‌کراو سلیان نه‌ده‌کرده‌وه . نه‌وان له‌هه‌مو کتیبیکي جیهان‌پێن ده‌ترسان ، جا با ده‌ستۆسبش بوايه . به‌لکه‌ی ئه‌مه زۆره . هه‌روه‌ك نمونه ئه‌مه ده‌گێژینه‌وه : عه‌لی پاشای سه‌دری ئه‌مه‌زم کتیبخانه‌به‌کی به‌کجار گه‌وره‌ی هه‌بو که ته‌نها ناوی کتیبخانه‌ی له‌چوار به‌رگدا نوسراوبونه‌وه . به‌ر له‌مردنی (۱۷۱۶) کتیبخانه‌که‌ی وه‌قف‌کرد . به‌لام (شیخ الاسلام) ره‌تی‌کرده‌وه چونکه ده‌ستۆسی فه‌لسه‌فی و زانستی تێدا بو که به‌لای نه‌وه‌وه برینی بون له‌دۆ و ده‌له‌سه .

بهرده می نه وروپایینکندا بچیزن تا تی بگن هوی سه رکه وتنی نه وان نه نجای
 پیشکوتیا نه . نه مه کاریکی وای کرد ورده ورده ده رگا بق ده سکه وتی
 زانستی «کافرانی روژئاوا» بکریته وه . به مچوره ریگه بق دامه زرانندی چاپی
 نویش به زمانی گه له موسلمانان خوش بو . روژی هی ته موزی سالی
 ۱۷۲۷ سولتان نه حمده دی سییم به پیتی فرماتیکی تاییه تی ریگه ی دامه زرانندی
 چاپخانه ی دا به کابرایه ک که ناوی ستفا مونه فخریق بو ، به لام مهرجی بق
 دانا که هیچ جور به ره میکی ئایینی وه ک قورئان و تفسیر و حدیس و نه و
 بابه تانه قهت چاپ نه کات . سه ر نه وه یه له م قوناغه دا خوشنوسه کان دژی
 چاپ وستان و وه ک نیسانه ی نازم زایت به رامهر ریگمدانی دامه زرانندی
 چاپخانه قه لم و دویته کانیان خسته داره مه ییکه وه و به شاردا میزایان (۷) .
 له گه ل هه مو نه مانهش له کوتایین نیوه ی یه که می سه ده ی هه زده وه کاری
 چاپه منی نوی هه نگاوی باشی له ولاتی عوسمانی به ره و پیشه وه ناو
 نه وهش سه رته تایه کی پتویست بق بق په یدا بونی روژنامه و روژنامه توسی
 له و ولاته دا .

روژنامهش وه ک کتیب سه رته تا له ناو که مینه ئایینی به کانی ئیمپراتوری
 عوسمانیدا په یدا بو . نه رمه نه کان زور زو روژنامه ی نه ته وه یی خویانیان
 دامه زرانده (۸) . به لام یه که م روژنامه له خاکی عوسمانی خویدا سالی ۱۸۲۵
 له شاری نه زمیر به فره نه سیخ ده رچو . دوا ی نه وه به ده وره یی حوت
 سال (۱۸۳۳) یه که م روژنامه به ناوی «ته قوبی و مقایع» وه به زمانی تورکی

(۷) ۱. د. زیولتیاکوف ، سه رجاوه ی ناوبراو ، ل ۵۶ - ۵۷ .
 (۸) نوسه ری نه رمنی دوکتور نه ستارجیان به شانازی به وه بسی نه وه
 ده کا که نه رمن ده هم گه لی جیهان روژنامه و گوفا ری خویان
 دامه زرانده وه له وه دا پیش تورک و نه مریکا یه کان که وتون (بزوانه :
 الدكتور ک. استارجیان ، تاریخ الثقافه و الادب الارمنی ، الموصل ،
 ۱۹۵۴ ، ص ۱۳۱) . یه که م گوفا به زمانی نه رمنی له مه دراس به ناوی
 «نازدارار» وه سالی ۱۷۹۴ - ۱۷۹۶ چاپ کرا .

چاپ کرا . ئەمە بوو سەرەتایەکی گرنک بۆ مێژوی رۆژنامەتۆسی گەلانی ناو دەولەتی عوسمانی . چل سالی ئەخایاند کە ژمارە رۆژنامە و گوڤاری ئەم گەلانە گەشت ٤٧ ، لەمانە ١٣ یان بە تورکی و ئەوانی تریان بە یۆنانی و ئەرمەنی و عەرەبی و بەلفاری و فەرەنسی و چەند زماڵیکی تر بون (٩) .

رۆژنامە ی تورکی وەك «ترجمان احوال» و «تصور افکار» و هەتر بەناو خۆیندەواری کوردیشدا بلۆدەبونەو . لە ئێرائیش سالی ١٨٥١ یە کەم رۆژنامە ی فارسی کەوتە دەست خۆیندەواران و تا سەرەتای سەدە ی بیست رۆژنامەتۆسی ئەم ولاتە گەشت پلەیک شۆینی دیاری لە ژبانی رۆژانە ی کۆمەلدا هەبێ (١٠) .

جیگە ی رۆژنامەتۆسی لە ژبانی روناکیرێ و تایبەت سیاسەتی ئەم گەلانەدا رۆژبەرۆژ زیاتر دەبو . ناخەزانی عوسمانی و قاجاری چاپەمەنیان کردە چەکی کاریگەرێ خەباتی سیاسەتی رۆژانەیان . وەك دواویش بە درێژی

(٩) بزووانە :

Новичев А.Д., Турция. Краткая история, Москва, 1965.

١. د. نۆفجیڤ ، تورکیا . کورتە ی مێژوی ، مۆسکو ، ١٩٦٥ ، ل ١٣٣ .

(١٠) بزووانە :

J. M. Upton, The history of Modern Iran. An introduction, Fourth Printing, Massachusetts, 1968, P. 11.

نەوێ گومانی تێدا نی یە سالی ١٨٥١ ناسرەددین شا یە کەم رۆژنامە ی بە زمانی فارسی بلۆ کردەو ، بەلام هەندێ سەرچاو سالی ١٨٢٨ یان بە سەرەتای دەستپێ کردنی رۆژنامەتۆسی فارسی داناو (بزووانە : احمد عبدالکریم ، الصحافه الايرانيه ، بغداد ، ١٩٧٢ ، ص ٧) .

باسی ده‌کین «عوسمانیانی نوڤ» (۱۱) و دوا به‌دوای ئەوان تورکانی لاو (۱۲) ژماره‌یه‌کی زۆر رۆژنامه و گۆڤاریان له‌ناوه‌وه و ده‌مه‌وه‌ی ولات دامه‌زراند . شۆژشگیرانی ئێران سه‌ره‌تای شۆژشی ده‌ستوری (۱۹۰۵ - ۱۹۱۱) نزیکه‌ی ۱۵۰ رۆژنامه و گۆڤاری هه‌مه‌جۆریان دامه‌زراند که هه‌ت وایان تیدا بو له‌و‌کانه‌ زووه‌دا ۵ تا ۱۰ هه‌زار دانه‌ی چاپ ده‌کرد (۱۳) . تا ده‌هات سه‌نکی رۆژنامه و رۆژنامه‌تۆستی له‌ناو عه‌ره‌ب و ئه‌رمه‌ندا قورستر ده‌بو .

بێ‌گومان ئەمانه‌ هه‌مو له‌ ژبانی روناکیرتی و سیاستی گه‌لی کوردا ره‌نگیان دایه‌وه و بۆنه‌ هۆیه‌کی هانده‌ری گرنگ بۆ خه‌رتنده‌واره‌ دۆربینه‌کانی که ئەوانیش بێر له‌ دامه‌زراندنی رۆژنامه‌ی تایبه‌تی خۆیان بکه‌نه‌وه . عه‌بدولره‌حیم ره‌حیمی هه‌کارێ که یه‌کیکه‌ له‌ پێشتره‌وانی رۆژنامه‌تۆستی کوردی کاتی خۆی له‌م‌باره‌یه‌وه‌ نویسویه‌ ده‌لی : «ئێمه‌ ده‌بینین چۆن «خه‌بانا وان (مه‌به‌ستی ئه‌رمه‌نه‌ - كه‌.م) به‌شه‌و و رۆژ مرو‌ف لی هه‌یران ده‌بێ -

(۱۱) «عوسمانییه‌ نوڤکان» یا «عوسمانیانی نوڤ» (العثمانيون الجدد) ناوی رێکخراویکی نێشمانییه‌ که‌ سالی ۱۸۶۵ ده‌سته‌یه‌ پیاوی سیاستی تورکیا به‌نێتی دایانه‌زراند بۆ خه‌بات‌کردن له‌ پێناوی دامه‌زراندنی رۆژمێکی ده‌ستۆریدا .

(۱۲) ره‌نگێ «تورکانی لاو» له‌ «تورکه‌ لاوه‌کان» بۆ مانای (الأتراك الفنیان) زیاتر ده‌ست بدا .

(۱۳) بێ‌وانه :

Иванов М.С., Очерк истории Ирана, Москва, 1952.

م. س. ئیفانوف ، کورتە‌ی مێژوی ئێران ، مۆسکو ، ۱۹۵۲ ، ل ۲۱۲ - ۲۱۳ .

هەر رۆژێ غەزەتەکی ، هەر رۆژێ مجسوعەکی ، هەر رۆژە کتیبەکی دەریدەخەن » (١٤) .

لەگەڵ ئەوەش کاری رۆژنامەتۆسی لەناو کوردا زۆر درەنگتر لە گەلانی دراوسێی پەیدا بو . دواکەوتوی و بەتایەتی لاوازی دەستی ئینتیلیجینسیا^(١٥) یە کەم هۆی ئەمە بو . هەر بۆنمونە رۆژانی شۆژی دەستوری ئێران پیاو سیاسەتەکانی کوردیش دەباتوانی وەک ئازەری بەکان بچ کۆپ رۆژنامە ی خۆیان دەرکەن . کەچی وادیارە کەستیکان بیران لە کاریکی واپۆست نەکردۆتەو هەرچەندە هەزاران رۆلە ی کورد لەو شۆژە گەورەیدا بەشداری بون (١٦) .

بۆ پەیدا بونی رۆژنامەتۆسی کوردی دەبو خۆتەدەواری وەک رۆی هەرە گرنگی ژبانی روناکییری و دروست بون و پەرە سەندنی دەستی ئینتیلیجینسیا وەک دیاردە یەکی زۆر گرنگی ژبانی کۆمەلایەتی بگەنە رادە یەکی ئەوتۆ نەبونی چاپە مەنی نەتەوەیی لەگەڵی نەگونجی . ئەم دۆ

(١٤) بۆوانە گۆفاری «ژین» ، ئەستەمۆل ، سالی یەك ، ژمارە ٨ ، ٩ کانونی دووهمی ١٣٣٥ ، ل ١٦ - ١٧ .

ئەم گۆفارە دوا ی شەری یەكەمی جیهان لە ئەستەمۆل لە چاپخانە ی «نجم استقبال» بە کوردی و تورکی چاپ دەکرا . خاوەن ئیمتیاز و لێ پرسیاری ئەشرف حمزە و دوا ی ئەو مەمدوح سەلیم بو . عەبدولرەحیم رەحمت خەلکی هەکاری ئەندامی دەستە ی تۆهرا نی بو . لەژێر ناوی گۆفارە کە نوسراو : «دین ، ئەدەبیات ، اجتماعات و اقتصادیاتدن بحث ابدر تورکجه - کوردجه مجموعەدر» . ئەو سەرچاوانە ی «ژین» یان بە رۆژنامە داناو هەلەن .

(١٥) ئینتیلیجینسیا (یا ئینتیلیجینسیا) لە وشە ی (Intelligence) ی لایینی کۆنەو وەرگیراوە کە مانای زیرەك و دانا و تیکەبشتو دەگەیتنی . لە کۆتای سەدە ی نۆزدەو بەتە زاراویکی کۆمەلایەتی کە مانای دەستی خۆتەدەوار دەگەیتنی . روناکییری رۆس یەكەم کەس بون ئەم زاراوە یان بۆ مانای نوێی بەکارهێنا .

(١٦) بۆوانە : م . س . لازەریتف ، کوردستان و کیشە ی کورد ، ل ١١٨ .

ئال و گۆزە پىڭكەۋە بەستراۋە لە ناو كوردا ھىواشتر رۆيان دەدا ۋەك لە ناو زوربەي گەلانى دراوستى ئەودا . بەلام لە گەل ئەۋەش ھەردوكيان لە نىۋەي دوۋەمى سەدى تۆزدەۋە بونە روداۋىكى ھەست پى كراۋ ، بەرادەيەك بايەخدان بە خويندەۋارى بوۋە يەككە لە درۋشەكانى بزوئەۋەي ئازادىخۋازى كورد . لىرەدا پىتۈستە سەرنج بۆ ئەۋەش راكىشىن كە فىرگەي ئايىنى لە كوردستان لە دىرژەمانەۋە جىڭەي شىاۋ و ديارى بوۋە و زانا و خويندەۋارى باشى پى گەياندوۋە . زوربەي ئەو زانايانە لە ھەست و خزمەتى نەتەۋە پى راست پى بەش نەبون و دەستى بالايان لە پىشخستى ژيانى روناكبرى گەلدا ھەبو . حاجى قادر و مەلای گەرە و دەيانى تى ۋەك ئەوان بەرھەمى پىژشانازى ئەو فىرگانە بون كە جگە لە باسى ئايىنى بايەخى زۆريان بە ئەدەبى نەتەۋەيش دەدا (۱۷) .

سەرەزاي ئەۋە لە نىۋەي دوۋەمى سەدى تۆزدەۋە خويندن لە سەر شىۋازى نوئى گەشتە كوردستانىش . بۆنمەنە بەر لە شەزى يەكەمى جىھان لە عەقرە ۳۰ قوتابى و لە زاخۆ ۴۰ و لە عەمادىيە ۴۵ و لە رەواندەزىش ئەۋەندە و لە دەھۆك ۵۰ و لە كۆبە ۱۲۵ و لە سلىمانى بە شارباژىزەۋە ۱۴۰ و لە سەلاحىيە ۱۵۰ و لە ھەولير ۱۵۵ قوتابى لە فىرگەكانى مىرى دەيانخويند (۱۸) . دىيان بەر لە كۆتايى سەدى رابوردو چەند فىرگەيەكى روشدىيە (ناۋەندى) لە ناوچە كوردىيەكاندا كرايەۋە كە ژمارەيەكيان فىرگەي ناۋەندى سەربازى بۆن . بە وئە سالى ۱۸۹۳ فىرگەيەكى روشدىيە سەربازى لە شارى سلىمانى كرايەۋە و پاش چەند سالىكى كەم

(۱۷) دەربارەي مېژۆ و بلاۋى ئەو جۆرە فىرگانە و شوئىنى زانا و بايەخيان بۆوانە : محمد القزلبى ، التعريف بمساجد السليمانية ومدارسها ، بغداد ، ۱۳۵۶ هـ (۱۹۳۸ م) .

(۱۸) بۆوانە : عبدالرزاق الھلالى ، تاريخ التعليم في العراق في العهد العثماني (۱۶۳۸ - ۱۹۱۷) . بغداد ، ۱۹۵۹ . ص ۱۷۹ - ۱۸۰ .

به شیک له دەرچوانی تیرانه به غدا و ئهسته مۆل^(۱۹) . بهر له کهوتنی عوسمانی به کان ژماره ی قوتاییانی ئهم فیرگه یه گه یشت ۱۱۰ کهس جگه له ۷۰ کهسی تر که له فیرگه ی ناوه ندی مولکی ده یانفۆرێند^(۲۰) .

خوێندن و خوێنده واری له شاری گهموره ی وهك دیار به کر زۆر له وه زیاتر و خیراتر پهره ی سه ند . ئال و گۆزه رونا کبیری به گه وره کانی پایتهخت و له رینگه ی ئه وه وه پیشکه وتنی گهلانی رۆژئاوای ئه وروپا زیاتر کاریان کرده سه ر دهسته ی خوێنده واری نوێی ئه و جۆره شارانه . له وهش گرنگتر ئه وه بۆ که ژماره یه کی زۆر له خوێنده واران ی کورد وهك فه رمان به ر یا قوتایی ده زگای زانستی و سه ربازی له ئهسته مۆل کۆبوونه وه . هیشتا سه ده ی نۆزه کوتایی نه هاتبو که له ناو ئه مانه دا هێ وا هه لکه وت بۆ خوێندن یا کاری دیپلۆماسی رویان کرده ئه وروپاش . دیاره ئه م رودا وانه چاوی خوێنده واری کوردیان کرده وه و خستانه سه ر رییازیکی نوێ . هه یج له خۆوه نی به یه کیکی وهك مسته فا پاشا یامولکی که له ریزه کانی سوپای عوسمانیدا گه یشته به زرترین پایه و ماوه یه کی زۆری ژیا نی له ئهسته مۆل برده سه ر ، دوا ی گه ژانه وه ی له کاتیکی ناسکی میژوی گه له که ییدا ئه وه هه مر بایه خه ی به کاری رۆژنامه نویسی دا . یا چۆن نه وه ی به درخان پاشا و کورانی جه میل پاشا^(۲۱) چاپه مه نی یان خستبو وه سه رو ئه رکه کانی خه باتی بن وچانی رۆژانه یان .

(۱۹) محمد امین زکی ، تاریخ السليمانیه ، نقله الى اللغة العربیة الملا جميل الملا احمد الروزیانی ، بغداد ، ۱۹۵۱ ، ص ۲۰۵ - ۲۱۰ .

(۲۰) هه مان سه رچاوه ، ل ۲۱۰ .

(۲۱) تابهت مه دحه ت و عه بدولزه حمان و جه لاده ت به درخان و قه دری و ئه کره می جه میل پاشا که هه مویان جیگه ی دباریان له ژیا نی رونا کبیری کوردا هه مو . ناو به روا ن ماوه ی زۆریان له ئهسته مۆل و شاره پیشکه وتوو ه کانی ئه وروپا برده سه ر و زمانیک یا زیاتریان له زمانه ئه وروپایه کان ده زانی .

ئەمانە لە گەل پەرمەندنی خەباتی نەتەوەیی و زۆربقونی فشاری زولم و زۆری عوسمانی و قاجاری و چەسپ بونی رۆژنامەتۆسی وەك کاریکی کاریگەر لە ناو هەمۆ دراوسێکانی کورددا رینگەیان بۆ پەیدا بونی رۆژنامەتۆسی کوردی خوش کرد . بەلام بەهۆی رژیمی خۆتای سولتان عەبدولحەمیدی دوو هەموو دوامەرجی لەدایک بونی کۆرپەیی نوێ لە ناو ولات خۆیدا نەبو . ئەمە و چەند هۆبەکی تر کە لەخوارەووە باسیان دەکەین ، شاری قاھیرەیان کردە شوینی لەبار بۆ چاپکردنی یەکمەم رۆژنامە لە میترۆی کورددا .

سولتان عەبدولحەمید کە سەرەتا خۆی بە دەستورپەرور دادەنا و لەراستیدا پیاویکی غەداری ترستۆک و فیتباز بو لەو رۆژەووی هاتە سەر تەخت (سالی ١٨٧٦) کەوتە گیانی هەر شتیک بۆنی ئازادی و دیسوکراسی و پیشکەوتنی لی دەهات (٢٢) . «فەلسەفەیی» حوکمی سولتان عەبدولحەمید دانانی وەزیر و کاربەدەستی گەورەیی نیمچە خۆبەندەوار بو . خۆی دەیگوت : «دەزانم دەورو بەرم بە دز تەزراوە ٠٠٠ بەلام من وای بە باش دەزانم ئەم پیرە دزانی لەسەر کار بەتێکەوتە ٠٠٠ ئەمانە بۆ من دڵسۆزن» (٢٣) .

(٢٢) سال وەرەنەچەرخوا سولتان عەبدولحەمید دەستۆری بەناوبانگی ١٨٧٦ی وەستاند و مەدحەت پاشا و هاوێلەکانی دورخستەو و گەلیکیانی لە بەندیخانە توند و زۆربانی ئاوارەیی شار و ولاتان کرد . لە سەرەدەمی فەرمانزواپن ئەوا زیاتر لە ٢٠ هەزار کەس بەرەمی جاسوس بۆن (بزووانە : ادmond تیلور : سقوط الاسر الحاکمة ، ترجمة علی عزت الانصاری ، القاهرة ، ١٩٦٥ ، ص ١٩٣) .

(٢٣) بزووانە :

Алиев Г.З., Турция в период правления младотурок (1908-1918), Москва, 1972.

گ.ز. ئەلییەف ، تورکیا لە سەرەدەمی فەرمانزەواپن تورکانی لاودا (١٩٠٨ - ١٩١٨) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٢ ، ل ٤٦ .

عبدالرحمید همو قوژبیتیکی نهسته مۆل و شاره گوره کانی به پیاوی خوی
 ناخی یو . به پیتی سرگوزشتهی میژو تۆسان له سردهمی سولتان
 عبدالرحمید ده بو همو فرمانه ریکی تورك له همان کاتدا پیاوی گوئی
 قولانگی کوشکی یه لدز بن . «زۆر جار برا خهبری له برا ددها و بهوجۆره
 پاداشتیکی چهوری وهرده گرت» . یه کیک له تورکانی لاو هر له م باره یه وه
 وتویه : «له تورکیا (ی سردهمی عبدالرحمیددا - ک. م.) تاقه ریگه یه ک،
 تاقه ئامانجیک مابۆوه : کوکرده وهی پاره و خهرج کردنی به سه فاههت .
 به لام بۆ گه یشتن به وه ده بو بییه پیاوی کوشک و دلۆزی خۆت به گوئی
 ندانه باوک و دایک و برا و هاوژئی و بیر و وژدان و همو ههستیکی
 نیشمانی و مروقایه تی ساغ بکه یته وه» (۲۱) .

دیاره ده بو رۆژنامه تۆسی له ژیر سایه ی فرمانزه وایح ۳۳ سالی سولتان
 عبدالرحمید بکه ویتته زه لاله ته وه . لیره دا چهند نمونه یه کی که می مانادار
 ده خهینه به رچاو . هه رچه نده یه که م «یاسای چاپه منی» که سالی ۱۸۵۷
 دانرابو پز له مارج و بزیری قه به و گران بو به لام سولتان پیتی قایل نه بو
 بۆیه پیتج جار (له سالی ۱۸۵۷ وه تا سالی ۱۹۰۰) ئال و گوژی تیدا کرد (۲۲)
 تا وای لیهات ته نها بۆ پیکه نین بشن . رۆژنامه تۆسان مافی ئه وه یان نه ما
 به هیچ کلۆجیک ناوی مه دحهت پاشا و ده ستور و دینامیت و بۆمبا و

(۲۱) همان سرچاوه ، ل ۶۹ - ۵۰ .

(۲۲) بزوانه :

Котлов Л.Н., Становление национально-осво-
 бодительного движения на Арабском Востоке
 (середина XIX в.-1908 г.), Москва, 1975.

ل. ن. کاتلوف ، په دابونی بزوتنه وهی نه ته وه یح - رزگاریخواز له
 رۆژه لاتی عه ره ب (ناوه ندی سه ده ی نۆزده - سالی ۱۹۰۸) ، مۆسکو،
 ۱۹۷۵ ، ل ۱۲۹ - ۱۳۰ .

شۆرش و سۆشالیزم و ماف و مان گرتن و ئازادی و سەربەستی و یەكسانی و خەبات یا باسی كوشتن و لا بردنی هیچ فەرمانزەوايەك بئۆسن . تەنەنەت ماوەی «فیل» و «فەرەج» و «قاچاغ»یش بۆ رۆژنامەتۆسان نەمابو چونكە سولتان خۆی رەقیسی چاپەمەنی بەكانی ئەستەمۆل و پیاوە دلتۆزەكانی هەن شارە گەورەكان بون . لەسەر یەك دۆهەلە ی چاپ كە مائای رستەیەکی گۆژیو بەجۆرێك بۆنی توانجی لێ بیت رۆژنامە ی «صباح» چەند سالیك قەدەغە کرا^(٢٦) . لەبەرئەو هەچ سەیر نەبە كۆتایی حوزەیرانی سالی ١٨٩٤ رۆژنامەتۆسانی ئەستەمۆل سەری دنیا یان لێ هاتەو یەك چۆن هەوالی كوشتنی سەرەك كۆماری فەرەنسە س . كارنۆ بڵاو بكەنەو ، لەلایەكەو هەندەبو توخنی باسی كوشتنی سەرۆکی دەولەتێك بكەون ، لەلایەکی ترشەو هە زاتیان نەدەكرد بنوسن بە دەردی خوا و لەبەر پیری مردوو هە چونكە سولتان لەگەڵیدا هاوتەمەن بو . بەوجۆرە هەچ رۆژنامەيەك بە خۆیدا رانەپەرمو ئە دیرێکی پچوك زیاتر بنوسی كە ئەویش بریتی بو لە راگەیانندنی هەوالی مردنی . بەكورتی رقی ناپیرۆزی عەبدولحەمید بەرامبەر رۆژنامەتۆستی سەربەست گەشتبوو و رادەيەك تەنەنەت دوا ی هێتانه خوارەو هشی لەسەر تەختی خەلافت (سالی ١٩٠٩) خۆزگە ی بەو هەدخواست رۆژی لە رۆژان بگەژتەو كۆشکی یەلەز تاوەكو « سەرتاپای رۆژنامەتۆسان تۆز داتە تەندورەو هە »^(٢٧) .

بێ گومان لەژێر سایە ی ژێمێکی لەو بابەتە قەت چاوەزوان نەدەكرا رێگە ی بڵاو كردنەو هە ی رۆژنامە ی كوردی بدری ، جا یا كەس زانی داوا كردنی مافی دەر كردنی رۆژنامە يەكی بە زمانی كوردی نەدەكرد یا ئەو ی بیوزایە و

(٢٦) هەر بەو بیانوو هە يەكەم رۆژنامە ی توركی «تەقویمی وه قایع»یش داخرا .

(٢٧) بزوانه : الدكتور خليل صابات ، الصحافة استعداد ، فن ، علم . القاهرة ، ١٩٥٩ ، ص ١٢ .

له ژیر هر په رده په کدا دا وایه کی وای بکر دایه به دهستی به تال ده گه زایه دواو ده .
 جگه له وانه یی باسمان کرد بو ته مه هوزه کی گرنگی تر له تارادا سو .
 رژینی سولتان عه بدولحه مید به توندی دژی وریا بونه و می نه ته و کانی ناو
 ده ولته یی عوسمانی بو . له سرده می فرمانروایین ته ودا له زور شوین
 یی به زیانه له بزونه و می رزگاری خوازی کورد و گهلانی دراوسیتی کورد
 درا . هه روه ها سولتان ده یو یست هوزه چه کداره کانی کورد بکاته یه کیک له
 دارده سته کانی بو لیدانی ناهه زانی خوی و ده سته و دایه ری ، له بهر ته و ه ش
 بو که «سواره یی حمیدی» له چه کدارانی ته و هوزانه دروست کرد (۲۸) .
 دیاره سولتانی کوربتین شیککی نه ده ویست پیچه وانه یی ته و ئاره زووه
 ناهه مواری یی (۲۹) .

به هم جوړه ده بو خوینده واری کورد وهك خوینده واری زوربه یی گهلانی
 ناو ده ولته یی عوسمانی (۳۰) بو ده رکردنی روژنامه یی خوی بیر له شوینی تر
 بکاته وه . قاهره له بارنرین جیگه بو بو هیتانه دچی ته م ئامانجه . بهر له هه مو
 شت میسر له زوربه یی ولاتانی تری روژه لاتی ناوه ژاست زیاتر پیسوه ندی
 له گه ل شارستانه تی ته وروپا هه بو . سهره تای په یدابونی روژنامه توسی ته م

(۲۸) لهوباره یوه پړوانه : الدكتور کمال مظهر احمد ، کردستان فی سنوات
 الحرب العالمية الاولى ، ترجمة محمد الملا عبدالکریم ، بغداد ، ۱۹۷۷ ،
 ص ۸۴ - ۹۴ .

(۲۹) وهك دوا یی باسی ده که یی «کردستان» یی یه کم روژنامه یی کوردی دژی
 سهرتابای سیاستی سولتان عه بدولحه مید وه ستا ، به تایبه تی دژی
 «سواره یی حمیدی» و کوشتاری نهمه ن .

(۳۰) زور له گهلانی ژیرده سته یی عوسمانی ناچار بون روژنامه یی خویان له
 ده روه و می ولات ده رکه ن . سالی ۱۷۹۴ نهمه ن له معدراس یه کم
 گوڅاریان به ناوی «نازدار» وه ده رکرد . سالی ۱۸۵۱ یی له موسکو
 ده سنیان کرده بلاوکر دنه و می گوڅاریکی تر به زمان و پیی نهمه نی .
 تهرینی دوو می سالی ۱۸۸۷ حیزبی «هه نچاک» له جنتیف هه ر به ناوی
 خویه وه که مانای (زه نکی کلپه) به روژنامه یی ده رکرد .

ولاته ده گزته وه سهرده می هاتنی ناپلیۆن و لهشکری فهره نسی بۆ ئه وی ؛
 واته کۆتایێ سه ده ی هه ژده . دوا ی داگیر کردنی میر له لایه ن لهشکری
 ئینگلیزه وه (سالی ۱۸۸۲) ده سه لاتی سولتانی عوسمانی دهنگی ماو رهنگی
 نه ما . له گه ل ئه وهش فهرمانزه وایانی ئهسته مو ل ده یانویست که لک له باری
 سیاستی توان دهوله تان و ئال وگۆزی ناو میر وهربگرن بۆ گێزان ه وه ی
 ده سه لاتی له کیس چو یان . ئه مه بو وه هه وێنی دۆ به ره کی به کی شار را وه
 له ییوان ئینگلیز و تورکدا که تا ده ست پێ کردنی شه زی به که می جیهانی
 خایاند . روژنامه تو سی له م دۆ به ره کی به دا ده وریکی گه و ره و سه یری بی نی .
 سولتان عه بدولحه مید به هر چوار لادا هه ولی ده دا ههستی روژنامه کانی
 میر به لای خۆیدا راکیشتی . بۆ ئه م مه به ستی پاره ی زۆری ده دا (۲۱) و
 ههستی ئایینی ده بزواند و عوسمانی پهروه رانی ها ن ده دا روژنامه ی نو ئی له
 قاهره دامه زرتین . ته قه لای سولتان له م مه ی دا نه دا پێ سو د و ئه نجام نه بو .
 میژوو تو سیکی عه رب له م باره یه وه تو سیویه ده لێ :

« تورکیا هه رچه ند لاواز بو ، به لام هه ولی ده دا ههستی خه لک دزی
 داگیر که ران (ی ئینگلیز - لک . م) بیزوینی چونکه نه ی ده ویست به یه کجاری
 میری له کیس بچن . هه مان کات زۆر میسری ئه لقه له گو ئی تورکیا
 بۆن و ئه وهش بۆ خۆی ئه نجامی ههستی ئایینی بو له به ره ئه وه روژنامه ی
 وا په یدا بو که به لای ده وله تی عوسمانیدا مه یلی هه بو ، هتی واشی هه بو به
 هاندانی ئه و دامه زرا » (۲۳) . « البرهان » و « القا ره » و « الأهرام » ی

(۲۱) روژنامه ی وا هه بو هه زار جو نه یی بۆ بز یۆ وه که ئه مهش بۆ ئه و سه رده مه
 پاره یه کی زۆر بو .

(۲۲) الدكتور سامی عزیز ، الصحافة المصرية وموقفها من الاحتلال الإنجليزي ،
 القا ره ، ۱۹۶۸ ، ص ۱۶۱ - ۱۶۲ .

ئەوسا (۳) و چەند رۆژنامەيەكی تر لەوانە بون كە بە لایەنگری ئەستەمۆل
داده نران .

دیاره کاربەدەستانی ئینگلیز لە میر بەرامبەر بەمە دەستەوێسان
نەوێستان ، بەتایەتی چونکە سۆربون لەسەر مانەوێ خۆیان و دەربەزاندنی
یە کجاری عوسمانیەکان لە میر و بۆججەجی کردنی ئەو مەبەستەش ئامادە
بون بێ سێ و دۆپەنا بەرنە بەر هەر رێگەيەك دەست بەدا . کۆششی ئینگلیز
لەم مەیدانەدا لە کۆششی عوسمانیەکان گەلیك بەرھەمدا تر بوو . ئەمەش بەر
لە ھەموشت ئەنجامی ئەو بوو کە توانا و دەسلاتیان زۆر لەوان زیاتر بوو .
رۆژنامەي وەك «الوطن» و «الزمان» و «مرآة الشرق» و «النیل» و «المقطم» و
ھێ تر کەوتە ھێرش بردنە سەر دەسلاتی عوسمانی و نیشان دانی عیب و
عاری . دۆبەرەكیەكی توند و تیز لە تێوان رۆژنامە ئینگلیز خواکان و
ئەوانی سەر بە ئەستەمۆل دروست بوو (۴) .

سەرھەزای ئەو کاربەدەستانی ئینگلیز لە میر دەرگایان بۆ ھەموو
ناھەزانی سولتان عەبدولھەمید و رژیمی عوسمانی خستە سەر پێشت .
شاری قاھیرە بوو یەکیك لە مەلەبەندە گرنەکانی کۆبۆنەو و خەباتی
تورکانی لاو کە دوژمنی ھەرە گەورە و بەتوانای سولتان بون . یەکیك لەو
کارانەي تورکانی لاوی دەرەوێ ولات بایەخی زۆریان پێ دەدا دەرکردن و
بلاوکردنەوێ رۆژنامە بوو بە چەند زماڤیک . لەبەرئەو قاھیرەش بوو
ناوەندێکی گرنگی خەباتیان لەم مەیدانەدا و ئەو رۆژنامانەي لەوێ
دەریان دەکردن بوو یە رۆیەكی دیاری چالاکیان (۵) . شایانی باسە یەکیك

(۳۳) لەگەڵ ئەوێش بلاوکردنەوێ «الاهرام» لەو شۆپانەي دەسلاتی
ئەستەمۆل بەھێز بوو لە سالی ۱۸۸۱و قەدەغە بوو .

(۳۴) بژوانە : د. سامی عزیز ، سەرچاوەي ناوبراو ، ل ۱۵۹ - ۱۷۸ .

(۳۵) تورکانی لاو چەند رۆژنامەيەکیان لە قاھیرە دەرە کرد ، لە ھەمویان
ناودارتر ئەوێان بوو کە موراود داغستان بە ناوی «میزان»وێ بلاوی
دەکردەوێ .

لهو رۆژنامه که ناوی «اجتهاد» بو دوکتور عبداللہ جہودہ تی کورد بلاوی
دہ کردہ وہ کہ بۆ خۆی یه کیک بو له یه کهم دەستی دامه زرتنہری کۆمەلی
«تورکانی لاو» (۳۶) .

بہہمان دەستور کار بہ دەستانی ئینگلیز ماوەیان دەدا بہ ناحەزانی تری
سولتان میر بکہنہ مەلہندی کار و خەباتیان . نیشتمانپەرورەانی ئەرمن
وہک نیشتمانپەرورەانی تورک لیرەش بہ گەرمی کەوتبونہ جم و جۆل . ئەوانیش
لہ قاہیرہ رۆژنامە ی خۆیان ھەبو .

بہم جۆرہ و ھەر لە بەر ئەو ھۆیانہ ی باسان کردن ، میر بووہ
باشترین و نزیکترین شوین بۆ لەدایک بونی یە کہم رۆژنامہ لە میژوی
کورد (۳۷) . (رۆژی پینج شەمە ی ۳۰ «ذوالقعدہ» ی سالی ۱۳۱۵ ی
کوچی - ۹ ی نیسانی سالی ۱۳۱۴ ی رۆمی کہ دەکاتە ۲۲ ی نیسانی سالی
۱۸۹۸ ی عیانی (۳۸) لە شاری قاہیرہ ی میر یە کہم ژمارہ ی یە کہم

(۳۶) عبداللہ جہودہ ت خەلکی عەرەبکیرہ . مانگی مایسی ۱۸۸۹ لە گەل
ئیسحاق سکوتی خەلکی دیاربەکر و چەند ھاوژێیہ کی تری یە کہم شانہ ی
ریکخراوی تورکانی لاویان دامەزراند ، نووسی گەلێک دەر د و نازار
ھات و دوا ی گرتن و دۆرخستنەوہ ی بۆ لیبیا ھەلھات و لە دەرہوہ
چالاکانہ نیکەل بہ خەباتی ناحەزانی سولتان عبدالحمید بو . لە گەل
عبداللہ سکوتی رۆژنامہ ی «عوسمانلی» شی دەر کرد . تا سەر خەباتی
بۆ نەکرا و سولتان توانی بەلای خۆیدا را بکێشی .

(۳۷) ئەو سەردەمە چاپمەن و رۆژنامەنۆس میر فۇناغیکێ باشی بەرہو
پیشەوہ بۆبو . دەمێک بو ژمارہ یە چاپخانہ ی گەرہ بہ پێوانہ ی ئەوسا
لە میر کاربان دەر کرد و رۆژنامەیان لە چاپ دەدا . تەنھا لە ماوہ ی
دوازدە سالدا (۱۸۶۵ - ۱۸۷۷) پتر لە ۱۵ رۆژنامہ ی ھەمچەشنہ ھاتنہ
دەرچون (پروانہ : عبداللہ حسین ، الصحافة والصحف ، القاہرہ ، بلا .
ص ۱۳۷) .

(۳۸) لیرەدا پتوێستە سەرنج را کێشین بۆ ئەوہ کہ رۆژی دەرچۆنی یە کہم
ژمارہ ی «کوردستان» لە سەر رۆژنامہ کہ خۆی تەنھا بہ سالی «ھجری» و
«رۆم» نوسراوہ . ھجری یە کہ ی ، وہک وتمان ، ۳۰ ذوالقعدہ ی
۱۳۱۵ ی . بەلام بە پتیی ئەو جەدوہ لە باوەژ بێن کراوانہ ی لەبەر

روژنامه‌ی کوردی له چاپخانه‌ی «الهلال» (٢٩) له لایه‌ن میقداد مهدخت (١٠)

ده‌سماندان ، به‌تایه‌تی جەدو‌ه‌لی نه‌کادی‌می ئۆره‌بیللی که سالی ١٩٦١ له سۆفیعت چاپ‌کراوه ، رۆژی (٣٠ی ذو‌القعدة ١٣١٥) ده‌کاته هه‌ینی ، که‌چی له‌ سه‌ر «کوردستان» له‌ دۆ‌شو‌ین نۆ‌سراوه‌ رۆژی پینچ‌شمه‌ چاپ‌کراوه . به‌پیتی جەدو‌ه‌له‌که‌ی ئۆره‌بیللی (٣٠ی ذو‌القعدة ١٣١٥) ده‌کاته ٢٢ی نیسانی ١٨٩٨ . له‌به‌رنه‌وه‌ش که‌ له‌ راستی گۆزینه‌که‌ی ئۆره‌بیللی دلتیان (بزو‌انه‌ ل ٢٦٩ی جەدو‌ه‌لی ناوبراو) به‌تایه‌تی چونکه‌ له‌ وه‌له‌ که‌مانه‌ی زانی سۆفیعتی پروفیسۆر نیبۆ‌لسکی له‌ناو جەدو‌ه‌لی ناوبراودا دۆ‌زیو‌نبه‌وه‌ سالی ١٣١٥ و ١٣١٦یان تیدا نی‌به‌ (بزو‌انه‌ : گۆفاری «گه‌لانی ناسیا و نه‌فریقا» ، به‌ زمانی رۆسی ، مۆسکو ، ژماره‌ ٣ ، ١٩٦٢ ، ل ٢٤٥) ناچار که‌وتینه‌ سۆراخی نه‌وه‌ی ئابا (٢٢ی نیسانی سالی ١٨٩٨) به‌ر پینچ‌شمه‌ با هه‌ینی ده‌که‌وتی . دوا‌ی لیکۆ‌لینه‌وه‌به‌کی ورد ساغ‌بو‌وه‌ که‌ ٢٢ی نیسانی سالی ١٨٩٨ ده‌فاو‌ده‌ق رۆژی پینچ‌شمه‌ ده‌گریتنه‌وه‌ . که‌واته‌ ده‌بێ هه‌له‌ له‌ دیارکردنی سه‌ره‌تا و کۆتایی مانگه‌ هه‌جرتیکانی نه‌و ساله‌ خۆیدا رۆی دا‌بن ، نه‌مه‌ش بۆ سالتنامه‌ی هه‌جرتی ناسایی به‌ چونکه‌ ، وه‌ک ئاشکرا‌به‌ : دیارکردنی سه‌ره‌تا و کۆتایی مانگه‌کانی له‌سه‌ر بېینی مانگ وه‌سناوه‌ و زۆرجار هه‌له‌ی تیدا ده‌کرێ . که‌واته‌ نه‌و رۆژی (٢٢ی نیسانی ١٨٩٨)ه‌ی له‌ میسر به‌ ٣٠ی «ذوالقعدة» دا‌نراوه‌ ٢٩ی «ذوالقعدة» بو‌وه‌ . هه‌مان هه‌له‌ به‌نیسبت ژماره‌ی تری «کوردستان» وه‌ دو‌باره‌ بۆ‌نه‌وه‌ . نه‌م راستی‌به‌م به‌که‌م‌جار بێ ناوی خۆم له‌ گۆفاری کۆژی زانیاری کوردا بلا‌و‌کرده‌وه‌ (بزو‌انه‌ : «گۆفاری کۆژی زانیاری کورد» ، به‌سه‌رگی به‌که‌م ، به‌شی به‌که‌م ، به‌غدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٩٥ - ٣٩٦) .

(٣٩) له‌ کۆتایی دوا‌لایه‌زه‌ی ژماره‌ یه‌ک و دۆ‌و سێی «کوردستان» نوسراوه‌ له‌ چاپخانه‌ی «الهلال» چاپ‌کراوه ، که‌چی له‌سه‌ر هه‌مان لایه‌زه‌ی ژماره‌ چوار و پینچ نوسراوه‌ گوا‌به‌ له‌ چاپخانه‌ی رۆژنامه‌ی کوردستان چاپ‌کراوه . دۆ‌رنی به‌ میقداد مهدخت به‌گه‌ بۆ نیشان‌دانی توانا‌یا سه‌رلێ‌شتواندن وای‌کردبێ . با‌رسی نه‌و ژمارانه‌ی من دی‌ومن ٢٣ × ٢٦ سانتیمه‌ . دو‌کتۆر که‌مال فوئاد که‌ زو‌ربه‌ی ژماره‌کانی «کوردستان»ی دی‌وه‌ ٢٥٥٠ × ٣٢٥٠ دا‌ناوه‌ (بزو‌انه‌ : «کوردستان به‌که‌مین رۆژنامه‌ی کوردی» ، پێشه‌کی) .

(٤٠) میقداد مهدخت ناوی لیک‌دراوی خۆیه‌تی وه‌ک مسته‌فا که‌مال ، عه‌لی که‌مال ، ئیسماعیل حه‌قی و که‌لیکی‌تر . سه‌رده‌می عوسمانی به‌کان ناوی لیک‌دراو باو بو .

به گمی نهووی به درخان پاشاوه چاپ کرا .

بهم مهینهت و دهردی سهری به بناغی رۆژنامه توسی کوردی دانا که وهک دیان تنها دارشتی گهله سالی پی ویت چونکه ژانی گهلی کورد بو له دایک بونی به کهم رۆژنامه ی زۆر زیاتری له ژانی گهلانی تر خیاباند . جیگهی خۆبهتی لیره دا باسی نهو نامه به کهین که روناکبیریکی کورد ناردویه بو خاوهنی «کوردستان» و بییدا به داخهوه پیی دهلی تو درهنگ دست پی کرد و ده بو بهر له ۲۰ سال ، واته حهفتاکانی سهده ی تۆزده ، رۆژنامه کهت دهر کردایه (۱۱) .

وهک دولیش باسی ده کهین ایقداد مه دخت و به تاییهتی عهبدوژمه حمان به گمی برای له نزیکه وه به یوهندی یان له گهل تورکانی لاودا هه بو . نه مهش بو خۆی تا راده به کاری دهر کردنی «کوردستان» ی ئاسان کرد . نهو به یوهندی به نزیکه ی به درخان به کان وای له ژماره به میژۆنسوس کردوه رۆژنامه ی «کوردستان» یش به به یکک له ئورگانهکانی تورکانی لاو له قهلم بدهن (۱۲) . به لام راستی به کهی «کوردستان» رۆژنامه ی سهربه خۆی نیشتمانپهروهانی کورد بو که زۆر شت لهو سهرده مه دا له گهل ناحه زانی رۆژی سولتان عهبدو له مهید له یهک سهنگه را کۆی ده کرد نه وه .

ده میکه ژماره به کی زۆر له کورد و رۆژه لاتسان بایه خ ده ده ن به میژۆی به کهم رۆژنامه ی کوردی و شوینی له ژبانی روناکبیری و سیاسی کوردستاندا (۱۳) . مینورسکی پتر له ۶۰ سال له مه وه بهر باسی دهر چونی

-
- (۱۱) بزوانه : «کوردستان» ، عدد ۱۴ ، جنیف ، ۹ ذی الحجة ۱۳۱۶ .
(۱۲) وهک رۆژه لاتسانی نازم پی دوکتور حمید عهلیف (بزوانه : لابه ره ۵۸ ی کتیه به کی «تورکیا سهرده می فه رمانزه وایج تورکانی لاو») .
(۱۳) ژماره به کیان له لیکه انده وه و دیار کردنی رۆژی دهر چونی « کوردستان » به هه له چوبون . مامۆستایان نه مین زه کی و عه لئه ددین سه جادی ۱۸۹۷ یان به سالی دهر چونی داناوه (محمد امین زکی ، خلاصه تاریخ الكرد و کوردستان ، ترجمه محمد علی عونی ، القا ره ، ۱۹۳۶ ، ص ۳۷۰)؛

«کوردستان»ی له قاهره کردوه «(۱۱)». دواى نهو به دؤ سال (سالى ۱۹۱۷) له گهرديشكى به مجوره همان باسى هيناوته كايه وه : « سالى ۱۸۹۸ له قاهره رۆژنامهى «کوردستان» ده رچو ، دوايى له جنيّف ده ست كرايه وه به بلاو كردنه وهى . نه م رۆژنامه يه كوردتيك كه مه ده تى كوزى به درخانى ناودار

علاءالدين سجادی ، ميژوی نه ده يى كورد ، بغداد ، ۱۹۵۲ ، ل ۵۵۱ . له چاپى دووه مى كتيه كه بدا (به غدا ، ۱۹۷۱ ، ل ۶۰۹ - ۶۱۰) ماموستا سه جادی له بهر رۆشنايى نهو زانبارى يانه يى دوكتور كه مال فوناد كاتى خۆى بلاوى كردونه وه سالى ده رچونى « كوردستان » ي راست كردونه وه . نه دمؤندس و دوكتور شاكير خه صباك و هي تر سالى ۱۸۹۲ يان داناوه (الدكتور شاكير خصباك ، الكرد والمالة الكردية ، بغداد ، ۱۹۵۹ ، ص ۲۹ ؛

C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, P. 58; C. J. Edmonds, The Kurds of Iraq , — ((The Middle East Journal)), 1957, No. 1, P. 55).

باسيل نيكيئين و دوكتور بهلج شيركو و دوكتور عه بدوژده حمان قاسلو سالى كوچم ده رچونى «كوردستان» يان وهك خۆى نوسيوه (بزوانه : B. Nikitine, Les Kurdes. Etude Sociologique et historique, Paris, 1956, ; A. R. Ghassemlou, Kurdistan and the Kurds, Prague, 1965, P. 44 ; .

الدكتور بهلج شيركوه ، القضية الكردية . ماضى الكرد وحاضرهم ، القاهرة ، ۱۹۳۰ ، ص ۵۰) . كاتى خۆى نه م راسنى يانه م له وتاريكى تايه تيدا بلاو كرده وه (بزوانه : پيشه كن ، بهراويزى ژماره ۶) .

(۱۱) بزوانه :

Минорский В.Ф., Курды. Заметки и впечатления, Петроград, 1915.

ف. ف. مينورسكى ، كورد . تيبينى و سمرنج ، پيتروگراد ، ۱۹۱۵ ، ل ۱۸ (همروها بزوانه : ف. ف. مينورسكى ، الاكراد . ملاحظات وانطباعات ، ترجمة الدكتور معروف خزنده دار ، بغداد ، ۱۹۶۸ ، ص ۱۱ - ۱۵) .

بو دەری کرد . دیاره له تورکیا بلایو نه وهی قه دهغه بو » (١٥) . دوبه دوای ئەمان زۆر کوردناسی تر باسی سالی دەرچونی «کوردستان» یان به دروستی کردوو و بهرز نرخاندویانه (١٦) .

دوکتۆر بلهچ شیرکو (١٧) دهربارهی «کوردستان» قوسیویه دهلی : نیشتمانپهروهانی کورد له ناو خۆیاندا بزیاری دەرکردنی ئەم رۆژنامه یان داو بهوجۆره بووه ئۆرگانی ئەوان (١٨) . دوکتۆر شاکیر خهسبکیش دەرچونی «کوردستان» به سه ده تایی گۆزین یا قونایکی نوێ له ژبانی کوردا دادهنی (١٩) .

Гордлевский В.А., Избранные сочинения, том (٢٥)
III (история и культура), Москва, 1962.

ئه کادیمی ف. ١. گهردلیفسکی : کاری ههلبژاردی ، بهرگی سێ (میژۆ و رونابیری) : مۆسکو ، ١٩٦٢ ، ل ١١٩ .
(٢٦) بهوتیه بزوانه : م. س. لازهریف ، مه سه لهی کورد ، ل ٨ .

(٢٧) جێگهی خۆبهنی لیته دا راستی بهکی نه زانراو بخمه بهرچاو . زۆرن لهوانهی ناوی دوکتۆر بلهچ شیرکویان بیستوه یا کتیه که یان بینوه . ده میکه «القضية الكردية» که به ناوی کومه لی «خۆبیۆن» وه دهرکراوه و صد لاپهزه زیانره بۆته سه رچاوه بهکی باش بۆ میژۆنۆسان . زۆری خۆمان و رۆژهه لانسان بۆ نوسنه کانیان که لکیان له زانیاری ناو ئەم کتیه بینوه . به لام که من لهوانهی ده زان دوکتۆر بلهچ شیرکو کێ به . همن واده زان مامۆستا جه لاده ت به درخانه . راسته که ی دوکتۆر بلهچ شیرکو مامۆستا محمهد علی عه ونی به که یه کتیک بۆ له خوتنده واره هه ره دلۆزه کانی کورد . مامۆستای ناوبراو زمانزان و میژۆنۆس بۆ ، زوربه ی به ره مه کانی مامۆستا ئەمین زه کی نه و وه ری گێزانه سه ر زمانی عه ره ی . خزه نه ی زۆری «خۆبیۆن» ی کرد . شایانی باسه مامۆستا عه ونی بۆ نویسی «الکرد والقضية الكردية» که ی که لکی زۆری له و زانیاری و چاپه مه نی یانه وه رده گرت که جه لاده ت به درخانی هاوه ل و هاویری بۆی ده نارد .

(٢٨) د. بلهچ شیرکوه ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ٥٠ - ٥١ .

(٢٩) د. شاکیر خهسبک ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ٢٩ .

چاوگیزايتكى خيرا به ناوه روڭكى ژماره كانى «كوردستان» دا ئهم راستى به ساغ ده كاته وه و ده رى دمخا چۆن رۆژنامه توستى كورد له سهره تاي له دايك بونى به وه له ژير زهبرى زولسم و زورى عوسمانى بان و ئال و گوژى فيكرى ناو دهستى روناكبرى كوردا ريگه خهباتى راستى بو خوى ههلبژارد . له يه كه م ژماره به وه «كوردستان» وريا كرده وه و هاندانى فيربونى سه نعت» ي كرده دروشمى خوى ^(٥٠) . وهك جگه رسوز و دورين زور جار باسى نرخ و بايه خى خويندن و خوينده واريج ده كا و له رۆلهى كورد ده پازيته وه ئه ويش وهك رۆلهى گهلانى تر روكاته خويندن . به نيازى زياتر بزواندى ههستى كۆمه لانى خهك له م باره وه «كوردستان» زو زو په فا ده باته بهر فهرمايشه كانى پتفه بهر (ده خ) . ده رحق پيويستى و قازانجى فيربون ^(٥١) . «كوردستان» ده يويست به هه موان راگه يينى چۆن خوينده واريج بۆته هه وينى پيشكه وتنى گهلان . ئه وه ته به ياريدى خويندن و زانست ژاپون به سه ر چين و ميسر به سه ر سوداندا زال بۆن . له عه قله وه ده يويست مه سه لى ئايشين و خۆشه ويستى نيشتمان تيكه ل يهك كا و به وجۆره

(٥٠) له ژيره وهى ناوى ژماره يهكى «كوردستان» نوسراوه : «كردلرى ايقاظ ونحصيل صنايعه تشويق ايجون شمدلك» . له ژماره ستيوه ئهم دروشمه واى لى هات : «كردلرى تحصيل علوم و فنونه تشويق ابدر نصائح و ادبيات كرد به يى حاوى» .

(٥١) له زور ژماره ي «كوردستان» دا ئهم فهرمايشتهكانى پتفه بهر ده كه ونه بهرچاو : «العلماء ورثة الانبياء» ، «العلم علمان - علم الايدان وعلم الادبان» ، «الكاسب حبيب الله» ، «اطلبوا العلم من المهد الى اللحد» ، «طلب العلم فريضة على كل مسلم ومسلمة» ، «شهد الله انه لا اله الا هو والملائكة واولوا العلم» . هه نده جارى «كوردستان» وتارى به ناوينيشانى وا بلاو ده كرده وه : «فضيلة التعلم» (ژماره پينج) ، «هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون» (ژماره ههشت) ، «رتبة العلم اعلى الرتب» (ژماره نو) و هه تر .

لاوی کورد بچولینیی^(۵۲) . ده‌بویست له ریگهی قه‌ی پز بایه‌خی شاعیری
گه‌وره‌ی وه‌ک خانی‌یه‌وه کورد بۆ «اتفاق» هان‌دا^(۵۳) .

هه‌رکات ناوی «کوردستان» هاته‌ پێشه‌وه‌ ده‌بج دۆ رۆی پز شانازی
ئهم رۆژنامه‌یه‌ به‌خێرتیه‌ به‌ر چاو . یه‌که‌میان هه‌لوه‌ستی‌یه‌ به‌رامبه‌ر گه‌لی
ئهرمه‌ن و ئه‌وی‌تریان به‌رامبه‌ر به‌و ده‌زگا سه‌ربازی‌یه‌ دواکه‌وتوه‌ی سولتان
ده‌وروبه‌ری کوتایح سه‌ده‌ی تۆزده به‌ ناوی «سواره‌ی حمیدی»‌یه‌وه له
پیاوی چه‌کداری هۆزانی کورد دایه‌ه‌زراند .

وه‌ک ئاشکرایه له نه‌وه‌ده‌کانی سه‌ده‌ی رابوردوه‌وه‌ فه‌رمانزها
شوئینی‌یه‌کانی ده‌وله‌تی عوسانی به‌ ناحق که‌وته‌ گیانی نه‌ته‌وه‌ی ئهرمه‌ن و
یستیان هۆزه چه‌کداره‌کانی کورد بکه‌نه‌ یه‌کیک له‌ دارده‌سته‌ هه‌ره
کاربگه‌ره‌کانی جێ‌به‌جێ کردنی ئه‌و کاره‌ گلاوه‌یان^(۵۴) . په‌رده له‌ رۆ لادانی
ئهو کاره‌ و به‌ره‌هه‌ستی کردنی بۆ قۆناغی خۆی ئه‌ریکیکی ئاسان نه‌بو . له‌و
کاته‌دا که‌ زۆرکەس کوێرانه‌ ده‌ستی خۆیان به‌ خۆینی ئهرمه‌ن ره‌ش
ده‌کرد و له‌وانیش زیاتر ده‌ستیان به‌ کلاوی خۆیا‌نه‌وه‌ ده‌گرت با نه‌یا
«کوردستان» دلسۆزانه‌ بانگی نه‌وه‌ی کوردی ده‌کرد له‌ مه‌به‌ستی راسته‌قینه‌ی
سولتان عه‌بدوله‌حمید بگه‌ن و نه‌به‌ هۆی ئه‌ناو‌بردنی ئهرمه‌نی دراوسێی
دێرییان . به‌پێچه‌وانه‌وه‌ ، «کوردستان» به‌گه‌رمی داوای لێ ده‌کردن
پاریزگاریی برا ئهرمه‌نه‌کانیان بکه‌ن هه‌یج نه‌بێ له‌به‌ره‌ئه‌وه‌ی هه‌ردۆ لایان
وه‌ک یه‌ک گیرۆده‌ی زولم و زۆری سولتان عه‌بدوله‌حمید و ده‌سته و دایه‌ری

۱۵۲) بۆ ئهمه‌ش زۆر جار «کوردستان» په‌نای ده‌برده به‌ر فه‌رمایشته‌کانی
پێغه‌مبه‌ر ، وه‌ک «حب الوطن من الإيمان» ، «علو الهمة من الإيمان» .

۱۵۳) بۆ‌نمونه‌ بزوانه : «کردستان» ، ژماره‌ ۴ ، ۱۲ ذوالحجّه ۱۳۱۶ . بۆ
همان مه‌به‌ست وتاری له‌ئێر ناو‌نیشانی وادا بلاو ده‌کرده‌وه :
«واعصموا بحبل الله جميعا ولا تفرقوا» (ژماره‌ یازده) .

۱۵۴) بۆ زانیاریی زیاتر له‌م‌باره‌وه‌ بزوانه : د. کمال مه‌زه‌هر ، کوردستان...
چابی کوردیی ل ۸۹ - ۱۵۶ ، چابی عه‌ره‌بی ل ۲۳۵ - ۲۰۲ .

ئەون^(۵۵) . داواى لى دەکردن شىخ عوبەيدوللاى نەهرى بىكەنە نەونە و دەرسى لى وەرگرن چۆن کار بە دەستانى ئەستەمۆل لە ھەفتاگانى سەدەى تۆزەدا نەياتوانى دژى گاواران ھانى دەن . جارى وا ھەبۆ «کوردستان» لە دلسۆزى يەوہ بە رەقى روى دەمى دەکردە گەلى کورد تاوہ کو زیانر بیزوینى و لەو کارە ناھەموارەى دۆرخاتەوہ^(۵۶) .

عەبدوژمەھمان بەدرخانى سەرتوسەرى «کوردستان» راسترین ھەلۆمەستى بەرامبەر کوشتارەکانى ئەرمەن ھەبۆ . کار گەشت بەوہى ئەم پیاوہ دۆریتە بەئاشکرا حاشاى لە عوسمانى کۆزى کرد چونکە لە کوشتارى ئەرمەننا بەشدەر بو^(۵۷) .

بە ھەمان چەشن «کوردستان» بە ئەو پەژى تىگەشتەوہ «سواری ھەمیدى» و مەبەستى شارراوہى دامەزرانى ھەلەنگاند . کاتیک ومارە يەکی زۆر لە سەرەك ھۆزانى کورد رەشەلەکیان بەبۆنەى دامەزراندنى ئەو دەزگایەوہ دەگێژا و ھى وایان ھەبو وای دەزانى خیر و بەرەكەت بۆ ھەمۆ کورد دینى (!) ، «کوردستان» بە ھەموانى رادەگەیاندا کە مەبەستى سەرەك «سواری ھەمیدى» خەرىك کردنى کورد و خوش کردنى ئاگرى دۆبەرە کى تیوان ئەوان و ئەرمەنە تاوہ کو دژى سیاسەتى چەواندەوہى سولتان یەكەنەگرن . دیارە دەزگایە بۆ کارى وا نالەبار دامەزرابى دەبۆلە

(۵۵) «کردستان» ، ژمارە ۲۶ ، ۲۲ى رەمەزانی ۱۳۱۸ ، ۱۴ى کانونی دووہمى ۱۹۰۱ .

(۵۶) بۆنۆنە پزوانە : «کردستان» ، ژمارە ۲۷ ، ۲۲ى ذوالقەعدەى ۱۳۱۸ ، ۱۴ى مارى ۱۹۰۱ .

(۵۷) پزوانە :

E. E. Ramsaur, The Young Turks. Prelude of the Revolution of 1908, Princeton — New Jersey, 1957, P. 63.

زبان به‌ولاوله هېچی لږ چاوه‌زوان نه‌کړی (۵۸). چېگه‌ی ته‌قدیر و نیشانه‌ی د‌وړیتنۍ به که «کوردستان» به هه‌مان د‌مستور ر‌وی کرد‌وته نیش‌تاپه‌روم‌رانی ع‌رمب و داوای لږ کردون به ق‌س‌ی س‌ولتان هه‌ل‌ن‌خه‌ل‌تین و ر‌یگه نه‌دن به دامه‌زوانی «سوار‌ی حه‌میدئ» له‌ناو ه‌و‌زی چه‌کداری ع‌ره‌بدا .

ز‌و‌ر ر‌وی تری «کوردستان» وه‌ک‌ یه‌که‌م ر‌و‌ژنامه‌ی کوردی س‌رنج راده‌کیشن . «کوردستان» له ه‌ر ر‌یگه‌یه‌که‌وه ب‌وی لواب‌ی ه‌ولی داوه ه‌ستی کورد به ش‌یوه‌یه‌کی دیس‌وکراس‌ی‌انه ب‌ی‌ز‌وت‌ن . له‌ب‌ر خاتری ئ‌م مه‌به‌سته ز‌و‌ر لاپه‌ژ‌ی «کوردستان» ب‌و‌ب‌اس‌ی ئ‌د‌مب و می‌ژ‌وی کورد ته‌رخان‌کراون و به به‌یتی پ‌زمانای «م‌م و زین»‌ی خانی راز‌ت‌راو‌ه‌وه (۵۹) .

له‌ب‌ر ئ‌مانه و ز‌و‌ر ه‌وی تری وه‌ک‌ ئ‌ه‌وان ده‌بو «کوردستان» ئ‌اواره‌ی ولاتان و میوانی شاران ب‌ی . راسته ز‌و‌ر ئ‌ورگانی نیش‌تاپه‌روم‌رانی تری ناو ئ‌یس‌پرات‌و‌ری ع‌وس‌مانی وه‌ک‌ «کوردستان» د‌ه‌ر‌به‌د‌ر بون ، به‌لام ه‌یچ کامیان به‌را‌ده‌ی ئ‌ه‌و ناچار نه‌بون شاره‌و شار که‌ن : ژماره‌یه‌ک‌ تا پ‌ن‌ج‌ی له قاهره و ش‌ش تا ت‌وز‌ده‌ی له ج‌ن‌یف و ی‌ست تا ی‌ستو س‌بی دیسان له قاهره و ته‌نها ی‌ستو چواری له له‌نده‌ن و ی‌ستو پ‌ن‌ج تا ی‌ستو ت‌وی له ف‌ول‌ک‌ست‌ونی باش‌و‌ری ئ‌ینگ‌یل‌ته‌ره و س‌ی و س‌یوه‌کی جار‌یک‌ی تر له ج‌ن‌یف چاپ‌کراون . ئ‌م «گه‌شته‌ی» «کوردستان» ته‌نها ۴۷ مانگ و ۲۲ ر‌و‌ژی خایاند . ه‌ر له‌ب‌ر ئ‌ه‌وه‌شه که له‌وماوه‌به‌دا له بریتی (۹۶) ته‌نها (۳۱) دان‌ی لږ د‌ه‌ر‌چ‌و ، واته له بریتی پازده ر‌و‌ژ که ب‌ز‌بار بو ، ه‌ر ژماره‌یه‌ی پ‌تر له ۴۵ ر‌و‌ژی به‌رده‌کوئ . گه‌ل‌ن‌جار خاوه‌نی «کوردستان» داوای خوش‌بو‌نی له خو‌ت‌ه‌ر کرد‌وه‌و چونکه نه‌یتوان‌وه کاتی خ‌وی ر‌و‌ژنامه‌که‌ی د‌ه‌ر‌کا (۶۰) .

(۵۸) پ‌روانه : «کردستان» ، ژماره ۲۸ ، ۱ جمادی الاخره‌ی ۱۳۱۹ ، ۱۵ ی ئ‌ه‌بلولی ۱۹۰۱ .

(۵۹) له به‌شی پ‌ن‌ج‌م جار‌یک‌ی تر د‌ی‌ن‌ه‌وه س‌ر ئ‌م با‌ه .

(۶۰) پ‌روانه : ژماره ۱۶ و ۲۴ و ۲۸ .

دهرچونی «کوردستان» بووه گرتیهکی تر له ناخی دلی سولتان
 عه بدولحه مید و دستو دایه ره کهیدا . ناوهرۆکی ئهو ژمارانهی «کوردستان»
 که بۆیه کهم جار له قاهره چاپ کران رۆن نشانی ددهن چۆن پیاوانی سولتان
 کهوتونه شهز فروشتن و بیانوگرتن به میقداد مه دحت به درخان . کار
 گه یشتوو به ووی داوایان له کار به دهستانی میسر کردوو وهک «تاوانباریک»
 میقداد مه دحت به ده نه وه دست ئهسته مۆل (٦١) . وادیاره ئه مه پالی نا به
 به درخانی به کانه وه ناچار «کوردستان» بگوێزنه وه ئه وروپا .

په یوه ندی نزیکي عه بدوژزه حمان به درخان له گهل نیشتمان په وهرانی
 تورک زیاتر رقی سولتان عه بدولحه میدی هه لده ستاند . زۆر له بیروباوهزی
 کومه لی «تورکانی لاو» له ناوهرۆکی وتاره کانی «کوردستان» دا ئاشکرا
 ره نگیان داوه ته وه . عه بدوژزه حمان به درخان په کیلک بو له به شدارانی په کهم
 کۆنگره ی ئهم کومه له که شوباتی سالی ١٩٠٢ له پاریس به ستره . جگه له وه
 جار و بارش له رۆژنامه ی «عوسمانلی» ئۆرگانی ئهو کومه له دا وتاری
 بلاوده کرده وه (٦٢) . سه ره زای هه مۆ ئه مانه ژماره کانی ئه وروپای
 «کوردستان» ئاشکرا له چاپخانه کانی کومه لی «تورکانی لاو» چاپ ده کران .
 له دوا لاپه زه ی زور به ی ئهو ژمارانه ی له ئه وروپا چاپ کران ناوی ئهو
 چاپخانه به ئاشکرا تۆمار کراوه . ()

(٦١) نایبیت بزوانه سمرو تاری ژماره پینجی «کوردستان» که بریتی به له
 نامه ی میقداد مه دحت به درخان بۆ سولتان عه بدولحه مید . شایانی
 باسه ئهو سه رده مه گهل جار کار به ده ستانی ئهسته مۆل داوای داخستی
 رۆژنامه ناحه زه کانی سولتانان له خدیوی میسر ده کرد (بزوانه :
 د. سامی عزیز ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ١٦٧ - ١٦٨) .

(٦٢) بزوانه : E. E. Ramsaur, OP. Cit., P. 63. به شی زۆری ژماره ٣١
 «کوردستان» (١٤ نیسانی ١٩٠٢) بۆ باسی هه والی ئهو کۆنگره یه
 نه رخان کراوه .

دیاره ئه مه نده بهس بق بۆ ئه وهی خاکی کوردستان له «کوردستان»
 قه دهغه کرێ . خاوهن و خوینه رانی چه ند جارێ باسی ئه مه یان له سه ر
 لاپه ژه کانی «کوردستان» خۆی کردووه . به لام کپ کردنی ده نگی
 خه باتکه ری ره مه ن کارێکی مه حاله . به پیتی ئه و یاسا چه سپاوه «کوردستان»
 توانی وه ک یه که م رۆژنامه ی کوردی تا راده یه کی زۆر ده وری میژوێت خۆی
 بیهی . وه ک لای راستی ناوی رۆژنامه که خۆیه وه تۆسراوه خاوه نی هه رجاره
 دۆ هه زار دانه ی لێ ناردۆته کوردستان به و نیازم ی بێ پاره به سه ر خه لکه دا
 دابهش بکرتن ^(٦٣) . دۆر نی به بۆ چی به چی کردنی ئه م کاره گرنگه
 به درخانی به کان په نایان بر دیتته به ر یاری ده ی نیشتا په روه رانی تورک و
 ئه رمه ن . هه ر چۆن بێ ئه و سه رده مه ناردنی رۆژنامه ی نه یاری سولتان
 عه بدولحه مید بۆ خه لکی ناو ولات کارێکی باو بو . به ژێوه به رانی ئه و
 رۆژنامه نه هه زار و یه ک فزوفیلیان ده کرد بۆ چی به چی کردنی ئه و مه به سه یان :
 جاری وا هه بو رۆژنامه کانی خۆیان ده خسته ناو چاپه مه نت ئه و تۆوه که وینه ی
 سولتان یا باسی باشی ئه ویان تیدا بو . رۆژنامه تۆسانی عه ره بێش بۆ سه ر لێ
 شیواندنی عوسمانی و ئینگلیز یا پیاوانی خدیو په نایان ده برده به ر ئه و جۆره
 فیهله . یه کیکیان ده جار ناوی رۆژنامه که ی خۆی گوژی ^(٦٤) دیاره بۆ ئه وه ی
 نه ناسریته وه و به وجۆره بگاته ناو ولات .

گومان له وه دا نی به له هه ر رێگه یه که وه بو بێ به درخانی به کان

(٦٣) ئه م راستی به به کوردی و به تورکی لای راست و چه یی سه ره وه ی
 زیاتر له نیوه ی ژماره کانی «کوردستان» نیشان دراوه . لای راسته وه
 نوسراوه : « هر جار دو هزار جرید یا بی بتره ازی ریکم کردستانی
 ده بدن خه لکی » یا « ... ده بلاش بدن خه لکی » . له هه ندێ ژماره دا دۆ
 هه زاره که بۆته «دو صد» و له هه ندیکێ تریشدا وای لێ هاتووه «کردستان
 داخلنده خصوصی استه یلره مجانا کونفریلور » .

(٦٤) بزوانه : د. سامی عزیز ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ٤٢ - ٤٣ ، ٧٢ .

«کوردستان» یان ده‌گه‌یانده ده‌ست سه‌ره‌ك هۆز و رونا‌کیرانی کورد . له زۆر نوینی ناو «کوردستان» هوه ده‌رده‌که‌وێ ژماره‌کانی زو‌به‌زو ده‌گه‌یشتنه زۆر ناوچه‌ی کورده‌واری و شوێنی‌تری ناو ده‌وله‌تی عوسمانی . هه‌ر زو په‌یوه‌ندی له‌تیوان خاوه‌نی «کوردستان» و رونا‌کیرای کوردا دروست بو . له‌ لاپه‌زه‌ چواری ژماره‌ دۆی «کوردستان» دا میقداد مه‌دحت به‌درخان باسی نامه‌ی «هه‌ندیك میر و ئاغای کورد» ده‌کا و ده‌لێ داوایان لێ کردوه باسی «حالی نهۆ و ئه‌ده‌بیاتا کوردی» بلۆ بکاته‌وه . له‌ ژماره‌ سێدا نامه‌ی کوردیکی شام بلۆ کراوه‌ته‌وه که باسی ئه‌وه ده‌کا چۆن «کوردستان» یان پێ گه‌یشتوه و خه‌لك له‌ خۆشیانا ماچیان کردوه و کوتایش گه‌لیك ره‌حمه‌تی بۆ میقداد مه‌دحت و باو و باپیری ناردوه . دوا‌ی ئه‌وه به‌ دۆ ژماره‌ نامه‌ی «اطه‌یی سید طاهر بو‌طی» ی بلۆ کردۆته‌وه که خاوه‌نی به‌رز ناوه‌روکی «کوردستان» ی نر‌خاندوه و باسی ده‌کا چۆن له‌ «خوێنده‌وه‌ی تیر نه‌بوه» و داوا ده‌کا هه‌رجاره‌ی «چل په‌نجا» دانه‌ی بۆ بنێرن چونکه ئه‌ده‌نه «وه‌ك با‌ئیری کوردی لیه‌اتوه» و . «هه‌ر سه‌له‌ی ده‌ پازده‌ هه‌زار» کوردی تی‌ده‌روێ و گه‌لیکیان ، وه‌ك ده‌لێ ، له‌وێ ده‌می‌تنه‌وه ^(٦٥) . له‌ ژماره‌ی‌تری «کوردستان» دا نامه‌ی خه‌لكی ماردین و دیاره‌که‌ر و موس‌ل و شوێنی‌تر بلۆ کراوه‌ته‌وه ^(٦٦) . له‌وه‌ش گرنگ‌تر : له‌سه‌ر لاپه‌زه‌ چواری ژماره‌ سیازده‌ لیسته‌ی ئه‌و پاره‌یه‌ بلۆ کراوه‌ته‌وه که به‌شدارانی «کوردستان» له‌ دیاره‌که‌ر و سلیمانی و ئه‌ده‌نه‌وه ناردویه‌نه .

وادیاره «کوردستان» له‌ ده‌روه‌ش ، تایه‌ت له‌ ناو روژه‌لاتناسانا ، ده‌نگی داوه‌ته‌وه . عه‌بدو‌ززه‌مان به‌درخان له‌ ژماره‌ سیازده‌ی «کوردستان» دا

(٦٥) زۆر که‌م ده‌ست‌کاری قه‌می ناو که‌وانه‌کان کراوه ئه‌ویش به‌نیازی گونجاندنی ئه‌و شوێنه‌ له‌گه‌ل ناوه‌روکی رسته‌کان .

(٦٦) بزو‌انه : ژماره‌ ٨ و ١٣ و ١٤ و ١٥ و هه‌تر .

باسی ئەو دەهه کە چۆن لەو ئەتە دەستی کردوو بە دەرکردنی رۆژنامه کە «گەلیک مەژنی ئەجەبێ ئەلەمان و نەجە (نەمایێ - ل. م.) و ئینگلیز» ئیشتراکیان تیدا کردوو «علی الخصوص بە ئەلەمان هەبە ناوی فێ مێو (مارتن هارتمان)» کە زۆربەیی زمانی گەلانی رۆژەلەت دەزانی و تەنەت لە گەل ئەو خەریکی فێربوونی کوردیشە . هیچ دۆر نە ئەو ۲۶ ژمارە دەگمەنە «کوردستان» کە لە کتێبخانەی دەولەتی ماربورگی ئەلەمانیای رۆژئاوا پارێزراون هەر ئەوانە بن کە کاتی خۆی بۆ زانیای بە ناوبانگ هارتمان (۶۷) چۆن .

شایانی باسە ژمارەکانی یەکەم رۆژنامەی کوردی ئێستە زۆر بە دەگمەن دەست دەکەون . جگە لە ۲۶ ژمارەبە کتێبخانەی دەولەتی ماربورگ کە کاتی خۆی دوکتۆر کەمال فوئاد بە ئۆفیسی بۆلوی کردنەو ۱۸ ژمارەش لەوانەی سالی ۱۸۹۹ و بەدواوە چاپ کراون لە کتێبخانەی نیشمانی ئەنقەرە پارێزراون (۶۸) . ژمارە یەکیشی لە کتێبخانەی لقی دەزگای رۆژەلەتەناسی سۆفیەت لە ئینستیتوت هەبە . لە کتێبخانەی «کۆژی زانیاری کورد» ژمارە پێنج و لاپەرە سێ و چواری ژمارە سێ هەن (۶۹) . یەکەمیان لەسەر کاغەزیکی تەنکی رەنگ سەوز و دووێمیان لەسەر کاغەزیکی زەردبەاو

(۶۷) پروفیسۆر مارتن هارتمان (M. Hartmann) (۱۸۵۱ - ۱۹۱۸) عەرەبناستیکی ناوداری ئەلەمانە ، زۆر شارەزای مێژوی ئیسلام بوە .

(۶۸) پێوانە ((Eski harfli Türcé sürelü yayınlar toply Katalogu)) , Ankara, 1963.

زۆر سوپاس بۆ دوکتۆر سەنان سەعید کە سەرنجی بۆ ئەم راسنییە راکیشام .

(۶۹) دیاری ئەندامی یاربەدەری کۆژ بەژێر رەوشەن بەدرخان .

چاپ کراون (۷۰) . دۆر نی به جگه له مانه ژماره ی تری «کوردستان» له م لا و له ولا دهست بگه ون (۷۱) .

پیاوani سولتان هه ولیکی زۆریان له گه ل نه وه ی به درخان پاشا دا بۆ نه وه ی دهست له بلا و کردنه وه ی «کوردستان» هه لگرن . وه ک له پێشینه وه باس مان کرد سولتان عه بدولحه مید ئاماده بق هه مۆشتیک بکا ته نها بۆ نه وه ی ناحه زانی دهره وه ی به لای خۆیدا راکیشی . به وجۆره توانی زۆر سه ردار و رۆژنامه ی نایاری خۆی بکۆتی که یه کیکیان رۆژنامه ی ناوداری «مشورت» بق (۷۲) که تورکانی لاو له دهره وه ی ولات دهریان ده کرد .

نایسته بۆ مان ساغ نه بۆ نه وه «کوردستان» چۆن و بق له دهرچون وه ستا . وه ک رامزۆر باس ده کا گوایه «نۆینه رانی سولتان سالی ۱۹۰۴ توانیویانه (عه بدوژزه حمان به درخان - ک. م.) قایل گه ن دهست له بلا و کردنه وه ی رۆژنامه کی هه لگرتی» (۷۳) . هه رچه نده دۆر نی به وه ستانی «کوردستان» ئه نجامی کاریکی وا بو یی ، به لام له گه ل نه وه ی پێویسته چه ند راستی به ک بق میژۆر تۆمار بکه یی . به ر له هه مۆشت دوا ژماره ی زانراوی «کوردستان» نیانی سالی ۱۹۰۲ دهرچوو ه نه ک ۱۹۰۴ ، له و کاته شدا عه بدوژزه حمان به درخان له ریزی پێشه وه ی ناحه زانی سولتان عه بدولحه مید بق ، هه مۆی مانیک بق له یه که م کۆنگره ی تورکانی لاو گه ژابوو ه جتیف . جگه نه وه تا دوا ژماره ی زانراوی «کوردستان» (۷۴) به تۆسقال بۆنی نه وه

(۷۰) بزوانه : «گوفاری کۆزی زانیاری کورد» ، به مرگی یه که م ، به نشی به که م ، ۱۹۷۳ ، ل ۳۹۷ ، ۴۰۲ .

(۷۱) له قاهره به دوای ژماره کانی «کوردستان» دا گه ژام ، به داخه وه گه ژانه که م بێ نه نجام بو .

(۷۲) بزوانه : E. E. Ramsaur, Op. Cit., P. 53.

(۷۳) Ibid, P. 63.

(۷۴) به قسه ی مامۆستایان محمه د نهمین زه کی و محمه د عه لی عه ونی

ناکړی خواوې له رتيازی کوردایه تی راست و خاوتن لای دایې . دۆر نی به
له بهر که مدهستی یا له ژیر فشاری چه ته وله کانی سولتانا یا له بهر مه به سستیکی
سیاست تر «کوردستان» له ده رچتون وه ستایې .

ته مه بق به کورتی داستانی له دایک بون و ژبانی پز ئیش و نازاری په که م
روژنامه ی کوردی . بزوا ناکه م میژو تو سیتیکی خاوه و وژدان هه بې ئه م

«کوردستان» دواي شوژنی سالی ۱۹۰۸ ماوه به کیش له ئه ستمول
چاپ کراوه (بزوانه : محمد امین زکی ، سرچاوه ی ناوبراو ، ل ۱۷۰) .
چاپمه نی به کانی «خوبون» یی واده لیتن (بزوانه : د. بلهچ شیرکوه ،
سرچاوه ی ناوبراو ، ل ۵۱ ؛

((La Question Kurde. Ses origines et ses causes)), Par Le
Docteur Bletch Chirguh, Le Caire, 1930, P. 19)

تاوه کو ئسته ئه م راستی به به ته واوه تی ساغ نه بو ته وه . که ر وایوایه
هیچ نه بچ دبو ئه و ژمارانه ی له کتبخانه ی نیشتمانی نه تهره ناوبران
وهک ئه وانه ی دهره وه هه بوايه (بزوانه : په راویزی ژماره ۶۸) . له که ل
ته واو بونی شهزی په کمی جیهان گو فاریک له ئه ستمول به ناوی
«کوردستان» وه که وته دهرچون . ماموستا عه لانه ددین سه جادی و ئه و
نوسمرانه ی دواي ئه و باسی گو فاری ناوبراویان کردووه به هه له
۱۹۱۷ بان به سالی دهرچونی داناوه و به روژنامه ناویان بردووه . له وه
ده کا ماموستا سه جادی سالی روژم ئه و روژنامه به ی وهک سالی
کوچی (هيجری) گوژی بیته سر سالی عیایې . جکه له وه ی خۆم ۱۹
ژماره ی ئه و «کوردستان» م دیوه ، به لکه به کی باوه ژ بچ کراوی تریش
به ده سته وه به گومان له وه دا ناهیلئ ئه م «کوردستان» دواي شهزی
به که م چاپ کراوه نهک له جهنگه ی شهزدا له بهرگی پشته وه ی ژماره ۱۱ ی
گو فاری «ژین» که دواي ته واو بونی شهزی په که م دهستی به دهرچون
کرد (بزوانه : په راویزی ژماره ۱۴) به نیازی را که باندن باسی دهرچونی
ژماره دوی «کوردستان» بلاو کراوه ته وه . له هه مان شوینی ژماره کانی تری
گو فاری «ژین» دا باسی دهرچونی په ک له دواي په کی «کوردستان»
بلاو کراوه ته وه . سه ره ژای هه مو ئه مانه له ساله کانی شهزدا روژنامه و
گو فاره کانی ناو ده ولته ی عوسمانی له بهر بچ دهرامه تی داسو ده زگا ی
خۆیان ده پتچایه وه یا زۆر له جاران که متر دهره ده چون . بزوا ناکه م
رونا کبیری کورد ئه و سالانه توانای دهرکردنی روژنامه و گو فاری هه بو بچ .

داستانه به سهره تايه کی پرشنگداری پز ماناو به لگه دانه نئ . ههر لهو
سهره تايه شهوه رۆن دیار بق پهرمه نندن و گه شه کردنی رۆژنامه قوسن کوردی
به سته به راده ی ره سته سروشتی دیموکراسی نه و رۆژنامه ی وا هات
کورد له ژیر سایه یاندا پزی . نه و مبو تا شۆژشی سالی ۱۹۰۸ ی تورکیا
سهره نه که وت رۆژنامه یه کی تری کوردی چاوی هه لئه هیتا .

ههروه که دوکتور لازهریف ده لئ له گه ل سهره که وتنی شۆژشی ۱۹۰۸
«به هاریکی کورت» له ژبانی کوردا دهستی پئ کرد (۷۵) . بق یه که مچار
میژوی کورد چهند کومه ل و ده زگایه کی روناکییری و سیاست به خۆیه وه
بینی . پایزی سالی ۱۹۰۸ ، واته یه که سهره دوا ی سهره که وتنی شۆژشی
ناوبراو (۷۶) ، نه مین عالی به درخان و شریف پاشا و شیخ عه بدولقادی
شه مزیی و ژماریه سهرداری ناسراوی تر کومه لی «ته عالی و ههره قی
کوردستان» یان دامه زراند و به ناوی یه وه «کورد تهعاون وه ته ره قی
غه زه ته سی» یان بلأو کرده وه . زۆری نه خایاند قوتاییانی کوردی نه سته مۆل
کومه لی «هیئ» یان دامه زران و سالی ۱۹۱۳ ش ده ستیان کرده بلأو کرده وه ی
گۆفاری «رۆژ کورد» (۷۷) . ههر له وه ده ورو به ره شدا گۆفاریکی تر که ناوی

(۷۵) م. س. لازهریف ، مهله ی کورد ، ل ۱۴۵ .

(۷۶) شۆژشی تورکانی لاو که به مه شروته و شۆژشی ئینحادی ناسراوه
ته موی سالی ۱۹۰۸ به ربابو .

(۷۷) ژماره ۳ «رۆژ کورد» (رۆژی کورد) یه کی ئابی سالی ۱۳۲۹ (۱۹۱۲)
ده رچوو . ژماره ۴ ی رۆژی ۳۰ ئابی هه مان سال چاپ کراوه .
به مه دا وا ده رده که وئ «رۆژی کورد» مانگانه بوئ و ژماره یه کی سهره تایی
حوزه یانی سالی ۱۹۱۳ یا نه وه ده ورو به ره ده رچوئ . لیره دا پتیویت و
گرنگه سهرنج بو نه و ته به یه مینۆرسکی راکینسین که ده لئ نه م
گۆفاره که بهر له ده ست پئ کردنی شه ژری به که می جیهان ناوی بووه
«هه ناوی کورد» له نار خه لکدا زۆر بلأو بو به راده به ، وه که ده لئ ، خۆم
«له ناوچه ی دۆری سلیمان» هه والیم یست (پزوانه : ف. ف.
مینۆرسکی ، سهرچاوه ی ناوبراو ، ل ۱۸) .

«یهكېښون» بۆكەوتە دەرهچۆن (۷۸) .

رۆژنامەتۆسی کوردی لە سەرئاوێ بە پیتی سروشتی مەرجی مێژوویی
ئەو قوناغە و لە قەوارە ییگە یشتنی نیشتمانپەرورە رانی ئەو سەردەمە جیگە
دیاری بۆ مەسەنە ی خۆتندن و خۆتندەواری و ژبانی روناکییری تەرخان کردە
چەند رۆیکەکی ئەم لایەنەمان لەگەڵ باسی یەکەم رۆژنامە ی کوردی خستە
بەرچاو . بە نیازی زیاتر رۆن کردنەوێ ئەم بۆسە گرنگە پەنا دەبەینە بەر
چەند نمونە یەکی تری رۆژنامە و گۆنارەکانی ئەو سەردەمە .

ئەوانە ی ژمارە ی «کورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی» یان دیوێ دەلێن
ناوەرۆکی بۆ مەسەلە ی نەتەوێ و زمان و ژبانی روناکییری و فۆلکلۆری
کوردی و ئەو جۆرە باسانە تەرخان کرا بۆ لە ناو کۆمەلانی خەلکدا باش
دەنگی دا بۆ (۷۹) . «رۆژی کورد» و «یهكېښون» یش بەشی هەر زۆری
لایەنەکانیان بۆ ئەو جۆرە باسانە تەرخان کرد بۆ . سەرواری ژمارە سێ
«رۆژی کورد» «قەلەم بەر لە شتیر» . خواوەنی وتار هەموو دواکۆتن و
گیرۆدە یی کورد لەوێ دەبینێ کە «بایەخیان داوێ بە شتیر نە کە قەلەم» .
نرخدان بە زانیاری و زانست لای «رۆژی کورد» وەک جێ بە جێ کردنی ئەرکی
ئایینی وایە و بێ ئەو «حەقی خۆمانە ئەم ژبانە ناخۆشەدا بژین» (۸۰) .
«یهكېښون» یش لە ژمارە دۆیدا بە داخەوێ باسی ئەوێ دەکا چۆن «لەگەڵ

(۷۸) وایزانم تائینە کەس باسی ئەم گۆنارە ی نە کردووە . کاتی خۆی بە ژێر
رەوشەن بەدرخان خێزانی جەلادەت بەدرخان ژمارە یە لەو وتارە ی
دامج کە بە زمانی تورکی لە «یەكېښون» (یهكېښون) و «رۆژی کورد»
بلاو کراونەتەوێ و زۆریەیان لە نوێنی صالح بەدرخان باوکی . بۆ
نوێنی ئەم بەشە کەلکی زۆرم لەو وتارە یی .

(۷۹) بژوانە : A. Safrastian, Op. Cit., PP. 70 — 71 . لە ئارشیفی بایبل
نیکیتینیشدا باسی لەو جۆرە هەبە (بژوانە : م . س . لازەریتف ،
مەسەلە ی کورد ، ل ۱۴۵ ، ۱۴۰۵) .

(۸۰) «رۆژ کرد» ، ژمارە ۳ ، ۱ ی ئابی ۱۳۲۹ .

ئەوئەش ھېچان لە گەلانی تر کەتر نەبە» کەچی ھەشتا «نەساتوانیو»
 دەسلەلات و توانای خۆمان لە ژياندا نیشان دەین» چونکە «بەجاری
 نەخۆتندەوار و نەزانین» (۸۱) . لەبەرئەووە سەیر نەبە گەر ھەمان گۆڤار
 بەگەرمی داوا بکا کارێکی وا بکری زۆبەزۆ «بەلای کەمەووە ۴۰٪ یا ۵۰٪ی
 کورد فیری تۆسین و خۆتندەووە بکری» . بۆچی بەجێ کردنی ئەم مەبەستە
 «یەكەقون» رۆی دەمی دەکاتە لاوان و داوایان لێ دەکا «دەست لە خۆشی
 ژیان ھەلگرن» و «رۆ کەنە شاخە بەرزە ساردەکانی کوردستان و بینە
 مامۆستا و رێنیشان دەری رۆلە ی ساکاری میلەت» (۸۲) . «ژین» داوای
 دەکرد «میلەت ھەموو بخوین» (۸۳) ، «بە رۆژ و بە شوو بخوین ، مەکتەب
 ڤەکەن ، تەحسێل بکەن» (۸۴) .

ئەم ھاوارە ی ئەستەمۆل ھەر لەو رۆژانەدا لە بەغداش دەنگی دایەووە .
 جەمالەددین بابان رۆژی ۱۲ی «ریع الاول» ی سالی ۱۳۳۳ لک ، واتە ۸ی
 شوباتی ۱۹۱۴ ژمارە یەکی گۆڤاری «بانگ کرد» (بانگی کورد) ی بە تورکی و
 کوردی بلۆک کردەووە (۸۵) . گۆڤاری بەغدامان کوردی ھاندەدا دەرس لە
 «قەومیکی پچوکی وەك ژاپونیا» وەرگری چونکە ئەو بە «سایە ی سەعی و
 تەقدیری قیەتی وەختیان دەولەتێکی عظیمی وەکو رۆسیە یان شکان و تاروما

(۸۱) «یەكەقون» ، ژمارە ۲ ، ۱۹ی ئەیلولی ۱۳۲۹ .

(۸۲) بێزانە : «یەكەقون» ، ژمارە ۳ ، ۲۰ی ئەیلولی ۱۹۲۹ .

(۸۳) «ژین» ، ژمارە ۶ ، ۲۵ی کانونی یەكەمی ۱۳۳۴ ، ل ۱۶ .

(۸۴) «ژین» ، ژمارە ۱۲ ، ۲۵ی شوباتی ۱۳۳۵ ، ل ۱۶ .

(۸۵) لە چاپخانە ی «الاداب» ی بەغدا چاپ دەکرا . لە ژمارە یەکی بەووە تا
 ژمارە سێی بەسەر یەكەووە ۷۲ لاپەژەن ، واتە ھەر ژمارە یە ۲۴ لاپەژە
 بۆ . بەبێ زانیاری یەكانی مامۆستا عەبدوژەزاق ھەسەنی «بانگی
 کورد» بێنج ژمارە ی لێ دەرچوووە (بێزانە : عبدالرزاق الحسنی ،
 سەرچاوە ی ناوبراو ، ل ۳۵) . ئێمە تەنھا سێ ژمارە ی ئەم گۆڤارە مان
 دێووە .

کرد» (۸۶) . «بانگی کورد» «هاوار و داد و یی دادی» بۆ بۆ دامه زرانی
 کومه لیک تاوه کو «به تشویق و کوششی» ئهو «له هه مو جیگه به مه که به
 گوشاد بکری و قهومی کوردان له مه هاله ته تخلیص بکا» (۸۷) . «بانگی
 کورد» یش به چەشنی رۆژنامه و گوڤاره کوردی به کانی تر هه ولی ده دا له
 ریگی بزواندنی ههستی ئایینی به وه خه لك بۆ خۆندن هان دا . وهك نمو نه
 ئهم چه ند به ته ی خواره وه ی ده خینه پیش چاو :

بۆ تهره فقی مۆلك و میلەت نیتتیحادمان لازمه
 سه ره ی غیرهت چا که با غه بی نه کمین ئهم فرسه ته
 محفهمظمی دین و شهریمتمانە خو خاکی وه تمن
 ناومدانی ئهو به زۆری عیلم و فه من و سه نعه ته
 نیش نه گهر وابج وه تمن نۆرانی یو معمۆر ده بی
 رستگاریمان ده بی بیهمش له ده ست ئهم ظو لعه ته
 دوژمنی عیلم و معارف خانهمان ویران ده کا
 زۆر خرا به و موه لیکه ، ده رمانی که بن ئهم عیلام ته (۸۸)

دوای ئه وه ی رۆی شۆڤینی سیاسه تی نه ته وه بی رژی می نو ئی تورکانی
 لاو ده رکه وت چاپه مه ی کوردی دیسان گه لوله ی که وته لیژی . تا شه زی
 به که می جیهان ده ستی پێ کرد سه رتا پای رۆژنامه و گوڤاره کوردی به کان
 داخران . له گه ل ته واو بۆنی شه ز و که وتنی رژی می دوا که وتوی تورکانی
 لاو بزوتنه وه ی نه ته وه بی گهلانی ناو ئیمپراتۆری عوسمانی به جاری خروشا و
 ئه نجام قوناغیککی نو ئی له ژبانی رۆژنامه تو سی ئهو گه لانه دا ده ستی پێ
 کرد . رۆژنامه تو سی کوردیش ئهو سه رده مه به جۆرنیکی هه ست پێ کرا و

(۸۶) «بانگی کرد» : ژماره ۳ ، ۱۳۳۲ ، ل ۶۸ . زۆر که م ده ستکاری شیه ی
 نۆسینه که ی کرا وه .

(۸۷) هه مان ژماره ، ل ۶۹ .

(۸۸) هه مان ژماره ، ل ۶۹ - ۷۰ .

بوژایه وه . به لām به داخه وه ته مه نی ئەم قۆناغه بۆ کورد هه ناسه به بۆ . قۆناغی
 داها توی رۆژنامه تۆستی کوردی - وهك دوا یی باسی ده کین - پز له روداو و
 به سه رهاتی پین وینه به .

په یدا بۆنی رۆژنامه تۆستی کوردی له ئێران تاراده بهك دوا کهوت .
 لێره ش دیسان به کهم رونا کبیری دۆربین که ویستی رۆژنامه به کی کوردی
 دامه زڕینی له بنه مانه ی به درخان بۆ . سه رداری ناودار عه بدو زه زاق
 به درخان ^(۸۹) زۆ به دروستی ده وری خویندن و خوینده واری و
 رۆژنامه تۆستی بۆ ژیا نی گه ل نر خاند . ئەوه بۆ سالی ۱۹۱۳ له شاری خۆی
 له سه ر ئەرکی خۆی و پاره ی کۆکرا وه ی خه لک به کهم قوتا بخانه ی کوردی
 دامه زرا ند ^(۹۰) . هه ر له ویش کۆمه ئێکی رونا کبیری دروست کرد و نیازی
 بۆ چاپخانه به کی له ده ره وه بۆ به ئینی و رۆژنامه به کی به نا وه ده رکا . به لām
 چه ند ئال و گو ژێکی سیاسی ناله بار بۆ نه کۆسپ له به رد هم جێ به جێ کردنی ئەم
 نیازه ی که نا مردن له میشکی ده ر نه چۆ ^(۹۱) . عه بدو زه زاق به درخان له

(۸۹) عه بدو زه زاق به درخان ده ره به ئیکی لێبرال کورد به ره وری دۆربین و
 چالاک بو . له کاری رۆژانه یدا بایه خی زۆری به بلا و کردنه و ی خویندن و
 خوینده واری ده دا . به کهم کهس بو بیری له دانانی ئەلبای کوردی
 به پینی لاتینی یا سلا فی کرده وه (له باره به ره بژوا نه : م. س. لازه ریف ،
 کوردستان و کیشه ی کورد، ل ۶۹ ، ۷۰ ، ۱۵۵ - ۱۶۰ ، ۲۲۷ - ۲۴۰ و
 گه لێکی تر . هه ره وه ها بژوا نه د. کمال مه زه هه ر ، سه رچا وه ی نا و برا و ،
 چاپی کوردی : ل ۲۲ ، ۲۴ ، ۲۸-۳۷ ، ۳۹ ، ۱۷۵ ، چاپی عه ره ب :
 ل ۵۰ ، ۶۴ ، ۱۰۲ ، ۱۰۳ ، ۱۰۴ ، ۲۵۹) .

(۹۰) بژوا نه : ک. ، اول مدرسة کردية في ايران ، - «النأخی» (صفحه
 «الثقافة الكردية» - ۸ -) ، ۲۰ تشرین الثاني ۱۹۷۳ .

(۹۱) ژماره به تۆسه ری کورد باسی ئەوه یان کردوه گوایه عه بدو زه زاق
 به درخان سالی ۱۹۱۳ له ورمێ رۆژنامه به کی به ناوی «کوردستان» وه
 ده رکردوه و گوایه دوا ی گرتنی له لایه ن رۆسه کانه وه سه مکو له سه ر
 ده رکردنی به رده وام بو وه (بژوا نه : علاء الدین سجادی ، سه رچا وه ی

دهره‌وه‌ی ولایتش (چ له رۆسیا و چ له فهره‌نسه) هه‌ولێ دا رۆژنامه یا
گۆفاریکی کوردی به‌پیتی لاتینی بلۆکاته‌وه .

میساییره‌کان یه‌که‌م هه‌نگاویان له مه‌یدانی رۆژنامه‌نۆسی کوردی
ئێراندا نا . وه‌ک مینۆرسکی باس ده‌کا میساییره‌ پڕوتستانته‌کان له سا‌بل‌اغ
(مه‌هاباد) به‌ یاریده‌ی ده‌زگا ئه‌له‌مانی به‌کان گۆفاریکی پچوکیان به‌ ناوی
«کوردستان» وه‌ه‌ر کرد که وتار و فۆلکلۆری کوردی بلۆک ده‌کرده‌وه .
مینۆرسکی ده‌رباره‌ی هه‌مان باس ئه‌وه‌شی تۆمار کردوه که خۆی ژماره
یه‌کی گۆفاری ناوبراوی هه‌یه و نیسانی سالی ۱۹۱۴ ده‌رچوو (۹۲) .

ده‌ست‌پێ کردنی رۆژنامه‌نۆسی نه‌ه‌وه‌پێ کوردی له ئێران هاوکاتی
رۆژانی خه‌بات و ده‌سه‌لانی ئیسماعیل ئاغای شوکا (سکۆ) به‌ . دوا‌ی
شه‌ری یه‌که‌می جیهان و ده‌ست‌پێ کردنی قۆناغیکی نوێ له بزوتنه‌وه‌ی
سکۆدا و دوا‌ی ئه‌وه‌ی ده‌سه‌لانی گه‌یشته‌ ورمێ که چاپخانه‌ی خۆی هه‌بۆ

ناوبرا ، چاپی یه‌که‌م . له چاپی دووه‌مه‌دا باسی نه‌کردوه ؛ محممه‌دی
مه‌لا که‌رم ، سه‌رچاوه‌ی ناوبرا ؛ جمال‌خه‌ندار ، سه‌رچاوه‌ی ناوبرا ،
ل ۱۱۹ . سه‌ره‌زای نه‌بونی هه‌یج به‌لکه‌یه‌ له‌مه‌باره‌وه سکۆ به‌ر له
عه‌بدوۆزه‌زاق به‌درخان له‌لایه‌ن رۆسه‌وه گه‌را و به‌ ده‌ست‌به‌سه‌ری
نێررا به‌ بلیسی گورجستان (یه‌که‌میان سه‌ره‌تای سالی ۱۹۱۵ و
دووه‌میان ناوه‌ندی هه‌مان سال گه‌را) .

(۹۲) ف. ف. مینۆرسکی ، سه‌رچاوه‌ی ناوبرا ، ل ۱۹ . مامۆستا ئه‌مین
زه‌کی باسی گۆفاری «کوردستان» ده‌کا و ده‌لێ «میساییره‌کان له ورمێ
ده‌ریان ده‌کرد» (محمد امین زکی ، سه‌رچاوه‌ی ناوبرا ، ل ۲۷۰ -
۲۷۱) . مامۆستا عه‌له‌ندین سه‌جادی و دوا‌به‌دوا‌ی ئه‌و نۆسه‌ری تر
باسی ئه‌م گۆفاره‌یان دۆباره‌ کردۆته‌وه و ده‌لێ «مانگی جارێ له ورمێ
موه‌به‌شیره‌کان له سالی ۱۹۱۲ ده‌ریان ئه‌کرد ، به‌لام زۆر نه‌زیبا»
(علاءالدین سه‌جادی ، سه‌رچاوه‌ی ناوبرا ، چاپی دووه‌م ، ل ۶۱۰) .
دیاره ئه‌مانه‌ له‌گه‌ڵ قه‌سه‌کانی مینۆرسکی ته‌واو یه‌ک‌ناکه‌نه‌وه ، هه‌رچه‌نده
دۆر نی به‌ ئه‌م گۆفاره‌ له ورمێ چاپ‌کرا‌ین چونکه له‌وانه‌یه ئه‌وکاته
چاپخانه له سا‌بل‌اغ نه‌بوی .

دهستی کرده دهرکردنی رۆژنامه‌یه که سه‌ره‌تا ناوی «رۆژ کرد - شه‌وه‌جهم»^(۹۳) (رۆژی کورد - شه‌وی عه‌جهم) ی لێ نا . دوا‌ی ئهم ناوه‌ی گۆژێ به «رۆژ کرد» (رۆژی کورد) و ئینجا به «کرد» (کورد) . له‌ سه‌ر ناوی «کورد» وه‌هه‌ نوسراوه : «واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا» ، له‌ ژیریشه‌وه‌ وێنه‌ی دۆ ده‌ست له‌ یه‌ کدا وه‌ك ئیشه‌ی یه‌کیه‌تی دروست کراوه‌ . لای راسته‌وه‌ نوسراوه : «جیگی اداره‌ ورمی . چاپخانه‌ غیرت . مدیر محمد ترجانی»^(۹۴) . مقالاتیک منفعت کردان تیدا بی وردگیری . جاری له‌ هه‌ر هه‌فته‌دا یکیك چاپ دکری »^(۹۵) . لای چه‌په‌وه‌ نوسراوه : «حق رۆژنامه‌ پشه‌کی وردگیری . داخه‌ سالیك ۵۰ خارجه ۶۰ قران . ششمانك ۲۷ و ۳۵ قران . قیست يك نسخه ده‌ شاهی . قیمت اعلانات هر دیری دو قران » . له‌ ژیر ناوی رۆژنامه‌که نوسراوه : «رۆژنامیکه‌ سیاسی ادبی اخباری . سرمقالی ترجمه‌ دکری بفارسی . دینوسی کوردیک بو هه‌مو کردان»^(۹۶) .

(۹۳) ده‌ستکاری جۆری نۆسینی نه‌کراوه‌ . دباره‌ مه‌به‌ست «رۆژی کورد - شه‌وی عه‌جهم» . (ده‌باره‌ی رۆژنامه‌کانی سمکو بزوانه‌ : محمد نعمد، اوضاع ایران در جنگ اول یا تاریخ رضائیه ، تهران ، ص ۳۷۱-۳۷۲) .

(۹۴) مه‌به‌ست له‌ شیخ محهمه‌دی تورجانی شیخ محهمه‌دی کوژی مه‌لا محهمه‌د حه‌ببی کوژی مه‌لا عه‌لێ قزلبجی به‌ . بنه‌ساله‌ی ئهم زانایه‌ دانیشتوی گوندی قزلبجی نزیك پێنجوین بۆن . کانی خۆی باپیری چۆنه‌ تورجان که کهوتۆته‌ نیتوان سه‌قز و بوکان . خۆی له‌ بوکان له‌دایک بووه‌ . باوکی مامۆستای مزگه‌وت بو له‌ مه‌هاباد ، بۆ خوێندن چووه‌ میسر و زۆ له‌ناو هاوه‌له‌کانیدا وه‌ك بیاوێکی زیره‌ك ناوی ده‌هرکرد و دوا‌ی وه‌ك زانایه‌کی ده‌سه‌لاتداری خامه‌ ره‌نگین زیانر ناسرا . له‌ به‌غدا له‌ کلێه‌ی شه‌ریعه‌ ده‌رسی ده‌وته‌وه‌ ، له‌ مزگه‌وتی حه‌سین پاشا و شێلجی و هه‌تر پێش‌نوێژی ده‌کرد . مامۆستا حه‌سین قزلبجی جیرۆکنۆس یه‌کیکه‌ له‌ خزماتی .

(۹۵) «جیگه‌ی ئیداره‌ : ورمی ، چاپخانه‌ی (غیره‌ت) . مدیر محمد تورجانی . مقالاتیک مه‌نفعه‌تی کوردانی تیدا‌ی وهرده‌گیری . . .» .

(۹۶) «... ده‌ینوسی کوردی بۆ هه‌مو کوردان» .

دوای ئەووی بزوتنه‌وهی سکتۆ سه‌ره‌تای بیسته‌کان نوشوستی هیتا و ورمیتی له‌ده‌ستچۆ ناچار وازی له‌ بلۆک‌کردنه‌وهی رۆژنامه‌که‌شی هیتا . تا سه‌رده‌می مه‌هاباد رۆژنامه‌نۆسی کوردی ئەم وڵاته جاریکی‌تر خوشتی به‌خۆیه‌وه نه‌یی . له‌ ماوه‌ی تاقه‌ سالی مه‌هابادا نزیکه‌ی ۱۰ رۆژنامه و گۆفار که‌وتنه‌ گه‌ز و خزمه‌ت :-

۱ - گۆفاری «نیشتمان» - ناوه‌ندی سالی ۱۹۴۳ ده‌رچو (۹۷) .
 ئۆرگانێ کۆمه‌له‌ی «ژ. ل. ک.» (ژبانه‌وه‌ی کورد) بو . ژماره‌ ۷ و ۸ و ۹ به‌سه‌ریه‌که‌وه به‌یه‌ک به‌رگ ده‌رچون . له‌ سه‌ری سه‌ره‌وه‌ی به‌رگه‌که‌ی نوسراوه «الله» ئینجا «ژ. ل. ک.» . هه‌روه‌ها «نیشتمان» . بلۆکه‌ره‌وه‌ی کۆمه‌له‌ی ژ. ل. ک. گۆوارێکی ئەده‌بیت ، خوینده‌وارێ ، کۆمه‌لایه‌ت ، سیاسو

(۹۷) کاتی خۆی دوکتۆر ره‌حیمی قازی و دوکتۆر فادری مه‌حمودزاده‌ گه‌لێ ژماره‌ی رۆژنامه و گۆفاری مه‌هابادیان دامێ . زووبه‌ی زانیاری ئه‌م به‌شه له‌وان ده‌ره‌تێران . له‌ گۆفاری «نیشتمان» که‌ به‌ سه‌ره‌تای رۆژنامه‌نۆسی مه‌هاباد داده‌نێ ئه‌نجا ژماره‌ ۷ و ۸ و ۹ له‌به‌رده‌ستدایه . مامۆستا سه‌جادی ده‌لێ «یه‌که‌م ژماره‌ی له‌ حوزه‌برانی ۱۹۴۳ دا ده‌رچۆ» (علاءالدین سه‌جادی ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، چاپی دووه‌م ، ل ۱۶۱۵) . به‌لام دوکتۆر ره‌حیمی قازی ده‌لێ به‌که‌م ژماره‌ی مابسی ۱۹۴۲ چاپ‌کرا (بزوانه‌ :

Гази Р.Г., Курдистанская демократическая партия - организатор и руководитель национально-освободительного движения в Иранском Курдистане (1945-1946 гг.), Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. ист. наук, Баку, 1954.

ر. ح. قازی ، پارتی دیموکراتی کوردستان - ریکه‌خه‌ر و ره‌هه‌ری بزوتنه‌وه‌ی نه‌ه‌وه‌یت - رزگاربخواز له‌ کوردستانی ئێران (۱۹۴۵ - ۱۹۴۶) ، کورته‌ی نامه‌ی دوکتۆرێ ، باکو ، ۱۹۵۴ ، ل ۱۷) .

مانگی کوردی» یه . له ژێر ئەم قسانووه وێنەی سهلاحه دین چاپ کراوه . ئەم سێ ژماره یه ی که «سائی یه کهم» یان لاوه نوسراوه بهر مانگی خا که لێوه و بانه مه ژ و جۆزهردانی ۱۳۲۳ که وتون که ده که نه مارت و نیسان و مایسی سالی ۱۹۴۴ . ژماره یه کی له ته وریز له چاپخانه ی کابرایه کی ئه رمه ن به نه ئی چاپ کراوه . زور به ی ژماره کانی تری دیسان له ته وریز چاپ کراون . مامۆستا رحمانی زه ییحی سه ربه رشتی بلۆک کرده ی ده کرد . دوا ی مه هاباد له عیراق سائی ۱۹۴۸ ژماره یه کی به چاپ کراوی لێ بلۆک کراوه ته وه . دلشادی ره سو لێ که به ناوی نادری یه وه به ره می بلۆک کرده وه یه کی له نوسه ره چالا که کانی بووه ، کاتی خۆی له به غدا خویندۆیه و مامۆستا بووه . هیمنی شاعیر ده لێ ئه و ئێمه ی فیری رینوسی کوردی کرد . نویسی له «گه لاویژ» یشدا هه یه .

۲ - گوژاری «کوردستان» . ژماره یه کی رۆژی ۱۵ سه رماوه زی ۱۳۲۴ ، واته ۶ کاتونی یه که می ۱۹۴۵ ده رچووه . له سه ر به رگه که ی نوسراوه «بلۆکه ره وه ی پیری حیزبی دیموکراتی کوردستان . گوژاری کی ئه ده بێ کۆمه لایه تی سیاسیه . هه ر پاژه ده رۆژ جاریک بلۆکه کړیته وه » . له مه هاباد له چاپخانه ی کوردستان چاپ ده کرا . ژماره چواری مانگی بانه مه ژ . مایسی ۱۹۴۶ چاپ کراوه . تا کۆتای سالی ۱۹۴۶ چه ند ژماره یه کی تری لێ چاپ کرا (۹۸) .

۳ - رۆژنامه ی «کوردستان» . ژماره یه کی رۆژی پینج شه موی

(۹۸) به پیتی ئه و زانیاری یانه ی کاک جه مال خه زنه دار له رابه ره که پدا باسی کردون واده رده که وی ئەم گوژاره گوايه له دۆ مانگ که متر ژیاوه (له ۶ کانونی یه که می ۱۹۴۵ وه تا وه کو کۆتای کانونی دووه می ۱۹۴۶) (بزوانه : جه مال خه زنه دار ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۵۰) دياره ئه مه راست نی یه . سه رچاوه کانی تریش له باسی گوژاری «کوردستان» دا که وتونه هه له وه (بزوانه : علاءالدین سجادی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، چاپی دووه م ، ل ۶۱۵ - ۶۱۶) .

۲۱/۱۰/۱۳۳۴ که ده کاته ۱۱ ی کاتونی دووهمی ۱۹۴۶ چاپ بووه . له سه‌رق ناوی ئەم روژنامه یهوه نوسراوه : «به یتوی خودای بهرز و بن‌هاوتا» . له ژیری یهوه نوسراوه : «بلاوکه‌ره‌وه‌ی پیری حیزبی دیموکراتی کوردستان» . هه‌ر دق روژ جارێ ژماره‌یه‌کی دهرده‌چو که بارس‌تی (۴۰ × ۲۷ سم) بئو . تا داخستنی پتر له ۱۱۰ ژماره‌ی لێن بلاوبووه .

۴ - گوڤاری «هه‌لاله» . ژماره‌یه‌کی به‌ر مانگی ره‌شه‌می سالی ۱۳۳۴ ده‌که‌وئ ، واته سه‌ره‌تای مارتی ۱۹۴۶ ، له بۆکان چاپ‌ده‌کرا . ژماره‌ی مانگی خا‌که‌لیوه و ژماره‌ی ۳ مانگی بانه‌م‌زی سالی ۱۳۳۵ (نیسان و مایسی ۱۹۴۶) چاپ‌کراون . مودیری ئیداره‌ی ح . قزلبجی بۆ (۹۹) .

۵ - گوڤاری «هاواری نیشتان» . ژماره‌یه‌کی روژی ۱ ی خا‌که‌لیوه‌ی ۱۳۳۵ که ده‌کاته ۲۱ ی مارتی ۱۹۴۶ له مه‌هاباد چاپ‌کرا . له سه‌ره‌وه‌ی نوسراوه : «بلاوکه‌ره‌وه‌ی پیری یتکه‌تی جه‌وانانی دیموکرات» ه ، واته ئۆرگانی رێکخراوی لاوان بووه .

۶ - گوڤاری «گ‌زوگالی مندا‌لانی کورد» . ژماره‌ی ۲ یه‌کی جۆزه‌ردان و ژماره‌ی ۳ یه‌کی پو‌شه‌زی سالی ۱۳۳۵ (واته ۲۱ ی مایس و ۲۱ ی حوزه‌یرانی ۱۹۴۶) له مه‌هاباد چاپ‌کراون (۱۰۰) . به‌وجۆره ده‌بج ژماره‌یه‌کی یه‌که‌م روژی مانگی بانه‌م‌زی هه‌مان سال چاپ‌کرا‌بج که ده‌کاته ۲۱ ی نیسانی ۱۹۴۶ . له‌ژیر ناوی‌دا نوسراوه : «بیری کارگه‌رانی چاپخانه‌ی کوردستان» ه . له ژماره‌ی ۲ و ۳ «گ‌زوگالی مندا‌لانی کورد» ۱ چه‌ند ده‌ریکی زمان و جوگرافیا بلاوکه‌راوه‌ته‌وه . «گ‌زوگال» قه‌ت پیتی نه‌گرت و به‌وجۆره وه‌ك گوڤاری مندا‌لان بووه تاقانه‌ی میژوی روژنامه‌نوسی کوردی . ۷ - گوڤاری «هاوار» ، ژماره‌یه‌کی مانگی ره‌زبه‌ری سالی ۱۳۳۴

(۹۹) دیاره مه‌به‌ست مامۆستا حه‌سه‌ن قزلبجی به .
(۱۰۰) ته‌نها ژماره‌ی ۲ و ۳ «گ‌زوگالی مندا‌لانی کورد» م دیوه .

چاپ کرا . لهر بهرگی به که می ته نها «هاوار» و لهر دووه می «هاواری کورد» نوسراوه (۱۰۱) .

۸ - گۆفاری «هاواری نیشتمان» ، ژماره یه کی رۆژی یه کی خاکه لیوه ی سالی ۱۳۳۵ ، واته ۲۱ مارتی ۱۹۴۶ ده رچووه ، گۆرگانی لاوانی دیموکرات بووه و له مه هاباد چاپ کراوه . کارگیزی ص . ئه نجیری (ئازهر) بووه . لهر لاپه زه یه کی نوسراوه «گۆواریکی : ئه ده بی . سیاسی . کومه لایه نی» به . ژبازی مارکی له ناوه رۆکیدا دیاره . له سهرو ناوی گۆفاره کهوه نوسراوه :

«باسه واد بیخوینته وه بۆ بیه وادان» .

له بهر گه لێ هۆ رۆژنامه نویسی کوردی له عیراق له ههر شوین زیاتر هه لی پیشکه وتن و گه شه کردنی بۆ هاته پیشه وه (۱۰۲) . سه ره تای میژوی رۆژنامه نویسی کوردی عیراق ده گه زینه وه چه ند مانگێ بهر له هه لگه رسانی ئاگری شه زی یه که می جیهان (۱۰۳) . له دواسالی ئه و شه زه وه و به تایبه تی له گه ل ته وابه وونی قۆناغیکی نویی زۆر گرنگ له ژبانی رۆژنامه نویسی کوردی عیراقدا دهستی پێ کرد . رۆژنامه کانی سه رده می فه رمانزه وایێ شیخ مه محوود و «ژیانه وه» و «ژین» و «زاری کرمانجی» و «گه لاوز» و گه لیکی تر نمونه ی پز به لگه ی ئه م راستی نه .

(۱۰۱) چه ند نوسه ریکی کورد باسی گۆفاری «ئاوات» یان کردوه که گوایه ئه ویش سالی ۱۹۴۵ یا ۱۹۴۶ له مه هاباد چاپ کراوه (بزوانه : عبدالجبار محمد جهباری ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۱۴۳ ؛ جمال خزندهار ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۴۸) .

(۱۰۲) له ده می سه له وه چاپمه نی کوردی له یه که می سۆفیته به شی خۆی له بهر وه دابه . به کێ له رووه دیاره کانی ئه و چاپمه نی به رۆژنامه ی «رێبا تازه» به که ده یان سه له ریکو پێک بلاو ده بیته وه و له زۆر لابه نه وه به یه کێ له رۆژنامه کوردی به هه ره پیشکه و ته وه کان داده نۆی .

(۱۰۳) ئه و سه ره تایه له گه ل ده رجۆنی «بانگی کورد» ده ست پێ ده کا (بزوانه : بهراویزی ژماره ۸۵) .

له گهل نه وهش ريگي گه شه کردني رۆژنامه نوسى کوردى عيراق
 بن کەند و کەندەلان نه بو . چەند نمونە يە کى کەمى سالانى پيش شۆزشى
 گەلاويز دەتوانى وينە يە کى بن هاوتا لەم بارە وه بۆ خوتنەر بکيشى . شىخ
 مەحمود بە هەمۆ توانا و دەسلەتتى وه ناچار بۆ سالى ١٩٢٣ رۆژنامەى
 « بانگ حق » (بانگى حق) لە ئەشکەوتى جاسە نهى ئەولای سورداسى
 نزىک سلیمانى چاپ بکا (١٠٤) . ژمارە يە کى رۆژى ٨ى مارت بۆلۆبۆوه . تا
 نىانى هەمان سال تەنها سێ ژمارەى لى دەرچۆ کە مەبەستى سەرە کى هافدانى
 کۆمەلانى خەلک بۆ دژى ئینگلیز . بە نیازى دەرکردنى «بانگى حق» شىخ
 مەحمود بەر لە داگیرکردنى شارى سلیمانى لەلایەن ئینگلیزه وه چاپخانهى
 شارەوانى «بلدیە» ی گواستە وه ئەشکەوتى جاسە نه (١٠٥) . ئەمە بۆخۆى
 گورەترين بەلگەى بەرزبۆنه وهى بایەخى رۆژنامه نوسى به لە ژيانى سیاسى و
 کۆمەلایەتتى ئەمۆ قوناغەى گهلى کوردا . ناوی رۆژنامه کەش بە ئاشکرا باسى

(١٠٤) ژمارە ٣ى «بانگ حق» (بانگى حق) لە کتیبخانهى کۆزى زانیارى کورد
 هەبە . نەم ژمارە به رۆژى پینچ شەممەى ١٢ى نیانى ١٣٢٩ ، ٢٦ى
 شەعبانى ١٣٤١ى لەسەر نوسراوه . هەرلەویدا رۆژى دامەزرانى
 «بانگى حق» بەم جۆرە تۆمار کراوه «تاریخ تاسیسی : ٨ مارت ١٣٢٩» .
 لە ژێرە وهى ناوی رۆژنامه کە نوسراوه «ناشکتن به توپ و بۆمبا سەرفرازە
 بانگى حق» . دوا بەدواى ئەمە نوسراوه «سیاسى ، ادبى ، اجتماعى ،
 غزەلە یكى رسمى به لە قرار گاهى عمومى ئوردوى کوردستان طەبع دەکری .
 غایە و ئەمەلى استحصالى حقوقى کوردانە» . ژمارە سێى «بانگى حق»
 دۆلا بۆژەیه ، بارستى (١٣ x ٨ سم) (بۆوانە : «بانگ حق» ، سال
 ١ ، ژمارە ٣ ، پینچمە ، ١٢ نیسان ١٣٢٩ ، ٢٦ شەعبان ١٣٤١) .
 (١٠٥) بۆوانە :

C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, PP. 319 — 320 .

نەم زانیارى یانەى ئەدمۆندس دەرپارەى «بانگى حق» جیکەى بۆوان
 چونکە خۆى لە گهل ئەم هێزانەى ئینگلیز بو کە ئەم سەردەمە به
 دامرکاندنە وهى بزوتنە وهى شىخ مەحمود وه خەریک بون و بە کێک بۆ
 لەوانەى دواى کسانە وهى شىخ و چە کدارانى چووه ناو ئەشکەوتى
 جاسە نه .

ئەو ھەقە دەکا که ئینگلیز کردیانە قۆچی قوربانێ بەرژەووەندە تایبەتی بەکانی
خۆیان .

دیسان ھەر شیخ مەحمود لە ئەقەبۆیی دەسلالتیا نەیتوانی پتر لە ۱۵
ژمارە «رۆژ کردستان» (رۆژی کردستان) و ۱۴ ژمارە «بانگ
کردستان» (بانگی کردستان) دەرکا (۱۰۶) . لە ماوەی چوار دە ساڵی
فەرمانزەواچێ بە کەسەرێ ئینگلیز (۱۹۱۸-۱۹۳۳) لە ھەمۆ عێراق بەسەرێ کەو
پتر لە ۲۰۰ گۆقار و رۆژنامەیی ھەمەجۆر دەرچۆ کہ تەنھا ۱۶ یان کوردێ بۆ و
ھیچ کامیان لە چەند ژمارەیی زیاتریان لێ دەرئەچۆ . روناکیی ناسراوی
کورد ھەین حوزنی موکریانێ بە ھەزار ئەسەر و ئەوسەر و بە کولەمەرگێ
«چاپخانەیی کردستان» ی پێکەوێنا کەچی لە گەل ئەوێش بە شەش سالی
رەبەق (لە ۱۹۲۶ و تاوە کو ۱۹۳۳) نەیتوانی زیاتر لە ۲۴ ژمارە «زاری
کرمانجێ» چاپ بکا (۱۰۷) . کەس وەک ھامیلتن باسی ئەم گۆقارە و خاوەنی

(۱۰۶) بەکەم ژمارەیی «بانگ کردستان» (بانگی کردستان) رۆژی ۲۱ نابی
سالی ۱۹۲۲ و دوا ژمارەیی ۸ حوزەیرانی ۱۹۲۳ دەرچون . ھەرچی
«رۆژ کردستان» (رۆژی کردستان) بەکەم ژمارەیی رۆژی ۱۵ ی
تەشرینی دووھەمی سالی ۱۹۲۲ و دوا ژمارەیی ۳ ی مارتی ۱۹۲۳
بلاو کراونەو . ژمارەکانی ئەم دۆ رۆژنامەییە لە چەند کتێبخانەییەک و لای
چەند کەسێ پارێزراون . ھەندێ سەرچاوە باسی ۳ ژمارەیی نزی
«بانگی کردستان» دەکەن کہ سالی ۱۹۲۵ لە بەغدا چاپ کراون (بزووانە:
علاءالدین سجادی ، سەرچاوەی ناوبراو ، چاپی دووھم ، ل ۶۱۱ ؛
محەممەدی مەلاکەریم ، سەرچاوەی ناوبراو) . چەند سەرچاوەییەک
رۆژ و سالی دەرچونی «بانگی کردستان» یان ھەلە چاپ کردووە .
بەبێ زانیاری بەکانی ناو رابەرەکی کاک جەمال خەزەندار «بانگی
کردستان» مانگو نیویک زیاو (۲ ی ئەیلول - ۲۷ ی تەشرینی بەکەم) و
کواپە بو ماوە کەمە بۆ رۆژنامەنۆستی کوردێ ۱۴ ژمارەیی لێ چاپ کراوە
(جەمال خەزەندار ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ۲۷) .

(۱۰۷) بەکەم ژمارەیی گۆقاری «زاری کرمانجێ» حوزەیرانی سالی ۱۹۲۶ بلاو
کراوە .

ئەم گۆڭارەى نە کردووە . بەم چەند دێژەى ھامىلتن نىگارى پزمانساي ھەمو ژيانى رۆژنامەتوسى كوردى كيشاوە :

موكرىانى « خۆى بەتەنھا و تارەكانى گۆڭارەكەى دەنوسى ، خۆى بەتەنھا و ینەكانى دەكیشان ، خۆى بەتەنھا لە چاپى دەدان و ینجا دەشى پێچانەووە . ئەمە بۆخۆى نمونەى كە بى ھاوتايە لەسەر رۆى ھەمۆ زمەين » (١٠٨) .

بەلام ھامىلتن تەنھا ئەوەى لە ياد کردووە كە دەورووبەرى ٥٠٠ سال لەمەوبەر كاتىك تازە چاپ لە ئەوروپا داھاتبو زۆر خاوەن چاپخانەى ئەوساى ئەوان وەك موكرىانى سەدەى بىستى ئيمە بون (١٠٩) . وردکردنەوەى ئەمە دواكەوتوبى تەنھا پێنج سەدەمان دەخاتە بەرچاو .

ھەرچەند سالى ١٩٣٢ بەناو سەربەخۆيى بە ولات « بەخسرا » بەلام ھىچ ئالوگۆزى بەسەر رۆژنامەتوسى عىراقدا نەھات . رۆژنامەتوسى كوردى وەك جارى جارەن زەحمەت دەيتوانى جاروبار سەر لە قاوغە تەسكەكەى خۆى دەرھيئى . رەخنەى كە پچوك لە نەبونى پزۆژەى ئاوى خاوين لە شارى ھەولير بەس بۆ بۆئەوەى سالى ١٩٣٦ گۆڭارى « روناكى » داخري . لە كۆتايى چلەكانەووە و تايبەت لە بەستى پەيمانى بەغداوہ سەخت و نالەبارترين قۆناغ لە ژيانى رۆژنامەتوسى ھەمۆ عىراقدا دەستى پێ کرد . گەورەترين « قوربانى » رۆژنامەتوسى كوردى ئەو سالانە داخستى گۆڭارى « گەلاويز » بۆ .

(١٠٨)

A. M. Hamilton, Road through Kurdistan, The Narrative of an Engineer in Iraq, London, 1937, PP. 122 — 123, 237.

(١٠٩) دەربارەى بارى چاپ و چاپەمەنى ولاتانى ئەوروپاى ئەو سەردەمە بزووانە : جون ك. م. روزنشتين ، اختراع الطباعة ، — « تاريخ العالم » ، المجلد الخامس ، ص ٦٤٧ — ٦٤٩ .

له گه له ئه وەش رۆژنامه و گوڤاره کوردی به کانی سهردهمی پاشایی
 دهوری گه وره یان له پیشخستی ژبانی روناکیرتی گه لدا بیتی ، خزمهتی
 زۆری ئه دەب و زمانیان کرد و ژمارهیه نوسهری باشیان پێ گه یاند . باسترین
 به لگهی ئه م راستی به گوڤاری ته مه ننداری «گه لاویژ» ه (١١٠) .

بیری ئازاد وهك لیشاوی لافاو وایه ، قه ده غه کردنی ئاسان نی به ، له
 هزار کون و که له به ره وه دم رفعت بوخۆی ده دۆزیتوه . به پیتی ئه م یاسایه
 چاپه مه نتی نه ئیتی نیشته نه پهره رانی عه رب و کوردی عیراق به ر له شوژی
 گه لاویژ شوژه سواری مه ی دانی ژبانی سیاست و گولی سهردهسته ی خه باتی
 کۆمه لانی خه لك بو . رۆژنامه و گوڤاره نه ئیتی به کانی ئه و سهردهمه فراوان
 به ناو خه لكدا بڵاوده بو نه وه . به پیتی هه ندیک سه رچاوه به کتی له و رۆژنامه نه
 دۆ هیندی گه وره ترین رۆژنامه ی ئاشکرای ئه و سهردهمه ی لی
 بڵاوده بووه (١١١) . به کتی له به شدارانێ ده رک کردنی چاپه مه نتی نه ئیتی کوردی
 سهردهمی پیش شوژی گه لاویژ قۆسیوه ده لی تا ده هات خه لکی کوردستان
 زیاتر له دهوری رۆژنامه نوسی نه ئیتی کۆده بو نه وه ، هه رچه نده — وهك ده لی —
 ده شیازانی له وانه یه ئه و کاره زۆریان له سه ر بکه وتی (١١٢) .

دیار کردنی هه مۆ رووه کانی رۆژنامه نوسی نه ئیتی کوردی کارێکی

(١١٠) به کم ژماره ی کانونی به کمی ١٩٣٩ و دوا ژماره ی ئابی ١٩٤٩ چاپ
 کران . به سه ریه که وه بتر له ١٠٠ ژماره ی لی بڵاو کرا به وه .

(١١١) پزوانه :

I. Cox, The Struggle in Iraq, — ((World News)) , Vol. I, No. 19,
 May 8, 1954, P. 390.

(١١٢) صالح حیدری ، دور الصحافة الكردية السرية في المهدود الرجعية
 والدكتاتورية ، جريدة «العراق» ، ٢١ نیسان ١٩٧٧ .

ئاسان نڧه (۱۱۳) . بهر له شهزى يه كه مى جهان ژماره يه چاپه منى و په خشه ي دهنوسى كوردئ به نهينى بلاو ده كرانه وه . «بانگى حق» ه كه ي شيخ مه محموديش روژنامه يه كى نيمچه نهينى بو . يه كه م ريځخراوى كوردئ عراق كه په خشه ي دهنوسى نهينى خوى هه بو حيزى «هيو» بو (۱۹۳۸ - ۱۹۴۵) . يه كه م ئورگانى نهينى ريځويى كوردئ گوتفارى «نيشتمان» ي (ژه كه) بو . وهك وتمان زوربه ي ژماره كانى هم گوتفاره به دزى يه وه له تورتيز چاپه ده كران . «نيشتمان» به ناوهرؤك دهوله مند و به رواهت رازاوه بو . بونمونه ژماره حوت و هشت و نوى كه به سره كه وه ده رچون و ۳۲ لاپه ژمن به زنجيره ي وتارى سياسى و به لگه ي ميژويى و شش پارچه به ره مى شاعيرى ناودارى وهك هزار و هين رازيتراونه ته وه .

روژنامه نوسى نهينى كوردئ عراق ومك روژنامه توسى نهينى عرب له ده وروربه رى كوتايى شهزى دووه مه وه بووه دارده ستى كاريگري هيزه نيشتماني يه كان كه روژبه روژ هونه رمه ندانه تر هه ليانده سوژاند . كار گه يشت به وه ي هه ر روژه ي له لايه كه وه ده ستيه لاوى نيشتمانپه روه رى خوين گهرم ده كه وتنه بلاو كرده وه ي روژنامه يه يا گوتفاريكى نهينى كه له بهر بډه رامي تى به ده ستخت ده يانوسينه وه . بونمونه ژماره يه كى به رگى دوى گوتفارى «پشكو» ، كه وادياره ئورگانى كومه ليك بو به ناوى «هاوار» وه ، سيازه لاپه زه يه (۲۱ × ۱۶ سم) و به خه تى جوان و شتوازي رهوان و ناوهرؤكى دهوله مند رازيتراونه ته وه (۱۱۴) .

(۱۱۳) نهو كار ه بوخوى زه حمه ته ، هيچ نه بډ چوئكه پاراستنى ئورگانى نهينى هيزه نيشتماني يه كان له هه مو شوين نهركيكى پز تهنگو چه لمه به .

(۱۱۴) «پشكو» ، ژماره - ۱ ، به رگى - ۲ ، ۱۹۴۵ . كاتى خوى له روژنامه ي «التاخي» دا وتاريكم به م ناوهره بلاو كرده وه : «جمعية هاوار و مجلة پشكو» («التاخي» ، ۱۱ شباط ۱۹۷۴ - صفحة «الثقافة الكردية» ، العدد السابع عشر) . له ويدا تكام كرده بو هه ركس شتى

«رزگاری» ئورگانى حىزبى «رزگارى كورد» يەكەم رۆژنامەى نەيتى كوردى عىراقە كە بە چاپ كراوى و تارادەيەك رىكوييتك و فراوان دەورو بەرى كوتايى شەزى دووہم ھاتە مەيدانى خەبات (۱۱۰) . «رزگارى» دوايت بووہ ئورگانى «پارتى ديموكراتى كوردستان» ئەم مەيدانە جگە لە «رزگارى» گەلەن رۆژنامە و گۆڤارى نەيتى كوردى بەخۆيەوہ يەيتى وەك «يەكەيتى تىكوشين» و «شۆرش» و «خەبات» و «خەباتى كوردستان» «ئازادى» و «ئازادى كوردستان» و «رىگا» و «دەنگى داس» و «شوعە» (۱۱۶) و ھىترە سەرتاپاي ئەم گۆڤار و رۆژنامانە بە ناوہرۆك شۆرشگىز و ديموكراسى بۆن . بەلگەى ئەم راستىە كەم نەيە . لاى سەرەوہى ژمارە ۲۲ سالى ۹۹ رۆژنامەى «رزگارى» (ھوزەيرانى ۱۹۵۵) بەم دروشمانە رازتەرەوہتەوہ كە دروشمى ھەمۆ ھىزە نىشتامانىەكان بۆن : لاى راستى ناوى رۆژنامەكەوہ نوسراوہ «ئەى كۆمەلانى خەلك تىكۆشەن بۆ پىتكەيتانى بەرەيەكى نىشتامانى

دەربارەى كۆمەلى «ھاوار» و گۆڤارى «پشكو» دەزانى ئاگادارم بكا . باش ماوہيە كالە محمد مستەفاى پارتىزەر و كالە مستەفا عەبدوللا ئاگاداريان كردم كە «ھاوار» دەستەيە لاوى سلىمانى دايانمەزراند و ھەرنەوانىش «پشكو» يان دەردە كرد و بەنەيتى بلەويان دەكردەوہ . «ھاوار» چەكى خەباتى دۆى ئىجىريالىزم ، تايەت ئىجىريالىزمى ئىنگلىزى ، ئاراستە كرەبۆ . ئەندامانى ئەم كۆمەلە جارى پەردەى سىنماى بۆياكەندەى ئىنگلىزەكانيان سوتاندوہ ، بەوہ وىستويانە نايارى خويان بەرامبەر ئىنگلىز دەرخەن .

(۱۱۵) بەيتى زانبارى ناو «موسوعة» «رزگارى» سەرەتا بە رۆنيۆ و دوايت بە مەكبە چاپدەكرا (بزوانە : «موسوعة سريە خاصة بالحزب الشيوعي العراقي السري» ، الجزء الاول ، بغداد ۱۹۴۹ ، ص ۷۳) . ھەروەھا بزوانە : صالح حيدرى ، لە دەفتەرى يادداشتەكانى . رزگارى چۆن چاپ دەكرا ، - «عراق» ، ژمارە ۱۴ ، يەنانى ۱۹۷۸ ، ل ۳ ، ۱۴ . (۱۱۶) بەيتى زانبارى ناو «موسوعة» (عبداللطيف السعدى) كە نازناوى «نذير» بۆ ئەم رۆژنامەيەى بە ھەرەيج و كوردى لە ھەولير بلەودەكردەوہ (بزوانە : «موسوعة سريە خاصة بالحزب الشيوعي العراقي السري» ، الجزء الاول ، بغداد ، ۱۹۴۹ ، ص ۷۳) .

یہ کگرتو لہ بہینی ہمق پارتی و دامہ زراوہ نیشتمانی بہ کان و ہمق
 دوژمنہ کانی ئیمپریالیزمدا ، بۆ لابر دنی حکومہ تی نوری سعیدی خاین و
 ہینانی حکومہ تیکی نیشتمانی » • لہ لای چہ پی بہ وہ نوسراوہ : « ئہی
 کومہ لانی خہ لک خہ بات بکەن بۆ ہلہ لہ شانہ نہ وہی مہ جلسی داتاشراو (۱۱۷) ،
 لابر دنی مہ رسومو قانونہ فاشستی بہ کان (۱۱۸) ، بہرہ لاکردنی ہمق
 سہر بہستی بہ دیموکراسیہ کان — سہر بہستی توسین و بلاو کردنہ وہی
 یروباوہز ، سہر بہستی کۆبۆ نہ وہ و خۆنواندن ، سہر بہستی پارتی و کومہ ل و
 نہ قابہ دانان » • سہر و تاری ہمان ژمارہ ئہ مہ بۆ : « بہرہی نیشتمانی
 یہ کگرتو تہ نہا ہیزہ بتوانی ئیمپریالیزم بشکینن و پزۆژہ کانی ژیر خا » (۱۱۹) •
 بہ ناوی « کورد و عہرہب » موہ رۆژنامہی « خہباتی کوردستان » و تاریکی
 دور و دریزی بلاو کردۆتہ وہ تییدا باسی زمینی میژویتی برابہتی ئہو دۆ گہلہ
 دہکا و پتہ و کردنی بہ مہر جیکی گرنگ دادہ نتی بۆ بہ ہیز کردنی خہباتی
 کومہ لانی خہ لک دژی ئیمپریالیزم (۱۲۰) •

لہ بہر رۆشنایئ ئہو راستی بانہی بہ کورنی باسان کردن دہتوانن چہند
 رۆبہ کی تایہ تی رۆژنامہ توسن کوردی بہم جۆرہ دیار کەین :

● دہست پی کردنی میژوی رۆژنامہ توسن کوردی لہ بہر گہ لئ ہۆ ، کہ
 زور بہیان لہ دہست کورد خۆیدا نہ بون ، تارادہیہ دواکوت • بہ لام ئہو
 دواکوتنہ بہ پتوانہی سہر دہمی خۆی و لہ قوژنی بہراورد کردنی بہ وہ لہ گہل
 رۆژنامہ توسن ژمارہیہ گہ لیتری ناوچہ کہ یہ کجار زۆر نیرہ • بہ ویتہ یہ کەم

(۱۱۷) مہ بہستی ئہو ئہنجومہنی نوینہرانہیہ کہ نوری سعید سالی ۱۹۵۴
 ہلہ لہ زاردنی تایہ تی بۆ کرد تاوہ کو جیکہی ئہو ئہنجومہنہ بئ تہمہنہ
 بگرتنہ وہ کہ ہیزہ نیشتمانی بہ کان چہند نوینہریکیان تیا ہبۆ .

(۱۱۸) مہ بہستی ئہو باسا و بزیارانہیہ کہ نوری سعید بہ نیازی رئی خوش کردن
 بۆ بہستی پەیمانی بہغدا دایان .

(۱۱۹) « رزگاری » ، ژمارہ ۲ ، سالی ۹ ، حوزہ برانی ۱۹۵۵ .

(۱۲۰) « خہباتی کوردستان » ، مایسی ۱۹۵۷ .

رۆژنامه‌ی فارسی - وهك كاتی خۆی باسان کرد - سالی ۱۸۵۱ له سهرده‌ی
 فهرمازه‌وای ناصرهدین شادا چاپ کرا ، به‌لام ئه‌و رۆژنامه‌یه‌ی میری بۆ ،
 جگه له یاسا و فهرمان و بێاره‌کانی شا و ئه‌و جۆره باسانه‌ی شیکێکی تری
 ئه‌وتوی بڵاونده‌کردموه . دیوکرسی خوازانی ئێران ماوه‌ی دهرکردنی
 رۆژنامه‌یان نه‌بو ، بۆیه‌کا ئه‌وانیش ناچار له هه‌نده‌ران (له لهنده‌ن و قاهره و
 مه‌دراس) رۆژنامه و گوڤاری خۆیان دهرده‌کرد و به‌هزار دهردی سه‌ری
 ده‌یانگه‌یانده‌ ناو خاکی نیشتان . به‌که‌م رۆژنامه‌ی فارسی له‌وبابه‌ته‌ مه‌لکوم
 خان سالی ۱۸۹۱ له لهنده‌ن به‌ ناوی «قانون» موه‌ ده‌ری کرد . به‌وجۆره
 ده‌توانین ب‌بینین رۆژنامه‌تۆسی کوردی به‌ که‌م‌ده‌رامه‌تی خۆیه‌وه‌ له‌ راستیدا ته‌نها
 ۷ سال له رۆژنامه‌تۆسی فارسی دواکه‌وت .

● رۆژنامه‌تۆسی کوردی له‌و رۆژه‌وه‌ی له‌دایک‌بووه به‌ وچان‌خه‌ریکی
 ب‌زینی رینگه‌به‌کی زۆر سه‌خته که‌ روداو و به‌سه‌رهاته‌کانی ئاوێنه‌ی بێ‌غهل و
 غه‌شی ژبانی روناکبیری گه‌لی کوردن . له‌ عیراق و هه‌نده‌ران له‌ هه‌م‌وێ شوین
 زیاتر ماوه‌ی پێشکه‌وتن و گه‌شه‌کردن بۆ رۆژنامه‌تۆسی کوردی
 هاوته‌پێشه‌وه . رۆژنامه و گوڤاره کوردی‌یه‌کانی عیراق (۱۳۱) و
 «کوردستان» ی به‌که‌م رۆژنامه‌ی کوردی و گوڤاری «هاوار» که‌ جه‌لاده‌ت
 به‌درخان سالی ۱۹۳۳ له‌ شام ده‌ری کرد و گوڤاری (RONAHI) «روناهی»
 که‌ هه‌ر ئه‌و ی نیسانی سالی ۱۹۴۲ له‌ شام ده‌ری کرد (۱۳۳) به‌لگه‌ی ب‌پێیچ و

(۱۲۱) زوربه‌ی ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی باسی رۆژنامه‌تۆسی کوردی‌یان کردوه
 لیسته‌یه‌کی دروسنیان بۆ ئه‌و رۆژنامه و گوڤارانه کردوه که‌ دوا
 شوژی گه‌لاویژ له‌ عیراق ده‌رجون ، بۆیه‌ دۆباره‌ کردنه‌وه‌ی ئه‌و
 باسه‌مان به‌یتویست نه‌زانی (ب‌زوانه : علاءالدین سجادی ، سه‌رچاوه‌ی
 ناوبراو ، چاپی دووهم ، ل ۶۱۷ - ۶۲۶ ؛ محمه‌دی مه‌لا که‌رم ،
 سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ؛ جمال خزنه‌دار ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ۶۵ -
 ۱۳۴) .

(۱۲۲) ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی باسی «روناهی»‌یان کردوه به‌هه‌له‌ ته‌شرینی به‌که‌می

په نای ئهم راستی یه که له قوژبنی ئهم ژمارانه وه باشر خۆ ده نوێنی : له شهسته کاندای له تورکیا رینگه ده رجونی ۹۴۳ رۆژنامه و ۷۱۶ گۆفاره درا . له مانه ۷۳ یان به زمانی ییگانه و که مینه کانی ناو ولات بون - به فهرستی ۲۶ ، به ئینگلیزی ۱۰ ، به ئه له مانی ۶ ، به ئیتالی ۲ ، به ئهرمەنی ۱۵ ، به یونانی ۸ ، به عیری ۳ ، به ئهلبانی ۱ و به کوردیش ۰۰۰ سفر (۱۳۳) .

● زروف و باری ژبان کارنکی وای کردووه رۆژنامه قوسی کوردی له سه ره تاوه به سروشت دیمو کراسی و به ناوه رۆک نه ته وه پی بی ، بۆیه کا توانیویه ده وری گه و ره له ژبانی رونا کیری و پیشخستی ههستی نه ته وه پی کومه لانی خه لکدا بیینی . له زوه وه رۆژنامه و گۆفاره کوردی په کان روی ده میان کردۆته هه مۆ چین و دهسته و دایه ره کانی کورد . بژاری خاوه نی په که م رۆژنامه ی کوردی له سه ر بلاو کردنه وه ی دۆ هه زار دانه له هه ر ژماره یه کی « کوردستان » به خۆ ژایت به ردی بناغه ی ئهم کاره گرنگه به . دوا ی

سالی ۱۹۴۱ یان به میژوی ده رجونی په که م ژماره ی داناوه (بۆنونه بژوانه : جمال خزندهار ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۴۱ ؛ محمەدی مهلا کهریم ، سه رچاوه ی ناوبراو) . به کوردی و پیتی لاتینی له سه ر ژماره به کی نوسراوه : « سال ۱ ، هژمار ۱ ، چارشمب ، ۱ نیسان ۱۹۴۲ » . هه ر ئه مه به فهره نیش دۆباره کراوه ته وه . دیسان ئه و سه رچاوانه ی ئهم گۆفاره یان به خه فتانه داناوه به هه له دا چون . تا شو بانی سالی ۱۹۴۴ (۲۳) ژماره ی لی ده رجووه ، واته هه ر مانگه ی ژماره به . دوا ی ئه وه له نیسانی ۱۹۴۴ و تا مارتی ۱۹۴۵ ئه نها (۵) ژماره ی لی ده رجووه . ژماره ۲۸ ی که بهر مارتی سالی ۱۹۴۴ ده که وێ دوا ژماره به تی که من دیومه . هه ندێ سه رچاوه ده لێن گوا به « رونا هێ » تا سالی ۱۹۴۶ ژباوه (بژوانه : محمەدی مهلا کهریم ، سه رچاوه ی ناوبراو) .

(۱۲۳) بژوانه :

"Современная Турция", (Справочник), Моск-
ва, 1965.

« تورکیای ئیمرو » ، مۆسکو ، ۱۹۶۵ ، ل ۲۶۸ - ۲۶۹ .

تیەزبونی زیاتر له ۳۰ سال بهسەر ئه و بزاره دا گۆقاری «هاوار» رۆی ده می کردۆته لاوانی کوردستان و پشان ده لی :

« تائسته منه وه رانی موختره همان هه ره و لیان داوه که متفذان فیری مه فکوره ی میلیتی بکه ن . ئیوه ئه بی چا ک بزانی هه ره ئه وان کورد نین . جوتیار ، فلاح ، دارفرۆش ، ئاودێر ، سنه تکار ، تجار هه مق کوردن . فه رزه له سه رتان له حیاتی عه مه لی تانا له گه ن جوتیار ، فه لاحا ، شوانا ، گاوانا ، تجارا ، سنه تکارا ، ئاودێرا به سوره تیکی دیموقرا تانه بجولینه وه و تبه ی بگه یشتن ملیت موقه ده ستره له هه مق موختره قه داتیک » . دوا به دوای ئه وه «هاوار» ده لی : « به کورد و کوردستان چتی لاوکی بزانی هیمالایه چه ند به رزه ، میسیی چه ند درێزه : به رلین چیده و چیی تیا به ؟ (۱۲۱) . وه دن بگه یژین به دیها تا بزانی لادیتی کورد له چ حائیکلایه و چۆن نه و ئی ؟ ، چه ند قووه تی به سه ره وه یه ؟ . چتی ئه خوا ؟ : بۆچ لاواز و هه زاره ۰۰۰۴ » (۱۲۵) .

● باری سیاسی کاریکی وای کردوه میژۆی رۆژنامه نۆسی کوردی پز بی له سه ربازی نه ناسراو و وه نك دوا ییش باسی ده که ی « تبه گه یشتنی راستی » خۆی به کیکه له به لگه زۆره کانی ئه م قسه یه . له گه ن ئه وه شی به و ئی باری گشتی ژیا نی کورده وه رابوردو یه کێ هه لئه که وت پیشه ی به رود وای رۆژنامه نۆسی بو ی . زور به ی هه ره زۆری نوسه ر و شاعیر و پیاوی سیاستی ناوداری کورد له هه مان کاتدا رۆژنامه نۆس بون : له نه وه ی به درخان پاشا میقداد مه ده حه ت و عه بدوززه حسان و ئه مین عالی و صالح و جه لاد ه ت به درخان ، مه مدوح سه لیم و مسته فا پاشا یامولکی و ره فیق حیل می ، پیره می رد له ئه سه مه ئه وه ، شیخ نور ئی شیخ صالح و علی کما ن با پیر له بیسته کانه وه . عه لائه دین سه جادی و حه سین حوزنی و گیو مو کر یا نی ، گۆران و هه زار و

(۱۲۴) دیاره خاوه ن وتار لیره دا به هه له چوه .

(۱۲۵) «هاوار» ، شام ، ژماره ۹ ، ۳۰ نه یلولی ۱۹۳۲ ، ل ۶-۴ .

هين و زهيجي و زوري تر نمونه ي نه و راستي نه . هه يانبو به خه رجي
گيرفان و شه و نخوني و بچ پادداشت ميژوي رۆژنامه توسي كورد يان
دروسته كرد (١٣٦) .

له گهل نه وهش رۆژنامه توسي كورد ي تواني ههنگاوي باش به ره و
پيشه وه بني . «كوردستان» ي به كه م رۆژنامه ي كورد ي هيجي له رۆژنامه كان ي
سه رده مي خوي كه متر ني به : بهلكو له هه تدي روه وه پيش ژماره به كيان
كه ونبو . رۆژئاوايه كان «گهلاويژ» يان به به كئي له گوڤاره هه ره كامله كان ي
رۆژهه لاني ناوه ژاست داناوه (١٣٧) .

● رۆژنامه توسي كورد ي ، هه روهك ميژوي كورد خوي ، پزه له
به سه رها ت و نمونه ي سه يري بچ هاوتا . بزوانا كه م له هه مو جيهاندا رۆژنامه
يا گوڤاريك هه بچ وتاره كان ي به پينج زماني جياواز بلاو كرديته وه . گوڤاري
«كوردستان» كه دواي ته واوبوني شه زي به كه مي جيهان له ته متول ده رچو
وتاره كان ي به كورد ي و توركي و عه ره بي و فارسي و فه ره نه بچ بلاو

(١٣٦) مامۆسنا حاميد فه ره ج بۆي گيتزامه وه چۆن ده سه نه به لاوي خو يسن
كه رمي تازه پچ گه يشنو له خه رجي گه ر فانيان يا له مو جه ي كه سي كاريان
باره ي ده ركردني «دياري لاوان» يان ده زه خاند . مامۆسنا قادر
فه زابش به شانازي به وه باس ده كا چۆن له ساله سه خته كان ي شه زي
دوه وي جيهاندا به بر سيني تا نيوه شه و له چاپخانه ده مانه وه هه ر
بۆنه وه ي «گهلاويژ» كه م هه له بچ .

(١٣٧) م . لورانس له گوڤاري ((Royal Central Asian Association))
مانگي نه يلوي سالي ١٩٤٤ و تاريكي ده رباره ي رۆژنامه توسي كورد ي بلاو
كر دۆته وه و ده رباره ي «گهلاويژ» نوسيويه ده كئي : «سالي ١٩٣٩ چهند
كه نه چيكي كورد له به غدا به ناوي «گهلاويژ» وه گوڤاريكيان ده ركرد كه
نيسته له به رز ترين گوڤاره نه ده به كان ي ولاتاني رۆژهه لاني ناوه ژاست
ده زمي رري » . ته م وتاره بوسف مه لهك كر دۆبه به عه ره بي و قادر
فه زابش كر دۆبه به كورد ي و له «گهلاويژ» دا بلاوي كر دۆته وه (بزوانه :
«گهلاويژ» ، ژماره ٤ ، سالي ٦ ، نيسي ١٩٤٥ ، ل ٢٤) .

ده کردهوه و بۆ خۆشی له ژێر ناوه کهیدا به تورکی نویسیوه : « ئاماده یین گشت باسی به هر زمانه یی » بلای بکهینهوه . بۆ نمونه ژماره چواری ۱۱ و تازی تێدایه که پێنجیان به تورکی و دویان به کوردی و دوی تریان به عهرهبی و ئهوانی تریان به فارسی بلأو کراونهوه .

نونه یه کێ تر : وا پێ ده چێ سه رتا پای و تاره کانی « په یژه » ی تاقانه که ۴۴ لایه زه به مستفا شوقی خاوه نی به ته نها خۆی نویسی .
له دو بهر گهی ئه م کێیه دا نمونه ی تری له م بابه ته زۆره .

● رۆژنامه و گۆفاری کوردی سه رچاوه ی ره سه نن بۆ لیکۆلینه وه ی میژۆ و ئه ده ب و زمان و ژبانی کۆمه لایه تی کورد . هه رچهنده له به شیکی تری ئه م کێیه دا به درێژی دینه وه سه ر ئه م باسه به لآم و الیردا تاقه نمونه یه کی ماناداری ئه م لایه نه ی رۆژنامه توستی کوردی ده خینه بهرچاو .

بۆوا نا که م تائیه ته ه یچ کام له شاره زایا نا نا ئا گاداری ئه وه یی که سه ره تای شاتۆ گهری کوردی ده گه ژته وه به کم سالی دوا ی ته وا و یونی شه زی به کم می جیهان (۱۲۸) . ئه و ساله « ژێن » ی ئه سه مۆل « دۆ په رده پیسه » ی به ناوی « مه می ئالان » وه بلأو کرده وه که ع . ره حمی نویسیوه (۱۲۹) . له ژێر ناوی « مه می ئالان » نو سرا وه « تیا ترو کردان فضیلتا

(۱۲۸) زۆر به ی ئه و سه رچاوا نه ی باسی شاتۆی کوردی یان کردوه سالی ۱۹۲۶ به سه ره تای داده نین ، واته ئه و ساله ی به کێ له فیرمه کانی سلیمان شاتۆ گهری « نیرۆنی زۆردار » ی نیشان دا که مامۆستا فوئاد ره شید سه ربهرشتی ئاماده کردن و ده ره یشتانی کردبو (بزوانه : ص . ۷) .
المرح الكردی والفرق المرحیة ، - « العراق » ، ۲۸ تشرین الثاني ۱۹۷۷ . و ابزانم ئه و چیرۆکه ی ع . ره حمی و هه ندێی به ره مه می تر ئه وه دێن مامۆستا حه سین عارف سالی ۱۹۱۸ یان ۱۹۱۹ ی بکردا به سه ره تای لیکۆلینه وه که ی ئه م دوا ییه ی ده رباره ی چیرۆکی کوردی (بزوانه : حین عارف ، چیرۆکی هونه ری کوردی ۱۹۲۵ - ۱۹۶۰ ، به غدا ، ۱۹۷۷) .
(۱۲۹) عه بدولزه جیم ره حمی خه لکی هه کارێ به کیکه له نو سه ر و شاعیر و رۆژنامه نو سه جالا که کانی ئه و سه رده مه .

کردان نوشی ددهت» (۱۶۰) . مەم دەیهوئ «سەری کوردان بەرزکاتەو» و بەدەم سولتان سەلاحەددینەووە بچێ کە «شیری خۆی کیشایە و لەپیش تەماعی دنیا بێ وەستایە (قودسا شریف) محافەزە دەکا» . مەم دەیهوئ چاوژەشی دایکی «شیری سپێ خۆی بێ حەلال کا» و رینگە بێدا بچێ بۆ غەزا . چاوژەشیش دەیهوئ «ناوێ کوردێ کرمانجێ ئەعلا بکا» بۆیە شیری خۆی بە مەم حەلال دەکا . فرمیسکی خەزالی ژنی ، مەم پەشیمان ناکاتەووە . زۆر رۆی گرنگی رۆژنامەتۆسی کوردێ چاوژەروانی خاوەن قەلەمی بە بەهرە و توانان .

ناوەرۆکی ئەم بەشە بە رونی نیشانی دەدا چۆن گەلی کورد بەرلەووی سەدەیی تۆزە تەواو بێ گەشتبوووە ئەو قۆناغی پتووست بێ لە رینگە رۆژنامە و گۆڤارەووە قەسێ لە گەل بکێ . دیارە ئەمە — هەر وەك لە بەشی داها توێشدا باسی دەکەین — لە سەر و گشت ئەو هۆیانەووە دێ کە پالیان بە ئینگلیزەووە نا رۆژنامەیی «تینگەشتنی راستی» دەرکەن .

بەشى سىيىم

كەي و چۆن (تېگە يىشتى راستى) دەرچۆ

روپەكى گرنگى شارستانەتى سەرمایەدارىچ لەو دەدا خۆ دەنوینى كە لەبەر
زۆر ھۆ ئەیتوانى لە قاوغ و قەوارەيكى تەسكدا بىيىتەو، تىشكى تىزى
گەيشتە دواكەوتوترىن و كەلاترىن قەزىبى جىھان • چاپ و چاپەمەنى و
رۆژنامە و رۆژنامە نويسى ھەر لەو رىگەو گەيشتە ناو گەلانى ئەو ولاتانەى
ئەمژۆ پىيان دەگوترى «جىھانى سىيەم» •

كۆلۆنيالىستەكان لەبەر خاترى خۆيان زۆ دەستيان دەدايە دەرکردنى
رۆژنامە و گۆڤار لەو ولاتانەى دەكەوتنە ژىر دەستيان • ناپليۆن پۆناپارت
بەرلەوھى بکەوتە رى بەرھەمىسەر كەوتە ئامادەکردنى تەفاقى تەواوى چاپ و
چاپەمەنى تا لەگەل خۆيدا يانھىنى • وەك دەگىزەنەو ناپليۆن بەو زۆر قارس
بۆ كە كار بەدەستان ئەياتوانى لە ماوھى دە رۆژدا ئەو فەرمانەى بەجى بھىنى
كە تىيدا داواى ئامادەکردنى سى چاپخانە و پىتى عەرەبى و لاتىنى و يونانى
کردبو • بۆ ھەمان مەبەست ناپليۆن بەتايەتى داواى کردبو لە ئىتالىا پىتى
عەرەبى بۆ دابىزىن • جگە لەو بەريارىدا (مارسىيل) رۆژھەلاتىاس و
ژمارەيە لەوانەى عەرەبىيان لە رۆما و پاریس خوتەندبو لەگەل خۆى يانھىنى
بۆ مىسەر بۆ سەرپەرشتى كاری راگەياندن • جارتكى تر بایەخدانى بى

نه‌ندازه‌ی ناپلیۆن له‌وه‌دا خۆی نواند که چاپخانه‌کانی خسته‌ناو‌ئهو پاپۆزه‌ی
خۆی پیتی‌هاته‌میر^(۱).

به‌مجۆره‌ ۶۰ رۆژ زیاتر به‌سەر گه‌یشتنی ناپلیۆندا تینه‌په‌ژێ که‌یه‌که‌م
رۆژنامه‌ی به‌زمانی فهره‌نسه‌یی له‌قا‌هیره‌ ب‌لاوکرده‌وه^(۲). دوا‌ی‌ئوه‌ به‌
ماوه‌یه‌ رۆژنامه‌یه‌کی‌تری به‌فهره‌نسه‌یی ب‌لاوکرده‌وه‌. فهره‌نسه‌یکان نیازیان
بو رۆژنامه‌ی عه‌ره‌بیش ب‌لاوکه‌نوه‌، به‌لام‌فریا‌نه‌که‌وتنی. به‌لای‌ژماره‌یه‌
له‌تۆسه‌رانی‌میره‌وه‌ ئه‌م‌کاره‌ی ناپلیۆن پ‌ونا‌پارت له‌مه‌یدانی چاپه‌مه‌نی و
رۆژنامه‌توسیدا کردی «کو‌تایه‌ س‌رده‌میکی‌ کۆن و س‌ره‌تای س‌رده‌میکی
نوی» ب‌و‌ب‌و «ژیانی‌میر» و ب‌گه‌ه «هه‌مو رۆژه‌لات»^(۳).

داگیرکه‌رانی ئینگلیز له‌مه‌شدا زۆ‌بو‌نه‌یه‌که‌می مه‌یدان و بۆ‌زی
هاوه‌له‌کانیان دا، ده‌یان‌زانی ده‌توانن چاپه‌مه‌نی و تایه‌ت رۆژنامه‌توسی ب‌که‌نه‌
دارده‌ستیکی کاریه‌گری را‌گه‌یان‌دنی‌سیاسه‌تیان و ب‌لاوکردنه‌وه‌ی زمان و
نه‌رتیان و چه‌پ‌کردنی جێ پ‌تیان له‌ژیانی ئابۆری ئه‌و ولاته‌نه‌ی داگیریان
ده‌که‌ن. ده‌زگای ناودارو چالاکی ئینگلیز «کو‌مپانیای هیندی رۆژه‌لاتی»
له‌ده‌ورو به‌ری کو‌تایه‌ س‌ده‌ی هه‌ژده‌وه‌ گه‌وره‌ترین ده‌وری ب‌ینی ب‌و
دامه‌زراندن و به‌ژێوه‌بردنی رۆژنامه و گو‌فاری ئینگلیزی له‌هیندستان^(۴).
ئ‌م‌کاره‌ وه‌ها زی‌ره‌کانه‌ ده‌برا به‌ژێوه‌ که‌له‌ماوه‌یه‌کی که‌مدا توانی ته‌نگ

(۱) بزوانه: «آفاق عریبه»، بغداد، العدد ۳، تشرین‌الثانی ۱۹۷۶،
ص ۱۵۸ - ۱۵۹.

(۲) بزوانه: عبدالله حسین، الصحافة والصحف، القاهرة، بلا، ص ۱۲۷.

(۳) بزوانه: ابراهیم عبده، تاریخ الطباعة والصحافة في مصر خلال الحلة
الفرنسية، القاهرة، ۱۹۴۹، ص ۱۲، ۲۷ - ۲۸؛ الدكتور محمود
نجیب ابواللیل، الصحافة الفرنسية في مصر، ص ۲۴.

(۴) بزوانه:

S. Natarajan, A history of the Press in India, London, 1962, PP.

14 — 99.

به زمانه نه ته و بيه هندی يه کان هه لچنچ . تاقه نمونه يه ده توانی ئەمه باش
 رۆن کاته وه : سالی ۱۹۳۷ له هندستان ۳۳ رۆژنامه ی رۆژانه و نزيك ئەوه نده ی
 ههفتانه به زمانى ئینگلیزى بلأو ده بۆنه وه . سالی ۱۹۴۷ ، واته پاش ده سال
 ئەم ژماره يه وای لى هات : ۵۱ رۆژنامه ی رۆژانه و ۲۵ ى ههفتانه . پاش
 پینچ سال يه که میان گه یشت ۷۰ و دووه میان ۲۶۱ . بازاری ئەم رۆژنامه نه زۆر
 له بازاری رۆژنامه ی هندى گهرمتره . په نجاکان له يه که میان رۆژى ملیون و
 نیونك و له دووه میان ته نها ۷۴۵ هزار دانه دمه فرۆشرا (۵) .

دهورى پرۆپاگه نده له سالانى شه زى يه که مى جيهاندا زۆر له جاران
 زیاتربو . ئینگلیزه کان بایه ختيكى زۆریان به م مه سه له يه دا . لويده جۆرجى
 سه ركه وه زیر له يادداشته کانيدا له م باره يه وه نوسیويه ده لى : « زانيمان
 ده توانين توانای دوژمن له ريگه ی که لك وه رگرتن له نازه زايى گه لانى
 ژيرده ستى يه وه هه له کينين . هه ر بۆ نمونه سه دان سالى چه وساندنه وه ژيانى
 پيکه وه ی عه ره ب و تورکى کردبووه مه حال » (۶) . له شويى کى تری
 يادداشته کانى لويده جۆرج ئەم مه به ستى روتتر داوه به ده ست وه ، ده لى :
 « پرۆپاگه نده ی هه ردؤلا له م شه زدها (۷) دهورى گه وره تری له جاران بينى .
 به لايه نى که مه وه وه ك نمونه ده توانم باسى به لينه ئاشکراکانى ولا نه
 هاوپه يمانه کان بکه م ده رباره ی نيازبان بۆ ئازادکردن و دان نان به مافى
 چاره توستى گه له ژيرده سته کانى تورکيا و ئەله مانيا و نه مای دوژمناندا ... »

(۵) بزوانه :
 ((Journalism in Modern India)), Edited by R. E. Wolseley,
 Second revised edition, London, 1964, PP. 4 — 5.

(۶)
 David Lloyd George, The truth about Peace Treatiety, Vol.
 II, London, 1938, P. 755.

(۷) دياره مه به ست شه زى يه که مى جيهانه .

ئېمە دەمەزنى باسى ئازادى وەك يەككى لە مەبەستە كانمان يارىدەمان دەدا بۆ
 ئىككىدانی شیرازى يەككىتى ولاتە ناحەزە كانمان و لەوئەشدا بە ھەلە
 نەچوین» (۸) • ديارە دەبى لەم قوژبەنەو سەبرى ئەو بايەخە زۆرە بکرى کە
 ئىنگلیز سالانى شەزى يەکەم دایان بە کارى رۆژنامەتوسى بە زمانى ئەو
 گەلانەى لە زیردەستى دوژمنیاندا بون •

بە ھەمان دەستور زۆر بەسەر داگیرکردنى شارى بەسەردا تێنەپەزى
 کاتى ئىنگلیزەکان دەستیان کردە بلۆکردنەوہى رۆژنامەى تايەتتى خۆيان •
 ھەر ئەو رۆژى پتيان نايە ئەم شارەوہ (۲۲ى تەشرىنى دووہى ۱۹۱۴)
 دەستیان گرت بەسەر ھەر چوار چاپخانەى شاردا ھەرچەندە تەنھا يەکیکیان
 ھى میرى و ئەو سیانی تریان ھى خەلکى بۆن • سەرەتا ئىنگلیزەکان کەوتنە
 بلۆکردنەوہى پەخشە «نشرە» يەکی تايەتتى بە عەرەبى و ئىنگلیزى و
 تەرخانان کرد بۆ راگەياندنى ھەوالەکانى شەز • ديارە سەرکەوتنى ئىنگلیز
 لە مەيدانى شەزدا جىگەى يەکەمى لاپەزەکانى ئەو پەخشەيە گرتبۆوہ •
 زۆرى نەخاياند کە فەرماندەى لەشکر بزیارى دەرکردنى «تایى بەسەر»
 ((Basra Times)) ىدا کە بە عەرەبى و ئىنگلیزى و فارسى و تورکى بلۆ
 دەکرایەوہ • ھەمان کات کەوتنە دەرکردنى دۆگۆئاریش ، يەکیکیان بۆ
 دەنگوباسى شەز و ئەوى تریان بۆ باسى سەرەك ھۆزەکانى سەر بە خۆيان و
 ویتەى شار و شویتەوارى کۆنى عیراق تەرخان کرابۆ • ديارە ئەرکى يەکەمى
 ئەم پەخشە و رۆژنامە و گۆقارانە لە يەکەم رۆژى دەرکردیانەوہ ھەلدانى
 ئىنگلیز و بەدئاو کردنى دوژمنیان بۆ (۹) •

(۸)

Lloyd George, Op. Cit., P. 1118.

(۹) بزوانە : عبدالرزاق الحسنى - سەرچاوەى ناوبراو ، ل ۷۴ - ۷۵ ؛
 حمید احمد حمدان التیمی ، البصره في ظل الاحتلال البريطاني ۱۹۱۴ -
 ۱۹۲۱ ، رسالە ماجستیر ، بغداد ، ۱۹۷۵ ، ص ۲۶ - ۲۳ •

بۆ ماوهی دوو سال رۆژنامه قوسی ئینگلیز له عیراق له م سقوره دهر نه چو . به لام وهك زۆر شتی تر له گهل گرنتی به غدا (۱۱ مارتی ۱۹۱۷) قوناغی کی نوی له میژوی ئهم رۆژنامه قوسی به دا دهستی پین کرده . ئینگلیزه كان له رۆژی ۱۱ ته شرینی به که می هه مان ساله وه ده ستیان کرده بلاو کردنه وهی په خشه به کی تر له به غدا به ناوی « صدی الحقیقه » (دهنگ دانه وهی راستی) به وه که بۆ باس و وینه ی سه رکه وته کانی ئینگلیز و هاوپه یسانان یان ته رخا ن کرا . هه نگاوی گه وهی ئینگلیز له م مه یدانه دا دهر کردنی رۆژنامه ی « العرب » بۆ که به که م ژماره ی رۆژی ۴ ی ته موزی سالی ۱۹۱۷ دهر چو . له ژۆر ناوی « العرب » دا نو سرا بو « رۆژنامه به کی رۆژانه ی ساسی هه والگوزاری میژوقیتی ئاوه دان که ره وه یه . به بێر و ئامانج عه ره بی به . له به غدا عه ره ب بۆ عه ره بی بلاوده کاته وه » ^(۱۰) . شایانی باسه ژماره یه کی زۆر له زانا و نوسه ری ناوداری ئه و سه رده مه ی عیراق به دهر کردنی « العرب » وه خه ریک بۆن ، له مانه : ئه نساس ماری که ره ملیج و زه هاویتی و مه هدی به ستیر و کا زم دوجه یلی و عه بدو زه حمان به ننا و زۆری تر .

هه نگاوی گه وهی داها توی ئینگلیز بریتی بۆ له دهر کردنی سنی رۆژنامه ی نوی که هه ر سیکیان له گهل ده ست پین کردنی سالی ۱۹۱۸ که وته دهر چۆن . به کیکیان ئینگلیزی رۆژانه بو ، به چوار لاپه زه و به ناوی ((Baghdad Times)) (تایمی به غدا) وه دهر ده چۆ . به کیکتریان ناوی « ئیران » بۆ که به زمانی فارسی و به دو لاپه زه هه فته ی جاری دهر ده چۆ ^(۱۱) .

(۱۰) عه ره بی به که ی به م جۆره بۆ : « جریده سیاسیة اخباریة ادبیة عمرانیه . عربیة المبدأ والفرض . ینشئها فی بغداد عرب للعرب » .

(۱۱) ئیران له شه زی به که می جیهاندا به شدار نه بۆ ، به لام خاکی بو بووه مه یدانیکی گه وهی ئه و شه زه و له شکر و کرێ گرتهی چوار ده ولت (تورکیا و ئه له مانیا و به ریتانیا و روسیا) خاکیان به تۆره که ده بیژا . ئینگلیزه کان عیراقیان له به که م رۆژی داگیر کردنی به وه کرده مه له بندی

سییه میان «تینگه یشتی راستی» بۆ . رۆژنامه‌ی «العرب» به‌بۆنه‌ی دهرچۆنی
ئهم سێ رۆژنامه‌یه‌وه تۆسیویه ده‌لی :

«هر ئه‌وه‌نده پیتی تورک له‌م خاکه پیرۆزه بۆزا سروهی به‌یان گیان و
بیری خه‌لکی فینک کرده‌وه ، له‌ کۆت و زنجیر قوتار بون و له‌م ولاته‌دا
بزوتنه‌وه‌یه‌کی روناکبیری ۰۰۰ ئه‌وتۆ ده‌ستی پێ کرد که قه‌ت له‌ وینه‌یمان
نه‌دیوه مه‌گه‌ر ئه‌وه نه‌بی له‌ رینگه‌ی میژۆوه دهرحق سه‌رده‌می ئاوه‌دانی
عه‌باسیان بیستومه .

تورکان رۆشتن و له‌ پیسی به‌ولاوه هه‌یچان به‌جی نه‌هه‌شت بونیان
پیرخاته‌وه ۰۰۰ ئه‌وان دۆ رۆژنامه‌یان هه‌بۆ «زوراء» که تورکی و هه‌تی میری
بۆ «الزه‌ور»^(۱۲) که ئورگانی کۆمه‌لی زۆردار و تاوانبار بۆ^(۱۴) ،
هه‌ردۆکیان چ له‌ رۆی رینازه‌وه چ له‌ رۆی زمان و شتی‌وازه‌وه نزمترین
رۆژنامه‌ی جیهان بۆن .

به‌لام ئیمزۆ کار به‌ جۆربێکی تر به‌زێوه ده‌بری . هه‌ر ئه‌وه‌نده تورکان
رۆشتن ئهم رۆژنامه‌یه (واته «العرب» - ک.م) دهرچۆ . له‌گه‌ڵ هه‌له‌اتی
رۆی سالی فوئی ۱۹۱۸یش له‌ به‌غدا سێ رۆژنامه‌ی تر که‌وتنه‌ دهرچۆن:
یه‌کیکیان ناوی تایمسی به‌غدايه ، رۆژانه و ئینگلیزی زوبانه ، دووه‌میان
«تینگه یشتی راستی» و سییه‌میان «ئێران» ۰۰۰ ئهم سێ رۆژنامه‌یه هه‌تی ئه‌و
نه‌ته‌وانه‌ن که له‌م شاره‌ ده‌ژین - عه‌ره‌ب و ئینگلیز ، کورد و فووس .
ده‌وله‌تی به‌رتانیا هه‌مۆ نه‌ته‌ویه هان‌ده‌دا بۆ دامه‌زراندنی هه‌ر شتی بیر و

پروباگه‌نده‌ی خۆیان له‌ ئێران چونکه له‌ ناو ئه‌و ولاته‌ خۆیدا مه‌ودای
ته‌واوی ئه‌و کاره‌یان نه‌بو .

(۱۲) «الزه‌ور» رۆژنامه‌یه‌کی سیاسي بۆ ، له‌ رۆزی ۱ی ته‌شرینی دووه‌می
سالی ۱۹۰۹وه به‌ عه‌ره‌بی و تورکی له‌ به‌غدا که‌وته دهرچۆن .

(۱۳) مه‌به‌ستی کۆمه‌لی ئیتحادێ ده‌سته‌ی تورکانی لاهه که ته‌موزی ۱۹۰۸
هانه سه‌ر حوکم .

ئاواتى دەربىزى . سوپاس بۇ يەزدان كە دەولەتتىكى پىن بەخشىن چۆن
پتويستە كار وا دەنرخىن و ريگەي ھەموان دەدا بە ھەواي خويان تا خوا
دەلىي بەس بتوسن » (۱۱) .

ھېچ بەلگەيەكى مېژۆپىي رۆن بە دەستەۋە نىيە لە ريگەبەۋە بتوانى
ناۋى ئەۋانە ديار كرى كە سەرپەرشتى دەركردنى «تېگەيشتى راستى» يان
دەكرد . زوربەي توسەرانى رۆژنامەي «العرب» و ھەمقۇ توسەرانى
«تېگەيشتى راستى» ناۋى خويان لەسەر بەرھەم و وتارەكانيان
نەدەنوستى (۱۵) . بەلام وردبۆنەۋە لە چەند راستىيەك و بەراوردىان گومان
لە بەشدارى دۆكەس ناھيلىن : يەكەميان ميجەر سۆن و دوۋەميان
شوكريلفەضلى (شكرى الفضلى) يە . لەۋانەيە ھەر ئەم دۋانەش بە جوتە
دەستى توسەر و كارگىزى «تېگەيشتى راستى» بۆبن .

(۱۴) «العرب» ، بغداد ، ۷ كانون الثانى ۱۹۱۸ .

(۱۵) بەنيست «العرب» ۋە مېژۆنۆسى ئاگادار مامۇستا ەبىدوژزەزاق
خەسەنى دەلىي ئەۋ نوسەرانە لەۋە سلبان دەكردەۋە تۆمەي لايەنگىرى
داگىر كەربان بەدريئە پال (عبدالرزاق الحنى ، سەرچاۋەي ناۋىراۋ ،
ل ۷۵) . راستە زۆر توسەرى ئەم رۆژنامەيە ناۋى خويان نەدەنوستى ،
ھىج واشبان ھەمقۇ نازناۋى بۆ خۆي دادەنا . بۆنەۋە ەبىدوژزەزاق
بەنا بە ناۋى (ابن الراى) ۋە نوسىنى بىلاۋ دەكردەۋە . كەرمەلى زانا
گەلى نازناۋى جىباچىي بەكاردەھىتا . بەلام ئەمە بۆ خۆي كارىكى
ئاسابىيە . بەۋىتە كەرمەلى ناۋىراۋ . نازناۋى ھەمقۇ كە زۆريانى بەر
لە سالى ۱۹۱۴ بەكارھىتاۋە (بىزانە : كوركىس عواد ، الاب انتاس
مارى الكرملى . جىانە ومۇلفاتە (۱۸۶۶ - ۱۹۲۷) ، بغداد ، ۱۹۶۶ ،
ص ۱۹ - ۲۲) . ھەمان كات ژمارەيە توسەر و شاعىرى بەناۋانگى ئەۋ
سەردەمەي ۋەك زەھاۋىي بە ناۋى ئاشكراي خويانەۋە لە «العرب» دا
بەرھەميان بىلاۋ دەكردەۋە و بە شانازىيەۋە باسى دەسكەۋتە
شارستانىيەكانى ئىنگلىزيان دەكرد . مەبەستەم لەم رۆن كەردنەۋە
ئەۋەيە نىشانى دەم بۆ ئەۋ سەردەمە ھىشتا زۆ بۆ بەۋجۆرە بىر لە
ئىنگلىز بىكرىتەۋە ، بەتايىبەت چونكە ھىشتا دلى خەلك پۆ لە رقى و كىنە
بۆ بەرامبەر عوسمانىيان و تەۋاۋ ئىنگلىزيان لەنزيكەۋە نەناسىبو .

هەرچی مێجر سۆنه ^(١٦) له هه‌مو ئینگلیزی ئهو سه‌رده‌مه و بگه‌ پێش
 ئهو سه‌رده‌مه‌ش زیاتر شاره‌زای کورد و ولاتی کورد و زمانی کوردی بۆ .
 به‌ر له‌ شه‌زی به‌که‌م به‌ چه‌ند سالتی هاتبووه‌ ناو کورد و له‌ نزیکه‌وه‌ ده‌رسی
 نیشتمان و نه‌رتی کردبو‌ن و په‌یوه‌ندی له‌ گه‌ل زۆری ناوداریان به‌ستبو‌ ،
 به‌رهممی گه‌وره‌ و بایه‌خداری ده‌رباریان بلآو کردبووه‌ ^(١٧) . سۆن زمانی
 کوردی ئه‌وه‌نده‌ ده‌زانی مامۆستا ئه‌مین زه‌کی بلی : «به‌قه‌ده‌ر کوردیک
 کوردی ئه‌زانی و له‌ عالمیک کورد زیاتر شاره‌زای زمانه‌که‌مان بۆ » ^(١٨) .
 کوردی زانیی سۆن گه‌یشتبوووه‌ راده‌یه‌ قورئانی پیروزی به‌ باشی له‌
 عه‌ره‌بی‌یه‌وه‌ وهرده‌گێزایه‌ سه‌ر زمانی کوردی . جاریکیان به‌ به‌رده‌می
 چایخانه‌یه‌کی سلیمانیدا تیده‌په‌زی و ده‌ینی زۆر که‌س به‌ قورماوه‌وه‌ خه‌ریکن .
 یه‌که‌سەر وتاری به‌ ناوی خۆیه‌وه‌ له‌ «پیشکه‌وتن» دا بلآو ده‌کاته‌وه‌ و تیدا
 ده‌لی :

(١٦) ئیلی بانستر سۆن (Ely Bannister Soane) (١٦ ی ئابی ١٨٨١ -
 ٢٤ شوباتی ١٩٢٣) به‌کێکه‌ له‌ ئه‌فسه‌ره‌ سیاسیه‌ هه‌ره‌ ناوداره‌کانی
 ئینگلیز . وه‌ک رۆژه‌لات و کوردناسیش شوینی دیاری خۆی هه‌یه‌ .
 به‌ر له‌ شه‌زی به‌که‌م به‌ ناوی میرزا حه‌سین غولامی شیرازی‌یه‌وه‌ هاته‌
 گه‌ل ناوچه‌ی کوردستان . سالتی شه‌ز زۆر فه‌رمانی گرنگی له‌ عێراق
 پێشپێرا . دوا‌ی شه‌ز بۆ ماوه‌ به‌ حاکمی سیاسي سلیمانی بۆ . له‌
 رۆژانی سه‌ختی کاریدا توشی سیل هات و نه‌نجام به‌و ده‌رده‌ رۆی .

(١٧) گه‌شته‌که‌ی کوردستانی به‌ کتیبیکي گه‌وره‌ دۆ جار چاپ‌کرا
 (E. B. Soane, To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, London, 1912 and 1926).

گه‌ل به‌رهممی بایه‌خداری ده‌رباره‌ی زمانی کوردی و هۆزه‌کانی
 کوردستان هه‌یه‌ .

(١٨) محمد امین زکی ، خلاصه‌یه‌کی تاریخی کورد و کوردستان ، جلدی اول
 (جیمی دووه‌م) ، به‌غدا ، ١٩٢١ ، ل ٢٩١ . له‌ زۆر شوینی‌تردا چاپی
 عه‌ره‌بی ئه‌م کتیبه‌مان وه‌ک سه‌رچاوه‌ به‌کارهێناوه‌ ئه‌ویش زیاتر له‌ به‌ر
 لێدوانه‌کانی محمد عه‌لی عه‌ونی به‌ .

«دهلیم ئەم یاری یانە لەسەر پارە یا چای بێ یاخود لەسەر هەج شتیکی تر
 بێ قومارە و فەرەتیکیان لە تێودا نەبە . لە قورئانی مەجیددا بێژراوە :
 «یسألونک عن الخمر والمیسر قل فیہما اثم کبیر ومنافع للناس ، واثمهما اکبر
 من نفعهما » یەعنی : «لە تۆ دەپرسن لە مەیی و قومار بۆ ئەو دووانەدا زیانی
 گەورە و قازانج ھەیە ، بەلام زیانیان زۆرترە لە قازانجیان » . دیسان
 فەرمواریوە : « انما یرید الشیطان ان یوقع بینکم العداوة والبغضاء فی الخمر
 والمیسر ویصدکم عن ذکر اللہ وعن الصلوات » یەعنی « جگە لە مە نەبە کە
 شەیتان دەبەوێت لە ناوتان دوژمنی و رق بخاتن بە مەیی و قومار و ئێشە
 بەتێتتووە لە زکرتی خوا و لە نوێژ » (١٩) . دیارە کێشانی ئەم کوردی یە
 سۆن دەبێت بە تەرازی سەردەمی خۆی بێ کە لە گەڵ قەسێ گەلێ شاعیر و
 تۆسەری ئەو قۆناغە پارسەنگی بێ ناوی . بەلام گوێ بۆ ئەم راگەیانداوە
 رایەڵ کەن کە دیسان ھەر خۆی نویسیوە :

« بۆ زانینی ھەموو :

مەجید کۆژی عەلی ھەمەوێندێ ٢٧ سالی بە ، دەستە پیاو ، سەیلی پز و
 درێژە ، ریشی تۆبە ، مۆی سۆرە ، پیاوی کۆشتوو و ھەلاتوو ، ھەج
 کەسێ ھەوالی ئەو مەجیدە بدا کە بۆ کوێ چوو و یا بیگرێ و بیگەیتتە
 ھۆکەت سێ سەد روپیە ئێدرتێ .

حاکمی سیاسی مێجر سۆن » (٢٠) .

سۆن ھەزی دەکرد زمانی کوردی پێشکەوی و یتە زمانی نوستین .
 بۆ جێبەجێ کردنی ئەم نیازە یەنای بردە بەر گەلێ کاری بە ئەنجام . ھەر
 کە بوو حاکمی سیاست سلیمانی کوردی کردە زمانی خوێندن و نوستین و

(١٩) «پێشکەوتن» ، سلیمانی ، ١٤ ی ئۆکتۆبەری ١٩٢٠ .

(٢٠) «پێشکەوتن» ، ٣٣ مارتی ١٩٢١ .

په یوه نندې تیوان ده زگایانی میری^(۲۱) . به خیرایت کیتی ئه لقبای کوردی چاپ کرد و خوی به سر فیر که کاند ده گه زه و زور گرم ماموستا و شاگردانی ئه و قوتابخانه ی بو به کار هینانی زمانی کوردی هاندهدا . جگه له وه سۆن کهوته هاندانی نوسر و شاعیرانی کورد بو ئه وه ی زیاتر په تی بنوسن . بو ئه م مه به ته ی پیشکه و تیتکی ریکخت و نویستکی زه کتی صایی کرده دووم له گه له ئه وه ش که له تاریکین و وره بهردان و «گه زان بهدوای عیزرائیل» به ولاره هیچی تری تیدا نی به ، به لام هه موی له بهر گیتی ساکاری په تیدا پیشکه ش کراوه و میجر سۆنیش عودال و کوژراوی ئه وه بو . هه ر له و پیشکه و ته دا شیریکتی شیخ نورث شیخ صالحی کردۆته به که م که قت ناچیت ناو دهفته ری به ره مه به هتیه کانی ئه و شاعیره وه ، به لام بو سۆن ئه وه زور بو که شیخ نورث به کوردی به کی به تی خه لکی هاندهدا بو بایه خدان به کشتوکال^(۲۲) . هه ر به و جوړه ش سۆن شیخ نورث و جهمال عیرفانی هان دهدا له سر لۆکه و توتن و ئه و بابنه تانه بنوسن . راسته میجر سۆن ده به و بست دا هاتی بوجه ی کارگیزی شار زور کا که هه مو کاروباری ناوچه کی پین هه لده سوزنرا ، به لام خو هیچ کام له حاکمه سیاسی به کانی تر،

(۲۱) پزوانه :

W. R. Hay, Two Years in Kurdistan. Experiences of a Political Officer 1918 — 1920, London, 1921, PP. 36 — 37.

(۲۲) میجر سۆن هه والی ئه و پیشکه و ته ی له ژماره (۲۷) و (۲۸) ی رۆژنامه ی «پیشکه و تن» دا بلاو کرده وه . یازده کهس له و پیشکه و ته دا به شدار یون که سیانیان به که م و دووم و سیه م ده رجون . به که میان شمری شیخ نورث شیخ صالح بو «جوتو گا شتیکی چاکه» (۵۰ روپیه ی له سر وه مرگرت) ، دووهمیان پارچه به به خشان زه کتی صائب بو ، پین ناویشان بلای کردوه و ۳۵ روپیه ی له سر وه مرگرت ، سیه میان «رۆزه وه بو نیک» ی محمه د جمیل (جهمل صائب) بو که ئه ویش پارچه به به خشانه له شتیه ی چیرۆکا نوسراوه و ۲۵ روپیه ی له سر وه مرگرت (پزوانه : «پیشکه و تن» ، ۲۸ ی نوکۆمبر و ۴ و ۱۸ ی نوڤمبه ری ۱۹۲۰) .

تهانته تۆئیلیش که وا ناسرابو کوردی خوش دهوی ، وهک نهو بیربان
نهکردهوه و رهفتاریان نه کرد .

له لایه کی ترهوه میجر سۆن وهک فرمانبه ریک درینج نه چی به چی کردنی
هیچ ئهرکیکی سهرشانی نه ده کرد ، چی پت دهکرا وهک نوینه ری رژیم
ولاته که ی به نه وه یی دلسۆزی به وه دهیکرد . له میشاندا سۆن عارهقی
دهژشت و توشی دهرد و ئازار دههات و زادی میشکی دهسوتاند و زۆریشی
له سر دهکوت . گهلنج جار سۆن له گهل مهرگ دهسته و به خه دههوست (۲۴) .

به مجوره پیویسته له هه مقوژین و لایه تیکه وه سهیری سۆن بکری :
وهک مروؤیک که نهویش مه بهستی بقو بیتته « لورانی کورد » (۲۵) ، وهک
فرمانبه ریک و وهک پیاویکی ئازا و زانا و شارهزا . سهرباری هه مقو
ئهمانهش سۆن دهستی بالای له مهیدانی رۆژنامه تویتیدا هه بقو . به کی بقو له
به ژیه به رانی ((Basra Times)) که به کهم رۆژنامه به ئینگلیزه کان له به سره
دوای گرتنی دهریان کرد (۲۶) . ههر که بقو شه حاکمی سیاسج سلیمانی به که سر
دهستی دایه دهر کردنی رۆژنامه ی « پیشکه وتنی » که به بارسهت و ناوه رۆک
له گهل « تیگه یشتی راستی » هیچ جیاوازی به کی نیه . ئهم راستی یانه

(۲۳) تایبعت بهر له شهزی به کمی جیهان ، واته نهو کانه ی به ناوی
بازرگانیکی عه جمه وه ماوه به کی دریزی له کوردستان برده سر . میجر
سۆن خۆی به وردیجی باسی نهو رۆژانه ی کردوه (بروانه کتبه که ی :
(To Kurdistan and Mesopotamia in disguise)) .

(۲۴) ئیرنست میتین ده کی کاره کانی سۆن « براده ی کاره کانی لورانی گرنگ
بۆن هه رچه نده که متر زانراون » .

(E. Main, Iraq from Mandate to Independence, London, 1935,
P. 51).

(۲۵) بروانه :

A. T. Wilson, Loyalties Mesopotamia 1914 — 1917. A Personal
and Historical Record, London, 1930, P. 73.

به سهر به كه وه ده بېن گومان له وه دا نه هیلن كه مېجر سۆن دمهت و ده وری
گه ورمی له دهر كردنی روژنامه ی «تېگه یشتنی راستی» دا هه بق .

كه ژماره كانی «تېگه یشتنی راستی» ده خوینی به وه ههت به نویسی
دو كه سی جیاواز ده كه یت ، ههت ده كه یت به كیکیان بق كورد سوتاوه و
به زمان و ههستی روژه لانی به كه ده دوئی . نه وی تریان وهك ئینگلیزیکی
دلسۆز و رونا کبیریکی نه وروپای ده نویسی . نه میان وهك وتمان مېجر
سونه . هه رچی نه وی تریانه زۆر له وه ده كا شوكر یلفه ضلی بوئی (٢٦) . بق
نه مهش ، وهك له خواره وه باسی ده كه ین ، چه ند به لگه به گمان به دهسته وه به .

شوكر یلفه ضلی (٢٧) (١٨٨٢ - ١٩٢٦) به كیکه له قسه ره ناوداره كانی

(٢٦) رفائیل بعلی له بهرگی به كه می سالی ١٩٢٦ ی « لغة العرب » دا
ئیشاره یتکی کردوه بق نه وه كه شوكر یلفه ضلی له «تېگه یشتنی راستی» دا
کاری کردوه .

(٢٧) نېسهت به گهزه کی «فضل» له بهغدا كه لیا له دایك بووه . كوژی
مهحمودی كوژی نهحمده ناغای خهلكی سلیمانی به . عایشی دایکی
له هۆزی «كویه» ی عه ره به . گه لچ سه رچاوه ی باوه پین کراو دانی به م
راستی به دا ناوه (بزوانه : رفائیل بعلی ، شکری الفضلی ١٨٨٢ -
١٩٢٦) ، - «لغة العرب» ، بغداد ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز
١٩٢٦ ، ص ٢٢ ؛ خير الدين الزركلي . الاعلام ، الجزء الثالث ، الطبعة
الثالثة ، بيروت ، بلا ، ص ٢٥٠ ؛ حمه بۆر ، شکری الفضلی الشاعر
الذي كتب للعرب والاکراد ، - «المراق» ، بغداد ، ١٨ آب ١٩٧٧) .
له گه ل نه وهش هه ن نه م بیاوه له دایک و باوکه وه به عه ره ب دادنه نین
(بزوانه : عبدالله الجبوری ، شکری الفضلی ، - «البلد» ، بغداد .
ه مایس ١٩٦٦) . گهر نه مه راست پین نه وه نده ی تر له مه قامی
شوكر یلفه ضلی بهرزه ده کانه وه ، زۆر خوشه موقوف هیند دیموکراسی
پین و گه لانی تری به وراده به خویش بوئی و ناوا دلسۆزانه خزمه تی زمان و
كه له پوریان بکا و بق دواژۆزیان به په رۆش پین . با لیره دا نه وهش بلتین
به لگه به کی گرنگی عه ره بابه تن شوكر یلفه ضلی لای عه بدوگلا نه لجه وری
نه وه ته كه له کتیبی «مشاهر الكرد و کردستان» ه که ی مامۆستا نه مین
زه کېدا ناوی نه هاتوه ! .

عیراقی پتیش شەزى یەكەم و دواى ئەو شەزە . بە دایك عەرب و بە باوك كورد شوكریلفە ضلی ، وەك نوسەریكى كورد دەلی ، تاكه كەسە كه بۆ هەردو ره گەزى وەفادار بۆ (٢٨) . هەرچەندە بەغدا مەلبەندى خێزانى ئەم پیاوہ بو بەلام بەلای كەمەوہ ٢٠ سالى تەمەنى لە كوردەوارى بردە سەر ، تايەت لە سلیمانى و دەورووبەرى (٢٩) . بەم جۆرە كوردى یەكى باشى دەزانى و تەواو شارەزای ژيانى كۆمەلایەتى كورد بو . كوردى زانینى شوكریلفە ضلی گەشتبوو وە رادەبە شیعری پێ دەنوسى و شەزە شیعری لە گەل شاعیریكى بە دەسلەلانى وەك شیخ رەزا دەكرد (٣٠) . بەر لە وەش شەزى یەكەم دەست پێ بكا ئەم پیاوہ لە سەر كوردى دەنوسى . لەو زنجیرە و تارەى كە لە «لغة العرب» دا بە ناوى «كوردی ئیمزۆ» وە بڵاوى كردۆتەو وەك شارەزایە باسى ئافروەت و پیاو و خێزان و جل و بەرگ و ئاین و نەرتى كوردی كردوو (٣١) . زۆر پێ دەكا یەكەم كەسى خۆمانە پێ كە هەولێ داو و شەى كوردى بە پیتی لاتینی بنوسى . هەر لەو و تارەیدا گەلێ وشەى كوردى بە نەتێ بە لاتینی نوسیو (٣٢) .

- (٢٨) بزوانه : حمە بۆر ، سەرچاوەى ناوبراو .
 (٢٩) لەم بارەوہ كوفارى باوەژێن كراوى «لغة العرب» بەر لە شەزى یەكەمى جیهان نوسیو یە دەلی : « ٢٠ سالى لەناو كوردا بردە سەر و ... گەزانیكى تەواو بەو ناوچەیدا گەزا » (بزوانه : «لغة العرب» ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرین الثاني ١٩١٣ ، ص ٢٣٤) .
 (٣٠) وەك باس دەكەن دیوانى شوكریلفە ضلی لای مامۆستا مەلە نەجمەددین بوو . بە شیعریكى شیخ رەزادا رۆن دیارە كە شەزە شیعری قورسیان لە نیتواندا بوو (دەربارەى ئەو شیعەى شیخ رەزا بزوانه : « دیوانى شیخ رضای طالعالبانى » ، كۆكەر و چاپكەرى عالى الطالبانى ، بەغدا ، ١٩٤٦ ، ل ٤٠) .
 (٣١) شكری الفضلی ، الكرد الحاليون ، - «لغة العرب» ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرین الثاني ١٩١٣ ، ص ٢٣٤ - ٢٤٢ ؛ الجزء السادس من السنة الثالثة ، تشرین الثاني ١٩١٣ ، ص ٣٠٧ - ٣١٣ .
 (٣٢) بۆنومە : كورتەك = Koûrtak ؛ دۆم = Dôm ؛ سێ براكە Sé — Brakéh و گەلیكى تر .

جگه له مانه شوکرلفه ضلیش وهك میجر سۆن دهستی له
 رۆژنامه نویتدا بالا بق . بهرلهوهی شهزی یه کهم دهستی بکا وتاری
 سیاسی و کۆمه لایهتی و شیعی له رۆژنامهی «التعاون» و «الزهور» دا
 بلاوده کردهوه^(۳۳) . وهك وتمان له گۆفاری «لغة العرب» یشدا وتاری
 ده نوسی . که ئینگلیز له سالانی شهژدا «العرب» ی عهره بیتی و «ایران» و
 «ظفر عراق» ی فارسیان دامه زراند شوکرلفه ضلی بووه نوسه ریکی
 چالاکیان^(۳۴) .

ئه مانه گومان له وهدا ناهیتلن که شوکرلفه ضلی یه کیک بووه له
 سه ره رشتیکه رانی «تیگه یشتی راستی» . راسته هیچ به لگه یه له و رۆژنامه یه
 خۆیدا بق ساغ کرده وهی ئه م راستی به دهسته وه نی به ، به لام هه مان کات
 هیچ به لگه یه کی به شداریشی له چاپه مه نی به کانی تری ئینگلیزدا به رچاو
 ناکه وئی . جگه له وه کوردیکی تر شک نابه ی ن ئه و ساله ی «تیگه یشتی
 راستی» تیا ده رچۆ له به غدا بویتی و نوسین و ده رکردنی رۆژنامه ی له ده ست
 هاتنی . جه مال بابان تاکه کوردی عیراقه بهر له شهزی یه کهم رینگه ی
 رۆژنامه نوسی گرته بهر ، به لام ئه ویش له گه ل هه لگیرسانی ئاگری شهز
 ناچار دامو ده زگای گۆفاره تاقانه که ی پێچایه وه .

جگه له سۆن و شوکرلفه ضلی بیر پشکنه له م باسه دا تاراده یه بۆ
 نوئیلش ده چی هیچ نه بێ چونکه به راده ی سۆن بایه خی به کورد و
 کوردستان ده دا و وهك ئه و یه کێ بۆ له ئه فسه رانی له شکری ئینگلیز له
 عیراق . به لام نوئیل زیاتر بیر له هۆز و سه رهك هۆزانی کورد ده کرده وه .
 ئه م بهر له سۆن بووه حاکی سیاستی ناوچه ی سلیمانی ، که چی وهك ئه و

(۳۳) «التعاون» و «الزهور» له به غدا ده رده چون .

(۳۴) عبدالرزاق الحسنی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۷۵ ؛ روفائیل بطی ،
 سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۲۳ - ۲۴ .

بیری له دهر کردنی روژنامه یه کی کوردی نه کرده وه هه رچه نده له و زیاتر
په روشی بۆ کورد نیشان دده .

بۆ ساغ کردنه وه ی ئەم راستیانه په نام برده بهر زۆر کهسی شارەزا و
خوینده واری کوردی ئەو سەردمه . هه ر له م باره وه نامه یه کی تایه تيم بۆ
مامۆستا توفیق وهه بی نارد به لکو ئەو ئەدمۆندس بتوانن یاریده یه کم بدهن .
وا له خواره وه دهقی وه لامي مامۆستا وهه بی بلۆ ده که مه وه که بۆ خۆی
به لنگه یه کی تره بۆ ئەم باه :

« ... جوابی ئەو کاغزه ی نارد بۆم بۆ میتر ئەدمۆندس
هاته وه . میستر ئەدمۆندس ده لێ که ئەو سەردمه ی
« یتگیشتنی راستی » دهرده چۆ ، خۆی له گه ل کاروباری
کوردستاندا په یوه ندی نه بۆ . « یتگیشتنی راستی » ئورگانی
پروپاگاندە ی سیاسي به ریتانی بۆ ، میتر سۆن سه رپه رشتی
ده کرد . به لام باوه ر ناکا که میجر ئوئیل دهستی بۆین یتیدا .
وه ده لێ که ده شتی شوکر یلفه زلی یه کن بۆین له سه ره ک
تۆسه ره کانی ... » (٢٥) .

یه که م ژماره ی « یتگیشتنی راستی » روژی سی شه مه ی ١٨ ی
(ربیع الاول) ی ١٣٣٦ ی کۆچی - یه کی کانونی دووه می سالی ١٩١٨ له
به غدا دهرچو ، به لام له و ژماره ی دا به هه له سالی ١٩١٧ له برتی سالی ١٩١٨
چاپ کراوه (٢٦) . یه که م ژماره ی به م جۆره « ملک » ی روژنامه ی تازه

(٢٥) له و نامه ییدا مامۆستا توفیق وهه بی ده لێ : « پشنبه یار ده که م له بانس
(د) نیشانه ی (در) دانین بهرامبه ر وشه ی دوکتۆر » .

(٢٦) به هۆی نه وه له ی چاپه وه دانهری « کشاف الجرائد والمجلات المراقبه »
(بغداد ، ١٩٧٦) زاهیده ئیبراهیم که وتۆته هه له وه و سالی ١٩١٧ ی به
سه ره تای دهرچونی « یتگیشتنی راستی » داناوه . سه رچاوه ی تریش

له دایک بۆ دیار کردوو: «تێگه‌یشتنی راستی خزمه‌تی یه‌ك‌بۆن و سه‌ربه‌ستی و سه‌ركه‌وتنی كوردان نه‌كا . نه‌م‌زۆ هه‌مو نه‌قوامی عه‌لم خه‌ریکی به‌جێ هێنای نه‌م ئومێده‌ موباره‌كه‌ن و گه‌لێكیان له‌پاش كۆششێكی پیاوانه‌ پێی گه‌یشتن . هه‌ر فێكێی كه‌ به‌ ته‌رازۆی عیلم و عه‌قل نه‌پێتورایێ عه‌رزێ ناكه‌ین ، هه‌ر ئێشێ كه‌ به‌ تاقی كردنه‌وه‌ چاڵده‌ره‌ نه‌چوێن كردنی ره‌وا نابین » (٣٧) .

وه‌ك‌ له‌ كۆتایی به‌شی دووه‌مدا وتمان كورد به‌ر له‌ شه‌زای یه‌كه‌می جیهان گه‌یشتبووه‌ ئه‌و پله‌یه‌ی له‌ رێگه‌ی رۆژنامه‌وه‌ قسه‌ی له‌ گه‌ل بكێی . ئینگلیزیش ئه‌و سه‌رده‌مه‌ له‌ گشت لایه‌نێكه‌وه‌ مه‌به‌ستی بۆ كورد به‌لای خۆیدا راكێشی . له‌م‌دا ، به‌ر له‌ هه‌م‌و شت ، هۆی ده‌ركردنی «تێگه‌یشتنی راستی» ده‌بێت .

به‌شی زۆری سه‌رتاپای ژماره‌كانی «تێگه‌یشتنی راستی» بۆ نه‌م مه‌به‌سته‌ ته‌رخان كراوه‌ و له‌م‌دا هێچ لادائیك له‌ سروشت و كاری ئاسایی به‌دێ ناكێی . هه‌ر له‌ ژماره‌ یه‌كدا و دوا به‌دوای باسی رێبازی رۆژنامه‌كه‌ «تێگه‌یشتنی راستی» و تارىكی به‌م ناوه‌وه‌ بڵاو كرده‌وه‌ : «چاكه‌ی حكومه‌تی به‌ریتانیای معظم بۆ عێراق» . لێره‌دا به‌شی زۆری ئه‌و وتاره‌ی وه‌ك‌ خۆی ده‌خینه‌ به‌رچاو به‌نیازی رۆن كرده‌وه‌ی رێباز و شیوازی تۆسینی «تێگه‌یشتنی راستی» له‌ سه‌ره‌تای هاتنه‌ مه‌یدانی به‌وه‌ :

«عێراق لهم‌ شه‌زه‌ عه‌لم‌گێره‌دا له‌ هه‌م‌و لا نه‌وجه‌وانایكی زۆری به‌كۆشتن‌درا كه‌ به‌راستی قوه‌تی نه‌ژنۆ و هێزی ده‌ستی به‌ختیارێ ئاینده‌ بۆن . له‌به‌رئهمه‌ ئهم‌ ولاته‌ خنده‌باره‌ : هه‌م‌و لایه‌كی له‌ زۆری هه‌تیوانی هه‌ناه‌ سارد و بیوه‌ژنانی بێكه‌س و ده‌ر هه‌میشه‌ ده‌گه‌ریا . هه‌زاران ماله‌

كه‌وتۆنه‌ هه‌مان هه‌له‌وه‌ (پزوانه‌ : محهمه‌دی مه‌لا كه‌ریم ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو) .

(٣٧) «تێگه‌یشتنی راستی» ، ژماره‌ یه‌ك ، ١ كاتۆنی دووه‌می ١٩١٨ .

ویران بق ، سوتا ، وهك جگه‌ری خانه‌خوئی بق به‌کوی زوخال . هه‌زاران
 باغ و جۆگه و زه‌وئی بێ‌خاوه‌ن ما . رزق ، شتومه‌ك رۆژبه‌رۆژ كه‌م ،
 فقیر و هه‌زار تا نه‌هات زۆر ده‌بق . گه‌لێ كه‌س ئیواره‌ بێ‌چرا ده‌ما ، شه‌و
 بێ‌شتو سه‌ریان نه‌نایه‌وه . هه‌مو لایه‌ پز له‌ شیوه‌ن و هاوار و گریان و
 باوكه‌زۆ بق . بێ‌سه‌رێ و بێ‌ده‌رێ هه‌مو ولاتانی خه‌بار كرد . بێ‌ئیشی ،
 بێ‌بازارێ خه‌لقی له‌ گیانی خۆی بێزار كرد (٢٨) . عیراقی‌یه‌ بێ‌چاره‌كان له‌ ژێر
 باری گرانی خوێنینه‌ی ئه‌م هه‌مو شه‌ز و شه‌وره ، ئه‌م هه‌مو خه‌م و خه‌فته‌
 ده‌یان‌لاند ... ئاخ‌ری خوا حكومه‌تی معظه‌ی به‌ریتانیای بق عیراقی‌یه‌كان
 ره‌خساند ، حكومه‌ته‌ زاله‌ عاجزه‌كه‌یان ده‌ركرد و هه‌موانی له‌ كو‌ت و زنجیری
 بێ‌ره‌حمی ئه‌وان نه‌جات‌دا . له‌ حا‌لی نه‌زعی گێژانه‌وه ، دۆباره‌ ژیا‌نه‌وه‌...» .
 ئینگلیز به‌ «زه‌ه‌بینی قانۆن و عه‌داله‌ت ته‌ماشای حق و حه‌قیقه‌ت ده‌كه‌ن...»
 ئه‌و زه‌ووی‌یا‌نه‌ی كه‌ جاران سه‌یه‌كێکی له‌ به‌ر زولم نه‌ده‌چێ‌تر ئه‌م‌ۆ هه‌مو
 سه‌وزه‌ كه‌اته‌وه ، حكومه‌تی معظه‌ی به‌ریتانیا گه‌نۆ جۆیه‌کی زۆری به‌
 فلاحه‌كان داو ئیشی ته‌واو بق ئاسان كردن » . به‌م جۆره‌ و له‌ سایه‌ی
 ئینگلیزدا هه‌موان «عو‌مرێکی ئالتۆنین و زیوینین راده‌بوێرن » (٢٩) .

(٢٨) رسته‌ی له‌م باب‌ه‌ته‌ : «بێ‌سه‌رێ و بێ‌ده‌رێ هه‌مو ولاتانی خه‌بار كرد ،
 بێ‌ئیشی و بێ‌بازارێ خه‌لقی له‌ گیانی خۆی بێزار كرد» له‌ نو‌سینی
 به‌كێك ده‌كا ده‌ستی له‌ شیعردا هه‌بێ . ژماره‌كانی «تێكه‌به‌شتنی راستی»
 پۆن له‌ نمونه‌ی‌وا كه‌ ئه‌مه‌ش بق خۆی به‌لكه‌یه‌کی تری به‌شدارێ كردنی
 شوكری‌لفه‌ضلی‌یه‌ له‌ بلاو‌كردنه‌وه‌ی ئه‌و رۆژنامه‌یه‌دا .

(٢٩) «تێكه‌به‌شتنی راستی» ، ژماره‌یه‌ك ، ١ی كانو‌نی دو‌وه‌می ١٩١٨ .
 له‌مه‌دا «تێكه‌به‌شتنی راستی» و «العرب» ته‌واو به‌کیان ده‌گرته‌وه .
 ژماره‌كانی ئه‌میشیان وه‌ك ئه‌و پۆن له‌ هه‌ل‌دان به‌ شانۆبا‌هوی ئینگلیزدا .
 هه‌ر بۆ‌نمونه‌ ئه‌م چه‌ند دێ‌ژه‌ی «العرب» ده‌خه‌ینه‌ به‌رچاو كه‌ هه‌مان رۆژ
 بلاوی كردۆنه‌وه . «العرب» له‌و ژماره‌یه‌دا ده‌لێ : «له‌ سه‌رده‌می
 له‌ناوچۆی توركدا ناوی به‌ندیخانه‌ له‌شی ده‌هێنایه‌ له‌رزین ، خه‌لك
 مردنیا‌ن به‌لاوه‌ خوشتر بق وه‌ك له‌م ناوه‌ بێ‌زراوه . توركان ، خوا تا

راكيشانى ھەستى گەلانى ناو ئىمپراتورى عوسانى بۆلای ئىنگلىز پىرىستى بە بەدناو كوردنى يەكجارتى عوسانى بان بۆ . «تىگەبىشتى راستى» و «العرب» لەمەدا درىغى بان نەكرد . بەشى زۆرى سەروتار و نوپىنى تىرى ھەردوکیان بۆ ئەم بەبەستە تەرخان کراوہ . ناویشانى سەروتارى ژمارە دۆى «تىگەبىشتى راستى» ناوەرۆكى ئەم رىيازە رون دەخاتە بەرچاۋ : «كوردستان چ خىرتكى لە رۆمیان يەنى لە توركان دى ۱» (۱۰) . زۆر سەروتارى تىرى «تىگەبىشتى راستى» دەستە خوشكى ئەم بابەتەن ، وەك : «تورك بە عەمەلى كورد و ئەقوامى تر نايە» (۱۱) .

كار بەمەشەوہ نەوہستا . دەبۆ ھەستى ئايىنى خەلك بىزوينىرى و وایان لى بىكرى تورك بە دوژمن و ئىنگلىز بە دۆستى ئىسلام داتىن . لە وتارى «ئىنگىلتەرە و ئىسلام» دا «تىگەبىشتى راستى» نوسيوہ دەلى : «ئەوى تەماشای تارىخ بىكا دەيىنى كە ھۆكەتى معظەمى ئىنگىلتەرە گەلى جار بە فریای ئىسلام گەبىشتووہ . ھۆكەتى توركى چەند دەفەى بە لەبەر خاترى موسلمانان لە مردن خەلاص کردووہ» . دواى باسى خوشى و بەختەوہرى موسلمانان لە ژىر سایەى ئىنگلىزدا «تىگەبىشتى راستى» دەلى : «ھۆكەتى ئىنگىلتەرە و فەرەنسە و روسیا لەبەر خاترى موسلمانان بە ھۆكەتى توركىيان گوت تۆ شەژمەكە و بى تەرەف بوئىستە ئىمە ھەرچى چاكە دەرھەق بە تۆ رەواى دەيىن . ئەما ئىتىھادى بە توركەكان چونكە ئارەزويان ئەمە بۆ كە

روژى مەحشەر خەجالەتبان كا ، ئەم شوپنەيان كردبووہ «رازەو بۆ دۆزەخ» . . . يەكەم كارى ھۆكەتى بەرىتانى (لە عراق - ك. م. ل. ب. د. ن. ئەو بەندىخانەبەى روژانى تورك بۆ» . ديارە ئىنگلىز لە جىتى ئەو بەندىخانەبەى ھىند رىكوتىكان دانا ھەمۆ كەس ھەز بكا تىا بۆى (۱۱) .

(۱۰) «تىگەبىشتى راستى» ، ژمارە دۆ ، ۵ى كانونى دووہمى ۱۹۱۸ .

(۱۱) سەروتارى ژمارە ۲۸ى «تىگەبىشتى راستى» ، ۱۳ى مايسى ۱۹۱۸ .

عەرب و کورد لە ناو بەرن و هەر خۆیان بێن گوتیان لەم قسائە
نەگرت ... » (١٢) .

لە وتارێکی تریدا بە ناوێشیانی «تورکە ئیتحادی بەکان مۆسیری
ئیسلامەتین» «تیکەبێشنی راستی» دواى هێرشێکی قورس بۆ سەر تورکەکانی
لاو دەلێ: «ئەم جەمعیەتە تورکە کە چاوی پێ کەوت عەرب لە تورکیا لە
خۆیان زۆرتەرن و استادگایان دیانەتی ئیسلامە بۆ ئەمە کە ئەوان زەعیف
بکەن دەستیان کرد بە ئیسا و گۆزینی کلیلی ئادابی دیانەتی ئیسلام . چیران
کرد ؟ جەمعیەتێکی گەورەى تورکیان هێنا بە ناو و ناویان نا «تورک
ئۆجانی» . راو رەسسی ئەم جەمعیەتە مەحوی ئیسلامیەتە و (ئەیهوی –
کە مە) ئەوی غەیرە تورکە بیکایە تورک «١٣» . لە سەر وتارێکی تریدا
دەلێ: «حوکمەتی تورک موغایری شەرە» (١٤) بۆیە کاسەردارانى گەر
«ناوی محەمەد (ص . مە) یان لا یێنی هەمۆ رۆ گرژ ئەکەن و ئەگەر ناوی
ئەنوەر و مەلەمەت و جەمال (١٥) بێ (صلی الله علیه وسلم) ئەلێن ...
حوکمەتیک ئەمە حالى بێ ، رجالی دەولەتیک رەوشت و دین و ئاینان ئەمە
بێ هەلبەت شایانی تاعەت نین» (١٦) . سەرکەن «تورکە ئیتحادی بەکان
چیران بە ئیسلام نەکرد» (١٧) و چۆن «لە گەل ئەلەمانیا و هاوژێکانی کە
هەمۆ دوژمنی ئیسلامان و مۆسڵماتیک تا ئیمڕۆ لە سایەى ئەواندا نەژاوە
ئێفافیان کرد و خۆیان و مۆسڵمانە بێ گوناھەکانیان بەم دەردە برد ...» .

(١٢) «تیکەبێشنی راستی» ، ژمارە سیازدە ، ١٢ ی شوباتی ١٩١٨ .

(١٣) «تیکەبێشنی راستی» ، ژمارە بیستو یەک ، ٢٥ ی مارتی ١٩١٨ .

(١٤) ئەمە ناوێشیانی وتارە کە بە .

(١٥) ئەو سەردەمە گشت کاروباری دەولەتی عوسمانی بەدەست ئەم
سیانەو بە .

(١٦) «تیکەبێشنی راستی» ، ژمارە بیستو نۆ ، ٢٠ ی مایى ١٩١٨ .

(١٧) ئەمە ناوێشیانی سەرووتاری ژمارە سێو یەکی «تیکەبێشنی راستی» بە ،
٣ ی حوزەیرانی ١٩١٨ .

ئینگلیز بە نیازی بزواندنی هەستی ئایینی خەلکی ساکاری ناوچە کە پەنایان دەبردە بەر هەموو رینگە یە . ئەوەتە هەر ئینگلیزە و دەست لە ئایینی خۆیان هەلە گرن و دەبنە ئیسلام و «دلسۆز» یان بۆ ئایینی نوێیان دەگاتە رادە «یتز» کردنەووە لە ناوی رابوردۆیان . فەرمو ئەوا میستر ل . ج . ستیوارد ئەک هەر موسلمان بۆ بەلکو ناوی خوشی کردە جەمالەددین . هەرچی میستر جاکسنی تازە موسلمانە ناوی سەعدی ئەحمەدی لە هەموو ناوێکی ئینگلیزی بەلاووە خوشتر بۆ (٤٨) . لای خوشمان میستر سۆن سەری بچواوە نوێژ و روژۆی نەدەچۆ .

تا ئەوکاتەی «تیکەبشتنی راستی» دەستی کرد بە دەرچون گەلێ ئالوگۆزی گرنک لە مەیدانی شەڕ و باری سیاسەتیوان دەولەتاندا رویدا . لەشکری ئینگلیز و ئەو هیزانەی سەر بەو بۆن جێی خۆیان لە روژەلاتی ناوێزاست باش قایم کردبو . بەرلەووی لەشکری ئینگلیز بگاتە بەغدا وەزعی رۆسیا شلوقا و گلولە ی دەست و دایەرمی چار کەوتە لیژی و زۆری نەخایاند شۆرشێ ئۆکتۆبەر تەختو تاراجی رژیمی کۆنی تیکدا و لەشکری رۆس لە شەڕ کشایەووە . ئەم ئالوگۆزانە باریکی ئەوتۆیان خولقاند کە بۆ ئینگلیز بە هیچ جۆر لە گەل بزیارەکانی پەیمانێ نەیت «سایکس - پیکۆ» ی سالی ١٩١٥ نەدەگونجا . بەپێی بەندەکانی ئەو پەیمانە هەموو کوردستانی ناو ئیمپراتۆری عوسمانی بەر رۆسیا و فەرەنسە کەوتبو . بەلام وایە کە میان لە مەیدان دەرچو ، دوو مەشیان دەوری لە روژەلاتی ناوێزاست لە گەل دەوری ئینگلیز بەراورد نەدەکرا . بەم جۆرە ئینگلیز کەوتنە سەر بیری ئەوێ تا دەتوانن بەرەو باکوورێ بەغدا بژۆن . دیارە یەکنێ ئەنجامەکانی ئەم ئالوگۆزە زۆر بۆنی باهخ و شوینی کورد و کوردستان بۆ لە پلانی کانی

(٤٨) بزوانە : «تیکەبشتنی راستی» ، ژمارە چوار ، ١٢ ی کانۆنی دووهمی ١٩١٨ .

ئىنگلىزدا ، بەتايەتى لەبەرئەوئەش كە لە سەرەتاي دەستپىچ كەردنى شەزەو
دوژمەكانيان چالاكانە ھەولييان دەدا ھۆزە كوردەكان راكيشن و بيانكەنە
داردەستىكى كارىگەرى خۆيان لە مەيدانەكانى شەزدا .

لەبەر ئەم ھۆيانە دەبو ئىنگلىز زياتر بايەخ بەدن بە ھاندانى كورد و
راكيشانيان بەلای خۆياندا . وەك ئاشكرائە كەس وەك ئەوان وەستاي ئەم
كارە نەبو . زوربەي لەشكرى رۆژھەلاتى ناوھەزاستيان ھندوك و سىك بۆ
تا ئەوان بەدەستووە بونايە بەدەگمەن پياوى خۆيان بەكوشت دەدا .
لەولاشەو ھەر ئەوان زانىيان چۆن كەلك لە خەباتى رەواي ھۆزە عەرەبەكانى
ھىجاز بىين . ديارە دەيانويت ھەمان يارى بە كوردیش بگەن . لەمەشدا
«تېگەيشتى راستى» دەورى خۆى يىنى .

بۆ ئەم مەبەستە «تېگەيشتى راستى» بە ھەمو زمايتىك لەگەل كورد
دەدوا . لە سەروتارى ژمارە دۆينا دەلى : «چارەى كوردان ئەمۆ وەك
عەرەب بە حكومەتى موعەزەمەي بەریتانيا پشتبەستە چوئە چاوى لە مال و
مولكى كەس نىيە ، ئارەزۆى ئازادكەردنى ئەقوامە ، حكومەتى ئەمەريكا
دەستتېژى ئەو ، كەندە و ئيرلەندە و مىر و ھندستان لە ساپەي ئەوا زۆر
چاك سەربەست ئەژن . لە توركيا بەتەماي دلخۆش بۆن شىتتەي ئەي كوردى
برايسان » (٤٩) .

لە سەروتارى ژمارە چواریدا «تېگەيشتى راستى» ئايين و سياست
لە يەك جوت دەكاتەو و (٥٠) دەلى : «حكومەتى موعەزەمەي بەریتانيا شەرقى
بۆ شەرقىكان دەوى ، ئەم حەربە گەورەيە بۆ سەربەست بونی ئەقوامى
موختەليفەي عەرەب و كورد و ئەرەمن دەكا . بۆ خۆ بە خۆ ژيانى ھەمۆ

(٤٩) «تېگەيشتى راستى» ، ژمارە دۆ ، ٥٥ى كانونى دووئەمى ١٩١٨ .
(٥٠) ناوئيشانى سەروتارى ئەو ژمارەيە بھم جۆرەيە : « ديانەت جوتتە و
سياست جوتتە » .

ئەقوام سەئەكى تەواوى ئىختىار كىردووه «(۵۱) .

لەبەر خاترى هەمان مەبەست زۆر جار «تېگەبشتى راستى» دەكەوتە باسى «خۆشەويستى» و «دەلۆزى» بىن ھاوتاي ئىنگلىز بۆ كورد . بەگەرمى دەيگوت : « حكومەتى ئىنگلىز كوردانى زۆر خۆش دەوى ۰۰۰ چونكە دەزانى لە تارىخى عالەمدا كوردان ناوئىكى گەورەيان ھەبە و بە مەردى و ئازابى ھەتا ئىستاكە خۆيان راگرتووه . ھەزناكا وا بلاو بىننەوہ و خزمەتى ئەم و ئەو بىكەن ۰۰۰ ھەلبەتە حكومەتى موعەزەمەى ئىنگىلتەرە كە كوردانى لە ھەموكەس زىاتر خۆش دەوى وەكو ئىشى ئەقوامى تى ئاسان كىرد ئىش بۆ ئەوانىش ئاسان دەكا ۰۰۰ » لە ھەمان ژمارەيدا «تېگەبشتى راستى» ديسان دەلى : «كورد عاقلن ، دەبىن تەختى تىبفكرن ، تا زووہ ياربەى حكومەتى موعەزەمەى ئىنگىلتەرە مەلەب و خۆيان ھەم لە تورك و ھەم ئەلمان و كەسانى تر رزگار بىكەن و بۆخۆيان جوتى بژىن ، خودا پەكيان ناخا ۰۰۰» «(۵۲) .

لە ژمارەبەكى تىرىدا دەلى :

« ئىنگلىز لە ھەمەقەومىك زىاتر دۆستى كوردانى ، عاشقى شوجاعەتى ئەوانى ، دلىرى كوردانىان چاك بىستووه لەبەرئەمە زۆريان خۆش ئەوین . ئىمە ئەگەرچى لە بەغدا كەمىن «(۵۳) بەلام لە خەلكى بەغدا خۆشەويستىن . مەئورىبەتى گەورە ئەمىرۆ زۆرى لە دەس كوردانە ، كوردى كە موراجەعتيان بكا بىنەشى ناكەن ۰۰۰ لە توركەن مەترسن ، بەم تىركانە لەشكرى جىھانگىرى ئىنگلىز بە ئىمەدەتان دەگا ۰۰۰ » «(۵۴) .

(۵۱) «تېگەبشتى راستى» ، ژمارە جوار ، ۱۲ى كانونى دووہى ۱۹۱۸ .

(۵۲) «تېگەبشتى راستى» ، ژمارە ھەژدە ، ۲ى مارتى ۱۹۱۸ .

(۵۳) دىيارە ئەمە نوسىنىن مېجەرسۆن نىبە ، لە نوسىنىن شوكرىلفەضلى دەكا ، گەر وابىن خۆى بە كورد داناوہ .

(۵۴) «تېگەبشتى راستى» ، ژمارە ھەفدە ، ۲۳ى شوباتى ۱۹۱۸ .

«دلسۆزى» ئىنگلىز بۆ كورد گەشتبۈۋە رادەيە ئاۋىشانى ژمارە ۳۳ «تېگە يىشتى راستى» بەم جۆرە بى: «حكومتى بەرىتايى عوزما سەى بۆ كورد دەكا» . ئەو حكومتە ، وەك دەلى ، «قۇلىكى موحەشەمەى بۆ كوردان درېژ كوردوۋە بۆ ئەمەى كە لە دەست حكومتى تورك خۆى نەجات بدا . دەبى (كورد - كە . م) بە كەمالى دىقەت حەرەكەت بكا چونكە ئەمۆ لە حكومتى موعەزەمەى بەرىتايى زياتر ھىچ حكومتىك نىيە خزمەتى حوزىيەتى بەشەر و سەئادەتى ئەقوام بكا » . «تېگە يىشتى راستى» لىرەدا ئاۋەزاست و باشقۇرى عىراق دەكاتە نىقنە كە وەك دەلى ئەمۆ «لەسايەى عەدالەتى» بەرىتايىدا «لە ھەمۆ ئەقشارى عالەم» باشتىرن . كوتايى «تېگە يىشتى راستى» بە ئەۋپەزى بزاۋە دەلى: «شۈبھە نىيە كوردستانىش لەم نىزىكانە ئائىلى ئەم رەفاھو خىرە دەبى » (۵۵) . ژمارەكانى تىرى ئەم رۆژنامەيە پىژن لەم بابەتە قسە و گەفت و پەيمان و ھاندانە (۵۶) .

«تېگە يىشتى راستى» زۆر جار عەرەبى حىجاز و عىراق و بە رادەيەكى كەتر ئەرمەنى دەكردە نىقنە بۆ كورد و دەيوست بە ئاۋى ئەۋانەۋە زياتر ھانىيان بدا . ديارە لەمەدا عاقلچ دەكرد ، چونكە ئەۋانىش وەك كورد سالە ھاي سال بۆ گىرۆدەى دەستى عوسمانىيان بون . جگە لەۋە مەسەلەى حىجاز ئەو رۆزانە دەيتوانى لە قوۋىنى ئاينەۋە كار بكانە سەر گشت موسلمانانى جىھان . لەمەشدا «تېگە يىشتى راستى» ۋەستايانە ھاتە مەيدان . بەكوردى دەوت ئەۋەتە «حىجازى موبارەك لەۋىز عەلمەى حەزرىتى رسول اللە ، رۆحم بە سەدەقەى بى ، ئىلغانى ئىستىقلالى كرد » (۵۷) ، چونكە توركە

-
- (۵۵) «تېگە يىشتى راستى» ، ژمارە سىتو دۆ ، ۱۰ى حوزەيرانى ۱۹۱۸ .
 (۵۶) شاپانى باسە لەگەل نىزىك بونەۋەى كوتايى شەز و مىقەر بونى سەرگەۋىنى ئىنگلىز «تېگە يىشتى راستى» كەۋتە باشەكشە لە گەفت و پەيمانە زۆرەكانى .
 (۵۷) «تېگە يىشتى راستى» ، ژمارە شازدە ، ۲۳ى شوبانى ۱۹۱۸ .

تبیحادی به کان « ناره زویان نه مه بق عهرمب و کورد له ناو بهرن و ... گه لی
له گه وره می عهرمب و کورد به کوشتن دران و نه فی کران و چل په نجا هزار
کهس له وان به زولسی نه له مانیا و هه ماقه تی تورک له ناو چۆن ... شه ریفی
مه ککه ی موشه ژده جه نابی سولتان حسین^(۵۸) که موسلمان تیکی به ید و
به شه رف و غیره بق که نه م حاله بین مه غنایه ی دئی له گه ل حکومه تی زالی
تورک به شه ژ هات «^(۵۹) . له ژماره به کی تر دا به هه مان ده ستور ده لی :
« قومی عهرمب نه ووا جوئی حکومه تیان هینا به ناو . نه مرۆ سولتان حسین
له مه ککه ی موشه ژده فا شه رفی عهره بی زیندق کرده وه . له کوردستان
پیاوی گه وره دهس ده که وئی ، بۆچی بین ده نگ بقن ، تورک نه و قوه ته ی
نه ماوه که کهس لیان برسی ... »^(۶۰) . ده باره ی هه مان باس دیان
« تیگه یشتی راستی » ده لی :

عوسمانی « ده یانوست عهره ب و کورد فیدای تورک کهن ، نه ما
عه داله تی خودا نه مه ی قبول نه کرد . قومی عهره ب له حیجاز حکومه تیان
هینا به ناو و خۆیان له دهس تورک نه جات دا و به (اترکوا الترك کما ترکوکم)
عه مه لیان کرد ، نه گه ر به مه عه مه لیان نه کردایه مه و ده بون ... » به لام
« کورد چونکه به دین به زه یان به واند (واته به عوسمانی یانا - که م)
هاته وه و معاوه نه تیان ده کردن ، نه ما چونکه مه قصود نه مه بو کورد مه و
بته وه هر چا که به که له گه لیان ده کردن بین فائیده ده ما و بالعکس زیاتر
شیتگیر ده بون ... » . دوا ی نه وه « تیگه یشتی راستی » دته هر باسی
ته مه نی به که ساله ی به غدا له ژیر سایه ی ئینگلیز دا و ده لی : « نه و ئاسار و
عیران و مه ده نیه ت و زمراعت و خیراته که نه وان پتکیان هینا تورکان به

(۵۸) مه بهستی شه ریفی مه ککه حسینی کوژی عه لی به که نه و کاته رابه ژیتیکی
گه وره ی دژی ده سه لانی عوسمانی له حیجاز به ریا کرد بق .
(۵۹) « تیگه یشتی راستی » ، ژماره سیازده ، ۱۲ ی شوباتی ۱۹۱۸ .
(۶۰) « تیگه یشتی راستی » ، ژماره حه فده ، ۲۳ ی شوباتی ۱۹۱۸ .

حکومه ته که چند دهمه له خویان گوره نر یون ده چون و ده یان شکاندن . هم تورک ، هم عجم ئیفتخاریان به ئیفتیاقی ئومه رای بابان ده کرد
 ئه گه ر ته ماشای حقیقه ت بکړی کورد تا ئه م نژیکانه قه ومیکي حاکم یون که وانا بچی حاکمیتی به مه حکومیت بگورنوه . له م شه زده هره قه ومیک که به غیره ت بو سه ری به رز کرده وه و ئه وایلی حاکمیت ده بی . قه ومی کورد ه لیه ته له گه لچ ئه قوامی تر به غیره ترن ، بچی هه تا ئیستا که وستان . دواى ئه وه « یتگه یشتی راستی » ده که ویته ژماردنې ناودارانې کورد و له شیخانوه ده ست یې ده کا و به سر جاف و پشدر و مه نگور و هه مه وه ند و زه نگه نه و تاله بانی و باجه لانی و گه لیکي تر دا تیده پرتو (۶۳)
 ناویان لې ده کا تا زووه بجولین و « هه رایه کی گه وره » به رپاکه ن و « سلیمانی و ئه ترافی له زولمى تورک خلاص » که ن و هه ل له ده ست نه دن به تایه تی که « تورک ئه مژو ئیشی خراپه ، ئه گه ر هه ر به ک له کوردستاندا هه لسن ناتوانی نه فهریک بو ئه و ناوه بنیرئ چونکه له شکری ئینگلیز به رابه ری ویتاوه . . . »
 دواى ئه وه به نیازی زیاتر جولاندنی کورد « یتگه یشتی راستی » هه ر له و ژماره پیدا ده لې :

« ئه مژو حکومه تی ئینگلته ره و فره نسه و ئه مریکا و هاوړنکایان هه مو تهره فدارى حاکمیتى ئه قوامن . ئه م شه زه هه ر ده بی ئاخری یې ،

(۶۳) زوریش به شانو باهویندا هه لده دا : شیخان « له هه مو کوردستاندا شه زه تی نازایان هه یه و هېچ وه ختی له حکومه تی تورک نه ترساون » ؛ « شه زه تی گه وره ی جاف وجودی حکومه تی تورکیان له لانی به و هه مو به ئه سله حه ی چاک موه له جن » ؛ « ناغایانی پشدر و مه نگور که حکومه تی تورک به تړپ و عسکریکی زوره وه دهره فته یان نه ده ات » ؛ « هه مه وه ند که به ده ست و بازو تا ئه م چه ندانه له بازیان له بهر جاوی حکومه ت خمرج و باجیان له ئه هالی وهرده گرت و حکومه تی تورک هه رچه ند به له به لی کرد فایه ی نه بو » ؛ « زه نگه نه و تاله بانی و شوان و شیخ بزنج . . . زور شه جیمن » ؛ « به گزاده ی باجه لان له تاریخدا ناوبان گه وره به » .

ئەوسا ناوی عەرەب و ئەرەمەن و جولەكە لەناو موعاھەدەى صولح زىكر دەكرى چونكە ئەمانە لەم شەژەدا ھەمق سەريان بەرز كرد و داواى حكومەتيان كرد . ئەما كوردان تائىتە ھىچيان نەكرد ؛ لە حكومەتان وايە كە ئەم قەومە ھىچ نىيە چونكە خۆيان نەنواند » ، وادىارە «خۆيان حاكىمىيەتيان ناوئى » چونكە « ئەگەر بىانويستايە ھەرايەكيان دەكرد » و بە «قەى درۆى توركەكان تەفرەيان نەدەخوارد كورد دەبى لەئىستاوە پەلەپەل بكەن تا لەناو موعاھەدەى صولح ناويان بى وەكو دەبينىن حكومەتى ئىنگىلتەرە زۆر (زۆر - كە . م .) كوردانى خۆش دەوئى چونكە لە ھەمق دەولەتەكانى تر زياتر دەيانناسى ، موختەملە زۆر يارىيەيان بدا ، ئەما كە ئەوان وسكت بن تەبىعى دەخلى بە سەريانەو نەمىتى و لەپاشانا زەرەرىكى زۆر دەكەن » (٦٤) .

رون ديارە ئىنگلىز ئەو رۆژانە دىيانويست ھەرايەكى گەورە دژى دەسلەلتى عوسمانى لە كوردستان بەريا بى . تا نزيك تەواوبونى شەژ «تېگەيشتى راستى» لە ھەمق شت زياتر بايەخى بەم مەسلەيە دەدا و ئاشكرا بە ناوى ئىنگلىزەو پەيمانى يارىدەى بە سەرەك ھۆزانى كورد دەدا بۆئەوئى چالاكانە دژى رژىمى عوسمانى يىتە مەيدانەو . يەككە لە ژمارە زوووەكانى «تېگەيشتى راستى» رۆدەكاتە «زەنگەنە و ھەمەوئەند و پشدەر» و پىيان دەلئى «ئەگەر (عوسمانى - كە . م .) عەسكەرى خۆيان بنترە سەرتان لەشكرى ئىنگلىز دەستبەجى رۆدەكاتە ھەمق كوردستان» خۆ « ئەمۆ ئەگەر حكومەتى ئىنگىلتەرە بزاني كە ھەرايە لە كوردستاندا قەوماوە توپ و لەشكر سەوق دەكا و بە بى ئەمە كە خوين لە لوتى كوردئى بى ئىشى كوردستان جىبەجى دەبى » (٦٥) . ھەر بەوجۆرە «تېگەيشتى راستى»

(٦٤) «تېگەيشتى راستى» ، ژمارە نۆزدە ، ٥ى مارتى ١٩١٨ .

(٦٥) «تېگەيشتى راستى» ، ژمارە پاژدە ، ١٩ى شوباتى ١٩١٨ .

ئەفسەر و سەربازی کوردی ناو لەشکری عوسمانی ھان دەدا بدەنە شاخ و داوای دەکرد بۆ جێ بە جێ کردنی ئەم مەبەستە پەيوەندیان پێوە بکری .

شایانی باسە « تێگەشتنی راستی » لەم بارەوہ رۆی دەمی نەدە کردە تەنھا سەرکە ھۆزانی کوردستان . جاروبار بەم جۆرەش دەدوا : « ئێسە لێرەدا رۆژنەکی نە رەنجەر و فەقیران چونکە دەزانن دەولەمەندان بە نانی خۆیان گەشتون و رۆحی خۆیان زۆر خوش دەوی و خۆیان نە بە قەومی کورد نە بە دنیا ناگۆژنەوہ . ئەما رەنجەر و فەقیر لە ھەموو قەومێکدا مل لە چەقۆ دەستون . ھەر ئەمەندە چەند جوائیکی زیرەکی رێگەیان پێنیشان بدەن دەتوانن ھەرایە بپێنەوہ ھەم خۆیان و ھەم قەومی کورد لە فەلاکەت و کوێرە و مەری زەگار بکەن . ئێی کورد ، بایانی فەقیر و رەنجەر خۆتان زۆر چاک دەزانن کە ئەرزی کوردستان ھەموو شاخ و داخە ، ھەسکەری غەریب ریتی تێدا چاک دەناکا ، ئەگەر کورد^(٦٦) سیلاحی خۆیان بپێن و لە گەل ئێوہ یەک بن دەتوانن ھەرایەکی گەورە بەرپا بکەن »^(٦٧) .

لە ژمارە یەکێ تریدا بە ھەمان دەستور دەلی : « لێرە دۆبارە قسە تەو جیھێ پیاوی گەورە کوردستان دەکەین و دەلێن گوناھێ فەقیر و ھەزاری کورد ھەموو بە ئەستۆی ئێوہ ئەگەر مەتھەنتی شەخسێ خۆتان بە فائیدە ی عمومی کورد و کوردستان بگۆژنەوہ و ئەو قەومە کە بە ھجومی بابل و ئاشور و میدی^(٦٨) و فوریس و ھوکنەتانی تر بە فەنا نەچۆ لە ناوی

(٦٦) مەبەستی سەرباز و ئەفسەری کوردی ناو لەشکری عوسمانی یە .

(٦٧) « تێگەشتنی راستی » ، ژمارە یازدە ، ١٩١٨ ی شوباتی .

(٦٨) ھێنانەوہ ی ناوی میدی لێرەدا راست نییە ، بەلام دەشێت نەوہ لەبەدەنە کەن کە ئەوکاتە ھێشتا را زانستی یەکی کورد و رۆژھەڵاتناسی بەناوایک پروفیسۆر مینۆرسکی لەبارە ی پەيوەندی رەگەزی کورد بە میدی یەوہ بلۆ نەبوو (لەو بارە یوہ بژوانە : البروفیسور فلادیمیر مینۆرسکی ، الاکراد احفاد المیدیین ، ترجمة وتعليق الدكتور کمال مظهر احمد ، - « مجلة المجمع العلمي الكردي » ، المجلد الاول ، العدد الاول ، ١٩٧٣ ، ص ٥٥٢ - ٥٦٣) .

وەك وتەمان دۆ كەس یا دۆ دەستە (٩) (٧٠) جیا « تێگەشتی راستی » یان دەبرد بەژنە ، یەکیکیان فەرمانبەریکی بە دەسلەت و زیرەك و دلسۆزی ئینگلیز بۆ ، ئەوی تریان روناکییریکی كورد یا رۆژەهلانی بەك بە دل بۆ كوردستان و گەلی كورد سوتاوه . لەبەر ئەوه گەلی جار لە یەك مەبەستا هەت بە دۆ شتوازی جیاواز دەكەو چونكە ئەویان بۆ یاری خۆی و ئەمیان بۆ یاری خۆی شینی كردووه . لە هاندانی كوردا دزی دەسلەلانی عوسانی ئەم لایەنە رۆن و ئاشكرا دەرکەوتووه . شان بەشانی ئەو شتوازی لە سەرەوه باسان كرد یەکیکی تر بە ئاوازیکی تر كورد بۆ راپەژێن هاندەدا ، ئەوەش بۆ خۆی نرخ و بایەخی « تێگەشتی راستی » زۆر بەرز دەكاتهوه ، تاییەت گەر كات و شوێنیش بگرێنە بەرچاو . وا لەخوارهوه چەند نمونەیهکی شتوازی دووهم دەخێنە بەرچاو :

لە وتاریکی ژمارە یێتو پێنجیدا « تێگەشتی راستی » دەلێ :
 « كورد دەبێ چاك نەبفكرن . . . دەبێ چاك مۆتەزیری فرسەت (بن - كە م .) و بۆ حەياتی كوردستان هەرچی لازمە بێكەن . رۆژێكە و ئەمۆ ، دەبێ دەستو بازۆی هیمەتی كوردی تێدا دەرکەوێ و ناوی باوك و باپیری خۆیان كە هەمو بە شانۆ باهوێ خۆیان بەژنە چون و بەندەگن كەسیان قبۆل نەكردووه زیندۆی بكەنەوه و خۆیان لە مزگینتی و زولمی ئەم و ئەو نەجات بدەن . تەماشاكەن خوا بەم عەزەمەت و گەورەییە جۆرئەت و ئیختیاری بە بەندە داوه چاك و خراپ چێ ئارەزو دەكا بێكا ، ئەما ئەوی ئەكەوێتە ژێر باری حوكمی خەلق جۆرئەتی ئیختیاربشی لە دەست وەردەگرن و وەك داشی دامە چۆن ئارەزو بكەن وای دەگێژن » . دواي باسی ئەو

(٦٩) « تێگەشتی راستی » ، ژمارە یێتو پێنج ، ٢٢ ی نیسانی ١٩١٨ .

(٧٠) دۆ دلێن لەوهی دۆ كەس زیاتر بۆین .

دواکه و تنه ی عوسانی به کان له گهل خویان هینایانه کوردستان « یتگه بشتی راستی » له کوتایخی همان وتاردا ده لکی : زهمانی زو « قوم قومی مه خو نه ده کرد ، نه ما سیاه تی نه م زهمانه وایجاب ده کا نه مزو نه گهر قوم خوی موخافه نه کا هه مو کس دانی لپ تیز نه کا و که بوی ریکهوت چنگی تی ده هاوئی و پارچه پارچه ده کا . نه وی عه قلی (بن - له م) نه وه نده ی به سه » (٧١) .

له وتاریکی تریدا « یتگه بشتی راستی » له وهش جگه رسوزانه تر دینه ده ست و به دلکی پز له داخوه ده لکی : « له بهینی نه و نه قوامه ی تاییمی تورکن (٧٢) له کورد مه غورتر نی به ، تورک ههر خویان ده مزن و مه حصولی سعیان ده مخون ... » (٧٣) . له وتاریکی تردا ده لکی : « نه مزو قوم خوی که له وان (له کورد - له م) به عه ده که متر و به شه جاعت له وان خوارتره بۆ کۆبۆ نه وه سعی ده کا و بۆ نه مه که ئیشی خوی به ده ستی خوی ریکخا خو و خوراکی له خوی حرام کردووه (٧٤) . نه مزو کن هه ز ناکا گه وره گه ورانی کورد ده ست بده نه یه ک و بسۆ رزگار بونی نه م قومه تی بکۆشن ... » (٧٥) .

شوینی دیار له سه ر لاپه زه کانی « یتگه بشتی راستی » بۆ سه رکه وتی ئینگلیز و هاو په یما نه کانیان له مهیدانی شه زدا ته رخا ن کراوه . جۆر و

(٧١) « یتگه بشتی راستی » ، ژماره بیستو پینچ ، ٢٢ ی نیسانی ١٩١٨ .
 شابانی باسه هه ندێ جار هه ردۆ ریباز له وتاریکدا به کیان گرتۆ نه وه ، جا نه وه یا ریکه وته یا نه جانی هاوسه رنجی به بۆ دیارده ی تایبه تی یا له وه هه ها تووه که ره نجی سۆن و شوکر بلفه ضلی سه برو ده ستکاری وتاری به کیان کردین .

(٧٢) دیاره مه به ستی « یتگه بشتی راستی » عوسانی و تورکانی لاره .

(٧٣) « یتگه بشتی راستی » ، ژماره سێو یه ک ، ١٠ ی حوزه ی رانی ١٩١٨ .

(٧٤) له وه ده کا مه به ستی نه مهن بن .

(٧٥) « یتگه بشتی راستی » ، ژماره هه زده ، ٢ ی مارتی ١٩١٨ .

شیوازی بلاوکردنه و بیان شیوهی پروپاگاندی و هرگرتبو و زیاتر بۆ ئهوه بو خه لکی کوردستان واتی بگهن دواژۆژ له هه مو لا زیاتر بۆ ئینگلیزه بۆیه ده بپشت به وان به ستن . بۆ نمونه به شی زۆری ژماره بیستو یهك بۆ باسی روداو هه گه و ره کانی شه ژ له ماوه ی سالی کدا ته رخا ن کراوه و کۆتایی به م جۆره ها تووه : « ... ئه له مانیا ته مایه تی عالم به شتر بگرتی و بین به ناغای هه مق خهلق . خودا مو وه فقه ی نه کا . زالم عومری کم نه بپ . ئینگلیته ره وانی به ، ته ره فداری حا کمه یه تی هه قوا مه ، نایه و ئی کهس بکا به عه بدی خۆی به لکو ده یه و ئی هه مق خهلق مه سقود بن بۆیه تائیه ته مو وه فقه و له مه ولاش مو وه فق ده بپ ، عادل دایمه به رخورداره » (٧٦) . « ئه له مانیا ئه مه چوار ساله خه ریکه هه ر پیاو به کوشتن ئه دا و قووه ت و مال سه رف ده کا و مو ته فقه کانی به گژ ئه م و ئه ودا ده کا و تائیه ته ه یچی به ه یچ نه کرد ، بالعکس ئۆردو وه که ی روی له په ریشانی به و حکومه ته که ی به پیر مو فلیسی به وه ده چی . ئه و سالی پینجه می هه رب ده ستی پپ کرد ، شک نیه ناتوانی ئه م ساله به سه لامه تی به رته سه ر چونکه ئیشی ته واره ... ئه له مانیا هه ر خۆی نا ، ئه و ستریا و تورک و به لغاریشی به قوژدا برد . ئه ما ئه و ستریا و تورک هه ردۆ مو سه ته ه قن چونکه ساله هایه زولم له عه ناصری ژێرده ستیان ده کهن ، ئه م هه ربه تائیه ته به عزیزی نه جات دا و ئه و ی ماوه ئه وانیش رزگار ده بن » (٧٧) .

دوژمانی ئینگلیز ، تاییه ت ئه له مان ، هه ر له شه ژدا ژێر نه که و تن ، به لکو سه ره زای ئه وهش « عه سکه ریان چووه هه ر جی وێرانی کرد و ئه هالی له رۆحی خۆی بێزار کرده ئه ما ئینگلیته ره عه سکه ری چووه هه ر جی مه عمو ری

(٧٦) « ئیگه به ستنی راستی » ، ژماره بیستو یهك ، ١٨ ی مارتی ١٩١٨ .

(٧٧) « ئیگه به ستنی راستی » ، ژماره چل ، ٥ ی ئابی ١٩١٨ .

کرد و ئەهالی بە کەمی مەمنۆن هێشت (٧٨) ... لەبەر ئەمە ئەلمانیا تا بێ
دۆستی کەم و دوژمنی زۆر دەبێ و ئینگیلەره تا بێ دۆستی زۆر دەبێ «
بۆیه « ئینگلیز موەفەقه و ئەلمانیا مەغلۆبه و زەمان لە ئێسپاتی ئەمە عاجز
نێیه » (٧٩) .

بۆ هەمان مەبەست شوێنی تایبەت لە « تێگەشتنی راستی » دا بۆ
سەرکەوتن و پێشکەوتنی لەشکری ئەمیر فەیسەل لە حەجاز و شام و
فەلەستین تەرخان کراوه . ژمارەی وای هەیە زیاتر لە نیوێ بریتییه لە باسی
شەڕی فەلەستین (٨٠) . سەرووتاری ژمارە چلۆ هەشت کە بەم ناوێشانەیه
« ظەفەری عەظمی فەلەستین » (٨١) بەجۆرتێکی سەرنج راکیشر باسی
بەدیل گرتنی ٥٠ هەزار سەرباز و ٣٣٥ توپ و نیوێ ئەفەری « ئۆردوی
هەشتمی » لەشکری عوسمانی دەکا و بە شانازی یهوه دەلێ « لەشکرگێز (٨٢)

(٧٨) بە دارژێنە کەیدا لە قەسە سۆن دەکا .

(٧٩) « تێگەشتنی راستی » ، ژمارە ١٥ ، ١٩ ئێیلوولی ١٩١٨ . هەر بە و جۆره
« تێگەشتنی راستی » گەلێ نمونهی لەسەر کوشتن و بڕین و
خراپە کاری لەشکری عوسمانی لە ئێران و نازەربایجان و شوێنی تر
هێناوه تەوه (بزووانە هەمان ژمارە و ژمارە چلۆ حەوتی رۆژی ٢٣ ی
ئێیلوولی ١٩١٨) .

(٨٠) بۆ نمونه بزووانە ژمارە چلۆ هەشت ، ٣٠ ی ئێیلوولی ١٩١٨ .

(٨١) رۆژنامەی « العرب » یش وتاریکی گەورەی لە ژێر هەمان ناوێشاندا
بلاو کردۆتەوه . ناوێشان و تاوەروۆکی زۆر وتاری گرتکی « تێگەشتنی
راستی » و « العرب » لە یەکیان دەکرد . ئەم چەند نمونهی « العرب »
بەلکەن : « محاربة الامراك لدين الاسلام » (٢١ آذار ١٩١٨) ؛ « انتهاك
الاتحاديين لقدسيات الاسلام » (٢٥ آذار ١٩١٨) یا « الترك في نظر الالمان »
(٨ نيسان ١٩١٨) ؛ « حول رزء الترك » (٢٦ تشرين الاول ١٩١٨) .

(٨٢) مەبەستی لە (لەشکرگێز) (قائد الجیش) یا (القائد العام) .

لیمان قون ساندەرس (۸۳) بە ھەزار ھال خۆی لە یەخسیرتی رزگار کرد (۸۴) .

« تێگەشتی راستی » بڵاوکردنەوی ھەموو ھەوائیکی سەرکەوتنی مەیدانی فەلەستین و شامی بە ھەل دەزانی بۆ تازەکردنەوی باسی خراپەیی عوسمانی و ئەلەمان و چاکەیی ئینگلیز . « حکومەتی ئینگلیتەرە کە تورکی لەوێش (لە فەلەستین - ک . م .) دەرکرد خەلق ھەياتیکی تازەیان دەست کەوت چونکە لە زەمانی تورکدا ھەموو لەبرسانا دەمردن . ئەو زولماتەیی تورک لە سوریه کردیان گەلێ خراپتر بوو » بۆیە دانیشتوانی فەلەستین و سوریه « ئەمۆۆ ھەموو بە خوێنی سەری تورکیا تینون » . ھەرچی ئەلەمانیشە « دەیهوێ خوێنی ئەقوام بمژی ، مأل و حالیان پێ نەھێلێ چونکە ئەو ئەلی : ئەقوامی شەرق ھەقی بەقايان نەبە : یا دەبێ بمرن یا دەبێ بەبدايەنی قبۆل (بکەن - ک . م .) » (۸۵) .

« تێگەشتی راستی » و « العرب » گەرماوگەرم قسە و وتەیی لێپرسراوانی ئینگلیزیان بەجۆریکی دیار و سەرئەج راکیشەربڵاو دەکەدەوێ . ئەک ھەر سەروتاری ژمارە ۵ و ۶ و ۷ « تێگەشتی راستی » بەلکو سەرتاپای ئەو سێ ژمارە (۸۶) بۆ ناوەرۆک و باسی ئەو وتە گرنگەیی لۆید جۆرجی سەرەک و ھەزیر تەرخان کراون کە رۆژی ۵ کانونی دووھەمی سالی

(۸۳) جەنەرال لیمان قون ساندەرس شارەزایەکی عەسکەری ناوداری ئەلەمانی، ئەو سەردەمە وەک راویژەر سەرپەرشتی ھیزی چەکداری عوسمانی دەکرد .

(۸۴) « تێگەشتی راستی » ، ژمارە چلو ھەشت ، ۲۰ی ئەیلولی ۱۹۱۸ .

(۸۵) « تێگەشتی راستی » ، ژمارە چلو پێنج ، ۹ی ئەیلولی ۱۹۱۸ ؛ ژمارە پەنجا ، ۱۱ی تشرینی یەکەمی ۱۹۱۸ .

(۸۶) تەنھایەک دۆ ھەوالی زۆر بچوک لە ژمارە شەش و ھەوتدا بڵاوکراونەوێ .

۱۹۱۸ دای (۸۷) «تینگه‌یشتنی راستی» و «العرب» قه‌کانی لوید جۆرجیان به‌گه‌وره‌ترین روداوو گرنگترین قسه‌ی رهمتی هه‌مو شه‌ژ دانا و به‌ لیدوانه‌وه‌ بِلّوایان کردموه (۸۸) . له‌گه‌ل ئەو‌ش ئەو دۆ رۆژنامه‌یه‌ ئەو قسه‌ی لوید جۆرجیان نه‌نوسی که ده‌رباره‌ی رۆژه‌لاتنی نزیك و ناوه‌زاست (تایبەت سوریه و عیراق) و تبوی چونکه به‌لینی سه‌ربه‌خۆین ته‌واویان تیا بو . به‌ هه‌مان ده‌ستور چاوپۆشی‌یان له‌و به‌شانه‌ی چوارده‌ به‌نده‌ ناوداره‌که‌ی سه‌ره‌ك کۆماری ئەمه‌ریکا ویلسن کرد که بو باستی چاره‌تۆستی گه‌لانی ژێرده‌سته‌ ته‌رخان کرابۆن (۸۹) .

«تینگه‌یشتنی راستی» و به‌تایبەتی «العرب» زۆ زۆ باسی ئەو ده‌سکه‌وته‌ شارستانه‌تی‌یه‌یه‌که‌ ده‌کرد که به‌ هاتنی ئینگلیز له‌ عیراق بِلّووبونه‌وه . هه‌ر له‌ ژماره‌ یه‌کیدا «تینگه‌یشتنی راستی» که‌وته‌ باسی ئەوه‌ی چۆن «جاده‌ی مه‌مله‌که‌ت به‌ چرای ئەله‌کریک رۆشن کرایه‌وه‌ و شه‌و له‌گه‌ل رۆژدا ئەوه‌نده‌

(۸۷) رۆژی ۵ی کانونی دووه‌می سالی ۱۹۱۸ لوید جۆرج له‌ هۆلی ویستمنیستر له‌ به‌رده‌م نوێنه‌رانی کریکاری ئینگلیزه‌ره‌ و تارێکی رهمتی گرنگی له‌باردی روداو و مه‌به‌سته‌کانی شه‌ژموه‌ خۆینده‌وه . هه‌ر له‌و و ناره‌یدا لوید جۆرج گه‌لێ باسی ماف و داخوازی ره‌وای گه‌لانی کرد (ده‌رباره‌ی ده‌قی وتاری ناوبراو بژوانه : ((War memories of Lloyd George)) , Vol. V, London, 1936, PP. 2515 — 2527).

(۸۸) بژوانه : «العرب» ، ۱۲ و ۱۹ کانون الثانی ۱۹۱۸ ؛ «تینگه‌یشتنی راستی» ، ژماره‌ پینچ و شه‌ش و هه‌وت ، ۱۵ و ۱۹ و ۲۲ ی کانونی دووه‌می ۱۹۱۸ .

(۸۹) تایبەت به‌ندی دوازه‌دی که باسی دواژۆژی گه‌لانی ناو ئیمپراتۆری عوسمانی ده‌کرد . سه‌یر ئەوه‌یه‌ رۆژنامه‌ی «العرب» دوا‌ی ئەوه‌ش که ژماره‌یه‌ له‌ خۆینه‌رانی داویان لی کرد ده‌قی ئەو به‌نده‌ وه‌ك خۆی بِلّو بکاته‌وه‌ ئینجا هه‌ر خۆی لی گیل کرد (بژوانه : «العرب» : ۷ شباط ۱۹۱۸) .

فەرقى نەما» و «خەلق لەبەر ئەو رۆشەناییە کە شەژ لە گەل مانگ و ئەستىرە دەکا تا سەعات شەشى (عەرەبى - ك. م.) شو (٩٠) بە ھەوەسى خۆيان ھاتوچۆ دەکەن. چەند مانگى لە ھەویش بۆ چرایە کى تەنە کە ھەمو ئاواتيان دەخواست. ئەو تاریکیە لە کوێ و ئەم رۆشاییە لە کوێ؟» (٩١).

سەر ئەو یە لە ھەمو «تێگەشتى راستى» دا، بە پێچەوانەى «العرب» ھو، شیعریکی پیاھەلدانى بە ھەر ئینگلیزدا تێدا نە ھەرچەند شوکرێلفە ضلی دەستى بالای لە شیعەر وتندا ھەبۆ، جگە لە ھەوى شاعیری ناودارى ھەك زەھاوئ و عەبدوززەھمان بەنا و ھەتر گەلئ شیعری لەو بابەتەیان بە زمانى عەرەبى لە «العرب» دا بڵاو دەکردهو. دیارە ھۆسە کى گەورەى ئەمە نەبۆنى شاعیری کورد بو لە بەغدا. ھەرچى شوکرێلفە ضلیش خۆیەتى لە قەسەى یە کئ لە ھاوژێکانى ھو وادەردەکوئ رۆژئاوا پەرسە نەبووین (٩٢).

جئى خۆیەتى لێرەدا رویە کى نرى گرنگ بخەینە بەرچاو کە پەبوەندئ بە شۆژشى ئۆکتۆبەرى سۆشیالیزمى رۆسیاوە ھەبە. «تێگەشتى راستى» یە کەم چاپکراوى کوردی یە باسى ئەم شۆژشەى کردووە، بەلام لە زۆر ژمارەیدا ھەولئ داوە روى راستى بشتوئنى کە ئەمەش بۆ خۆى بە رونی مەترسى ئینگلیز دەخاتە رو. وادیارە لەو کاتەو حسابى دواژۆیان دەکرد. ھەمو سەروتارى ژمارە چلۆ چواری «تێگەشتى راستى» بۆ «بەیانى

(٩٠) واتە تانیو ھو.

(٩١) «تێگەشتى راستى»، ژمارە یەك، ١ى کانوئى دووھى ١٩١٨.

(٩٢) روفائیل بەطی دەلئ شوکرێلفە ضلی لە گەل ئەو ھەش لایەنگرى رژیمی نوێى دواى سەردەمى عوسمانى بۆ بەلام رقی لە مادى بەتى رۆژئاوا دەبۆو و ئامانجى ئەو بو لە رۆژھەلات ھێرئ بئ بنوانى بەرەنگارى بووشتى (بژوانە: «لغة العرب»، الجزء الاول من السنة الرابعة، تموز ١٩٢٦، ص ٧٦).

حکومه تی ئینگلیز بۆ ئەقوامی روسیه» تەرخان کراوه که سەر تاپای بریتی به له هاندانی گهلانی ناوچهی قهفاس بۆ ئەوهی بدهنه پال ئینگلیز که ، وهك دهلێ ، ئەوانیان «له فكر نهچۆتهوه» بۆیه لهشکریان «بۆ یاریدهیان» و «بۆ شه‌ری ئەلهمانیا» ئاردۆته خاکیان . دوا به‌دوای ئەوه پتیا ن ده‌لێ :

«ئە‌ی ئەقوامی روسیه : ئە‌م‌ۆ بیا ئیستقلالێ ئیوه خه‌نه‌رناکه و ئە‌و حوزیه‌یه‌ی که له اثنای شو‌ژدا پتیی گه‌شتن روی له زه‌واله ، سه‌به‌بیش ئە‌له‌مانیا یه . له ده‌وری ئە‌و به‌یداغی حوزیه‌ت و ئیستقلاله کۆبهنه‌وه که ئیته نه‌او ئیوه‌دا هه‌لی ئە‌ده‌ین . . . ئە‌ی ئەقوامی روسیه : ئیته نه‌هاتوین که ته‌نها مه‌مله که ته‌که‌تان له ده‌ست ئە‌له‌مانه‌کان رزگار بکه‌ین ، به‌لکو ته‌مامانه به‌ موساعده‌ی ئیقتیصادی به‌ فریادی بکه‌ین و له مه‌شه‌ققه‌ت نه‌جاتی بده‌ین » (٩٢) .

شایانی باسه «تیکه‌یشتنی راستی» سه‌ره‌تا نه‌ زۆر و نه‌ که‌م ده‌ستکاری ئە‌م باسه‌ی نه‌ده‌کرد ، که‌چی له‌دوا ژماره‌کانیدا زۆ زۆ ده‌یجولاند و جار به‌جار نایارانه‌تر ده‌رباره‌ی ده‌نوسی . هه‌ر له ژماره‌ی ئاینده‌یدا ناوی ده‌سه‌لانی نوێی روسیا به‌م‌چۆره‌ ده‌با : «حکومه‌ته‌ تازه‌ نامه‌شروعه‌کی روسیه» (٩٣) . له‌وه‌ش خراپ‌تر «تیکه‌یشتنی راستی» به‌م‌چۆره‌ باسی راوودوانی له‌شکری ئینگلیز و هاره‌په‌یمانه‌کانی له‌لایه‌ن گهلانی روسیاوه‌ راده‌گه‌یاند :

(٩٢) «تیکه‌یشتنی راستی» ، ژماره‌ چلو چوار ، ٢٢ ئه‌یلولی ١٩١٨ . برسیاری لیره‌دا دینه‌ ناو که ئایا مه‌به‌ست له‌ بلاو‌کردنه‌وه‌ی به‌یانیکێ له‌م بابه‌ته‌ به‌ کوردی چی بۆین کاتیک «تیکه‌یشتنی راستی» به‌یانی زۆر له‌وه‌ گرنگتری بلاو نه‌ده‌کرده‌وه . تو بلیتی ئینگلیز حسابیان بۆ کوردی ناوچه‌ی قه‌فاس کردی ، چونکه‌ هه‌ر ئە‌و ده‌ورو به‌ره‌ بۆ که ئۆنیتی کوردستاناسی شاره‌زایان به‌ره‌و قه‌فاس ئارد و ئە‌وه‌بو له‌لایه‌ن جه‌نگه‌لی به‌کانه‌وه‌ به‌ دیل گیرا . دوریش نی‌یه‌ مه‌به‌ستی ئینگلیز برۆ‌باگه‌نده‌ بۆین بۆ سیاسه‌تی خۆیان .

(٩٤) «تیکه‌یشتنی راستی» ، ژماره‌ چلو پینج ، ٩ ئه‌یلولی ١٩١٨ .

«نه قوامی روسیه نه مرۆ عساگری حوله فا به که مالی دلخوژی له هه مر
جی ئیستقبال ده که ن و به حامی حوزیه ت و ئیستقلالی خوڤانی ده زانن .
له و به یاننامه به که حوله فاو حکومه تی ئینگلیته ره دای نوری عه داله ت و
مه رحه مه تی تیدا ده دره وشیه وه حوله فا نه مرۆ له مه سافه به کی دۆره وه
عه سکه ر بۆ خاکی روسیه ده تیرن و شوس و مائیکی زۆر صه رف ده که ن
له گه ل نه مه ش ه یچ ئاره زۆی نه وه نا که ن یه کیک له وان پارچه به کی ئه رزی
روسیه بیا » دیاره « عه داله ت هه ر نه مه نده ده بچ » (٩٥) .

له گه ل نه وه ش خوێنه ر له رینگه ی هه وāl و باسه کانی ناو «تیکه یشتنی
راستی» یه وه ده توانی له چه ند رۆبه کی رۆسیای نوێ دروست تی بگا . نه وه تا
«زۆر زابتی رۆس . هه تا له رۆبه گه و ره کان له له شکری سوردا خزه ت
ده که ن و له م عاره (!) (٩٦) ه یچ باکیان نیه » (٩٧) . یا « روسیه ی
(بۆلشه فی - ل. م) هه رچی به کی بو له گه ل عوامی نه له مان به شی ده کرد » و
«گالته ی به فیکری حوله فا کرد له نه مه که له شکری تر بۆ روسیه ده تیرن » و
«ئیشکه رانی رۆس بۆ نه مه حازرن که له گه ل نه له مانه کان شانه وشان له سه ر
راین شه ز له گه ل مالعه ره کانی ئینگلیز بکه ن » (٩٨) .

شایانی باسه دوا ی داخه تی «تیکه یشتنی راستی» «پیشکه وتن» له م
مه یدانه دا گه رمتر جیگه ی گه رته وه . «پیشکه وتن» ژماره ی وای هه به له
چوار شوینی جیایدا باسی «هه را و بگر» و «یاخی بۆن» و «برسیتی»
رۆسیای کردووه (٩٩) بۆه ، وه ک ده لێ ، « بۆلشه ویک له هه مو لایه که وه

(٩٥) هه مان ژماره .

(٩٦) له «تیکه یشتنی راستی» دا نی به .

(٩٧) «تیکه یشتنی راستی» ، ژماره شه ستو س ، ١٣ ی کانونی دووه می
١٩١٩ .

(٩٨) هه مان ژماره .

(٩٩) به وینه بزوانه : «پیشکه وتن» ، ژماره بیستو دو ، ٢٣ ی سێتتامبه ری
١٩٢٠ . هه ر نه و له مانه بۆن له هیرشی نازه وا بۆ سه ر شوژشکیژانی

را ده کهن» و «راکردنیشیان بۆته به لا» چونکه به هۆی ئەوانه وه «ریش
 تاشین لای ده لاک به هزار مه ناته»^(۱۰۰) (واته هزار روبل!! — لك. م.) و
 شەكر به ۳۰ هزار مه ناته و هیلکه يه ك به دۆ هزار و په نجا مه ناته^(۱۰۱) .
 هەر به سایه ی ئەوانیشه وه «شاره گه وره كان بووه به گه لاوه و خه رابه ،
 فابریقه كان نه ماوه ، نان نه ماوه ، حكومه تی بۆلشه و لك ناتوانی بگاته فریای
 ره عیه ی خۆی ، ئیشو كار و فابریقه نه ماوه ، ئەوی ماوه و هه یه زولم و
 زۆره»^(۱۰۲) . زۆر شوینی ژماره ی تری «پیشكهوتن» به ده ستوری دوا
 ژماره كانی «تیگه یشتنی راستی» بۆ ئەم جۆره باسه ته رخان كراون^(۱۰۳) .
 به م جۆره «تیگه یشتنی راستی» ئه ركه كانی سه رشانى جێ به جێ ده كرد .
 له گه ل باسی هونه رى رۆژنامه توستى ئەم رۆژنامه یه چەند نمونه و باستیكى تری
 هه مان لایه ن ده خینه به رچاو .

-
- كورد و عه رهب له باكور و باشورى عىراق و كه مالى له توركيا .
 (۱۰۰) ئېسته به نيو مه ناته !! .
 (۱۰۱) ئېسته ده ی به مه ناتيگه !! .
 (۱۰۲) «پیشكهوتن» ، ژماره بیستو شەش ، ۲۱ ی ئۆکتۆبەری ۱۹۲۰ .
 ئەو جۆره نووسینه ی ناو «پیشكهوتن» له هێ منیجەر سۆن ده کهن که
 ئەو سا حاکمی سیاسى سلیمانی بۆو خۆی «پیشكهوتن» ی دامه زراند .
 هێرشى بێ نه ندازه ی «پیشكهوتن» زیاتر ئەو هۆیانه مان بۆ رۆن
 ده کانه وه که هەر ئەو ساله پالبان به سۆنه وه نا نامه به کی ره سمى نه یشتی
 بۆ حاکمی سیاسى گشتی ئینگلیز له عىراق بپێرێ که تیبیدا به داخه وه
 باسی ئەوه ی کردووه «چۆن خه لکی ئەو ناوچه به وابان لێ هانوه له
 ناو ناوه رۆکی بۆلشه فېزم نێ بگهن» (بزوانه :
 A. T. Wilson, Mesopotamia 1917 — 1920. A clash of loyalties.
 A Personal and Historical Record, London, 1931, P. 145).
 (۱۰۳) بۆ نمونه بزوانه : «پیشكهوتن» ، ژماره چلو چوار و حه فنا و سن و
 حه فناو چوار و هه شتا و هه وت و نه وت و پینچ و گه لیکى تر .

بهشی چوارهم

هونه‌ری رۆژنامه‌نۆسی

له « ټیگه‌یشتنی راستی »دا

رۆژنامه‌نۆسی و ده‌کردنی رۆژنامه و گۆنار هونه‌ریکی هیند به‌رزه که له‌ده‌ست هه‌مۆ که‌س نایه‌ت . له‌ده‌میکه‌وه ئهم هونه‌ره بۆته زانستیکی سه‌ربه‌خۆی زانکۆکان . له‌سالی ۱۸۶۹وه هونه‌ری رۆژنامه‌نۆسی وه‌ک ده‌رس له‌ئهمه‌ریکا ده‌خوێنرێ^(۱) . ئهمۆ به‌رزێ هونه‌ری رۆژنامه‌نۆسی په‌کیکه له‌مه‌رجه هه‌ره پتۆسته‌کانی ژبان و سه‌رکه‌وتنی هه‌مۆ رۆژنامه و گۆناریک .

به‌پێوانه‌ی کات و شوێن پله‌ی هونه‌ری رۆژنامه‌نۆسی « ټیگه‌یشتنی راستی » به‌شی خۆی به‌رز بۆ . ئهمه‌ش له‌راستیدا ئه‌نجامی چه‌ند هۆیه‌کی ټیکه‌ل بۆ . به‌ر له‌هه‌مۆ شت نوێنه‌رانی پێشکه‌وتوترین گه‌لی ئهو سه‌رده‌مه‌ی جیهان^(۲) سه‌رپه‌رشتی ده‌کردنی « ټیگه‌یشتنی راستی »یان ده‌کرد که دیاره

(۱) بزوانه : د. خلیل صابات ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ۳۶ - ۳۷ . نه‌ک هه‌ر ئه‌وه ، به‌لکو له‌قوتابخانه‌ی ئیمزۆی هه‌مۆ واته پێشکه‌وتوه‌کاندا بایه‌ختی زۆر به‌ده‌کردنی رۆژنامه و گۆناری تایه‌تج ده‌دری و ئهریکی گه‌وره‌ی په‌روه‌رده و فێرکردنێان خراوه‌ته‌ ئه‌ستۆ (بزوانه : Th. E. Berry, Op. Cit., PP. 267 — 296).

(۲) که‌م گه‌لی جیهان به‌راوه‌ی ئینگلیز په‌روۆشی خۆپێندنه‌وه‌ی رۆژنامه و گۆنارن (ده‌باره‌ی ئه‌مه بزوانه ئه‌و خسته‌یه‌ی له‌به‌شی به‌که‌مدا بلایمان کردۆته‌وه) .

زۆر شارەزای ھونەری رۆژنامەتۆسی بۆن . جگە لەوە مێچەر سۆن بۆ
 خۆی ، وەك وتمان ، یەكێك بۆ لەو ئینگلیزانەى دەستى بالایان لە دەرکردنى
 ئەو رۆژنامە و گۆڤارانەدا ھەبۆ كە لە سەرەتای داگیرکردنى عێراقەو
 ھەمان دەى لەشكرى بەرىتانى دەستى داىە بۆلاو كێر دێوەیان . شوكر پلەفە
 دەمى سالى بۆ تێكەلى كاری رۆژنامەتۆسى بۆ بۆ دەستى لە دەرکردنى ھەم
 ئەو رۆژنامەدا ھەبۆ كە ئینگلیز لە بەغدا بە عەرەبى و فارسى چاپیان دەكردن .
 سەرەتا « تێگەشتنى راستى » ھەفتەى دۆ جار - شەموان و
 سێ شەموان بە دۆ لاپەزە دەر دەچۆ . لای سەرەو نای رۆژنامەكە بەم
 جۆرە نوسراو : « تێگەشتنى راستى » . لە ژێر ناو كەدا ژمارە و رۆژى
 دەرچۆنى بە مێژۆى عىابى و ئىنجا رۆژى ھەفتە و دواى ئەو ھەش رۆژى
 دەرچۆنى بە ھىجری^(۳) نوسراون . لای راستى ناو كەووە نۆخى « تێگەشتنى
 راستى » چاپ كراوە كە « بۆ ناو مەملەكەت » بۆ ھەر ۱۰۰ ژمارە ۶ روپى و
 « بۆ دەرەو » ۸ روپى و بۆ ۵۰ ژمارە ۳ و ۴ روپى و بۆ ھەر ژمارە ھە
 عانەكە^(۴) بۆ . لای چەپى ناوى رۆژنامەكەو نوسراو : « موخابەرە
 لەگەل ئیدارەخانەى رۆژنامە دەپى بكێى . ژمارە ۱۷۸ / ۹^(۵) . نوشتەپى
 كە موافىقى مەسلەكمەن پى دەنوسىن ، ئەگەر نەپى نایگەژىنەو . ھەر
 ھەفتەى دۆ جار دەر دەچى : لە بەغداد » . لە ژێر ھەمۆ ئەمانەشەو نوسراو :
 « رۆژنامە ھەكى سىاسى و ئىجتىماعى و خادىمى يەك بۆن و سەر بەستى
 كوردانە » .

(۳) ژمارە ھەكى « تێگەشتنى راستى » بە ھىجری ۱۸ ی (ربیع الاول) ی سالى
 ۱۳۳۶ .

(۴) واتە { فلىس .

(۵) مەبەست ژمارەى ئەو خانووە ھەكى شۆپى كاریگێرى « تێگەشتنى راستى »
 بۆ . ئەو خانووە لە (شارع النهر) بۆ و ھەمان كات شۆپى كاریگێرى
 رۆژنامەى « العرب » یش بۆ .

له ژماره بیستهوه (۱۱ ی مارتی ۱۹۱۸) « ټیگه‌یشتنی راستی » بڼه
 چوار لاپه‌زه بڼه‌وهی زخی بگورژځی . له ژماره بیستو یه‌کیشه‌وه (۲۵ ی
 مارتی ۱۹۱۸)^(۶) بڼه روژنامه‌یه‌کی هفتانه و ټیتر دوشه‌موان دهمده‌چوو
 له‌زیر ناوه‌کیدله‌بریتی « هر هفتی دوجار دهمده‌چي : له به‌غداد »
 دنوسرا « هر هفتی جاري دهمده‌چي : له به‌غدا » . بڼه‌وهی هیچی‌تری
 لږ بگورژځی .

له سهرمه‌ناوه تا کوتایځ هم‌مو ژماره‌کانی « ټیگه‌یشتنی راستی » به
 بارست وک‌یه‌کن : ۲۴×۳۶ سم . روژنامه‌ی « العرب » و روژنامه‌ی
 « ټیشکه‌وتن » که سون دوايځ له سلیمانی دهری‌کرد هر به‌و بارسته‌یا
 نړی‌کی چاپ ده‌کران^(۷) .

وک‌وتمان یه‌که‌م ژماره‌ی « ټیگه‌یشتنی راستی » روژی یه‌کی کاتونی
 دوومه‌ی سالی ۱۹۱۸ بلاوبڼوه . هرچی دوا ژماره‌یه‌تی روژی ۲۷ ی کاتونی
 دوومه‌ی سالی ۱۹۱۹ دهرچو . واته « ټیگه‌یشتنی راستی » به‌سهریه‌که‌وه
 ته‌نها سالی‌ک ۲۶ روژ ویا . دروشمی دوا ژماره‌ی وک‌یه‌که‌م ژماره‌یه‌تی ،
 واته بڼه‌ستکاری‌توسراوه : « روژنامه‌یه‌کی سیاسی و ئیجتماعی و خادمی
 یه‌ک‌ټون و سهربه‌ستی کوردانه » .

هرچه‌نده ژماره‌ی (۶۵) له‌سهر لاپه‌زه‌ی دوا ژماره‌ی « ټیگه‌یشتنی
 راستی » چاپ‌کراوه به‌لام راسته‌کی هم‌موی به‌سهریه‌که‌وه (۶۷) ژماره‌لهم
 روژنامه‌یه‌ چاپ‌کرا . کانی بلاو‌کردنه‌وه‌ی ژماره‌کانی دوه‌له‌کراوه . دوا

(۶) له‌و جیاوازی‌یه‌ زوره‌ی نیوان روژی دهرچونی ژماره‌ بیست و ژماره
 بیستو یه‌ک ، وک‌باسی ده‌که‌بن ، نه‌نجامی نه‌وه‌به‌که‌ به‌ه‌له‌ دوجار
 ژماره‌ بیستو یه‌ک چاپ‌کراوه .

(۷) وادیاره‌ له‌و راهاتنه‌ بڼه‌ هژی نه‌وه‌ی دوايځ « ژبانه‌وه » و « وټین » به
 هسان‌بارست چاپ‌بکرتین .

جار ژماره (۲۰) چاپ کراوه و همدوکیشان روژی ۱۱ مارتی ۱۹۱۸ یان بهسرموهیه . سهبرئوهیه جیاوازی بهکی کهم له ناوه روکی ئهم دق ژماره یه دا ههیه . سهروتاری همدوکیان وهک یهک بریتی به له چاوپتیکه وتیتیک له گهل حمیدی بابان ^(۸) که ههمق لاپهزه یهک و چوار بهکی لاپهزه دوی گرتوته وه . ئهوی نری لاپهزه دوی همدق ژماره که وهک یهک بق « ئهده یانی کورد » نهرخان کراوه . له تیوهی به کهمی لاپهزه سیتی همدق کیاندا بئ جیاوازی باسی « ههوادسی محلیه » ، « زمراعت » ، « بیمارستان — خسته خانه » و قهی « یتیکه بشتی راستی » دهربارهی بایهخ پیدانی ئینگلیز به ئاوه دانی بلآو کراونه ته وه . لیره به دوواوه جیاوازی تیوان ئهم دق ژماره به دهست پئ ده کا . له تیوهی دووهمی لاپهزه سیتی به کیکیاندا ئهم باسانه بلآو کراونه ته وه : « ئمخباری کاظمیه » ، « هانتی روئسای ده غاره » ، شهز « له مهیدانی عیراق » و « تهلگرافی روژتەر ، مارتی ۱۹۱۸ » که باستی هه واله کانی دهرمویه و ههمق لاپهزه چواری گرتوته وه ، کهچی له ژماره کهی تر دا له بریتی ههمق ئه و باسانه وتاریکی گهوره بهم ناو نیشانه بلآو کراونه ته وه : « موازه نهی قیوای دق تهرهف لهم شهزه دا » که تیوهی لاپهزه سین و سه رتاپای لاپهزه چواری داپوشیوه و بریتی به له باسی سهر کهوته کانی ئینگلیز و شکاندنی بهک له دوا ی بهکی ئه له مان و تورک .

(۸) حمیدی بابان به کیک بق له کورده ناوداره کانی ئه وسای به غدا . به ناوه روکی « یتیکه بشتی راستی » دا وا دهرده کهوی ئینگلیز با بهخی زووریان بئ دابن ، له وه ده کا ، وهک کانی خوی باسی ده کهین ، حمیدی بهکی بابان له دهسلات و ره فناری ناهه مواری عوسمانی زور داخ له دل بوین . شایانی باه له ژماره بیستو بهکی « یتیکه بشتی راستی » دا ئهم هه واله بلآو کراونه ته وه : « جهانیی حمیدی بهکی بابان ۳۵ نسخه کتیبی ده سخته نی دا به کتیبخانه ی معاریف . ئهم ئیحانه معاریف پهروهی به حه قیقه ته ن لایقی شایشه » (بزوانه : « یتیکه بشتی راستی » ، ژماره بیستوبهک ، ۲۵ ی مارتی ۱۹۱۸) .

هه‌له‌ی دووهم به‌ر ژماره (٢١) که‌وتوو: له‌سه‌ر دۆ ژماره‌ی جیاوازی به‌ک له‌دوای به‌ک رۆژی ٢٥ی مارتی ١٩١٨ چاپ‌کراوه، هه‌رچه‌ند هیچ باسێک نیه‌ له‌م دۆ ژماره‌یه‌دا له‌ به‌ک بکه‌نه. وادیاره‌ ئهم هه‌له‌یه‌ به‌سه‌ر به‌ژێوه‌به‌رانی « تێگه‌یشتنی راستی » دا تێه‌ژێوه‌ بۆیه‌ له‌ هیچ ژماره‌یه‌کدا سه‌رنجیان بۆ رانه‌کیشاوه‌ و باسیان نه‌کردوو ه.

ئینگلیز له‌ هه‌لبژاردنی ناوی « تێگه‌یشتنی راستی » بۆ رۆژنامه‌که‌یان مه‌به‌ستی خۆیان هه‌بۆ . له‌ ژماره‌ چواره‌وه‌ له‌ ژێر ناویشانی « تێگه‌یشتنی راستی » دا جاروبار و تارێکی کورت یا هه‌وائێکی گرنگ بلآو ده‌کرايه‌وه‌ که‌ هه‌مۆی برتی بۆ له‌ باسی چاکه‌ و سه‌رکه‌وتنی ئینگلیز و خراپه‌ و ژێرکه‌وتنی ناحه‌زانیان، که‌ ئه‌وه‌ش به‌لای ئینگلیزه‌وه‌ راستی به‌ بۆ ده‌بۆ دانێشتوانی کوردستان تێی بکه‌ن . وا له‌خواره‌وه‌ به‌که‌م نۆنه‌ی ئه‌و « تێگه‌یشتنی راستی » یانه‌ ده‌خه‌ینه‌ به‌رچاو :

« تێگه‌یشتنی راستی : ئه‌وی له‌م حسابه‌ ورد یتته‌وه‌ ده‌بینی که‌ حکومه‌تی موعظه‌مه‌ی به‌ریتانیا له‌ سالی ١٩١٧دا به‌ک و چوار زیاتر به‌سه‌ر دوژمندا زاله‌؛ له‌به‌رئهمه‌ ئومیدیکی به‌قوه‌تمان هه‌یه‌ که‌ له‌م حه‌ربه‌ عومومییه‌دا به‌ موه‌فه‌قی به‌تێکی ته‌واو ده‌رچێ و ئه‌قوامی شه‌رق هه‌مۆ، خصوصه‌ن عه‌رمب و کوردی عێراق و ئه‌ترافی، له‌ په‌ریشانی رزگار بکا و به‌ سه‌ربه‌ستی و به‌ک بۆن شاد بن چونکه‌ ئهم مه‌طله‌به‌ موقه‌ده‌سانه‌ هه‌ر به‌ یارمه‌تی حکومه‌تیکی به‌عه‌داله‌ت و ئینصافی وه‌ک به‌ریتانیای گه‌وره‌ پێک ده‌ی»^(٩). شایانی باسه‌ ئینگلیزه‌کان ده‌یانویست ناویکی هه‌ر له‌و بابته‌ یا ((Baghdad Times)) له‌ رۆژنامه‌ عه‌ره‌بییه‌که‌یان بنێن، به‌لام وادیاره‌ ئه‌نتاس که‌رمه‌لێ ئه‌و بیرێ پێ گۆژیون و ناوه‌که‌ی پێ کردۆنه‌

(٩) « تێگه‌یشتنی راستی »، ژماره‌ چوار، ١٢ی کانونی دووهمی ١٩١٨ .

له هه مو ژماره يه کي « تيگه يشتني راستي » دا سهروتار يا هه وال و باستيکي گرنگ وهک سهروتار بلاو کراوه ته وه . به و جوړه له (۶۷) ژماره کي هم روژنامه يه دا (۶۶) سهروتار هه يه (۱۱) . له زور ژماره يدا جگه له سهروتار و تاريخي تر بلاو کراوه ته وه . ناو نيشاني زور به ي و تاره کاني ناو « تيگه يشتني راستي » به گشتي و بۆ کورد به تايه تي سهرنج راکيشرن . نه مانه چنډ نونه يه کي نه و ناو نيشانان :

« سولتان سلاحددين و تورکه کان » (ژماره هشت) ؛ « حکومتی ئينگيلتيره . فورس و تورک و روس و نه له مان » (ژماره نو) ؛ « ئينگيلتيره و ئيسلام » (ژماره سيزده) ؛ « فیکری ئينگليز و فهرنسه و نه مريکا و ئيتاليا دهر حق نه قوامی شرق و عهر ب چريه » (ژماره هژده) ؛ « روئسای کورد ده بچ چي بکن ؟ » (ژماره توژده) ؛ « ئينگيلتيره و نه له مانيا له م شه زده » (ژماره بيستو دو) ؛ « تورک به عملي کورد و نه قوامي تر نايه » (ژماره بيستو هشت) ؛ « حکومتی تورک بۆچی شه زده کا » (ژماره ستو هشت) ؛ « فهرقی حکومتی ئينگليز و تورک » (ژماره چلو چوار) ؛ « حکومتی تورک بڼ هيز بووه » (ژماره په نجا) ؛ « سهر به ستي فیکرتی و قومتي » (ژماره په نجا و هوت) ؛ « ثابندهی عالم » (ژماره شستو دو) . ناوی کس له سهر هيچ کام له م سهروتاران نه نوسراوه نه نها سهروتاري ژماره چلو چوار نه بچ که به ناو نيشاني « عدالت شيريني تيزه » و له نوسيني زهينه لعابدين کاشاني ناوه و هه مو لاپه زه يهک و دوی گرتو ته وه (۱۳) . واپي ده کا خاوه ني هم و تاره پياوړيکي ئاييني عهر ب بچ که زور

(۱۰) بزوانه : عبدالرزاق الحسني ، سهرچاوه ي ناوبراو ، ل ۷۶ .

(۱۱) بولي ه (۶۶) چونکه سهروتاري ژماره (۲۰) ي دو باره کراو وهک به کن ، به پيچه وانه ي ژماره (۲۱) وه .

(۱۲) « تيگه يشتني راستي » ، ژماره چلو يهک ، ۱۲ ي ثابتي ۱۹۱۸ .

خوشه‌ويستانه باسی نه‌وروپاييه کانی کردووه چونکه وهك ده‌لی به « شیرتی
تیزی عدالت » « نه‌مۆ ریاستی هه‌مو به‌شهر ده‌که‌ن و لفاوی حوکی
دره‌وشاریان گرتوته ده‌ست » و خه‌لق « هه‌یرانی صنعه‌تیان » ده‌بین که
« مسافه‌یان پین نریک و موخابه‌ره‌یان پین خیرا و نه‌قلی نه‌شیایان پین ئاسان
کرد » ، سه‌رتاپای نه‌وکارانه‌ش به‌هۆی « عه‌داله‌ته‌وه جتی به‌جتی بون » (۱۳) .

جگه له سه‌روتار « تیگه‌یشتی راستی » هه‌والی زۆری مه‌یدانه‌کانی
شه‌زی به‌یتی راگه‌یاندنی « رۆتیه‌ر » ب‌لاو ده‌کرده‌وه ، دیاره زۆرت‌ر بایه‌خی
به سه‌رکه‌وته‌کانی ئینگلیز ده‌دا . جاروبار « تیگه‌یشتی راستی » ده‌هاته
سه‌ر باسی سیاستی تیوان ده‌وله‌تان وهك نه‌وه‌ی باسی ریازی سیاست
تورکانی لاو و په‌یوه‌ندی تیوان ده‌وله‌تی عوسمانی و ئه‌له‌مانیا و باری
سیاستی روسیا و ناوچه‌کانی قفقاس و باسی‌تری له‌وجۆره‌ی ده‌کرد . له
ژماره‌ی بیسته‌می‌یه‌وه « تیگه‌یشتی راستی » که‌وته بایه‌خ‌دانی زیات‌ر به
هه‌وال و روداو و ئالوگۆزی ناو عیراق خۆی ، وهك باسی ژبانی ئابوری و
روناکیریی و نه‌ندروستی و به‌راورد‌کردنی له‌گه‌ل نه‌وه‌ی له‌سه‌رده‌می
عوسمانیدا هه‌بو . له ژماره‌ی بیستو‌یه‌که‌وه « تیگه‌یشتی راستی » ده‌ستی
کرده ب‌لاو‌کردنه‌وه‌ی ئاگاداری‌یه‌کانی فه‌رمانده‌ی له‌شکر و نه‌و یاسا و
ب‌زارانه‌ی ده‌ری ده‌کردن . وا له‌ خواره‌وه نمونه‌ی یه‌کێ له‌و ئاگاداری‌یانه
ده‌خه‌ینه به‌رچاو :

« ئیعلان : من که ولیهم رین مارشال - که‌ی . سی . پتی - و فه‌ریق

(۱۳) دیاره هه‌مان وتار به‌عه‌ره‌بیش له «العرب» دا ب‌لاو‌کراوه‌ته‌وه چونکه پ‌زی‌یه
له‌ پیاوه‌ل‌دان به‌سه‌ر شانو باهۆی ئینگلیزدا . کۆتایی به‌م جۆره هاتووه :
«نه‌گهر مه‌نتیق زانیک بیه‌وئ کهمیکی چاکه‌ی نه‌م حکومه‌ته‌ی (ئینگلیز له
عیراق - ک. م.) به‌یان بکا زمانی ماندۆ ده‌بین و ته‌واوی ناکا و ته‌له‌می کول
ده‌بین ... خولاسه نه‌م حکومه‌ته بۆ نه‌هالی نیعمه‌تیکی خوايه . له‌وه
ده‌کا میجهر سۆن وه‌ری گێژایسته سه‌ر زمانی کوردی .

ئەو ئەم بىنا لەسەر ئەو سەلاحىيەتەى بە سىفەتەى لەشكر گىزى عمومى قووەنى
عیراقى كە لە جەلالەتە ئابى بەریتانیاو بە من دراوہ فەقەرەتى ئاتىہ ئیسلان
دەكەم : ھەر كەسنى قسەى كى درۆ یاخود شاىہەىك یا تەقرىرتك كە خەلەل
بە ئەمنىيەتى عمومى بگەشتنى و ۰۰۰ خەلق بىلزوم بترستىنى و ئەفكارىان
مشەوہش بكا كە ئەم جورمە لەسەرى سابت بۆ بە ئیعدام و یا بە عقوبەتتىكى
سوكر « بەپىتى بىرى دادگا حوكم دەدرى (۱۴) » .

« تىگەبشتنى راستى » يەكەم رۆژنامەى كوردىيە كە ئاگادارى و
پروپاگاندەى بازارگانى بلاوكر دۆتەوہ . كار بە دەستانى ئىنگلىز لە دەرهوہى
بەغدا پىشانگەى كى تايەتىيان كردهوہ بۆ فروشتى ئەو كەلوپەلانەى لىيان
زىاد بۆ . لە يەكێ لە ژمارەكانىدا « تىگەبشتنى راستى » بەم شىوہ بزوتنەرە
باسى ئەو پىشانگە بە دەكا و دەلێ : « ۰۰۰ ئەشپاى واى تىدا ھەىە كە بۆ
ئەھالى ئەم مەملەكەتە زۆر بەقىمەتە و بە ھەمەلىان دى . تاجىرىكى زىرەك
مومكىنە قازانچىكى چاكى لىي دەستكەوئى ۰۰۰ ئەو شتومەكانە كە لە وێدان
قىمەتيان لە چەند ھەزار لىرەى ئىنگلىزى زىاترە ، لەگەل ئەمە ھىچ شتىكى
تىدا نەىە كە فىاتى (فرخى - كە م) زۆر بى (۱۵) . لە ئاگادارىيەكى تری
لەو بابەتەدا دەلێ : « كاروانى كۆلارە (۱۶) لە بەنى مىر و بەغدا ۰۰۰
مودەنى سەفەر لە قاھىرەوہ بۆ بەغداد لە بەنى دۆ سنى ھەفتەدايە » بەلام
« ئەو كۆلارەى » ئەو كاروانەى تەنھا بە « ۱۲ سەعات و ۳۵ دەقیقە طەى

(۱۴) بزوانە : « تىگەبشتنى راستى » ، ژمارە بیستو ھەوت ، ۱۶ مایى ۱۹۱۸ .
بە ناوەرۆكى ئەو ئاگادارىيەدا وا دەرەكەوئى توركخوایانى عیراق ئەو
رۆژانە چالاكانە خەربكى بلاوكر دنەوہى پروپاگاندە بون دۆى ئىنگلىز .

(۱۵) بزوانە : « تىگەبشتنى راستى » ، ژمارە پەنجا و ھەشت ، ۱۹ كانونى
بەكمى ۱۹۱۸ .

(۱۶) مەبەستى نۆزكەبە . لە بەشى داھاتودا دىینە سەر باسى ئەو زاراوانەى
« تىگەبشتنى راستى » بۆ بەكەم جار بەكارى ھىتاون .

کرد « (۱۷) » .

هه مان کات « یتگه یشتی راستی » به کم رۆژنامه ی کوردی به ریۆرتاج و چاپیکه وتی رۆژنامه توستی بلاو کردۆته وه . نوێهری « یتگه یشتی راستی » دۆ جار گه توگۆی تاییه تی له گه له همدی به گی بابان کردووه . جاری به کم داوای لی کردووه بیرى خۆی ده باره ی رۆژنامه که و بارى سیاست کوردستان ده ربژی . له وه لامدا « ئه میرزاده ی ئه جهل و ئه کره می بابان جه نابى همدی به گك » وتۆیه : « ... ئه مۆ ئیمه له زه مائیکداين که حه قى حاکمیه تی ئه قوامى یتدا ته عین ده کړی . عه قل و نه جابه و شه رفی کوردان هه لبه ته موساعیدی ئه مه نیه که فرسه یتیکى وا گه ورمی له دمس ده ربکه ن . قه ت زه ن نا که م کوردان به قه ی کرێ گره تی ئه له مان ته فره بخۆن و ده ر حه ق تاریخ و حه یسیه ت و ئاینده ی خۆیان خیانه ت بکه ن . کوردان ئه م زه مانه یان چا ک پین ته قه دیر ده کړی ، حه قى خۆیان هه لبه ته داوا ده که ن و معاوه نه تی حکومه تی ئینگیلته ره ده ست خۆیان ئه خه ن و له ئه سیرى خۆیان رزگار ده که ن » . وهك به لگه باسی ئه وه ده کا چۆن کاتى له « کوردستان و موسل » به هۆی عوسمانی و ئه له مانه وه « خه لکى زۆر له برسانا ده مرن » له به غدا له ژیر سایه ی ئینگلیزدا « کیسه ی هه مۆ پزه و زگی هه مۆ تیره » (۱۸) .

پاش ماوه به « موخیری رۆژنامه ی یتگه یشتی راستی » دیان چاوی به « جه نابى سه عاده ته ئاب هه زره تی همدی پاشای بابان » که وته وه . ئه مجاره ش به هه مان ده ستور همدی به گی بابان کورد بۆ هاریکارى ئینگلیز هان ده دا و ده لى :

(۱۷) بۆوانه : « یتگه یشتی راستی » ، ژماره په نجاو هه شت ، ۹ ی کانونی به کمه ی ۱۹۱۸ .

(۱۸) « یتگه یشتی راستی » ، ژماره بیست ، ۱۱ ی مارتی ۱۹۱۸ .

« خولاسه قومی کورد له لامل موحه قهقهه که له شکری ئینگلیز و حکومه تی به بریتانیای عوزما به که مالی دلخوشتی و ئی احترام ئیستقبال ده کن و به قسه ی کهس تهغره ناخۆن چونکه تور که کانیان ئه مه نده تهجرو به کرد تا عاجز بۆن ۰۰۰ ئه مه لمان زۆره که حکومه تی حازره کوردان به نه زهری لوتف ته ماشا بکا و رتی سه عاده تیان پین نشان بدا » (۱۹) .

به بۆنه ی ته و او بونی شه زه وه « تیگه یشتنی راستی » له ژماره په نجا و سیدا ریۆرتا جیکی ریکویتیکی ده رباره ی ئه و ئاهه نگه بلا و کرده وه که فرمانده ی له شکری ئینگلیز له به غدا گیتزای (۲۰) . له و ریۆرتا جهیدا « تیگه یشتنی راستی » باسی رازانده وه ی به غدا و « داگیرسانی چرای ئه له کریک به شه و » و شادمانی خه لک و ئاگردانی ۲۱ توپ به و بۆنه ی وه ده کا . دوا به دوای ئه وه نوته ری « تیگه یشتنی راستی » دملی : « روژی شه مه له به غدا روژی بو که له فکر ناچیتته وه ۰۰۰ کۆلانیان له بهر سه یر که ران عاده تا وه کو جوگی ذی حیات جه ره یانی ده کرد و جلی خو ل رهنگی زابتان و عسکری ئینگلیز و هیندی به کان له گه ل جلی رهنگاو زهنگی ئه هالی مه نزه ریکی غه ربی نشان ئه دا و هه مو کهس لوبابی فره ح و روخو ش بو ۰۰ موسیقا له و سنی مه یدانه دا که له پرۆگرامه که دا ته خصیص کرابو ئه ویش به رده می دائیره ی له شکر گیتز و باق و مه یدان بو دهستی به ته ره نوم کرد ، چه ند کۆلاره به که له هه وادا ده ستیان کرد به یاری : به رز و نزم ده بون و ته قله یان لی ئه دا و له خواره وه چه پله یان بۆ لی ئه دان و ته حسینیان ده کردن .

(۱۹) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره بیستو ههشت ، ۱۳ مایه ۱۹۱۸ .

(۲۰) هه مو ژماره ۵۳ « تیگه یشتنی راستی » بۆ باسی کوتابین شه ز ته رخان کراوه و به مانیتیتیکی گه وره له ناوه زاستی به کهم لابه زه ی نو سراوه « مواتره که ی ئینگلیز و تورک » (« تیگه یشتنی راستی » ، ژماره په نجاو سێ ، ۱۳ ته شرینی دووه می ۱۹۱۸) . له و سه رده مه وه « مواتره که » به مانای « هه نه » یا « صلح » تیکه لی نویسنی سیاست کوردی بو .

كه شه هات نوری ئەله كريك رۆژی هینا و خەلك بە كەمالی فەرەح لە
كولانه كاندا هاتوچۆیان دەکرد . ئەم راپۆرتاچە ئێكەى قیووی لاپەژە
سى ژمارە كەى داپۆشیو .

هەمان ژمارە راپۆرتاچىكى تری دەربارەى ئاھەنگى نەجەف بلۆ
کردۆتەو . وەك دەلىل لەو ئاھەنگەدا « ٧٣ سەید و ١٧٠ شىخ و لەگەل هەر
شىخی كۆلى ئەتباع حازر بون . . . ئەوى ئىستراكى ئەم ئىجتاماعیان کرد
چاك یتىگەشتن كە عەصرىكى تازەیان بۆ ظاهر بو كە عیبارەتە لە سەلامەنى و
ئىتفاق و ئازادى و تەرەقى » (٢١) .

دیسان « یتىگەشتنى راستى » یەكەم رۆژنامەى كوردی یە كە وێنەى
لەسەر لاپەژەكانى بلۆكردۆتەو . ئەو وێنە لە ژێرەومى دوا لاپەژەى
ژمارەكەدا چاپ دەكران . یەكەم وێنە لە ژمارە دۆبى بلۆكراوەتەو و
لە ژێرەومى نوسراوە « پاپۆزىكى ئینگلیزى لە ساحیلی فەرەنسەدا عەسكەرى
ئینگلیز ئەكاتە دەرى (٢٢) بۆ روکارى حەربى فەرەنسە » (٢٣) . هەموى
بەسەر یەكەو دەوازە وێنە لە « یتىگەشتنى راستى » دا بلۆكراوەتەو (٢٤)
كە زوربەیان وێنەى چەك و مەیدانەكانى شەژن ، وەك « حەزەرتى حوكمدارى
ئینگلیتەرە تەماشای كەشتیانی زرىدار دەكا » (ژمارە حوت) ؛ « عەسكەرى
ئینگلیز بە مەترەلیۆزىكەو لە ناو خەندەقدان » (ژمارە هەشت) ؛ « عەسكەرى
ئینگلیز حوشترى خۆیان دەشۆن » (ژمارە نۆ) ؛ « كۆلارەواتىكى ئینگلیز

(٢١) « یتىگەشتنى راستى » ، ژمارە پەنجا و سێ ، ٤ى تەشرینی دووهمى
١٩١٨ .

(٢٢) دیارە مەبەستى ئەو یە بلۆ سەربازى ئینگلیز دادەبەزێت .

(٢٣) « یتىگەشتنى راستى » ، ژمارە دۆ ، ٥ى کانونی دووهمى ١٩١٨ .

(٢٤) لەو ژمارانەدا كە من دیوم هیندى لەو وێنەى باش دەرنەچون ، ئەوانى تر
زۆر باش دیارن . بە كەمى ژمارەى ئەو وێنەدا وا دەردەكەوى ئەوسا
كارى دەرەینانى زەنگوگراف لە بەغدا ئاسان نەبوین .

کولاره‌کی پیشانی خه‌لک ئەدا» (ژماره یازده) ؛ «ئاله‌تیکى دوژمن کوژى ئینگلیز» (ژماره چوارده) .

تا ئیسته بۆمان ساغ نه‌بۆته‌وه چه‌ند دانه له «تیکه‌یشتى راستى» چاپ ده‌کرا و چون دابه‌ش ده‌کرا . به‌لام گومان له‌وه‌دا نیه‌ که ژماره‌ی لى ده‌گه‌شته‌ئو ناوچانه‌ی کوردستان که هه‌شتا به‌ده‌ست له‌شکری عوسمانی‌یه‌وه بون (٢٥) . دۆر نیه‌ ژماره‌ی لى گه‌یشتیه‌ کوردستانی ئیرایش چونکه ئینگلیز بایه‌خى زۆریان پى ده‌دا و ئەو بایه‌خه‌ش له‌سه‌ر لاپه‌زه‌کانى «تیکه‌یشتى راستى» ره‌نگى دابۆوه (٢٦) .

زوربه‌ی هه‌ره‌ زۆرى وتاره‌کانى «تیکه‌یشتى راستى» به‌ کوردی‌یه‌کى ساکار دا‌ژێراون . راسته‌ نوسه‌رانى وشه‌ی عه‌ره‌بى‌یان زۆر به‌کار هه‌ناوه‌ ، به‌لام له‌گه‌ل ئەوه‌ش نوسینه‌کانیان نام و چێژى کوردی‌یا نه‌یان ده‌ست نه‌داوه‌ ، به‌تایبه‌تى چونکه‌ گه‌لێ جار له‌ شوێنى له‌باردا به‌ په‌ندى یتیمیان و قسه‌ی نه‌ستق راز‌تێراوه‌وه (٢٧) . له‌ هه‌مو ژماره‌کانى «تیکه‌یشتى راستى» دا ته‌نها جارى وشه‌یه‌کى ناقۆلاى وەك «سه‌سه‌رى» به‌کار هه‌تێراوه (٢٨) .

(٢٥) ساله‌کانى شه‌ڕ هه‌مو جۆره‌ په‌وه‌ندى‌یه‌کى ناساڤ له‌نێوان ئەو ناوچانه‌ی به‌ ده‌ست ئینگلیز و ئەوانى به‌ده‌ست عوسمانی‌یه‌وه بون هه‌بو ، له‌به‌رئوه‌ دۆر نیه‌ به‌ناسانى ژماره‌کانى «تیکه‌یشتى راستى» گه‌بشینه‌ کوردستان . (٢٦) «تیکه‌یشتى راستى» گه‌لێ جار هه‌تاوته‌ سه‌ر باسى ئێران و کوردی ئێران و خراپه‌ی عوسمانی و نه‌له‌مان له‌ کوردستان و ئازهربايجان و برسیته‌ی ئەو ناوچانه‌ و هۆى ناردنى له‌شکری ئینگلیز بو ئەوێ (بزوانه‌ : «تیکه‌یشتى راستى» ، ژماره‌ دوازه‌ ، ٩ى شوباتى ١٩١٨ ؛ ژماره‌ چلو هه‌وت ، ٢٣ى ئەیلولى ١٩١٨ و هه‌تر) .

(٢٧) له‌ به‌شى داهاوتا به‌دریژی دێینه‌وه سه‌ر ئەم باسه‌ .
(٢٨) به‌کاره‌تێناوه‌کى به‌جۆریکه‌ که‌ تاراوه‌یه‌کى زۆر له‌ زه‌فج مانای ئەو وشه‌به‌ی که‌م کردۆته‌وه . «تیکه‌یشتى راستى» له‌ به‌کێك له‌ وتاره‌کانیدا نۆسبویه‌ ده‌لێ : «نه‌گه‌ر تورکه‌کان پیاوی چا‌ک ده‌بون به‌مه‌نوعه‌ ئېشى

وتارەکانی «تینگە یشتنی راستی» هەموو درێژو پێژ لە قسەو و باس و
هەوالن • وتاری وای هەبە دۆ لاپەزەیی رۆژنامەکەیی گرتۆتەووە ، هێواشی
تیاپە بە ژمارەپە کۆتایێ نەهاتوووە و لەژێرەووەی نوسراوە «تەواوی دێ» یا
«دواپێ دێ» • بەلام هێچ وتاریک نەبە لە بەک ژمارەدا کراپێ بە دۆ بەشەووە،
واتە سەرەتاکی لە لاپەزەپەک و کۆتایەکی یەکسەر لە لاپەزەیی داهاوتودا
نەبێ • جینگەیی تەقدیرشە کە بەدەگمەن خۆتەر توشی هەلەیی چاپ دێ •
ئەمە بۆ خۆی رۆپەکی هونەرێ گرنگتی «تینگە یشتنی راستی» یە ، بەتایەتی
گەر بیتو ئەووە لەیاد نەکەین کە کاری چاپ ئەوسا گەلێ گراتر بۆ وەک لە
ئێستە • بێوا ناگرێ ئەوسا کرێکارێکی چاپی کورد یا کوردێ لە هەمو
بەغدادا هەبوێ •

ئەم رووانەیی باسان کردن لە گەل شتی کردنەووەی بایەخ پێدان
«تینگە یشتنی راستی» بە زمان و ئەدەب و مێژۆی کورد زیاتر خۆ دەنوێن •

خۆیان تەسلیمی دۆ سن سەر سەری سیاست نەدەکرد و خۆیان وا
مال وێران و پەرتشان و دامار نەدەهێشت «بێوانە» : «تینگە یشتنی
راستی» ، ژمارە پەنجاو سێ ، ٤١ تەشرینی دووەمی ١٩١٨) •

بەشى پىنچىم

زمان و ئەدەب و مېژۆى كورد

لە

((تېگە يىشتى راستى)) دا

گرنگى و بايەخى زۆرى «تېگە يىشتى راستى» وەك رۆژنامە يەكى كوردى لە قوژىنى ئەو شوپىنە ديارەو دەردەكەوى كە بۆ زمان و ئەدەب و مېژۆى كوردى تەرخان كەردبو . لەم بەشى كىيەكە ماندا هەول دەدەين بەپىي توانا و دەسلەلات ئەم سى لايەنە بايەخدارە لە چوارچىوئەى هەلسەنگاندىكى راستدا بخەينە بەرچاو .

((تېگە يىشتى راستى)) و زمانى كوردى :

بىن گومان سادەى و رەوانى زمان مەرجى پىويستى سەرکەوتنى كارى رۆژنامەتۆستىن . وەك بەر لە ئىستە باسەن كەرد لە هەمو ژمارەكانى «تېگە يىشتى راستى» دا وشە و رستەى عەرەبى زۆر بەكارهينراون ، بەلام بىن ئەوئەى زمانى كوردى لەوئىدا شيرىنى رەسەنى خۆى دۆزاندى . هەر خويندەوارىكى كورد ئەمژۆ ژمارەبەكى «تېگە يىشتى راستى» دەستكەوى تا كوتايى واز لە خويندەوئەى ناھىينى . ئەمە بۆخۆى شىكى مانادارە .

زوربەى وتارەكانى «تېگە يىشتى راستى» بە شىعرى شاعيران و پەندى

پیشیان و نمونه‌ی جوان جوان رازتراونه‌وه ، وەك : «به تیری دۆ نشانی ده‌شكاند» ، «له سه‌ره‌وه دۆسته و له ژیره‌وه دوژمن» ، «گورگه و له پیستی مه‌ژدایه» ، «شوین کلاوی بابدۆ که‌وتۆن»^(۱) ، «پارۆ له‌ده‌می خۆی ده‌رنه‌هینی» ، «له‌پاش باران که‌په‌نك» .

سه‌ره‌رشتی که‌رانی «تیکه‌یشتی راستی» هه‌وئیکی باشیان داوه‌ بو هه‌لبژاردن و داژشتی وشه‌ی کوردی په‌تی بو مانای نوی . وا له‌خواره‌وه چه‌ند نمونه‌یه‌ ده‌خینه‌ به‌رچاو :

به‌عهره‌بی	له‌ (تیکه‌یشتی راستی)دا	ئیه‌سته
الطبارة	کۆلاره (ژماره‌ یازده و بیت)	فۆزۆکه
الطیار	کۆلاره‌وان (ژماره‌ یازده)	فۆزۆکه‌وان
المطار	ئارامگای کۆلاره (ژماره‌ په‌نجا و هه‌شت)	فۆزۆکه‌خانه
الشرق	رۆژه‌لات (ژماره‌ دوازده)	رۆژه‌لات
الجنوب	راست (ژماره‌ دوازده)	خوارۆ ، باشۆر
الشمال	چه‌پ (ژماره‌ دوازده)	سه‌رۆ ، باکۆر
السفينة	گۆمى (ژماره‌ دوازده)	
لاجىء	بابۆز (ژماره‌ چلو هه‌وت)	که‌شتى ، گۆمى ، بابۆز
العقبه	په‌ناهیتەر (ژماره‌ په‌نجاو يەك)	په‌ناپەر
الجهة	فۆرت (ژماره‌ په‌نجاو يەك)	فۆرت ، نه‌گمه‌
الحارس	روکار (ژماره‌ په‌نجاو چوار)	بهره ، شه‌زگه
	ده‌رگه‌وان (ژماره‌ بیستو يەك)	ده‌رگه‌وان

(۱) ئهم په‌نده‌ جارێ وا به‌کاره‌ینراوه‌ : « شوین کلاوی لار که‌وتن » (« تیکه‌یشتی راستی » ، ژماره‌ چلو نۆ ، ۷ یه‌شیرینی یه‌که‌می ۱۹۱۸) ، له‌وه‌ ده‌کا مێچه‌ر سۆن به‌کاریه‌تێابن و لێی تیکه‌چوین .

لاسکی	بین تهل (ژماره په نجا و ههشت)	بین تهل
اللهجه	شیتوه (ژماره بیست)	شیتوه
الراسمالی	مالدار (ژماره شهستوست)	سهرمایمدار
المشل	نوتینهر (ژماره شهستوست)	نوتینهر

جگه له مجوره وشه و زاراوانه «تینگه یشتنی راستی» بۆ یه کهم جار له نویندا وشه وهك ئوتومیل و نه له كترك و گالیكه و وشه ی تری وای به کارهیتاوه . زۆر جاریش وشه ی زۆر په تی تینگه لکیشی نویسه کانی کردووه وهك : بیژراوه و ده بیژن ، شوینه ون ، رهند ، خوځوین ، خۆمالی و گه لیکي تر . وایش بووه نوسه رانی ههولیان داوه نه نانه ت نه و جوره ناوانه بکه نه کوردی که دستکاریان راست نی به وهك «قهره داغ» که کراوه ته «شاخی رمش» (۲) . «تینگه یشتنی راستی» ناوی زۆر مه لهند و شوینی به و جوره به کارهیتاوه که نه وسا باو بون ، یا له وانه یه نه و بۆ یه کهم جار وای نویسن ، وهك : لۆندمره (له ندهن) ، نه مریقا (نه مریکا) (۳) ، قه نه ده (که نه ده) ، نه مسته قه قه (سه که قه قه) ، قه نه قه (که نه قه) ، دانیمارک) ، لیجینگ (لایزگ) و هتی تر .

نوسه رانی «تینگه یشتنی راستی» ههولیان ده دا پیتی نوێ بۆ نه و دهنگه کوردی یانه به کاربه یتن که له نه لقبا ی عهره بیلا نین . (پ) و (چ) و (ژ) ی وهك ئیسه نویستوه : (پارچه ، پاپۆز ، هه رچی ، هه ژار ، تیژو گه لیکي تر) . به لآم جاری وایش هه یه له بریتی (پ) (ب) و (چ) (ج) و (ژ) (ز) یا (ش) ی به کارهیتاوه . واهیه هه ردۆ شیتوه ی به کچی له م پیتانه تینگه لی یهك ژماره یا یهك وتار و نه نانه ت یهك دیزیش بون و له وانه یه له یهك وشه دا به هه ردۆ جۆر

(۲) بزوانه «تینگه یشتنی راستی» ، ژماره شهستو دۆ ، ۶ ی کانونی دووه می ۱۹۱۹ .

(۳) جاری وا هه به (نه مریکا) نی به کارهیتاوه .

نوسراين . بۆنمونه يەكەم دۆزى ژمارە چلو شەشى «تېگەيشتى راستى»
 وانوسراوہ : «رۆژنامەى تايس ۰۰۰» ، كەچى لەژىر ناوى رۆژنامەكە
 خۆيلدا وەك ھەمۆ ژمارەكانى ترى نوسراوہ «رۆژنامەى كى سياسى و
 ئيجتيماعى و خادىمى يەك بۆن و سەرەستى كورداه»^(۱) . جارى واش ھەيە
 (ش)ى لەبرىتى (ژ) نوسيوہ ، وەك (دوشمن) لە جىي (دوژمن) . جاروبار
 (ه)ى بەرامبەر «فتخە»ى عەرەبى بەكارھىتاوہ ، بەلام توخنى (ف) و (ك) و
 سەر و بۆر و كەشىدە نەكەوتووہ . زۆر جارىش پىتى عەرەبى ئەوتوى
 بەكارھىتاوہ كە لە كوردیدا نين ، وەك (ذ) «مذكرة» و (ث) «تائيد» و (ض)
 «ضرر»^(۵) .

لەم بارەوہ گرنگ ئەوہىە نوسەرانى «تېگەيشتى راستى» لەگەل كارى
 رۆژانەيان ھەستان بە پىوستى دەسكارى كوردنى ريتوسى كوردى كردووہ و
 لەم مەيدانەدا بەپىي دەسلەلاتى خۆيان ھەنگاوى باشيان ناوہ . «تېگەيشتى
 راستى» خۆى جارىكيان نوسيوہ دەلى :

«ئەوروپايتىكان بۆ خويندن و نوسينى زمانى شەرقىيەكان زۆر
 موشكىلات دەكىشن . ئىيە لەبەر ئەمە كە ئەم موشكىلاتە
 بەقەدەر ئىمكانەل بەلەكەين ئەمە سالىكە لە نوسينى كوردىلدا بە
 موافەقتى فەنى ئىشاكەن بەعزى ئىستىلاھمان قبول كرد .
 (سەر) و (بۆر) و (ژىرى) ھەرفەكان بە (ه) و (و) و (ى)
 دەنوسين^(۶) : لە باتى كردستان (كوردستان) و لە باتى دكا
 (دەكا) و لەباتى موفىت اوان (موفىتى اوان) و ھەزمەش بە (ى)
 دەنوسين^(۷) . ئەمە بىشوبە بۆ چاك خويندەوہى نوسينى

(۴) «تېگەيشتى راستى» ، ژمارە چلو شەشى ، ۱۶ى ئەيلولى ۱۹۱۸ .

(۵) پىتى (ض)ى زۆر بەكارھىتاوہ .

(۶) وەك وتمان ھەمۆ كات پەيزەوى ئەمەيان نەكردووہ .

(۷) دەسكارى ريتوسى ئەمە نمونانە نەكراوہ .

کوردی فائیده‌ی زۆره و گهلێ ئیستیالاحاتی تریشان ته‌صور
کردوه ، ئه‌وانیش له وه‌ختی خۆیدا نه‌شر ده‌کەین ^(۸) » ^(۹) .

ئهم قسانه زۆر له‌وه ده‌چن هه‌ی مێچه‌ر سۆن بن . وا دیاره سۆن که چه‌ند
به‌رهمه‌تکی بایه‌خدارێ له‌سه‌ر زمان و رێزمانی کوردی هه‌یه ^(۱۰) نیازی
وابوه به‌پیتی پتویست ئالوگۆزیش له‌ رێنوسی ئه‌و زمانه‌دا بکا . به‌داخوه
کاری سیاسي زۆر و نه‌خۆشی قورس و مردنی زۆ له‌تیان نه‌دا .

شایانی باسه «تێگه‌یشتنی راستی» زۆر جار پیتی (د) ی سه‌ره‌تای
وشه‌ی وه‌ك خۆی هه‌شتۆته‌وه ، وه‌ك : ده‌كا ، ده‌خوا ، ده‌لێ ، ده‌بی . . .
هتد ، واته به‌وجۆره‌ی له‌ زوربه‌ی ناوچه كوردنشینه‌كان به‌كارده‌هێنێ و

(۸) به‌داخوهه فریا ته‌كه‌وتن « ئه‌وانیش له وه‌ختی خۆیدا نه‌شر » بکه‌ن ،
چونكه زۆری نه‌برد كه « تێگه‌یشتنی راستی » داخرا .

(۹) « تێگه‌یشتنی راستی » ، ژماره شه‌ستو سێ ، ۱۳ ی کانونی دووه‌می
۱۹۱۹ .

(۱۰) به‌شی زۆری ئه‌و به‌رهمانه‌ی به‌ر له ده‌ستپێ کردنی شه‌زی یه‌که‌م
بلاوکرده‌وه ، وه‌ك :

((A Southern Kurdish Folksong in Kermanshahi Dialect)) , —
((Journal of the Royal Central Asian Society)) , London, 1909,
PP. 35 — 51 ; ((Notes on a Kurdish Dialect, The Shadi Branch
of Kermanji)) , — ((JRCAS)) , 1909, PP. 895 — 921 ; ((Notes
on a Kurdish Dialect, Sulaimania (Southern Turkish Kurdis-
tan)) , — ((JRCAS)) , 1912, PP. 891 — 940 ; ((Grammar of
the Kurmanji or Kurdish Language)) , London, 1913 (13
+ 289 PP.) .

دوای ته‌واوبونی شه‌ز سۆن له به‌غداش چه‌ند به‌رهمه‌تکی تری نوسی
كه ژماره‌به‌کیان چاپ کراون و به‌کیکیان کوردی به : « کتایی ئه‌وه‌له‌مینی
قیرانه‌تی کوردی » ، به‌غدا ، ۱۹۲۰ . ئهم کتێبه‌ی به‌سه‌ر فێرگه‌کانی
سایمانیدا بلاو کرده‌وه ، به‌وجۆره ده‌ییته به‌که‌م کتیبی خۆیندن به
زمانی کوردی .

ماموستا توفیق وههیش نوسین و وتنی به پتویست دهزانی (۱۱) .
 جاروبارش به پتچه وانهوه ، نهو وشانهی وهك وتنی خهلكی سلیمانی لی
 کردووه ، واته (د) که ی کردۆته (ئه) : ئهكا ، ئهخوا ، ئهلی ، ئهبن (۱۲) . ههر
 بهو جۆرهش رفتاری له گهژ (ت) ی کوتای و شه کردووه ، زۆر جار
 نوسویه (دیت ، دهزوات ، دهلیت ... هتد) ، جاروبارش سواندویه
 (دئ ، دهزوا ، دهلی ... هتد) . (ی) درێژ و دق پیتی (ی) به سه
 به که وه و به یهك پیت نوسوه ، بهلام به ده گهن له به کیشی جیا کردۆنهوه .
 بهوتنه له و تارنکی ژماره په نجا و سیدا (پێیان) بهم جۆره نوسراوه :
 « له ورۆژهوه که له شکری ئینگلیز پێیان هاوште خهلیج ... » (۱۳) .

راسته روژنامه و گوڤاره زووه کانی کورد به پیتی توانا و یتگه یشتی
 سه رده می خۆیان بابه خیان به زمان و رینوسی کوردی داوه . « ژن » ی
 ئهسته مۆل و تایهت « هاوار » ی شام شوینی دیاریان له سه لاپه زه کانیان
 بۆ ئهم باسه ته رخا ن کردبو . به که میان له دوا ژماره کانیدا پتشیاری چه ند
 پیتیکی نیشانه داری بۆ نوسینی کوردی کرد و چه ند جارێ بۆلوی
 کردنهوه (۱۴) . بهلام دهست یتشکه ری ئهم مه یلانه گرنگه هت روژنامه ی
 « یتگه یشتی راستی » به .

(۱۱) بزوانه : توفیق وههیب ، نه سلی بته قالیج « ئه » ی شیوه ی سلیمانی ،
 — « گوڤاری کۆزی زانیاری کورد » ، بهرگی به کهم ، بهشی به کهم ،
 ۱۹۷۳ ، ل ۹ — ۳۴ .

(۱۲) جاری وا هه به له یهك رسته ی « یتگه یشتی راستی » دا ههردۆ شیوه
 به کاره یتر اوه ، وهك ئهم رسته به : « ئه له مانی ئه مه چوار ساله خهریکه
 ههر پیاو به کوشتن ئه دا و قووهت و مال سهرف دهكا و موته فیهه کانی
 به گژ ئهم و ئه ودا دهكا » (بزوانه : « یتگه یشتی راستی » ، ژماره جل ،
 ۵ ی ئابی ۱۹۱۸ ، سهروتا ر) .

(۱۳) « یتگه یشتی راستی » ، ژماره بهنجاو سی ، ۱ ی ته شرینی دووه می
 ۱۹۱۸ .

(۱۴) بۆنمونه بزوانه : « ژن » ، ۲۲ ی مایسی ۱۳۳۵ .

بايه‌خداى « ٻيگه‌يشتنى راستى » به زمانى كوردى جارىكى تر لهو
بايه‌خه زۆرمه‌دا خو دهنوتنى كه داويه به ئه‌ده‌بى كوردى .

« ٻيگه‌يشتنى راستى » و ئه‌ده‌بى كوردى :

له رۆژى پيدا بونى به‌وه رۆژنامه‌تۆستى كوردى شونى ديارى بو
ئه‌ده‌بى كوردى ته‌رخان كردوه . « كوردستان » ي به‌كه‌م رۆژنامه‌ى كوردى
له ژماره دۆيه‌وه ^(١٥) ده‌ستى كرده‌بلاو كردته‌وه‌ى « مەم و زین » ي ئه‌مه‌دى
خانى و زۆرى ژماره‌كانى به به‌يتى ئه‌و داستانه گه‌وه‌رمى ئه‌ده‌بى نه‌ته‌وه‌يت
كورد ده‌ژانده‌وه‌ جاروى وا هه‌يه به‌يته‌كانى « مەم و زین » ده‌وربه‌رى تيوه
ته‌واوى ژماره‌يه‌كى « كوردستان » ي گرتوته‌وه ^(١٦) . جاروبارىش خاوه‌نى
« كوردستان » لهو به‌يتانه ده‌دوئى و به‌رز ده‌يان‌رخيتى . جگه‌ له به‌يتى
« مەم و زین » پارچه شيعرى توى كوردى له « كوردستان » دا به‌رچاو
ده‌كه‌ون .

زوربه‌ى هه‌ره زۆرى ^(١٧) رۆژنامه و گۆفاره كوردى به‌كانى دواى
« كوردستان » وه‌ك ئه‌و بايه‌خيان به ئه‌ده‌بى كوردى دا و به‌وجۆره بۆنه به‌كى
له سه‌رچاوه وه‌سه‌نه ده‌گه‌نه‌كانى تۆژينه‌وه‌ى ئه‌ده‌بى كوردى .
« كوردستان » نه‌بوايه له‌وانه‌بو تائيشه‌ش سالى وه‌فانى شاعيرى گه‌وره‌ى

(١٥) خاوه‌نى « كوردستان » له ژماره دۆيدا نوسيوه ده‌لن ژماره‌به « ميترو
ئاغابانى كورد » به نامه‌ى تايه‌تج داوايان لى كردوه باسى « حالى نوئى و
ئه‌ده‌بىانى كوردى » يان بو بلاو بكانه‌وه و ئه‌ويش په‌يمانى داوه باسى
« حالى نوئى » ي كورد بكا و « هه‌ر جار هه‌ندى به‌يت و شيعرى كرمانجى و
جىكابه‌نى قنج » بنوسى (بزوانه : « كوردستان » ، ژماره دۆ ، ١٤)
ذو الحجه ١٣١٥) .

(١٦) بۆنونه بزوانه : « كوردستان » ، ژماره ٦ ، ٢٥ى جمادى الاول ١٣١٦ .

(١٧) له‌وانه‌شه هه‌مۆ .

کورد حاجی قادری کویمان «زانیایه»^(۱۸) . بهیتی قسه‌ی شاره‌زایانی
 مه‌ده‌بان «کوردستان» یه‌که‌م سه‌رچاو مه‌دروست سالی دافانی

(۱۸) زوربه‌ی نوسمرانی کورد سالی مردنی حاجت قادریان به ههله داناو ه له زووه کان ماموستا عبدوژزه حمان سههید سالی (۱۳۱۲ ک) داناو ه ده کاته (۱۸۹۴ - ۱۸۹۵ عیاین) (بزوانه : « کومه له شیمیری حاجت قادری کوین » ، چاپو بلاو کمر عبدالرحمن سههید ، بغداد ، ۱۹۲۵ ، ل ۶) ؛ ماموستایان سهجادی و گیو موکریانی و محمدهدی مهلا کمریم سالی ۱۸۹۲ یا داناو ه (بزوانه : علاءالدین سهجادی ، سههراجوهی ناوبراو ، چاپی به کم ، ل ۳۰۹ ، ۳۱۲ ، چاپی دووهم ، ل ۳۴۱ ، ۳۴۳ ؛ « دیوانی حاجت قادری کوین » ، ههولیر ، ۱۹۶۹ ، ل ۵ ؛ محمدهدی مهلا کمریم ، حاجت قادری کوین شاعیری قونانیکی نوئی به له ژبانی نه نه وهی کورد ، بغداد ، پښ ، ل ۹) . دوکتور نیحسان فوناد و دوکتور مارف خهزندهار وه که نه دموندس سالی ۱۸۹۴ یان بزوه فاتی حاجت داناو ه ، بهلام همرچی نه دموندسه به وشهی (circa) (وانه دهووربهیری) گومانی نشان داوه (بزوانه :

Ихсан Фуад, Творчество Хаджи Койи и его место в курдской литературе, Автореферат, Москва, 1966.

دوکتور ئیحسان فوناد ، هونهرمه‌ندئج حاجت قادری کویٲ و شوٲینی له
ویژه‌ی کوردیدا ، کورته‌ی نامه‌ی دوکتوراکه‌ی به زمانی رۆسن ، مۆسکۆ،
۱۹۶۶ ، ل ۹ ؛ دوکتور مارف خه‌زنهدار ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ۱۰ ؛
(C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, P. 58) .

ماموستا ره‌فیک حیلجی له « شیر و ادیبانی کوردی » که‌یدا (به‌غدا ، ۱۹۴۱ ، ل ۹۹ - ۱۱۸) ب‌اسی تهن‌ها سالی ل‌ه‌دا ب‌ک‌ونی حاجی ک‌ردووه ، ه‌هرجی ماموستا ن‌عین زه‌ک‌به سالی ۱۳۱۴ ی ک‌وچن دان‌اوه که ۱۸۹۶ و ۱۸۹۷ ده‌گ‌ریتم‌وه (ب‌روانه : محمد امین زکی ، مش‌اهیر الک‌رد و ک‌ردستان فی‌الم‌هد الاسلامی ، الجزء الثانی ، ب‌غداد ، ۱۹۴۷ ، ص ۱۱۰) ؛ ه‌هره‌گول ن‌ازب‌زان که ن‌ازناوی جه‌ل‌ادمت ب‌عدرخ‌انه ، سالی ۱۳۱۲ ی ک‌وچن دان‌اوه که ۱۸۹۴ و ۱۸۹۵ ده‌گ‌ریتم‌وه (ب‌روانه :

(((Hawar)) , Sham, Sal 9, Hejmar 33, 1941, L. 13)

(شایانی بامه له برینی ۱۳۱۲ک به هه له ۱۹۱۲ چاپ کراوه) . بهلام
 روژنامه‌ی « کوردستان » له لاپه‌زه سیتی ژماره بێیدا (۲۸ ذوالحجه

«مهم و زین»ی نویسه (۱۹) . «ژین»ی ئەستەمۆل پژه له زانیاری گرتک
 دەربارەیی ئەدەبی کورد . بەوێنە پیرەمێردی نەمر بە کەمجار «قوربانی تۆزی
 رینگەتم» هەکی نالێ لەودا بلۆکردهوه و دێژ بە دێژ کردۆیه بە تورکی (۲۰) .
 وادیاره ئەوسا پیرەمێرد بە ناوی (پیرە کورد) هوه نویسنه کانی خۆی بلۆ
 ده کردهوه (۲۱) .

له رینگە «ژین»ی ئەستەمۆلهوه دهتوانی تۆماری ناوی شاعیرانی
 کورد دهوله مند کړی . ع . رحمت هه کارێ له هه مو ژماره یه کیدا شیري
 پژههستی نهتهوه پێ بلۆ کردۆتهوه که تارا ده به هه ست به نوێکاری له
 بهر هه مه کانی دا ده کړی . دیسان «ژین» بهر هه می (سیاه پۆش) ناویکی
 بلۆ کردۆتهوه که کهسان تانیسته ناویان نهیستوه و له وه ده کا شاعیریکی
 وردکار و خۆنده واریکی باش بو پێ (۲۲) :

ئەي حەبیبی قەلب و رۆح و ئەي قەمرای جانی من
 دەي چە پێتێن چارەکی گەر تۆ بێ یە مێهەمانی من
 بێ لەسەر چاڵی مە رۆ ئێ نەظر ا قەلبی من
 ئەز غلامی کەمترینم ، هەر تۆ یی سۆلتانی من
 قەلب و دڵ مەجروحی عەینی ئەسودەي ئەنە
 نینە بێ جامامی قەت مەرھەم و دەرمانی من

-
- (۱۳۱۵) هەوالیک و چەند بەیتێکی حاجی بلۆ کردۆتهوه و لەوێدا
 نویسه «سالا دی وه فای کر» که بەیتی کانی دەرچونی ئەو ژماره بهی
 «کوردستان» ده کاته سالی ۱۸۹۷ . بهم جۆره شاره زابانی ئەدەبی
 کورد توانی یان سالی وه فاتی حاجی بزانی .
 بێ ناو کانی خۆی ئەم زانیاریانەم له «گۆفاری کۆژی زانیاری کورد»
 بلۆ کردهوه (بزوانه «گۆفاری کۆژی زانیاری کورد» ، بهرگی به کەم ،
 بهشی یه کەم ، ۱۹۷۳ ، ل ۴۰۳ - ۴۰۵) .
 (۱۹) بزوانه : الدكتور عزالدین مصطفی رسول ، سەرچاوهی ناوبراو ، ل ۳۲ .
 (۲۰) «زین» ، ژماره شەش ، ۲۵ی کانونی یه کەمی ۱۳۱۴ ، ل ۱۲ - ۱۴ .
 (۲۱) بزوانه : «ژین» ، ژماره دوازه ، ۲۵ی شوباتی ۱۳۳۵ ، ل ۴ - ۸ .
 (۲۲) دەربارەیی له ژۆر کەسم پرسی ، یه کیکیان مامۆستا هێمنی شاعیر بو ،
 کهسیان هێچیان دەربارە نهیستو .

صد وهکی عیساو و ئیفلتون و جالینقوسی جه کیم
چاری دهردی من ناکهن بی تو ئهی لوقماتی من

نمز ئهسیری قهید و بوند و زولف و زنجیری تهمه
رهحمی که به بهمخسران ئهی شاهو سولتاتی من

زولف خالان (ماه و رولر چوق سیاه پوش ایبدیلر
قودقرم بن قره اولسون) چادر و سهیواتی من (۲۳)

هیچ له راستی دۆر ناکه ومه وه گهر بلیم له هه مو ئه م جیهانه پان و
به رینه دا ته نها کورده شاعیری خاوه ن به مری وه های خۆی نا ناسی !! *

داوه ئه رده لانی که دیان که سان ناویان نه یستوو له گه ل ته واو
بۆنی شه رۆی به که می جیهاندا پز به دهم هاواری کردوه :

کوردان وه رن هه مو پتکه وه دهست به دهست بهمین
بۆ کۆمه له هه ژاره که مان ، با له ناو نه چین
خه لقی له ژیر سیپه ری عه رفاندا حه ساونه تموه
ئیمه ش خه ریکی من من و تو تو ی جهاله تین (۲۴)

« هاوار » ی به درخانی بانیس سه رچاوه یه کی ده وله مه ندی ئه ده بی
کوردی به • « ئه ده بی کوردی له هاواردا » پێشنیاری سه روتاریکی زانستی
به که لکه ده یخه مه به رچاوی شاره زایان • والته ردا به کورتی چه ند نمونه یه کی
ئهم باسه دینه وه •

« هاوار » یه که م چا به مه نئ کوردی به که « وه فدی کوردستان » ه که ی
پیره میردی بلاو کردۆته وه و له ژیره وه ی ئاشکرا مه به ستی شاعیر و هۆی

(۲۳) بزوانه : « ژین » ، ژماره دوازه ، ۲۵ ی شوباتی ۱۳۳۵ ، ل ۱۵-۱۶ .
نۆر که م ده سکارچی نویسنه که ی کراوه .

(۲۴) بزوانه : « ژین » ، ژماره (۴) ، ل ۱۶ .

دانانی رۆن کردۆتهوه^(٢٥) . گه‌لێ شیر و په‌خشانی نه‌زانراوی گۆرانی
 زیندو له «هاوار» دا چاپ‌کراون . ئه‌ویش «ئهی چاو» ه‌که‌ی یه‌که‌م‌جار له
 «هاوار» دا ب‌لاو‌کردۆته‌وه و ناوی «ئاواتسی دوری» لێ ناوه . دوا‌ی
 ته‌واوبونی به‌یته‌کانی ، گۆران رون‌کردنه‌وه‌یه‌کی کورتی نویسه‌وه که تیدا
 ده‌لێ : «ئهم شیعرا نه‌سه‌ر ئه‌صولی «نقره» رێک‌خراون ، ه‌ه‌ر فه‌قه‌ره‌یه‌ک
 عیبارته له چوار به‌یت ، به‌یتی یه‌که‌م و چواره‌م له‌سه‌ر وه‌زنی ع‌روز و تراون ،
 دووه‌م و سێه‌میش له‌سه‌ر وه‌زنی په‌نجه »^(٢٦) .

گۆران له ژماره‌ ده‌ی ئهم گۆفاره‌دا «ئیلهامی هاوار» ی بۆ «ه‌ه‌فکوره‌ی
 به‌درخانی» ب‌لاو‌کردۆته‌وه که به‌م به‌یته تازدارانه ده‌ستی پێ‌کردوه :

ده‌رویش‌بێکم دی له‌سه‌ر دوخه‌می شا
 شای سه‌لاح‌مه‌دین ، به‌کۆل نه‌گ‌ریا
 هاواری نه‌کرد ، ئه‌ی لاوتنه‌وه
 دلی ئینسانی نه‌تاواتنه‌وه^(٢٧)

دیسان گۆران له ژماره‌ دوا‌زده‌ی «هاوار» دا شیعری «ئهی
 گه‌لاویژ»^(٢٨) و په‌خشانی «چاو» ی^(٢٩) ب‌لاو‌کردۆته‌وه . له‌میاندا ده‌لێ :
 «ه‌ه‌ندێ^(٣٠) وه‌ک شه‌و ره‌شن ، ه‌ه‌ندێ‌کیش چه‌شنی پیرۆزه‌ شتین ، ه‌ه‌ندێ
 چاوی تریش ه‌ه‌ن ئه‌لێی چاوی ه‌ه‌لۆن ، چه‌شنی یاقوت ئاگریان لێ ئه‌یته‌وه!
 لای‌من وایه‌ چاوی ره‌ش به‌ ج‌لوه‌ی ح‌وزن و د‌ل‌ل‌و‌ی فرمێسکه‌وه قه‌را‌لی‌چه‌ی
 ه‌ه‌مو چاوه‌ جوانه‌کانه ... ئه‌وه‌نده‌ شیرین ، ئه‌وه‌نده‌ بێ‌وێته‌یه ... » .

-
- (٢٥) «هاوار» ، ژماره‌ ٢٢ ، ١ی تهموزی ١٩٣٣ ، ل ٤ .
 (٢٦) «هاوار» ، ژماره‌ ٩ ، ٣٠ی ئه‌یلولی ١٩٣٢ ، ل ٥ .
 (٢٧) «هاوار» ، ژماره‌ ١٠ ، ٢٣ی ته‌شرینی یه‌که‌می ١٩٣٢ ، ل ٥ . ه‌ه‌ر
 له‌و ژماره‌یه‌دا «ه‌هی وه‌نه‌ن» ی (خ‌دۆ‌ک) ب‌لاو‌کراوه‌ته‌وه که پارچه‌
 شیعریکی نیشانه‌نج نایابی پز له‌ زانیاری مێژویه .
 (٢٨) «هاوار» ، ژماره‌ ١٢ ، ٢٧ی ته‌شرینی دووه‌می ١٩٣٢ ، ل ٣ .
 (٢٩) ه‌ه‌مان ژماره‌ ، ل ٤ - ٥ .
 (٣٠) ه‌ه‌مو (ه‌ه‌ندێ) کانی به‌ (ه‌ه‌نگی) نویسون .

شیمیری «بۆ خانیتك» (۲۱) و په خشانى «فرمیتك» (۲۲) و بهرهمی تری
گوران له «هاوار» دا دمست ده كه ون . نه ویا نی وا دست پښ كړدوه :

قاصید وتی پتیم : بگره سمبر ، خانم نهوا دیت
سا فمرمو ، سمبر پښ به فیښای خاکی بهری پیت (۲۳)

« نهی وه تن » ی یتکه سی یتکه سان (۲۴) و گهلې شیمیری نایاب و
دانسقه ی عه بدولخالق نه سیرتې كهركوكتې (۲۵) بڼو په كم و هندیكیان بڼو
دواچار له «هاوار» دا بلاو كړاونه وه . لاپه ژمې ژورې «هاوار» یش له ناوې
سهربازی نه فاسراو و گولې نه زانراوې باغی نه ده پتې كوردتې پښ بهش نښ .
وادیاره جگه له هیمنی موكریانی هیمنیتكې تری وهك نهو هیمنان
هه بووه (۲۶) . هم چنه د دیزه دهوله مندهش نمونه ی بهرهمی په كتن لهو
سهربازه نه فاسراوانه :

سمره وری عالی مقامی قهومی كورد غم خوارى كورد (۲۷)
باغیسی فخری گروهي میله تنی غمبارى كورد
گمر ده برسی تو له حالی میله تنی مقهورى خوت
هموړی به بهمختی و خفمت گرتی دلی هوشیاری كورد
نمو كسانمې نمرزمن نمرزو له سایمې جهلموه
بون به حوكام و نعتیر و ناغموو سرداری كورد
فیکری دینی بو به زه هری قاتیلی نغسالی من
بویه باشكوتین له جمعی سمرسمری و جلیخواری ... (۲۸)
لمخزیه چاوت هه له پینه سهری نغوالی بكه
ده بزانه بوج غمربه له زوبتیر سهیاری كورد
له زوبتیر - كورد (۲۹)

-
- (۳۱) « هاوار » ، ژماره ۱۵ ، ۲۲ ی کانونی دووهمی ۱۹۳۳ ، ل ۷ .
(۳۲) « هاوار » ، ژماره ۱۳ ، ۱۴ ی کانونی په کمې ۱۹۳۲ ، ل ۵ .
(۳۳) وادیاره نهو شیمیری له همزه تنی لاوتدا به نیلهمی راپواردنی شهوی
په كتن له كهباری په كانی بهغدا بڼو هاتوه .
(۳۴) یتکه سی گه وړه سمره تا هم شیمیری به ناوې « یادی وه تن » وه
بلاو كړدو ته وه (بزوانه : « هاوار » ، ژماره ۱۲ ، ۲۷ ی تهرښی دووهمی
۱۹۳۲ ، ل ۲) .

سەربازىكى نەئاسراوى تر وتۆپە :

دېمە چۆن لېزمەى بارانى بەھار
نەشكى خويىنىت پىتدا دېتە خوار
گريان كردهوى بىن دەسلەتە
دۆ بەرگەى كىتىپ بگرە و بخويىتە
بىن دەسلەتەن ئەمرن لەزىز بار
ھاوژىيى دانا بە نەزان مەدويىتە
گەردن نازاد كە لە كۆتەى دېلى
يا نازا بژى ، ياخود مەمىتە (۴۰)

دەتواتىن گەلىن نەمەى تىرى لەم بابەتەنە لە رۆژنامە و گۆڭھارە
كوردى يەكەنى تر بەيىنەنەو . ھەرچى «ئىگەشتى راستى» يە لەم مەيدانەدا
شويتىكى زۆر ديارى ھەيە . ئەم رۆژنامە يە ھەرچەندە بۆ مەبەستىكى
تايەتتى دەردەكرا بەلام بايەخى زۆرى بە ئەدەبى كوردى دەدا ، تايەت بە

(۳۵) گۆڭھارى « ھاوار » ژمارەيەكى زۆرى لە شىعرە نابابەكەنى ئەسرىتى بلاو
كردۆتەو . وادبارە كاتى خۆى « ستور » ى ئەسرىتى بە بەرھەمى حاجى
قادرى كۆپىن لە قەلەم دراو ، « ھاوار » ئەمەى لە زمان شاعىر خۆى و
مامۆستا توفىق وەھبىيەو راست كردۆتەو (بژوانە : « ھاوار » .
ژمارە ۱۰ ، ۲۳ تەشرىنى يەكەمى ۱۹۳۲ ، ل ۸ ، ژمارە ۱۱ ، ۱۰ .
تەشرىنى دووھى ۱۹۳۲ ، ل ۴ - ۵) .

(۳۶) لە ژمارە چوار دەيدا « ھاوار » « سكالالەتەك گەردى سەيواندا » ى ھىمنى
بلاو كردۆتەو كە لەو ناكە ھىن مامۆستا ھىمنى موكرىانى بىن (بژوانە :
« ھاوار » ، ژمارە ۱۴ ، ۳۱ كانونى يەكەمى ۱۹۳۲ ، ل ۸) .

(۳۷) مەبەستى جەلادەت بەدەرخانى خاوەنى « ھاوار » . دەركردنى « ھاوار »
ھەستى گەلىن روناكبرى كوردى بژواند و شىعر و بەخشانى زۆريان پيا
ھەلدا .

(۳۸) نەو دېتە وا چاپ كراو . دەبىن وشەى (كورد) لەويدا لايرابىن . ئەو
سەردەمە بە كوردى « توركخوا » يان دەوت « جلخوار » .

(۳۹) « ھاوار » ، ژمارە ۱۲ ، ۲۷ تەشرىنى دووھى ۱۹۳۲ ، ل ۱۲ .
بەتەكەنى ئەم شاعىرە نەئاسراو لەزىز ناوى « ھەربژى » دا بلاو
كراونەتەو .

(۴۰) ئەم شىعرە بە ناوى (م) ھەو بلاو كراونەتەو (بژوانە : « ھاوار » ، ژمارە
۱۹ ، ۱۷ نىسانى ۱۹۳۳ ، ل ۶ - ۷) .

بهره‌می شاعیرانی ناوداری کوردستان • دیاره شاره‌زاین و هه‌ستی شاعیری شوکر تلمه‌خلی له‌مه‌دا ده‌وری گه‌وره‌ی بینوه • ئەمه‌ بۆخۆی ، وه‌ك وتمان ، به‌لگه‌یه‌کی تری به‌شداری ئه‌و پیاویه له‌ ده‌ركردنی «تینگه‌یشتی راستی» دا . هه‌ر به‌م بۆنه‌وه به‌لگه‌یه‌کی تر دیته ناو • شوکر تلمه‌خلی ناوی زوربه‌ی شاعیره ناوداره‌كانی كوردستانی هه‌تاوه و باسی ژبان و بهره‌م و سه‌نگیانی كردووه ، به‌لام چونكه له‌گه‌ل شیخ ره‌زا ناكۆك بو ^(١١) نه‌ زۆر و نه‌ كه‌م توخنی ناو و بهره‌می نه‌ كه‌وتوووه • هه‌چ گومان له‌وه‌دا نه‌یه‌ گه‌ر ئه‌م دۆ به‌یته هه‌ی شیخ ره‌زا نه‌ بو نایه‌ چاره‌های جار له «تینگه‌یشتی راستی» دا چاپ‌ده‌كران چونكه وه‌ك ده‌رمان به‌دوای قسه‌ی وادا ده‌گه‌زا :

لەبیرم دێی سلیمانی كه‌ دارولولکی بابان بۆ
نه‌ محكومی عه‌جهم ، نه‌ سوخره‌بیشی نالی عوسمان بۆ (١٢)

له‌ ژماره‌یه‌کی به‌وه «تینگه‌یشتی راستی» شیعری كوردی تیه‌كه‌ل نو‌سینه‌كانی كردووه • له‌و ژماره‌یه‌یدا كه‌ دیته سه‌ر باسی توركانی لاو و خراپه‌كارانیان له‌گه‌ل دانیشتوانی عیراق ده‌لی : «خوینی بی گوناهاڤ گرتی ... هه‌ناسه‌ی مه‌زلومان ئاگری تی به‌ردان :

ئەمی جامعی دنیا وو قیامت به‌ خه‌یلات
ئەو رۆژه‌كه‌ رۆی (١٣) نه‌ ئه‌وت بو نه‌ ئه‌مت بو

-
- (١١) بزوانه به‌راوێزی ژماره ٢٩ی به‌نسی سێبهم .
(١٢) بۆ ته‌واوی ئه‌م شیعره بزوانه : «دیوانی شیخ رضای طالع‌بانی» ، ل ٣٤ - ٣٥ .

(١٣) له سه‌رچاره‌ی تردا :

ئەو رۆژه‌كه‌ مردی ، نه‌ ئه‌وت بو نه‌ ئه‌مت بو
(بزوانه : «دیوانی نالی . مه‌لا خدری ئه‌حمه‌دی شاره‌بسی مکه‌به‌لی» ، لیکۆلینه‌وه و لیکدانه‌وه‌ی مه‌لا عبدا‌لکریمی مه‌درس و فاتح عبدا‌لکریم ، پیاچۆنه‌وه‌ی محم‌دی مه‌لاکه‌ریم ، به‌غدا ، ١٩٧٦ ، ل ٣٦٨ . له‌مه‌ودوا : «دیوانی نالی») .

دیاره خاوهن وتار مه بهستی ئه وه به به کار به دهستانی دهوله تی عوسمانی
 بلی هه موشتان له کیس خۆتان دا و بۆنه جووه که ی له ههردۆ دین بۆ .
 له هه مان ژمارهیدا « تیگه یشتنی راستی » کاتی باسی ئه له کتریک ده کا
 به ییتکی فارسی مه لا محهمه دێ سه نه نه دجی تیکه لکیشی سه کا نی
 کردووه (١١) .

له وتاریکی تریدا که دیته سه ر باسی په یوه ندی تیوان ئه له مان و
 عوسمانی « تیگه یشتنی راستی » ده لێ : « ٠٠٠ به لێ ئه له مانیا حکومه تیکی
 جه لاده ، ئه ما کوشتنی تورکی له پیش عه رب و کورد ئاره زۆ ده کرد و
 له ژرشه وه بۆ کوشتنی عه رب و کورد دهستی به تور که کانه وه ده نا .
 خولاسه له م شه زه دا ئه له مان تورکی به کوشت ده دا و تورکیش عه رب و
 کوردیان له ناو ده برد . ئه له مانیا به تیریک دۆ نیسانی ده شکاند . شاعیریکی
 کورد ئه لێ :

به تیری دۆ نیسانه ناشکی هه ی رۆحه کم شپین
 له غمه زی تاقه تیریکی له فهرهاد و له خه سه روی دا ناله (١٢)

چاروبار نمونه ی تری له م بابته له وتاره کا نی « تیگه یشتنی راستی » دا
 ده که مه به رچاو . زۆری نه خایاند ئه ده بی کوردی وه ک باسیکی سه ره بخۆ
 که وته سه ر لایه زه کا نی ئه م رۆژنامه به ، دیاره نوسه رانی ده یانزانی له رێگه ی
 ئه دب و میزۆی کورده وه ده توان ئه مه نده ی تر ناوی عوسمانی لای
 دانیشتوانی کوردستان ره ش و له که دار که ن . له ژماره یازده وه سه ره تای
 بایه خ پیدانی « تیگه یشتنی راستی » به م لایه نه له قوژبی ئه ده به وه دهستی
 پێ کرد . ئه م قهانه ی خواره وه له سه روتاری ژماره یازده وه وه رگیراون :

« ته ماشا که ن ئه حمه د جیستی شه به نده ر زاده که یه کیکه له

(١١) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره یه ک ، ١ی کانونی دووه می ١٩١٨ .

(١٢) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره سیازده ، ١٢ی شوباتی ١٩١٨ .

موحه ریزی تورك له كیتی ئه قوامی جیهاندا ئه لئى كورده كان هیچ ئه ده بیاتیان نیه . كه ئه حمده حیلعتی وا بلئی ده بی غه ربی به كان چئ بلین ۹ . توركك كه له گه ل كورد ئه وه نده حیات رابوئى هشتا كورد چیه نایناسی ، له كوئى ده توانی زمان و عاده تی ئه و تى بگا و رتی ته رقتی پى نیشان بدا . كه سئ ئاگای له خۆی نه بی چۆن ده توانی به كيكی تر ئاگاداری بگا (۴۶) . كورد ، وه كو وتمان ، ده بی خۆیان بو خۆیان سه عی بكن و ئیستیفاده له قه ومی ئینگلیز و حكومه تی به رتانیان بكن چونكه هیچ قه ومیكى بی ته داروكات و بی ئه سباب به بی یاریه ی حكومه تىكى به قه وموت به مه قصودى خۆی نه گه یشتوو و ئاگا . ئه وانه كه سه عی بو قه ومی كورد ده كهن نابن ته ماشای مه ته عه تی خۆیان بكن ، ده بی بو ئه خفادیان سه عاده ت حازر بكن چونكه ئه وى چاوى له قازانجی خۆی بی ناتوانی بو قه ومی ئیش پىك به یئى ، باخصوص موخافه زه ی وه تهن و ئیحا و ئیرشادی قه ومىك ئیشىكى زور گه وریه ، هه ر به پیاوی غه یور و فیدایى سه رده گری ۰۰۰ بزانی شاعیریكى كورد كه ئه حمده حیلعتی نایناسی چۆن باسی وه ته نیه ت ده كا :

دل سیاسهنگ نه بی ، مائیلی خاكی وه تهنه
 خالی لئوی همه شه ، ساکینی بوردی یه مهنه (۴۷)
 دلی (نالئ) كه نه یسی قه رده اغه ئیستاش (۴۸)
 داغی سه رچاوه وو دپوانه یی دار و ده و نه (۴۹)

« تىگه یشتنى راستى » كوتايى وتارىكى تری میژویى به مچۆره هتاوه :

-
- (۴۶) گه لئى جار فسه ی وا مانادار كه له گه ل زانسنی كۆمه لابه تیدا يك ده گرنه وه له ژماره كانی « تىگه یشتنى راستى » دا ده كه ونه به رچاو .
 (۴۷) له سه رچاوه ی تر دا :
 « خالی له عی همه شه ، ساکینی بوردی یه مهنه »
 (بزوانه : « دپوانی نالئ » ، ل ۵۲۴) .
 (۴۸) له سه رچاوه ی تر دا : « ئیسته یش » (بزوانه : « دپوانی نالئ » ، ل ۵۲۷) .
 (۴۹) « تىگه یشتنى راستى » ، ژماره یازده ، ۵ى شوباتی ۱۹۱۸ .

«ئىستا قەمىت كە ئەمەندە مالىكى ماضىيەكى موحەشەم بىن حەيف نىرە
 ۋا موھەل بىيىتەۋە ۰۰۰ ئەگەر روئەساي (لوژستانى گەورە و پچوك) و
 (ئەردەلان) و (ھەمدان) و (جەنوبى ئازەربايجان) و (شارەزۇر) و (بتلىس) و
 قىسى موسلمانى وىلاياتى شەرقىيە^(۵۰) سەئى بۆ خويان بكن و ئىستيفادە
 لە حكومەتى موعظەمەي بەرىتانيا بكن چى نايەتە ناو . شاعىرىكى كورد
 ئەلنى :

حاصلى گفتوگو ھەمۆ بابە عمملىاتە نالى تىپايە « (۵۱)

لە ژمارە شازدەيەۋە « تىگەيشتى راستى » گۆشەيەكى نايەتتى بۆ
 «ئەدەبىياتى كورد» تەرخان كوردوۋە . بايەخى ئەم بەشەج لە رۆي
 رۆژنامە تۆستى و چ لە رۆي لىكۆلىنەۋە و بوژاندەنەۋەي ئەدەبى كوردىيەۋە ،
 زۆرە . لەم گۆشەيدا بۆ يەكەمجار بەرھەمى ژمارەيە لە شاعىرە ھەرە
 ناودارەكانى كوردستان چاپكراۋە . ديسان بۆ يەكەمجار لە مېزۆي ئەدەبى
 كوردىدا ئەو بەرھەمانە لەگەل تۆژىنەۋە و بەراۋردا لەسەر لاپسەزەكانى
 «تىگەيشتى راستى» بىلاۋكراۋنەۋە . بايەختىكى تىرى ئەو گۆشەيە لەۋەدا خۆ
 دەنۆيتىن كە شىعرى ئەزانراۋ يا جۆرى ئەزانراۋى زۆر بەيتى بىلاۋكردۆتەۋە .
 بىن گومان ئەمانە بۆ ئەدەبناسى كورد گرنگ و بايەخدارن .

لە يەكەم گۆشەي «ئەدەبىياتى كورد»دا «تىگەيشتى راستى» ئەم
 بەيتانەي «شاعىرى گەورەي كورد نالى»^(۵۲) بىلاۋكردۆتەۋە^(۵۳) :

-
- (۵۰) مەبەستى ئەو ناۋچانەيە كە كورد و ئەرمن تىكەل تىا دەژىن .
 (۵۱) لەۋەدەكا شىعرى شوكرتلفە ضلى خۆي بىن (بزووانە : « تىگەيشتى
 راستى » ، ژمارە دوازە ، ۹ى شوباتى ۱۹۱۸) .
 (۵۲) « شاعىرى گەورەي كورد » قەي رۆژنامەكە خۆيەنى .
 (۵۳) ھەمۆ بەيتەكان نىن ، كەمىت كە بەرودواش خراۋن . بۆ تەۋاۋى ئەو
 بەيتانەي نالى بزووانە : « دىۋانى نالى » ، ل ۳۲۰ - ۳۲۶ .

«له دوگمهی سینه دوینن بانگی شیوان (۵۴)

بهیانی دا سفیده ی باغی شیوان

له خمو فی طلمعتی رۆژ ههروه کو شیت

به رۆژمردنی ههلات و گموته کیوان

مه کهن لۆمه ی بهشتیوی دل که نهشمو

بهشتیواوه لمبر بهرچهم بهشتیوان

دۆ چاوی من که وا کهیلی سوروشکن

دهیتون ناوی بهحری خوین (۵۵) به یتوان

شهرابی لمعلی رومعانی له (نالی)

همراهه بین مهزه ی حاجتکی لیوان (۵۶)

له ژماره ی داهاتوریدا و دیسان له گوێشهی «ئهدیه یانی کورد»

«تیکه یشتی راستی» شیکێ تازه مان بۆ ده رده خا که وایزانم تا ئیمزۆ کهس

باسی نه کردوو . لهو ژماره یهیدا بهم چۆره موانسه بهنی وتنی شیریکێ

نالیتمان بین ده ئی : «نالی پاش مردن خطاب به ئه میریکێ بابان ده کا (۵۷) :

همرچمنده ههباتی خضر و جامی جهمت بۆ (۵۸)

چونکه ئهممعلت زۆره ، چ عومریکی کهمت بۆ

(۵۴) له سه رچاوه ی تردا :

« له دوگمهی سوخمه دوینن نوێزی شیوان »

(بزوانه : « دێوانی نالی » ، ل ۳۲۰ ، مه سعو د محمد ، چه بکێ له

گوێزاری نالی ، بهندا ، ۱۹۷۶ ، ل ۲۰۹) .

(۵۵) له سه رچاوه ی تردا : « خۆی » (بزوانه : « دێوانی نالی » ، ل ۳۲۱) .

(۵۶) « تیکه یشتی راستی » ، ژماره شازده ، ۲۳ ی شوباتی ۱۹۱۸ .

(۵۷) دیاره « پاش مردن » ی ناو ئه م رسته یه بۆ « ئه میریکێ بابان » ده گه ژبته وه .

(۵۸) له سه رچاوه ی تردا :

« همرچمنده که عومری خضر و جامی جهمت بۆ »

(بزوانه : « دێوانی نالی » ، ل ۳۶۷) . ده رباره ی همو به یته کانی ئه م

هه له به سه ی نالی و لیکدانمه و یان بزوانه ل ۳۶۸ - ۳۷۰ ی هه مان

سه رچاوه .

نیستا که له تۆ دۆره ههماغۆشی عمدۆته
 دوتیا که زهمانی حهره می موخترهت بۆ (۵۹)
 نهی جامعی دوتیاوو قیامت به خهیالات
 نمو رۆژه که رۆیت نه نموت بۆ نه نعمت بۆ
 نموسا چ بو دهتا به زمان لافی کهرامات (۶۰)
 نمۆزۆ نه دهت بۆ نهمهت بۆ نهمهت بۆ
 (نالێ) چیه تۆ میثلی جو عمل غمرقی شیاکهی
 خۆ تۆ به حیسابی وه کو بهروانه شهمت بۆ (۶۲) «

دهبێ نالێ ئهم شیعری به بۆ نهی مردنی یه کێ له ناحه زانی عهبدووززهمان
 پاشای بابانهوه وتبێ (۶۳) که به چاوی قهدر و ریزه وه سهیری ده کرد چونکه
 عهبدووززهمان پاشا یه کێ بۆ لهو سهرداره به دهسه لاته کانی میرنشینی بابان و
 بۆ ماوهی چاره کی سه دهیه شوێنکی دیاری له ژبانی سیاسه هه مو عیراقد
 هه بۆ ، ته نانهت که پاشای به غدا سوله یمانی پچوک له ئهسته مو ل یاخی بۆ
 سولتان داوای لێ کرد بچته جینگه ی ، به لام پاشای بابان قبولی نه کرد
 کوردستان و مه له ندی باو باپیرانی به جێ به لێ (۶۴) . عهبدووززهمان پاشا
 به هۆی پیلان و ده سیسه ی ناوه وه ی ولات و دهووری خرابی عوسمانی و

-
- (۵۹) له سه رچاوه ی تر دا :
 بێزاره له تۆ نیسته ، ههماغۆشی عمدۆته
 دوتیا ، که دوتینی حهره می موخترهت بۆ
 (بزوانه : « دتوانی نالێ » ، ل ۳۶۸) .
 (۶۰) له سه رچاوه ی تر دا :
 دوتینی چ بو دهتا به زوبان لافی کهرامات
 (بزوانه : « دتوانی نالێ » ، ل ۳۶۸) .
 (۶۱) له سه رچاوه ی تر دا :
 « ... جیه و ... » (بزوانه : « دتوانی نالێ » ، ل ۳۷۰) .
 (۶۲) « تیگه به شتی راستی » ، ژماره حه فده ، ۲۶ ی شوباتی ۱۹۱۸ .
 (۶۳) مامۆستا مه مسعود محمهد سه رنجی بۆ ئهم راستی به را کێنام .
 (۶۴) بزوانه : کلۆدیوس جیمس ریچ ، رحله فی العراق عام ۱۸۲۰ ، ترجمه
 بهاءالدین نوری ، بغداد ، ۱۹۵۱ ، ص ۶۷ - ۶۸ .

قاجاری ناهیزی زۆر بو (٦٥) بهراوهیه چهند جاری ناچار بو دهست له
 فهرماتزه وایێ میرنشینی بابان هه لگرتی . له گه له نه وهش زور بهی ناوچهی
 سۆران له سه رده می فهرماتزه وایێ پچتر پچتری ئه ودا له بره و و پیشکه و تندا
 بو . عه بدو زۆر هه مان پاشا یه کیکه له و سه رداره کوردانه ی سه ره تای ههستی
 نه ته و هه یان تینا به دی ده کړی ، تا دوا زۆزی ژبانی (سالی ١٨١٣ وه فاتی کرد) به
 چاوی ریز و خۆشه و یستی به و سه یری زانا و ئه دیی کوردی ده کرد ، بۆیه
 نالیش شوونی دیاری له دلی فراوانیدا بۆ ته رخا ن کردبو .

له گو شه ی «ئه ده بیاتی کورد» ی ژماره ی داهاتویدا « تیگه یشتنی
 راستی» جاریکی تر دیته وه سه ر باسی نالی و ده لێ : « نالی مه تخی عه سکه ری
 خاصه ی ئومه رای بابان ده کا :

نم تا قمه مومتازه کهوا خاصه یی شاهن
 ناشویی دلی ممله کت و قه لبی سواهن (٦٦)
 یه که صف که ده ویستن به نهمر خه متی شوعه ن (٦٧)
 حه لقه که ده بهستن وه کو خه رمانه یی ماهن « (٦٨)

له دوا گو شه ی «ئه ده بیاتی کورد» ١ « تیگه یشتنی راستی» جاریکی تر
 دیته وه سه ر باسی نالی و ده لێ : « ... له مه و پیش باسی نالیهان کرد و
 وتان ئه م زاته شاعیریکی عالمه ، موجه دیده ، شیوه و زمانی کوردی یه ،
 شیعه کانی زۆر فه سیحن ، کوردستان به شیعه کانی مته ره نیم ده بن و
 گۆرانی پیوه ده لێن . ئه م غه زه له له چاکترین ئه شعاریتی :

(٦٥) یه کێ له ناهه زه کانی خاله پاشای برازی بو که چهند جاریک هیزی هه ردۆ
 لابان به هاندانی بیگانه به شه زه اتن .
 (٦٦) له باره ی رۆن کردنه وه ی ئه م دۆ به بهت و هه ست به رزی نالی به وه بزوانه :
 مه سه ود محمد ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ١٠٨ - ١٠٩ .
 (٦٧) له سه رچاوه ی تر دا : « صف صف که ده وهستن ... » (بزوانه :
 « دیوانی نالی » ، ل ٣٤١) .
 (٦٨) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره هه زده ، ٢٢ ماری ١٩١٨ .

عاشقی بے دل دهنالئی ، مهیلی گریانی همیه
 بېشکه همور و تریشقه تاوی بارانی همیه
 چاوی من ده مدم دهریزئی ناوی صاف و خوینی گمش
 دا بلتین دیاری (۶۹) عومان دورژ و مهرجانی همیه
 ناسمانی حوسنی محبوبم له نمرزو و زولف و رۆ
 دۆ هیلال و دۆ شمو و دۆ ماهی تابانی همیه
 دل موشمبهك بۆ لمبر نیشانی نیشانی (۷۰) موزت
 حمیفه قوربان ناخر نهم نیشانه نیشانی همیه (۷۱)
 لمزدهك و لمحمین چاوم به چاوی ناکموی
 کی دهلئ وه حشئ غمزاله مهیلی نینسانی همیه (۷۲)
 تۆ نهمر همستی و له جن راوېستی دیو و کافریش (۷۳)
 دین دهلتین : به خودا قیامت راسته ههلسانی (۷۴) همیه
 فارس و کورد و عمره ب همر سیم به دهفتەر گرتووه
 نالئ نهمرۆ حاکمی سئ مولکه دیتوانی همیه (۷۵)

له گۆشه یه کی تری « ئه ده بیانی کورد » « یتگه یشتنی راستی » هاتۆته
 سه ر باسی هونه ری مستفا به گ و دهلتی : « مستفا به گ شاعیریکی به لیفی
 کورده ، مه تحی ئه میرزاده یه ك ده کا :

-
- (۶۹) به هه له (دیاری) چاپ کراوه . بۆ نهم به یثانه ی نالئ بزوانه ل ۵۷۲ -
 ۵۷۷ ی « دیتوانی نالئ » .
 (۷۰) له هه مان دیتواندا : « ... نیشانی نیشانی همیه » (ل ۵۷۶) .
 (۷۱) له هه مان دیتواندا :

« حمیفه قوربان ! ناخر نهم نیشانه یی شانی همیه »

- (ل ۵۷۶)
 (۷۲) ده رباره ی وردکاری نالئ له م به یته یدا بزوانه : مه سمود محمد ،
 سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۵۷ .
 (۷۳) له دیتوانی نالیدا :

« تۆ نهمر همستی ، له جن راوېستی ، دیو و کافریش »

- (ل ۵۷۷)
 (۷۴) له هه مان دیتواندا : « هه ستانی » (ل ۵۷۷) .
 (۷۵) « یتگه یشتنی راستی » ، ژماره سێو سئ ، ۱۷ ی حوزه برانی ۱۹۱۸ .

له پيش بهيداغي شاهن يار نهوا نهمسې ده ناخيوئ
 به تپي غم نه لېن نامرد نهمسر دل نهمرؤ به لغاره
 نه لې نهمسې فراق سمکول نه کا وا لېله بينايم
 نه لې ته بلي نيفاقيان ژمند که گوچکهم پز له هاواره (۷۶)

«تيگه بشتي راستي» په کم سرچاوه ي کوردي په که ورده دهسکاري
 نه ده بي به راورد (مقارن) ي کردووه . زور جار به ره مي شاعيراني کورد
 له گه ل هتي شاعيراني تري روژه لالت به راورد ده کا . هر له باره ي متفا
 به گهوه «تيگه بشتي راستي» له ژماره يه کي تريندا تو سيويه ده لې : «متفا
 به گه يه کيکه له شاعيراني کورد ، خه لکي سليماني به . له قه بي (کوردي) به و
 به عزه ن (هيجري) . له قه بي نه وه لي ده لالت له قه ومي به ت په روه ري ده کا .
 شيعره کاني زور مه جزو فاهيه . هر به يتيکي سرچاوه يه کي عيشقه ،
 مه شره بي وه کو (فضولي) وايه . هموي ناساري نه و بخو نيته وه ده بي هر

(۷۶) «تيگه بشتي راستي» ، ژماره هژده ، ۱۲ ي ماري ۱۹۱۸ . له چاپي
 دووه مي نه و ديوانه ي کورديدا که موکرباني بلاوي کردو نه وه نه م چه ند
 به بته وا ها توره :

صمداي کارواني فراقه دئ ده لېن سمرقافلچي ياره
 زړه ي پيشه منگي ميخنت دئ ده لېن کالاي غهمباره
 ترنگي ته بلي بازانلاني چاوه ش دهنگي جارچي دئ
 به تپي غم نه لېن نامرد نهمسر دل نهمرؤ به لغاره
 ده لېي نهمسې فراق سمکول نه کا وا لېله بينايم
 ده لېي ته بلي فراقيان ژمند کهوا گويم پز له هاواره
 له پيش بهيداخي شادي يار نهوا نهمسې ده ناخيوئ
 له سر تپي سوپاسلار و هم پيشه منگ و دونهاره

(بزوانه : «ديواني کوردي . متفا به گي صاحب قزان» ، چاپي
 دووه مين ، هه ولير ، ۲۵۷۲ ي کوردي ، ل ۱۶) . نه وانه ي دواي
 «تيگه بشتي راستي» باسي نه م شيعره ي متفا به گيان کردووه ده لېن
 بو قادر ناويکي وتووه که دلي پيا چووه ، گهر وايي بو «نهميرزاده به کي»
 نه ووتووه وه که «تيگه بشتي راستي» ده لې (بزوانه : «ديواني کوردي» .
 ل ۶ - ۷ ؛ علاء الدين سجادي ، سرچاوه ي ناوبراو . چاپي دووه م ،
 ل ۳۲۸) .

بگرچ ، پیکه نینی له فکر ده چټه وه ، ته ماشای ئهم دؤ به یته که ن چهنـد
موحزینن :

شهمیدی عیشقم و معشون و کفتم بؤ مه کهن یاران
گمواهی حمشره بؤ ده عوای شمهادهت بهرگی خوینیم
له پهمردی ظاهری گهر بن صعدای یا عاشقی یارم (۷۷)
نیر حاجت نریه پینن مه لا بؤ وه عز و تعلقینم

نموی ئهم دؤ به یته بخوینیته وه جوژی گریانن هه لده سن ، چونکه
سه ودای مه به بنی لئ هه لده قولئ ... سه یرکن فیراق و غه ربیی چؤن
ته تصویر ده کا :

وهما سوتاوم ئهسلمن تابی فریادم نمما سا دهی
ره فیقان نیوه سوتون ، ناممرد عمرزی هاوارئ
له ژیر باری غمربیتی شانی سه برم ریشه نیستاکه
فرافی یار له بر ناخر شمزئ لیم بؤ به سه بربارئ (۷۸)

ئهم دؤ به یته دهره جهی ته سیری له لای ئه ربابی زهوق و مه وه ددهت
ئاشرکرایه ، ئه ما له نوقتهی نه زهری ئه دهبیاتی کورده وه قیسه یتیکی گه وره ی
هیه ، جارئ ئه مه نده سه لیس و مونه جیه ئه لیتی ئاوه دټه خوارئ ...
ماناکه ی ئه وه نده وازیج و خوشه ده ست به جئ زهین ئیشغال ئه کا ... مسته فا
به گ به عزه ن ده که ویتنه وادی وه سفه وه ، ئه ما له م نه سه قه شیمری که مه :

(۷۷) ئهم نیوه به یته بیان له دتیوانه چاپکراوه کهیدا وه هابه :
« به پهمردی ظاهری گهر بن صعدای نمو عاشقی یارم »

(بزوانه : « دتیوانی کوردئ ... » : ل ۲۷) .

(۷۸) ئهم به یتانه له دتیوانه چاپکراوه کهیدا وه هان :
وهما سوتاوم ئهسلمن تابی فریادم نمما سا دهی
ره فیقان نیوه سوتنن ئیوه ناممرد عمرزه هاوارئ
له ژیر باری خما وا شانی سه برم ریشه نیستاکه
فرافی یار له بر ناخر شمزئ لیم بؤ به سه بربارئ
(بزوانه : « دتیوانی کوردئ ... » : ل ۵۳) .

کما داری زهر کورتک کمرچین جبه گولناری
 کلاو لار چاو خومار شیرین سوار خال موشکی تاناری
 کهمانی هاته سمر کیشانی نمبروی تو له پاش چاوت
 له ممستی دمستی وا لغزی که کهچ هات خمتی بهرگاری (۷۹)

نهم دۆ بهیته زۆر نه شه به خشه ، زاهیردن وه سنی ئه میرزاده به که .
 نه دا که ی چه ند موخته شه مه ، موحیه ت و علویه تی تیدا تیکه لاو بووه . له
 بهیتی ئه وه لدا ههشت وه سنی کو کردۆته وه ، له گه ل (ئه وه ش) هیچ خه له لی
 به زهوقی ئه ده بهی نه دا وه . شوبه ئی به که ته یعه تیکی خالیس و سافی
 پین ده وئی . له بهیتی دو وه مدا مانا به کی (وردی) ئه دا کردو وه که هیچ زهوق
 ئاشنا به کی ئه دهب ئی به به خویندنی جه زبه نه یگرئی . شاعیرکی فورس ده لی:

بعد چشم تو مصور چو بابر و پرداخت
 شد چنان مست که بر روی تو شمشیر کشید

واقعین نهم بهیته قیسه تیکی ئه ده بهی نه وه قه لعه دی هه به . ده هه شه ت
 به ئینسان ئه دا . (به لام) بهیته کی مست فا به گ ، یانی کوردی یا خود هیجری ،
 له و نازکره ، چونکه فه ئی ته سور کرا وه . نهم دۆ بهیته ی زۆر خو ش و
 پینا کانه ئه دا ده کا . . . :

نهم خوسره و خویانه کما دیته نهاره ت
 شیرینه للام دل ده فزینی به مهاره ت
 باکم ئی به له و خنجره کردۆته به بهرنا
 شمشیری برۆت جهرگی بزوم به نیشاره ت (۸۰)

بهیتی ئه وه لی ئه مه نده ناز که که لایقه خه سه و ی په روتیز بۆ شیرینی
 بخوینتیه وه و (نه کیسا) و (باربد) — دۆ موغه ئی مه شه وری خه سه و و

(۷۹) به هه له لمبرینی (مبسک) (مشک) چاپ کرا وه . دوا دۆ وشه له دتیوانه
 چاپ کرا وه که بدا وه هان : « ... خطی بهرگاری » (همان سرجاوه :
 ل ۵۶) .

(۸۰) نهم دۆ بهیته له دتیوانه چاپ کرا وه که بدا نین .

شیرین - نغمه‌پروازی پی بکن . به‌شیوه‌یه‌کی کوردی ته‌واو بی‌تراوه .
 به‌یتی دووم شو‌ج‌اعه‌تیک‌ی ئه‌ده‌بی تیدا هه‌یه که له‌گه‌ل مه‌لیت‌کی موحیه‌ت
 تیکه‌لاو بووه . ئینسان که مه‌صره‌ی ئه‌وه‌ل ده‌خو‌ت‌نن بلندی‌یه‌ک ... له
 خو‌یدا ده‌بینن ؛ ئه‌ما که مه‌صره‌ی دووم ده‌خو‌ت‌تیه‌وه خو‌ی له‌ناو به‌حریت‌کی
 موحیه‌ت‌دا ده‌بینن که نه‌ ساحلی ییت و نه‌ په‌ناه . (سروش) ^(۸۱) که شاعیر‌کی
 فورسه‌ ئه‌لن :

چه حاجت خنجر فولاد اگر خواهی مرا گشتن
 از آن ابروی عاشق کش بکشی ام ترک شمشیری ؟

ئه‌ما ئه‌گه‌ر ئه‌م دۆ به‌یه که مانایان ته‌قریبه‌ن مساوی‌یه یینته ته‌رازو‌ی
 حساسی ئه‌ده‌بیات هه‌له‌ته به‌یه‌که‌ی (کوردی) گراتر ده‌ردم‌چیت . بۆ
 شاعیر‌کی کورد ئه‌مه کافی‌یه . ئه‌ی ئه‌م دۆ به‌یه سه‌یر‌کن چه‌ند کوردانه‌یه :

جانا وهره ئه‌م جه‌ژنه به‌ قوربانی سمرت به
 بۆ تیری قه‌زای چاوی حسودان سویمرت به
 هین قال و زه‌عیفم له‌ هه‌نیه‌ی غمی دوریت
 شایسته‌م نه‌میستاکه که هه‌لقه‌ی که‌مه‌رت به (۸۲)

له به‌یتی ئه‌وه‌ل‌دا مه‌تانه‌تیک‌ی (ئه‌ده‌بی) ؛ (فه‌ساحه‌تیک‌ی شیرین) هه‌یه ،
 ئه‌ما به‌یتی دووم له‌ شیره‌ فه‌وقه‌ل‌ماده‌کانه چونکه مانا هه‌ر ئه‌مه‌نده ده‌قیق
 ده‌بین . له‌پاشا ئه‌لن :

(۸۱) مه‌به‌ست شه‌مول‌شوع‌را میرزا محممه‌د عه‌لج سروشی ئه‌صفه‌هانی‌یه
 که به‌یه‌یک له‌ شاعیره‌ ناوداره‌کانی ئێرانی سه‌ده‌ی نۆزده‌ داده‌نری .
 سالی ۱۸۶۸ عمری خوای کردووه .

(۸۲) به‌یتی دووم له‌ دیوانه‌ چاپ‌کراوه‌که‌یدا وه‌هايه :
 « وا قال و زه‌عیفم له‌ هه‌نیه‌ی غمی دوریت
 شایسته‌یه نیستاکه که ئه‌لقه‌ی که‌مه‌رت به »

شادن له تماشایی روخت (۸۲) مەرهم و نغیار
مروته نیره تنها همر ئمن دهر بدهرت بم

چند پازانه و به کی موحیه تکارانه به ، نهمی دمیخوینته و به زهین
بم شاعیره بې چاره به دا دېته و « (۸۱) .

« ټیگه یشتی راستی » له هه مان و تاردا که به یشکی زوری ژماره کی
گرته و به ، جاریکی تر به رز مسته فا به کی ساحیتزان دهر خینتی و وه که به لگه
نم شیرانه ی بلاو کر دته و به :

« دهرؤن زامدار و دل غمگینه بو تو
سرم گېژ و نهم بې ټینه بو تو
زومستان مهبل نه کی پایز بر اکم
به هاری و ملسی من هاوینه بې تو
نموا نهم بوم به شاهی جومله عالم
توخوا سا کاکه گیان نهی ژینه بې تو (۸۵)

پتی ناوې نهمی زه و می ناشنای زمانی کوردی بې و بتوانی ده قایقی
نمده بیانی تن بگا ده زانی که نم سې به ینه بو نه مه ... شاعیریک بگه یشته
ناسمانی « سه هلی مومته نیح » کافی به چونکی له طافه نی زمانی کوردی به

(۸۳) له دېوانه چاپکراوه که بدا :

« شادن له تماشای نظرت مەرهم و نغیار »

(ل ۲۲) .

(۸۴) « ټیگه یشتی راستی » ، ژماره بیستو به که ، ۱۸ ی ماری ۱۹۱۸ .
(۸۵) جیاوازی به کی زور هیه له نیوان نم به بنانه ی « ټیگه یشتی راستی » و
نموانه ی ناو دېوانه چاپکراوه کی . له میاندا وه هان :

« دهرؤن زامدار و دل غمگینه بې تو
سرم گېژ و نهم بې ټینه بې تو
زومستان مهبله کمت پایز بر اکم
به هاری عومر و دین هاوینه بې تو
نموا من بوم به شاو سولتان و والی
توخوا سا کاکه گیانه ژینه بې تو »

(ل ۳۹) .

خوێندنهوهی ئەمانه قسێکی ئەمەنده چاکی دەردەکهوێ که ئێسان
 سه‌رمه‌ست و ^(٨٦) حه‌یران ده‌کا ، هه‌تا نه‌توانین به‌زی به‌تی زما‌نی کوردی
 ته‌واو پێ ده‌رده‌کهوێ . کورد شاعیری ماهه‌ریان زۆره ، به‌که‌ به‌که‌ ده‌یان
 تو‌سین و ئاساریان نیشان نه‌ده‌ین ، له‌گه‌ڵ ئەمه‌ ئیعراف ده‌که‌ین که ئەم
 شاعیره له‌ هه‌مویان زیاتر کوردانه و مه‌حزونا‌نه شیر نه‌ئێ و حه‌قیقه‌ته‌ن له‌
 شاعیره گه‌وره‌کانی (کورده) .

له‌ خاتمه‌ی که‌لامه‌ ئەم شیره کوردی به‌ خایسه (بخوێنه‌وه) چونکه
 زۆر موافیقی شتیه‌یه :

بۆم هات سه‌غی ده‌رگای و زیریقایه‌وه ده‌یوت
هه‌ی لێی بگه‌زێن بیگرێ ئازاری نه‌وا به (٨٧)

له‌ دامینی ئەم وتاره‌ نو‌سراوه : «دوا‌یی دی» به‌ مه‌به‌ستی (ماو‌یه‌تی) ^(٨٨)
 که ئێسته به‌کارده‌هێنرێ .

ژماره‌ی داهاتوی «تێگه‌یشتی راستی» به‌شی دووهمی ئەم وتاره‌ی
 بلا‌وکردۆته‌وه . شایانی با‌سه «تێگه‌یشتی راستی» له‌م ژماره‌یه‌وه‌ی هه‌ولی
 داوه‌ لاپه‌زه‌کانی ئەده‌بی کورد به‌ باری سیاسه‌ی رۆژانه‌وه‌ به‌ستی ، به‌لام ئەم
 کاره‌ی هه‌یج له‌ با‌یه‌خ و سه‌نگی قورسی به‌شی ئەده‌بیاتی رۆژنامه‌که‌ی که‌م
 نه‌کردۆته‌وه .

له‌م به‌شه‌یدا ده‌رباره‌ی مسته‌فا به‌گی ساجی‌ق‌ز‌ان «تێگه‌یشتی راستی»
 نو‌سویه‌ ده‌لێ : «له‌ نو‌سخه‌ی پێش‌خ‌دا با‌سی (مست‌فا به‌گ) یانی (کوردی)

(٨٦) به‌هه‌له «س‌رم‌ت» چاپ کراوه .

(٨٧) له‌ دێوانه‌ چاپ‌ک‌راوه‌که‌یدا :

« هات بۆم سه‌غی ده‌رگای و زیریقایه‌وه ده‌یوت
هه‌ر لێی گه‌زێ با بیگه‌زێ ئازاری نه‌وا به »

(ل ٤٤) .

(٨٨) « تێگه‌یشتی راستی » ، ژماره‌ بیستو به‌ک ، ١٨ی مارتی ١٩١٨ .

کرا : به عزى له مۆته خهباتى شيرىشى نوسرابو . له گه له ئه مهش تور که کان
(دهستان) هاوشتبووه شارى سلیمانى لیان نه ده ترسا ، له زقانا له عه له بهی
تورك و قومى کورد ده بو ، ئه ما به نه زاکهت ، ته ماشای ئه م دو به ته بکه ن :

خه بهر یکم به منى ئه هلى خه بهر حه شره مه تهر
رۆژى ئه مۆ که له مغرب سمرى هیناوه ته ده
نورى مه هدى له تهرهف مه ککوه زاهر بووه یا
غه لمبهى رۆمه له بو کوشتنى (من کان کفر) « (۸۹)

ئه م چوار به ته ی «تیهگ یشتى راستى» زۆر له گه له به ته کانى ناو دیتوانه
چاپکراوه که ی جان . له میاندا وان :

«خه بهر یکم به منى ئه هلى خه بهر حه شره مه تهر
رۆژ کوا ئه مۆ که له مغرب سمرى هیناوه ته ده
نورى مه هدى له تهرهف مه ککوه زاهر بووه یا
غه لمبهى کورده له بو کوشتنى (من کان کفر) « (۹۰)

ئه م جیاوازی به که من رۆن کرد نه وه ی پهن ده وى . له وانه به له دیتوانى
ده سنوسى جیاى شاعیره وه هاتى ، له وانه شه بو مه به سىکى ساست له
«تیهگ یشتى راستى» دا گوژرابى . چونکه به کسه ر دواى ئه م به تسانه
نوسویه ده لى :

« هه مۆ کوردیک ده زانى که کورد تورك به رۆم ناو ده به ن ، هه تا
ئه مۆش له کوردستان به تورك ئه لى (رۆمى) . سه یرى ئه م شاعیره که ن
چۆن به کینه به (قومى) کورد ده هینتته هه به جان . تورك چونکی له غه ربى
سلیمانیه وه هاتن ئیستىلاى ئه وان به رۆژى حه شر ته شیه ده کا و
مه غلوبى به ت لایق به کوردان نابى . به ره مز پىان ئه لى خو ئیوه کافر نى .
تورك جارى به رۆژ جارى به نورى مه هدى ناو ده با ، یه منى بوچى والا نان

(۸۹) « تیهگ یشتى راستى » ، ژماره بیستو يك (دۆباره) ، ۲۵ ی مارتى
۱۹۱۸ .

(۹۰) « دیتوانى کوردى » : ل ۱۶ .

گه وره بون ۰۰۰ (دواپن) شوینه ویتکی عجایب ده کات . وه لحاصل ئهم
دو به بته به لاغه تیکی چاکی لن دهره وشیتوه و بو وه ته نه رومری (کوردی)
ده لیلیکی گه وره به .

(کوردی) شیری تورکی و عهره بی و فارسی هه به ، ئه ما تورکی و
عهره بی به که ی قیسه تیکی ئه ده بی نیه . ته رکیب به ندیکی فارسی هه به سۆنی
مه شره بانه به (۹۱) .

دوا ی ئه وه «تیه گه یشتی راستی» به کورتی دیته سه ر باسی
سه رگوزه شته ی ژبانی مستفا به گی ساحیقزان و هه ندی بیرتی نوئی و شتی
نه زانراو ده خاته به رچاو که تا راده به جیاوازن له گه ل گیزانه وه ی باسی
ژبانی له لایه ن شاره زای ترموه ، تاییه ت له گه ل ئه وه ی خوا لیخو شبو
موکریان (۹۲) . «تیه گه یشتی راستی» ده لی :

«کوردی ، مستفا به گ ، له به گزاده کانی سلیمانی به . تاریخی
ویلادته و وه فاتی نه نو سراوه ، ئه ما وه کو ئاساری ده فامریتوه له ئه سنای
ئیسیتیلای تورک ژباوه ، هه فتا هه شتا سال له مه ویش حیات ی شیری
ده ستی پی کردووه . ئه م شاعیره وه کو نه قل ده کرئ عاشیقی پاک بووه و
مه حبو به یه کی هه ز لی کردووه که ئه مه نده جوان نه بووه . له پاش موده تی
مه حبیته ته ئسیری نه ده کا و وه که مه جنون ده که ویته ده شت و کیوی
کوردستان و له ئه ترافی سه و سابلاغ چه ند سال روت و په ریشان ده گه زئی و
(با یه م) شیره ده خو یتیه وه ، به عه زه ن خه لک لیان ده بیست و ده یاننوسی به وه .
شیری زۆری گو م بووه .

(۹۱) ده بی مه به سنی نه و شیره ی پی که وا ده ست پی ده کا :

«خۆشم قوربان به به ندیخانموو زنجیر و سیتاره ت»

(بو تهمواری بزوانه : «دیوانی کوردی» ، ل ۱۲ - ۱۳) .

(۹۲) «دیوانی کوردی» ، ل ۴ - ۹ . هه روه ها بزوانه : علاءالدین سجادی ،

سه رچاوه ی ناوبراو ، چاپی دووه م ، ل ۲۲۷ - ۲۴۰ .

له زمان جۆششی مه حبهت تمعاشا گهن چي نه لئ
 ئهم سهره سهر بۆچه دایم بۆ له عیشقی یار نهبن
 ئهم دله دل بۆچی دائیم والموو غمبار نهبن
 همرکسی بیتو بلی من عاشقم باومۆ مه که
 تا لاسر گۆنای نیشانهی چیکه گهستهی مار نهبن (۹۲)

ئهم دۆ بهیته په ریشانهی مه حبهتی ئهم شاعیره چهند ساف و راست بهیان
 (ده کهن) ، ئهوی بیانخوریتیموه ئیتر ئیحتیاج ناکا بۆ ترجمه‌ی کوردی
 بگه‌زی .

ئهم غه‌زه‌له‌ی له هه‌مو شیره‌کانی تری زیاتر کوردانه‌یه :

بۆ گه‌زانی ناشی دل فرمیتسکی چاو آق دکره
 غه‌یری هیجران و به‌لا ناسلن به‌ من ناذا مزه
 ههر نه‌وه‌ل دۆژ بۆی به‌ تیر نه‌مناز شوکۆر یتکات دلم
 ده‌ک فیدای ده‌ست و گه‌مانت کچه‌ی چاو مامزه
 هه‌یند به‌ جۆش هات خوینی مەزلومان له‌ موژگانی سیات
 نه‌سه‌به‌گه‌ت دوینی سپی بۆ نه‌مۆ ره‌نگی قورمه
 وه‌زنی ضهری به‌نجەت نه‌مۆ صهرفی دۆی جانله‌ کرد
 نه‌ی موعلیم بۆج کرت کرد هه‌ی له‌ جهرگت چي چزه

(۹۳) جیاوازی‌یه‌کی زۆر له‌ نێوان ئهم به‌تانه‌ی « تیکه‌ یه‌شنی راستی » و
 نه‌وانه‌ی ناو دێوانه‌ چاپکراوه‌که‌ی هه‌یه . نێوه‌ به‌یتی به‌که‌م له‌مباندانی‌یه .
 نه‌وانی تری به‌م‌جۆره‌ن :

« ئهو سهره سهر بۆچی دایم بۆ له‌ عیشقی یار نهبن
 نه‌و دله دل بۆچی دایم عاجز و خه‌مبار نهبن
 ههرکسی بیت و بلی من عاشقم باومۆ مه‌ که
 تا به‌ په‌یکانی مۆژه‌ی مه‌حبویه‌که‌ی زامار نهبن »

(ل ۵۲) .

سنگ به ناری سینه جهرگم بوی کهباب کرد نمو نهلی
(کوردی) زۆر چاکه کهبابت ناخ چ فایده بۆکره (۹۴) « (۹۵) .

له ژماره بیستیدا «تیکه‌بشتی راستی» وتاریکی گه‌وره و گرنگی
ده‌بارە‌ی ئەدەبی کورد ب‌لاوکردۆتە‌وه و تێیدا هە‌ولێ داوه به بە‌لگه و
بە‌راوردە‌وه بە‌رزێ ئەو ئەدەبه بخاته بە‌رچاو . ئەمە‌یان یە‌که‌م وتاری
درێژی‌یه ده‌بارە‌ی ئەدەبی کورد ، له‌وه دم‌کا کورته باسه ئەدەبی‌یه‌کانی
پیشۆی به‌ دلی خوێنەر بۆین . دۆر نی‌یه ئەم وتاره‌یان می‌ت‌بهر سۆن
نوسییتی ، جۆری قه و شیوازی دا‌زشتی وا ده‌لێن . له‌و وتاره‌یدا

(۹۴) دیسان جیاوازی زۆر له‌نیو ئەم به‌یتانه‌ی « تیکه‌بشتنی راستی » و
ئەوانه‌ی ناو دیوانه چاپ‌کراوه‌که‌یدا هه‌یه . جیاوازی سه‌رنج راکی‌شهر
له‌نیو وشه‌ی (که‌جی) ناو « تیکه‌بشتنی راستی » و (کۆزه‌ی) ناو
دیوانه‌که‌دا به‌ که‌ به‌م جۆره‌ی خواره‌وه‌به :

« بۆ گه‌زانی ناشی دل فرمی‌سکی چاو آق ده‌نگه‌زه
غه‌یری هه‌جران و به‌لا ئە‌صله‌ن به‌ من نادا مه‌زه
هه‌یند به‌ناو هات خوینی کوژداوان له‌ موژگانی سیات
ئه‌سه‌به‌که‌ی جاران سه‌چ بۆ ئیسته‌که‌ ره‌نگی قرمه‌زه
هه‌ر له‌مۆی رۆژ بۆیه‌ تیرنه‌نداز شوک‌ور پی‌نگات دلم
ئه‌ی فیدای ده‌ست و که‌مالت به‌م کۆزه‌ی چلو مامزه

وه‌زنی ضه‌ربی به‌نجعت نه‌م‌رۆ صه‌رفی رۆی جانانه‌ کرد
ئه‌ی هه‌و‌ه‌لیم بۆ ک‌رت کرد ده‌ک له‌ جه‌رگت چن کره

دل له‌نیو زامی فه‌راقی بووه کهباب و نمو ده‌لی
کوردی زۆر چاکه کهبابت ناخ چ فایده بۆکره «

(ل ۱۸) .

(۹۵) « تیکه‌بشتنی راستی » ، ژماره بیستو یه‌ک (دۆ‌باره) ، ۲۵ ی مارتی
۱۹۱۸ . نه‌ر هه‌مو بابه‌خه‌ی « تیکه‌بشتنی راستی » به‌ به‌ره‌هم و ژبانی
سته‌فا به‌گی ساحه‌ی‌ق‌زانی داوه قسه‌کانی شیخ ره‌زا دیتنه‌وه یاد که
وتۆبه‌: « ... ئە‌گه‌ر هه‌مو بۆ‌ی‌زانی پیشومان زیندۆ ببو‌نا به‌وه هه‌ر به‌که‌ی
رۆژی جارێ‌کم دیدنه‌ن ده‌کردن ، به‌لام کوردی رۆزی پینچ جاران «
(بزوانه‌ : « دیوانی کوردی » ، ل ۸) .

«تیکه‌بستنی راستی» نویسی دهلی :

«عوله‌مای نه‌وروپا و جتا تورک دیانوت که نه‌کراډ نه‌ده‌بیاتی نیریه .
نه‌ما ئیمه له‌و رۆژنامه (کوردی‌یانه‌ی) که له‌مه‌ویش نه‌شر (کران) (۹۶)
ئیسپانمان کرد کورد نه‌ده‌بیاتیکی نازک و ره‌نگین و شیرینیان و خصوصه‌ن
له‌ شیردا ده‌سیکیان هیه . نه‌وی واقیفی حالی کوردستان بچ ده‌زانی که
زمانی کوردی چه‌ند شتویه‌کی جوئی جوئی هیه ، نه‌ما وه‌کو عه‌ره‌ییکی
به‌غدا چۆن زمانی هه‌مو عه‌ره‌به‌کانی تر ده‌زانی سلیمانی به‌کیش (واته
یه‌کیکی دانیشتی سلیمانی وه‌ک نه‌و عه‌ره‌به - ک. م.) هه‌مو زمانی
کورده‌کانی تر نه‌ده‌گا . له‌ هه‌مو شتویه‌کاندا شیریه‌ی ته‌ز و خوش بێزراوه :

۱ - شتویه‌ی سنه :

وا له‌ سه‌ربانی عماره‌ت نیشته‌که وه‌ک بازی توژ
من ده‌بێژم بێره‌ نه‌گه‌ه ، ده‌لی لاچۆ هه‌تیم
من نه‌وه‌ی خاصان و نه‌م کرمانج بێ نه‌سل و نه‌سه‌و
گیانی خان باوا به‌ مردن بچه‌ی دێ نه‌م شو‌نه‌ تېم (۹۷)
سا نای نه‌بین ، سا مو‌طرب ده‌فی
قه‌زای به‌نجه‌که‌ت له‌ گیانم که‌فی (۹۸)

۲ - شتویه‌ی (زه‌نگه‌نه) و عه‌شایری نه‌و (ته‌ره‌فه) :

نه‌ده‌بیاتی نه‌م شتویه‌ی زۆر واسیه . گه‌لی (حیکایه‌تی خه‌یالی و
تاریختی) بچ نه‌ظم کراوه . «شیرین و فه‌ره‌اد» و «بارام و گوڵ نه‌ندام» و
«هه‌فت له‌شکر» و «نه‌رچه و شیرۆ» له‌ جو‌مله‌یه‌ن . نه‌مانه‌ زۆر عالی
ته‌سوێر کراون .

جه‌نابی مه‌وله‌وی (ابن هانی) نه‌م شتویه‌یه . ته‌ماشای نه‌م دۆ به‌یتیه‌ی

که‌ن :

(۹۶) مه‌به‌ستی به‌ بێ له‌ ژماره‌کانی بێشوی «تیکه‌بستنی راستی» دا .
(۹۷) و (۹۸) دباره‌ فوکلۆرن .

بالا خانەى چەم دىوانخانەى تۆن
 با نەماى چە گل نەستانەكەى تۆن
 تەكەش عاجز كەرد خەبالت تەشەدا
 جارى ئەى عەزىز با نىۆ پەشەدا
 بۆست تەپەل گوش نەم كەشەدا
 ئەى سەرمو سەرن دۆربەنەكەى چەم

مەولەوتى - مەعدۇمى

۲ - شىۋەى سەيمانى :

لەبەر ئەمە كە سەيمانى تا ئەم ئاخىرىيە مەركەزى ھۆكۈمەتى بابان بو
 بالطەب زمانى كوردى گەلى ئەلفازى لە عەرەبى و فارسى وەرگرت (۹۹) و
 زمايتكى ساستى و ئەدەبى ھىنايە ناو وەسەلى كوردستانى تايمى ئەم
 شىۋە . زمانى كوردى شىۋەى زۆرە . جەنوبى كوردستان كە لوزستانە و
 شىمالى كە ئەنادۆلى شەرقىيە شىۋەيان جوتىە . ئىمە لىرە مەقۇدمان ئەمە
 نىرە كە زمانى كوردى تەدقىق بىكەن . ئەمادەمانەوتى نىشانى بەدەن كە
 ئەكراد ئەدەبىياتىكى رەنگىيان ھەبە . نالى تابىع بەشىۋەى سەيمانى شىمرى
 وتوۋە ، ئەم زاتە (موتەنەبى) ئەكرادە ، ئاسارى نازك و شىرتە ، شىمرى
 مەوزون و مەنادارە ، ئەم چەند شىمرە لە موتەخەباتى ئەيىاتى ئەوہ :

ھەر پەرچەم و پەشانىيە فەكرى شەو و دۆژم
 ھەر گەردەن و زولفە نەملى دۆر و دىرژم (۱۰۰)

(۹۹) نابەوتى باسى زمانى توركىچى بكا . چونكە بەلايەوہ زمانى رۆمىيانە و
 ئەوانىش دوزمىنى ئىنگلىزن . ئەم خستەنە پەشتەگوتىيەى زمانى توركىچى
 لىرەدا زىاتر لە كارى سۆن دەكا كە ، وەك وتمان ، لەوانەيە ئەم وتارە
 ئەو نوسىبىتى .

(۱۰۰) جىاوازى لەگەل دىۋانەكەى نىبە (بىزانە « دىۋانى نالى » ، ل ۲۷۷) .

بق ماچی دمت رهنګه له عیشوې خمی نمرۆت
جوابی بهقا خوی له دم تیږی لماندا (۱۰۱)

★ ★ ★

دستم که به صد وعده له صد لاره (۱۰۲) شکاوه
جبري نریه نم کسره هاتا نه یخه نه مستو

★ ★ ★

هناسم زولفه کمی لاداو مېلیکی نه کرد چاوی
نسیم ننگوت و شم رابورد و نمرگی هر له خویابه (۱۰۳)

★ ★ ★

گوشه گیرم له برۆت و مومه ححیش له موژت
روح شیرینه له تیر و له قولای نادهم (۱۰۴)

★ ★ ★

پیم نه تین خیل و همدو چاوی شمز دهکا
خیل و قیچه یا ترازوی نازی نهختی سمر دهکا (۱۰۵) « (۱۰۶)

دوای نالی «تیکه یشتی راستی» له بهشی «نوده بیانی کورد» ا بای

(۱۰۱) له دیوانه کېدا :

« بق ماچی دمی رهنګه له عیشوې خمی نمرۆی
جوابی بهقا خوی له دمی تیږی لماندا »

. (ل ۸۶)

(۱۰۲) له دیوانه کېدا : « ... له صد جیکه » (ل ۲۸۵) .

(۱۰۳) جیواوای له کول دیوانه کې نریه (بزوانه ل ۵۵۹) .

(۱۰۴) له دیوانه کېدا :

« گوشه گیرم له برۆت و ، مومه ححیش له موژت
روح شیرینم نمبر شیر و قولای نادهم »

. (ل ۳۰۷)

(۱۰۵) له دیوانه کېدا :

« پیم ده تین : محبوبه خیل و قیچه ، مېلی شمز دهکا
خیل و قیچه یا ترازوی نازی نهختی سمر دهکا ؟ »

. (ل ۱۰۸)

(۱۰۶) « تیکه یشتی راستی » ، ژماره بیست ، ۱۱ مارتي ۱۹۱۸ . دق
جار و له دق ژماره یکه لمدوای یه کدا نم وتاره وه خوی جابکراوه .

حەریقی کردوووە و دەلێ : « حەریق شاعیریکی نوکتەسەنجی کوردە ،
شیری تەز و خۆشە ، ئەم غەزەلە هینی ئەوە :

هەمۆ کەس با بزانی من کە سەودای زولفی دۆتاتم (١٠٧)
لە خانەی کۆلەدا کۆلم لە دەوری شای زوخت ماتم (١٠٨)
ئەتەرچی ساگینی مولکی عەجەم بۆم دۆر لە رۆم کەوتم
لە سایەی پەرچەمی تۆوە دەئێسی مولکی شاماتم
موتالای حاشیەی زولفت لەسەر سەفحەی خەتت سەبە
بەوهم چا بۆ بە مندالی لە دەرسی عیشق راهاتم (١٠٩)
نەوای نالەي حەزینم راستە وەك قافلەي حیجازی نێ
ومرە سەر نالەي بۆ تەرزشی شۆزی مەقاماتم (١١٠)
دەلم هەروەك دەغییبەت خۆشەنشینی مولکی نەغزاتە
لە هەرجێ دادەنیشی لێی گەزێ فەوربانی بالاتم
مورێدی خانەقا بوم موددەتی ئەمما بجمد الله
نەمیستاکە لەبەر چاوت شراب خۆری خەراباتم (١١١)

(١٠٧) لە زۆر شوێن جیاوازی لەنێو ئەم بەیتانەي « تیکەبەشتنی راستی » و
ئەوانەي ناو هەردۆ چاوی دێوانەکەي حەریقدا هەبە (بژوانە : « دیوانی
حەریق » ، لە بلاوکراوەکانی مەحمود خاکی ، کەرکوک ، ١٩٦٩ ،
ل ٢٩ - ٣٠) .

(١٠٨) لە دێوانەکەیدا :

« لە خانەی کۆلەدا کۆلم بە لەمزی شای و رخت ماتم »

(ل ٢٩) .

(١٠٩) لە دێوانەکەیدا :

« موتالای حاشیەی زولفی سەری سەفحەی روخی سەبە

لەبۆم چا بۆ بە مندالی لە دەرسی عەشقا راهاتم »

(ل ٢٩) .

(١١٠) لە دێوانەکەیدا :

« وەرە سەر سەری بەزم و سۆزش و شۆزی مەقاماتم »

(ل ٢٩) .

(١١١) لە دێوانەکەیدا :

« بە یادی مەدرەسەي عیشتت گەلێ عیلم کەسب کردن

نەمیستاکە لەبەر چاوت شراب خۆری خەراباتم »

(ل ٣٠) .

کوا پارچمی غمزل دهمزی (حریق) نهمزۆ له دتیوات
 نهلتي همر چاوهزتي دهستمي خهياتهي زولفي دۆ تاتم (۱۱۲) (۱۱۳)

دواي نالتي و حريق و كوردتي « تيگه يشتني راستي » له گووشي
 « نه ده بياني كورد » دته سهر باسي شاعيريكي ناوداري ترمان كه ئويش
 (سالم) ه و هه مو ئه و به شهي ژماره بيستو دۆي بۆ باسي ژيان و نمونهي
 به ره هه مي ته رخاڤان كرده و ده باره ي سالم « تيگه يشتني راستي » ده لتي :
 « عه بدو ژمحممان به گه سالم ... شاعيريكي نو كه په روه ري كورده ،
 له قه بي (سالم) ه مو عاسيري نالتي بو . ئه م زاته هه رچه ند كه خزمي مته فا
 به گه ئه ما و لك ئه و شاعيريكي عاشق نيه ، رهند مته ربه ، لا ئوبالي به ،
 شيعره كاني زه ريفانه يه ، مه يلي هه جوي زۆره ... زۆر ميله لت په روه ر بو ، له
 عه له به ت توركان ده دوا ، هه تا له جه وابي قه سيده به كي نالتي ، ئه وي له
 مه كه كه وه بۆ سليمانتي فارد بو ، سالم ئه لتي :

رومي نهمند شومه له شه خشييش نهدا زهره ر

سالم شيعري (حافظي) ته ليح ده كرد ، ياني تيوه ي ئه وه لي به كوردتي
 ده وت و له گه ل تيوه فارسي به كي تر ريكي ده خست . ته ماشاي به يتي ئاتي
 بكه ن :

نه صيحه ت بگه گوئي جانا له لايان زۆر به ته عظيمه
 جوانان سعادت مند بند ير دانارا (۱۱۴)

(۱۱۲) له دتيوانه كه بدا :

« كمواي پارچه غمزل دهمزي (حريق) نهمزۆ له دتيوات
 نهلتي همر چاوهزتي دهستمي خهياتهي زولفي تاتم »

(ل ۳۰) .

(۱۱۳) « تيگه يشتني راستي » ، ژماره نوژده ، ۵۱ ماري ۱۹۱۸ .

(۱۱۴) و لك به بتي ناو دتيوانه چاپكراوه كه به تي (بزوانه) : كوردتي مه ريواني ،
 دتيواني سالم ، به غدا ، ۱۹۳۳ ، ل ۱۴ .

دلا همرچی بلی ناصیح له چالډ و خراپ بهجی پینه
که سالک بی خبر نبود ز راه و رسم منزلها (۱۱۵)

سالم له گهال (میرزا محمدهد سراج) که نهویش له شوعه رای کورده
موشاعره به کی رهنانه ی هه به ، سالم بهو ئه لئ :

میرزا محمدهد لیم لاهه ، دهستی من و دامانت (۱۱۶)
جوستن بکم نمشکینم وهک نهی ههمو ئیسقانت (۱۱۷)
من بازم و تو قازی مفرینه به دورمدا
با حمله نه کم بگر کم چنگی له چیکلدانت (۱۱۸)
بو من قه لعمه نیزه ، بو تو سویمره دهسکا
بو تهره به با لیدم یهک حمره له قه لغانت (۱۱۹)

میرزا محمدهدیش جواپیکه رهنانه ی نه داته وه ، ئه ما مه عه ک سه ف
هر به ییکه له خاترمانا ماوه (که) ئه لئ :

(۱۱۵) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« دلا همرچی بلی ناصیح له نیک و بدم بهجی پینه
که سالک بیخبر نبود ز راه و رسم منزلها »

(ل ۱۲) .

(۱۱۶) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا ئه م نیه به یانه له شوینی ترده یهک ته واره
ده کهن ، له ودا بهم جوره به :

« میرزا وهره لیم لاهه دهستی من و دامانت »

(ل ۲۲) .

(۱۱۷) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« جستن کم و بشکینم وهک نهی ههمو ئیسقانت »

(ل ۲۲) .

(۱۱۸) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« تو قازو ئه من شاهین مه قزینه به دورمدا
نهک حمله بهر بگر کم چنگی له چیکلدانت »

(ل ۲۲) .

(۱۱۹) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« بو من قه لعمه نیزه و بو تو سویمره دهسکا
بو ته جره به با لیدم یهک حمره له قه لغانت »

(ل ۲۲) .

شیرم هه مو رهنگینه وهك نقشى تكتوى زین
بیرۆى كوهوشى منت نه دتیوه (۱۲۰) به نیمات

سالم وه كو وتمان شیره كانی هه مو رهندانه به ، جۆشیکى عیشقى تیدا
نیه ، ئەما چونكى طه باיעى موخته لیفه له لای به عزى كهس شیره كانی سالم
مهو قعیكى هه به ، ئەشعارى (وهسفى) زۆر خوشه . ئەم غهزله (۱۲۱) له
چاكترین ئەبیاتی ئەوه :

له نوری لامیعی تهشبیكى راگرت و وتی دۆمه
به دۆشا ئەژدهای پزیشی راگیشا وتی مومه
وتم تنها منم پابەندی عیشقى تۆ وتی شیتی
ههزارانیكى وهك تۆ بهستى زنجیری گیسومه
وتم تنها منم كوزداوى عیشقى تۆ وتی لاچۆ
ههزارانیكى وهك تۆ كوشتەى شمشیری نهبرومه
وتم تاكەى له خواتى وهسلێ تۆ نهوید و بیهشی بم
وتی مردوت مرئ عاشق به دايم زار و محرومه
وتم (سالم) دۆى دهستى بلندكرد ئاینهى راگرت
وتی ئیشكجی ئەم باغه دايم خالی هیندومه

حهقیقه تهن ئەوى ته ماشای ئەم غهزله به دیققهت بكا دهیینچ كه سهراپا
زهرافه تی لێ دهبارى . دهره جەى رهندى سالمى به ئاسانى لێ دهفامرته وه .
سالم له هه جودا مه هاره تیکى تهواوى هه به ، ئەما چونكه موافیقی
مهسله كى رۆژنامه كه مان نیه له دهرجى سهرفى نه زهرمان كرد (۱۲۲) .
ئەوى دهیهوئى بیهویتیته وه دهتوانی دهست خۆى بخا چونكى دتوانی ئەم
شاعیره له كوردستاندا زۆره » (۱۲۳) .

« تیگه یشتنى راستى » له هه مو شاعیره ناو داره كانی كورد زیاتر بایه خى

(۱۲۰) به هه له « من نت دیوه » چاپكراوه .

(۱۲۱) له دێوانه چاپكراوه كه پێدا نیه .

(۱۲۲) به داخه وه « له دهرجى سهرفى نه زهریان كرد » ، ئەگینا له وان هه

زانیا ریمان دهرباره ی سالم دهوله مه ندر كا .

(۱۲۳) « تیگه یشتنى راستى » ، ژماره بیستو دو ، ۱ى نیسانی ۱۹۱۸ .

به بهرهمی هونه‌ری حاجت قادری کویت داوه . چەند گۆشه‌یه‌کی
 «ئەدەبیاتی کورد»ی ژمارەکانی بۆ ئەو تەرخان کردوو . جگە لەو زۆر جار
 «تێگەیشتنی راستی» وتارە سیاسی و میژۆیه‌کانی خۆی بە شیعری ماناداری
 حاجت رازاندۆتەو . بەمجۆرە گەر بای سالی ومفاتەکی لە روژنامە
 «کوردستان»دا بخەینە لاوه «تێگەیشتنی راستی» دەیتە یەکم چاپەمەنی
 کوردی که حاجی قادری بە خۆتەری کورد ئاساندوو و دروست
 به‌رهمەکانی هەلسەنگاندوو . لە گۆشە «ئەدەبیاتی کورد»ی ژمارە
 بیستو سێدا «تێگەیشتنی راستی» دەربارە‌ی حاجت نوسیوه دەلی :

« حاجت قادر لە شاعیرە موحەدیدیەکانی کورده ، خەلکی کۆیه‌یه ،
 شیعەرەکانی تەز و خۆشه ، رەندانه‌یه . زۆرت‌رینی شیعری ئیجتیماعی‌یه . له
 روژنامەکانی ئاینده‌دا (١٢٤) له ئاساری ئەوی بەفیکرمانا بن (١٢٥) دەرجی
 ده‌کەین ... لێره‌دا غەزەلیکی (٤) (١٢٦) موهیمی تاریخی و ئیجتیماعی
 (ئەو - ل. ٥٠) دەنوسین . ئەلی :

ئەگەر کوردێک فەسی بابی نەزانی موعەین دایکی ... بابی ... (١٢٧)

(١٢٤) دیارە مەبەسنی بە بلی : « لە ژمارە داهاووه‌کانی تێگەیشتنی
 راستیدا ... » .

(١٢٥) ئەمە‌ی که دەلی « ئەوی بە فیکرمانا بن دەرجی ده‌کەین » بەلگە‌یه‌کی تره
 که ئەو کەسە « تێگەیشتنی راستی » و گۆشە‌ی ئەدەبیاتە‌کی
 دەرده‌کرد تەواو شارە‌زای کورد و شاعیرانی کوردستان بو ، بەرا‌ده‌به
 وا بن‌ده‌چت به‌رهمی ئەو شاعیرانە‌ی له‌بروبین .

(١٢٦) ئەو پرسە‌که له‌لایەن ئیمه‌وه دانراوه .

(١٢٧) تەواوی ئەم نیوه‌ به‌یته‌ وایه : « موعەین دایکی حیزه و بابن زانی » .
 له‌ دیوانه‌ چاپکراوه‌که‌یدا : « موحەققەق ... » (بزوانه : « دیوانی
 حاجت قادری کویت » ، گرد و کۆ و پەخشکار گوبی مۆکریان - جایی
 سێمەین ، هەولێر ، ١٩٦٩ ، ل (٧) .

صهلا محمدین و نور محمدینی کوردی
 عمیزانی جمزیر و موش و وانج (۱۲۸)
 موهللمل و نمردهشیری و دهیسمی شیر
 قوباد و باز و میتیری نمردهلانی (۱۲۹)
 نعمانه پاکیان کوردن نیهایست
 لمبر بن دهفتمری و نویسنهفانی (۱۳۰)
 کتیب و دهفتمر و تاریخ و کاغمز
 به کوردی گمر بنوسرایه زوبانی (۱۳۱)
 مهلاو شیخ و میتیر و پادیشامان
 ههتا محشمر دهما نام و نیشانی (۱۳۲) « (۱۳۳)

له ژماره‌ی داهاتویدا و له هه‌مان گوته‌یدا «تیگه‌بشتنی راستی»
 جاریکی تر هاتوته‌وه سه‌ر باسی حاجج قادری کویتی و ده‌لنی :

(۱۲۸) ئەم بە‌بته‌ی په‌ژاندوهه :

وه‌ره‌ با بۆت بگم باسی نیهانی
 ته‌فه‌ننۆن خوشه‌ گمر چاکی بزانی

(۱۲۹) له‌ دێوانه‌ چاپکراوه‌ که‌یدا :

« موهللمل نمردهشیری دیسمی شیر
 قوباد و باز و میتیری نمردهلانی »

. (ل ۷۱)

(۱۳۰) له‌ دێوانه‌ چاپکراوه‌ که‌یدا :

« لمبر بن دهفتمری ون بون و فانی »

. (ل ۷۱)

(۱۳۱) له‌ دێوانه‌ چاپکراوه‌ که‌یدا :

« به‌ کوردی گمر بنوسرایه‌ زمانی »

. (ل ۷۱)

(۱۳۲) له‌ دێوانه‌ چاپکراوه‌ که‌یدا :

« مه‌لا و زانلوو میتیر و پادیشامان
 هه‌تا محشمر ده‌ما ناو و نیشانی »

. (ل ۷۱)

(۱۳۳) « تیگه‌بشتنی راستی » ، ژماره‌ بیستو سێ ، ۸ی نیسانی ۱۹۱۸ . ئەو
 شیمه‌ری حاجج زۆر له‌وه‌ زیاتره‌ ، به‌لام « تیگه‌بشتنی راستی » زۆر
 جار ته‌نها چهند نمونه‌ به‌کێ هه‌ڵده‌بژارد و بلاری ده‌کرده‌وه‌ .

« حاجق قادر وتمان شاعیریکی بین نهظیری کورده ، شیره کانی زور
 موته جه دیدانه خوی (غایت) میللهت په رومره . وهك شاعیره کانی تر به
 زولف و (خاله وه) خوی خورتك نه کردوو ، هر له گه ل ئیجتماعیاتی قومی
 کورد حیاتی شیرئی رابواردوو . ته ماشای ئهم مه نزومه به بکه ن چند
 ته نقید کارانه و ئیجتماعیانه به :

تا یهك نه کمون قهتیلی نه کراد (۱۳۴)
 همروا ده به خهرا به ئاباد
 ئهنوعای میلل له گموره و بچوکه (۱۳۵)
 خهتیه ممالیکی وه کو بۆک
 یهك بهرگن و یهك زبان (۱۳۶) و یهك دهنگ
 بین غهیمت و عهیب و عار و بین دهنگ
 هر کوردان نه گهرچی پاکي مەردن
 بامالی زهمانه قهتلی (۱۳۷) کردن (۱۳۸)
 هر مانوه بین هوا و مزلووم
 وهك بۆمی خهرا به زاری مهشئوم
 گهر باعیسی ئهمه ده برسی گامه
 شمرتیکه که بۆ ههمو تهمامه
 نمو شمرته به کوللی ئیتیفاهه
 گهر مهرهش و وانه گهر عیراقه

(۱۳۴) له دیوانه چابکراوه کهیدا :

« تا ریک نه کمون قهتیلی نه کراد »

. (ل ۹۶)

(۱۳۵) له دیوانه چابکراوه کهیدا :

« ئهنوعای میلل به گموره و چۆک »

. (ل ۹۶)

(۱۳۶) له دیوانه چابکراوه کهیدا : « زمان » (ل ۹۶) .

(۱۳۷) به ههله « متل » چابکراوه .

(۱۳۸) له دیوانه چابکراوه کهیدا :

« هر کوردن نه گهرچی پاکي مەردن

بامالی زهمانه مه حوی کردن »

. (ل ۹۶)

صد شېخ و مهلا و نعيم و خاني
 بق لمزه تي عيشي زينده تاني (۱۳۹)
 لملاوه نموان به حيله سازي (۱۴۰)
 لملاوه نمان به تمقله سازي
 قوربان به همو ولاته ودا
 تا مولك و ده عريست يكي فوتا
 يه كيان نيمي تو ده يكيه نيمانكرد
 غمميان نمبو كورد نه كمر همو مرد « (۱۴۱)

هر يه كمر دواي هم به يتانه «تيگه يشتني راستي» هم چهنده
 به يته تري حاجت قادري كويي له گوشه ي نه ده بياني همان ژماره يدا
 بلاو كردونه وه :

« حاجت سا بسيره صد هزار دهمه (۱۴۲)
 پيم گوتي هم قسانه بن نه فعه
 روژي نومل له بنده مو نازاد
 خرمه تي خه لقه فيسمه تي نه كراد (۱۴۳)
 باوكه هر چوئي نه لبي نه تو وايه
 ظن ده كم هم قسانه خوژايه (۱۴۴)

(۱۳۹) تا نيره جباوازي به كي نه وتوي له گدل دتيوانه چاپكراوه كي ني به شاباني
 باس بن .

(۱۴۰) له دتيوانه چاپكراوه كه يدا : « ... به حيله سازي » (ل ۹۶) .

(۱۴۱) له شيمره ي حاجت «تيگه يشتني راستي» ته نها هم به يته ي په ژانده وه :

دونيا به تران ده خون و ده بدن
 هر چوئي مراميانه ده بگن

له دتيوانه چاپكراوه كه يدا :

« بسره (حاجت) دو سمد هزار دهمه »

(ل ۹۳) .

(۱۴۲) هم به ينه له دتيوانه چاپكراوه كه يدا ني به .

(۱۴۳) له دتيوانه چاپكراوه كه يدا :

« باوكه هر چوئي تو ده لبي وايه

تپ ده كم هم قسانه خوژايه »

(ل ۹۳) .

فۆزی کلام جی بکەم بۆ سەر خۆما
 ئەمە لێم بۆتە عادت و سەودا (١٤٥)
 بە قەسە چاکە دەستیان دەگرم
 تەرمی ناکەم بە لۆمە تا دەمرم (١٤٦) «

ئینجا «تێگەبشتنی راستی» بەم جۆرە شێمەرەکانی حاجتی قادر و مەبەستەکانی دەرخینێتی که بۆ سەر دەمی خۆی بۆ چۆنێکی ورد و شایانە : «ئەگەر کوردێکی عاقل بە دیقەت تەماشای ئەم دۆ مەنزومەیی حاجتی قادر بکا هیچ وەختیک لە یاری بەدانی قەومی پاش ناکەوێ . ئەگەر کوردان هێمەتیان بکەدایە تا ئەمڕۆ هەم نوێنێکی چاک هەم خەتێکی چاکیان دەبوو (تاریخ) و ئەحوالی مەشاهیریان بە زمانی کوردی دەنوسرا . ئەمەمان هەیە که جوانانی ئازاد و قوم پەرورەری کورد لە موستەقەبەلیکی نزیکی بۆ بلندێتی قەومی خۆیان سەعی بکەن ، چونکی قەومێک که تاریخ و ئەدەبیاتی تەدوین نەکرا بێ قیەتێکی ئیجتیماعی و سیاسەت نابێ . ئەم مەسەلەنەش هەر ئەحراری قوم دەتوانن سەعی بۆ بکەن . ئەوی دەمانگی بە جەززی مەشعەت و بە خەزمەتکاری ئەم و ئەو راهاتیی و حەياتی خۆی لە ژۆر حەياتی قەومی خۆی راگری بێ ئەم ئەووعە ئێشە (گەورە و) عالی جەنابانەیی لە دەس نایە . حاجتی قادر کورد بۆ ئیتیفاق دەعوەت دەکا . لە هەموو شێکدا تەئسیاتی ئیجتیماعی لازەمە ئەویش تاریخ و ئەدەبیاتە ، سیاسەت لەپاش ئەمانە دەست بێ دەکا » (١٤٧) .

دیان «تێگەبشتنی راستی» بێ دواخستن لە ژمارەیی داهاویندا دێتەو
 سەر باسی حاجتی قادری کوێی و ئەمجاریان دەرەق بەو نویسیوە دەلێ :

(١٤٥) لە دێوانە چاپکراوە کەیدا :

« ئەمە لێم بۆتە عیقلەتی سەودا »

(ل ٩٣) .

(١٤٦) بە هەلە (مردم) چاپکراوە .

(١٤٧) « تێگەبشتنی راستی » ، ژمارە بیستو چوار ، ١٥ ی نیانی ١٩١٨ .

« له مو و پیش چند مه نزومه یه کی حاجتی قادری (کوتی) که له نه فازیلی
 موته نه خیرینی شوعه رای کورده نه شر کرا . له لاما مان موحه قه قه که نه م
 سیمایه ... جوانانی نه دهب شوناسی کوردی هیناوه ته شوق ، چونکه نه م
 شاعیره جه لایه کی تری به نه ده بیاتی کورد داوه . شیمه کانی (له گه ل)
 شیعی قوده ما فره قی زوره ، هر به یتیکی عاله یتیکی ^(۱۱۸) ئیجتماعات و
 ئیسلحه . نه مژ مه نزومه یه کی زور عالی نه شر ده کین و نه مه مان هیه که
 زهوقی ئاشنایانی نه دهب به دقه یتیکی ته واو (بیخوتنه وه) :

سلام الله منی کل یوم (۱۴۹)
 له نه مصحابانی صاحب غیرت و دین
 له به عارتی همویان کهوته یادم (۱۵۰)
 رموزی ئیتیفالی و ئیتیخادم (۱۵۱)
 لبعمر دۆرتی له نهقران و له نهعمال
 له کوردانم نه برسی ضمربولنهعمال
 لبعو نه م یه دۆ نه شعاری رهش و روت
 ههتا به ییاقو رۆحم (۱۵۲) گه ییه سمر لوت
 ده فمرمۆی نه م عزابه (۱۵۳) بۆج ده کیشی
 چ مه لزومه نه گهر چاوت نه یتیشی
 قوژی کوئی که م به سمر خۆما له غوربمت (۱۵۴)
 خمو م نایه له ناخی مولک و میللت

(۱۴۸) له رۆژنامه کهدا « عمانیکی » چاپکراوه .

(۱۴۹) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« سلام الله علیکوم کل یوم »

(ل ۱۱۳) .

(۱۵۰) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا : « ... کهوته یادم » (ل ۱۱۳) .

(۱۵۱) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« به ره مزی ئیتیفالی و ئیتیخادم »

(ل ۱۱۳) .

(۱۵۲) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا : « گیانم » (ل ۱۱۳) .

(۱۵۳) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا : « عزابهی » (ل ۱۱۳) .

(۱۵۴) به هه له (غیرت) چاپکراوه .

نه گمر وهك من خهبردار بن له دهولمت
 له حميفان خوټ دهخنكيني به بن پست (۵۵)
 چوار مليونه كوردستان نفوس
 به قسمي نهلي تخمين كه نوست (۱۵۶)
 همويان شيري پيشمن حاتمي جود
 له شمزدا كيوي جودي و بهري مهخود (۱۵۷)
 وهلاكن فائدهي چي هرچ و مرجن
 له دهوانا له گمل به كتر به مرجن
 له گويي گا نوستون هرچمنده شيرن
 وهكو كمرويشكي چاو نازا و كويرن (۱۵۸)
 نموي نهلايه دهستهي هر شكاره (۱۵۹)
 نموي نهلايه بهستهي زولفي ياره
 نموي نازايه شهنامه دهخويني
 نموي (۱۶۰) مسكينه گمنم و جود (۱۶۱) دهچيني

(۱۵۵) نم به بنه له ديوانه چاپكراوه كه بدا به كو « جمع » هاتوه :
 « نه گمر وهك من خهبردار بن له دهولمت
 له حميفان خوټ دهخنكيني به بن پست »

(ل ۱۱۳) .

(۱۵۶) له ديوانه چاپكراوه كه بدا :
 « دوازه مليونه كورد نفوس
 به قسمي نهلي تخميني كه نوست »

(ل ۱۱۳) .

دباره نهوي « تيگه بنسني راسنج » يو سردهمي حاجي قادر راستره .
 (۱۵۷) له ديوانه چاپكراوه كه بدا :
 « له شمزدا كيوي (جود) و بهري مهخود »

(ل ۱۱۳) .

(۱۵۸) له ديوانه چاپكراوه كه بدا :
 « وهكو كمرويشكي چاو راماو كويرن »

(ل ۱۱۴) .

(۱۵۹) له ديوانه چاپكراوه كه بدا :
 « نموي نهلايه سردهستهي شكاره »

(ل ۱۱۴) .

(۱۶۰) له ديوانه چاپكراوه كه بدا : « نهوي » (ل ۱۱۴) .
 (۱۶۱) به هه له (خود) چاپكراوه .

نمونه بن شعور و نیز و ویژن مویعی لونی خور و (۱۶۲) همزه بیژن

سیرکن نم شاعیره عالی جه نابه چل په نجا سال له مه وپیش (چون -
ك. م.) به حیساتی ئیجتماعی به مونه حسیس بووه له عالمی شیعدا
به سر هه مو شاعیره کانی (تردا - ك. م.) فائیک بووه چونکه له حیساتی
نهمدا ئینفیلایکی گوره ی ۰۰۰ کردوه ۰ ئوی ته ماشای نم مه نزومه به
بکا بن ئیختیار مه غلوبی حیساتی قومنی و وه تهنی ده بن ۰

لیره دا «تیکه یشتنی راستی» بیرنکی سرنج راکیش ده خاته بهر چاو
که ده لنی: «ته گهر حقیقت مولا حه زه بکری ده یینری که شوعه رای کورد
به مزیکیان له گهل تورک و عه رب و فورسه کان، به لکو له پیش نه وان
سالیکی ته رزی تازه ی شیر بون و شیریان تیکه لاوی نه حوالی (ئیجتماعی)
کردوه چونکه (شاعیرانی) پیشوی کورد وه کو شاعیری کونی نه قوامی
سائیره به حیان له مه ی و مه حبوب و زولف و خال ده کرد، نه ما حاجت
قادری (کویتی) نم ته رزه ی گوزی و شیرمی تیکه لاوی ئیجتماعیات کرد و
له م مه سله کدا به مونه سیس حساب کرا ۰ هیچ شوبه نه که جوانانی
مسته قبله کورد حاجتی قادر موقایلی که مال به گی (۱۶۳) تورک و نه مالی
ده گرن و به موه یجی حیساتی وه تهنی و قومنی ده زان ۰۰۰» (۱۶۴) ۰

دوای حوت ژماره «تیکه یشتنی راستی» جارنکی تر دیتوه سر
باسی به ره مه کانی حاجتی قادری کویتی ۰ به قسه کانی نه مجاره یدا وا
ده رده که وی خوتنه رانی رۆژنامه که بایه خیان به و باسانه دا بن که له سر حاجت

(۱۶۲) مفتخور ۰

(۱۶۳) ده بن مه به ستنی نامیق که مال (۱۸۴۰ - ۱۸۸۸) بن که نوهر و
نیستمانپه روه ریکی ناودار و دۆربین و نویخوازی تورک بوو کاری
کردۆته سر زور که سی له نوهرانی رۆژه لات ۰

(۱۶۴) «تیکه یشتنی راستی»، ژماره بیستو پینج، ۲۲ ی نیانی ۱۹۱۸ ۰

بلاوی ده کرده وه . له ژماره سټو دویدا «تیکه‌یشتی راستی» نویسیوه ده‌لی :

« له چنده نویسخه‌ی لهما ویش هم قه‌سیده غه‌زایه‌ی حاجتی قادری کورسمان دهرج کردبو... بز (باقیه‌که‌ی) نه‌ربابی فیکری نه‌ده‌بی ئیتیزاریان ده‌کرد ، نه‌بر نه‌مه نه‌مجاره ستونی جه‌ریده‌که‌مانی پت ته‌زین کرد . نه‌وی ته‌ماشای هم قه‌سیده‌یه (۱۶۵) بکا حقیقه‌ته‌ن حه‌یرانی زه‌کای نه‌و داهی‌یه‌ی کورده‌ده‌بی . هیچ شوبه‌ نه‌یه که حاجتی قادر یه‌که‌عالی ئیجتماعی کورده :

که‌سیکی‌وا نه‌بو هه‌ستیتته سمر پین
بزانی چۆن هه‌موکس که‌وته سمر ری (۱۶۶)
بکا سه‌یری جه‌ریده و حاتی میللت
کتیپی تازه‌و تاریخی ده‌ولت
بزانی چ قه‌وماوه له‌نه‌تراف
سه‌راپا ناگزه نه‌تراف و نه‌کناف
نه‌گهر کاریک نه‌کمن له‌مه‌یه‌مه‌دا ژۆ
مه‌مالیک (۱۶۷) کاتیکی زانیت له‌مه‌س‌چۆ
گه‌مئ سه‌حراو ده‌ریا دیته جولان
به‌غه‌یری پتکه‌وه (۱۶۸) فوجی سواران
« بتر خانی » (۱۶۹) به‌سمر ناچچ له‌مه‌لوپاش
له‌هه‌رلاوه ده‌نان هازن وه‌کو ناش

(۱۶۵) دوا به‌شی نه‌و شه‌یره‌یه که‌ نټوه‌ی یه‌کمی له‌ گوشه‌ی نه‌ده‌بیانی ژماره‌ بیستو پینجا بلاو کراوه‌نه‌وه .

(۱۶۶) له‌ دټوانه‌ چاپکراوه‌که‌یدا :

« کوزیکی وانی به‌هه‌ستیتته سمر پین
بزانی خه‌لکتی چۆن که‌وتونه سمر پین »

(ل ۱۱۴) .

(۱۶۷) له‌ دټوانه‌ چاپکراوه‌که‌یدا : « ولانت ... » (ل ۱۱۴) .

(۱۶۸) به‌هه‌له (پتکه‌ره) چاپکراوه .

(۱۶۹) واچاپکراوه . له‌ دټوانه‌که‌یدا :

« به‌رخانی و له‌سمرچین له‌مه‌لوپاش »

(ل ۱۱۵) . به‌لام نه‌مبشبان له‌گه‌ل نټوه‌ به‌بټی دووهمدا ناگونج .

لمژیر پیتا دهچن حریف و موخابن (۱۷۰)
 گمدا بن ، دوژمنتان شا بن (۱۷۱)
 له هر وهقتن یه کیکی پیته هاوار
 له جوتیار و شوان و نهلی بازار (۱۷۲)
 وه کو بیستومه بۆ دهلمی مصایب
 نهمه تمگیری کورت و فیکری صایب (۱۷۳)
 له دهشت و دئ و ویلایمت بینه نمجباب (۱۷۴)
 وه کو شمخسیتی واحد بن له هر باب

(۱۷۰) بهمه له « تفابن » چاپکراوه .

(۱۷۱) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« له ژیریتا دهچن حریف و موخابن
 گمدا بن تیوه دوژمنتان به شا بن »

(ل ۱۱۵) .

دوابه دوای نهمه له شیمره کهی حاجتی قادردا دۆ بهیتی تر ههیه که
 « تیکه بشتنی راستن » بلاری نه کردۆنه وه ، دهبن له بهر له وه بن که
 لهویدا ناوی (رۆمن) خراوه ته نه نیش ناوی رۆس و تاییمت ئینگلیز .
 به پته کان له دتیوانه چاپکراوه کهیدا بهم چۆره ن :

« به غمیری رۆمن و ئینگلیز و رۆستی

بن حمدده دهولمتان ناویان بنوسی

له جیتی خویان هه لستاون به غمیرت

له دنیا ناوی خویان ناوه دهولمت »

(ل ۱۱۵) .

(۱۷۲) نهم به پته له دتیوانه چاپکراوه کهی حاجیتا نی به .

(۱۷۳) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« وه کو بیستومه بۆ دهلمی مصایب

نهمی ته گیر کرد نمو فیکر صاحب »

(ل ۱۱۵) .

(۱۷۴) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« ههمو گمورهی ویلایمت بینه نمجباب »

(ل ۱۱۶) .

له بۆتان بایان سمرحمدی ری (۱۷۵)
له ئمولاتر وها تۆش بینه سمر ری (۱۷۶)

نوبته یکه له تعلیم و له نوستین
جل و بمرگ و زوبان و خمت و نایین (۱۷۷) ، (۱۷۸) «

له دواگۆشی «ئەدهبیاتی کورد» «تیکه‌یشتنی راستی» دیان دۆر و
دریژ دیتەوه سەر باسی حاجت قادری کۆچی و ئەمجاریان دەلی :

«... چەند نوسخەیەکی رۆژنامە کەمان بە ئاساری نەفەسی حاجت
قادری کۆچی (رازانده‌وه) • هیچ شوبه‌ی نەبە کە مەوه‌رینی کورد له
ئەبیاتی ... گەلی مەرۆر دەبن ، لەبەرئەمە له هەرکۆی چاومان بە بەیتیکی
ئەو بکه‌وی بە کەمالی ئیفتیخار دەرج و عەززی ئەنزاری کوردی دەکەین •
تەماشای ئەم چەند بەیتە مەنادارە کەن :

هەر کورده له بێنی کوللی میللت
بێبهره له خۆنن و کیتابەت (۱۷۹)
بێگانه به ترجومه‌ی زوبانی (۱۸۰)
نەسراری کتیبی خەلکی زانی

(۱۷۵) وها چاپ کراوه .
(۱۷۶) له دێوانه چاپکراوه کەیدا ئەم بەیتە وای لێ کراوه :

« لەمولا گشتیان با بینه سەر وە
له بۆتان و بەیات تا سەرحمدی رەی »

(ل ۱۱۶) .

(۱۷۷) له دێوانه چاپکراوه کەیدا :

« هەمویان بینه یکه تعلیم و نوستین
وه یکه بمرگ و زمان و رەسم و نایین »

(ل ۱۱۶) .

(۱۷۸) « تیکه‌یشتنی راستی » ، ژماره سیو دۆ - ۱۰ ی حوزه‌یرانی ۱۹۱۸ .
(۱۷۹) به هەله (کتاب) چاپ کراوه .
(۱۸۰) له دێوانه چاپکراوه کەیدا :

« بێگانه له ترجومه‌ی زمانی »

(ل ۱۳۵) .

به کسر عولما درشت و وردی
 ناخویننوه دۆ حمرلی کوردی (۱۸۱)
 صاحبی کتیب (۱۸۲) و په یلمه هرکس
 ئیجه نهین بۆینه قهومی چمرکس (۱۸۳)
 کاکه ئیجه مومنین نه رۆسین
 بۆچ کفره زمانمان بنوسین (۱۸۴)

... ئەم شاعیره ئیجتیماعییه هه چیه مونهه لبق به قهومییهت و
 وهته نییهت یی نه زمه ن به یانی کردوو . حه قیقه نه ن کورده کان تا ئیمزۆ
 نویسیتکیان بۆ خۆیان نه هینایه ناوه وه و موحتاجی خه لق بون ، هتا کیتابه تی
 زمانى خۆیان تهرک کردوو ، به لوغت و خه تی فارسى مه رام پێک (دین) .
 ئەمه بۆ قهومیك زۆر عییه . ئەمزۆ موافیقی لیانی کوردی نه ختی حروف و
 ته له فوز ئیلاح بکرتی ئیلا و ئینشایه کی کوردی زۆر چاک په یدا ده یی که
 (الی الابد) سه رمایه ی فه خری کوردان ده یی ... قهومیك ده یی دائیه ن بۆ
 مانه وه ی عاده ت و قیافه ت و زمان سه ی بکا تا رێ و شوینی ون
 نه یی (۱۸۵) » (۱۸۶) .

(۱۸۱) له دتیوانه چابکراوه کهیدا :
 « نه یخویننوه هه یچ دۆ حمرلی کوردی »

(ل ۱۳۵) .

(۱۸۲) له دتیوانه چابکراوه کهیدا « کوتوب » نوسراوه

(ل ۱۳۵) .

(۱۸۳) به هه له (حرکس) چاپکراوه .

(۱۸۴) له دتیوانه چابکراوه کهیدا :

« خۆ مومنین ئیجه و نه رۆسین

بۆچ کفره زمانمان بنوسین »

(ل ۱۳۵) .

(۱۸۵) ئەم فسانه دیسان به لکه ی بایه خدانی « تیکه بهشتی راستی » ن به زمانی
 کوردی و هه ولدانی بۆ داژشتی رینۆستیکی له بار بۆی (بزوانه به کهم
 باسی ئەم به شه : « تیکه بهشتی راستی » و زمانی کوردی) .

(۱۸۶) « تیکه بهشتی راستی » ، ژماره سێو سێ ، ۱۷ ی حوزه یه رانی ۱۹۱۸ .

دوابه‌دوای ئەم قسانەى له ئاخى دلتىكى دلسۆزه وه هه‌لقولاون و به
 نيازى چه‌سپ كردنيان له ده‌رونى خوێنه‌رى كوردا «تيگه‌يشتى راستى»
 چەند به‌يتىكى تری حاجى ده‌خانه به‌رچاو كه له گە‌ل مه‌به‌ستى فوسه‌ر ته‌واو
 ده‌گونجێتن :

« ملله‌تى بن كتيب و بن نوسين
 غه‌برى كوردان نيه‌ له‌ دۆى زه‌ميين
 جه‌نگه‌ى ئيره‌ باوه‌جودى كمرن (١٨٧)
 هه‌روه‌كو دۆمى ئيمه‌ ده‌ربه‌مه‌رن
 لتيوه‌ عاقلترن به‌ صد مه‌نسب
 كۆزى خويان ده‌نيرنه‌ مه‌كتەب (١٨٨)
 ئيسته‌كى كورده‌كانى كوردستان (١٨٩)
 هه‌ر له‌ بۆتانه‌وه‌ هه‌تا بابان
 ئەم هه‌نيوانه‌ى مه‌كتەبى به‌كسەر
 كورده‌كان بار ده‌كه‌ن وه‌كو ما (١٩٠).....
 وادياره‌ هه‌تاكو دونيا بن
 كورده‌كان حاليان ده‌بن وايى » (١٩١)

دوای ئەمە «تيگه‌يشتى راستى» ده‌لێ : «حاجى ليره‌دا زمايتىكى چەند
 شه‌ديده‌ ئيستيمه‌ال ده‌كا . ئەوى ته‌ماشاي ئەم چەند به‌يته‌ بكا و چاك ماناكه‌ى

(١٨٧) له‌ دتيوانه‌ چاپكراوه‌كه‌يدا :

« چينگه‌نه‌ى ئيره‌ باوه‌جودى كمرن »

(ل ١٣٦) .

(١٨٨) له‌ دتيوانه‌ چاپكراوه‌كه‌يدا :

« هه‌يتيوى خۆ ده‌نيرنه‌ مه‌كتەب »

(ل ١٣٦) .

(١٨٩) له‌ دتيوانه‌ چاپكراوه‌كه‌يدا :

« ئيسته‌يگه‌ ئاهه‌رانى كوردستان »

(ل ١٣٦) .

(١٩٠) ته‌واوێ ئەم نتيوه‌ به‌يته‌ وايه‌ :

« كورده‌كان بار ده‌كه‌ن وه‌كو هه‌كه‌ر »

(ل ١٣٦) .

(١٩١) « تيگه‌يشتى راستى » ، ژماره‌ سێو سێ ، ١٧ى حوزه‌يرانى ١٩١٨ .

نېنگا ده زانې ئېم پياوه ئېجتىماعى به چەند جگەرى بۆ قەومى سوتاوه ، خەتا
بەزمەن لە رقانا جەزىيان پېئەدا ، وەلحاصل حاجى قادىرى كۆپى لە ناو
شوعەراي (كوردستاندا) پېئەمالە « (۱۹۲) .

« تېگە يشتى راستى » به رادەيه كى لە حاجى و ئالى كەتر باسى ژمارەيه
شاعىرى ناودارى تى كوردى كردوو . لە گۆشەي ئەدەبىياتى يەكئى لە
ژمارەكانى ، « تېگە يشتى راستى » كورته باسكى دەربارەي غەرىق و مەحوئ
بلاو كردۆتەوه . دەربارەي يەكەمیان نوسىويە دەلى : « غەرىق يەكئىكە لە
شوعەراي مۆتەخىرنى كورد . هەرچەندە شىعرى زۆر نەزم نەكردوو ،
ئەمما تەبىعەتتىكى (ناسكى) هەيه . ئەو چەند بەيتە كە هەتاوتە قەلەم لە ناو
كورداندا زۆر مەشهورە ، خەتا بەستە يىژەكان (دايم) بە گۆرانی دەيلێن . ئەم
غەزەلەي لە چاكترين ئەبىياتى ئەوه :

لەسەر صفەحەي لەتيفى رۆت جەوايىكە لە هەمرايى
شكستەي خەتى دۆ نەبرۆت خەمى زۆلفى چىپايى
بنازم شۆزى حوسن و نىزامى نىبى موزىكەت
لەمۆ تەسخىرى مولكى دل عەجەب شايستە باشايى
لە هەمرا مودەمى گەر تېرەبارانى غەرىقى گەن
لەپىناوى دەنيم صد جەنى شىترىنم لە هەمرايى « (۱۹۲)

دوا بەدواي ئەمە « تېگە يشتى راستى » يەكسەر دىتە سەر باسى
مەحوئ و دەلىن : « مەشئوى ياخود مەحوئ شاعىرىكى گەورەي كوردە ،
هەتا چەند سال لە مەوېتش لە حالى حەياتدا بو . رمونەتتىكى تەواوى بە
شىعرى كوردى دا . لە (۱) تا (۵) دىوايىكى تەترىم كردوو . لە شىعەرتەدا
دائىمەن لوغەتى كوردى لە لوغانى تر تەجەردە كا . غايەت نوكتە پەرورە .
ئەم چەند بەيتە هينى ئەوه :

(۱۹۲) « تېگە يشتى راستى » ، هەمان ژمارە .
(۱۹۳) « تېگە يشتى راستى » ، ژمارە سىو دۆ ، ۱۰ى حوزەيرانى ۱۹۱۸ .

نەرى دل بىن شەرابى لەعلى تولى رەنگت لە تولى چىبكا
 كە جىلوھى تولى لە توشەندا نەبىن بولبول لە چل چىبكا
 باي غەم گەر رەقەبانت بسوتىنى ئەي تولى رەنا
 مەزەنجە تو خودا ، ناگر لە نافارى چقل چىبكا
 لە عوششاق و رەقىب نەو شوخە چاوى لوتقى وەرگىزا
 كە ناھق ئادەمى يا سەكە بىنى غەمىرى سىل چىبكا
 فەلەك ھەرگا كەستىكى ھەلبەرى وەفتى ھىلاكەتە
 كە سەر بۆ گەينە بەت بىن لە كورسى و نەسكەمەل چىبكا
 لە ھەر چىبكا ھەلەن خورشیدی حوسنى مەھروان (مەھوى)
 نەگەر عەقلى بىن لەو جەننە ناوئى عەقل چىبكا » (١٩٤)

لە ژمارە سىتو چارەو ە ئىتر گوئەي «ئەدەبىيانى كورد» لە
 «تىگەيشتى راستى» دا نەماو . وادىارە زۆر بۆنى ھەوالەكانى شەز
 (تابەت لە مەيدانى عىراق و فەلەستىن و سورىيە) و نزيك بۆنەوھى كوتايى
 شەز بۆنە ھۆى ئەم وەستانە ، چونكە زوربەي ھەرە زۆرى ژمارەكانى تری
 «تىگەيشتى راستى» تەنھا بۆ باسى شەز و پىشكەوتنى لەشكرى ئىنگلىز
 تەرخان كراون . ريشى تەدەچن ئىنگلىز و سىبىتيان و ربابونەوھى كورد و
 بزواندى ھەستى نەتەوھىن لە سنورىكى تەسك تىنەپەزى و چالاكى
 شوكرەلفەزلىيان لەم مەيداندا بە زۆر دىيىن بۆيە وا لەپز ئەو گوئەبەيان
 وەستاند . ھەر چۆن بىن ئەو چەند گوئەبەيەي «تىگەيشتى راستى»
 كارىكى پز كەلكى ئەوتقە كە سەنگى رۆژنامەكەي لە ھەمو رۆيەكەوھ زۆر
 پىن بەرز بۆتەو . بايەخ دانى «تىگەيشتى راستى» بە مێژۆي كورد ئەو كارەي
 ئەوئەندەي تر پارسەنگ كەردو .

«تىگەيشتى راستى» و مێژۆي كورد :

رۆژنامە و گۆڤار يەكێ لە سەرچاوە گرنگ و رەسەنەكانى تۆژتەوھى
 مێژۆي نوێ و ھاوچەرخى گەلان . ھەن «ئەركى رۆژنامەتۆس» لەگەل

«ئەركى مىژۇقۇس» جيا ناكەنەۋە و دەلېن «ھەردوكيان وەك يەك دەپى بەر
لە ھەموشت عەودالى راستى بن» و ئەو «راستى بە وەك خۆى بخەنە بەردەمى
خوتنەر» (۱۹۰) .

نەك ھەر رۆژنامە تۇسى نوئى بەلكو ھەمان كات ئەو بەرھەمە زوانەش
كە تارادەيە لە رۆژنامەيان دەكرد دەچنە خانەى سەرچاۋەى مىژۇقۇى رەسەنەۋە .
ژمارە پارىزراۋەكانى ئەو «روداۋى رۆژانە» يەى يوليۇس قەيسەر كاتى خۆى
دەرى دەكردن (۱۹۱) دەمىكە بۆنەتە سەرچاۋەى رەسەن و بايەخدار بۆ
تۆژنەۋەى گەلى رۆى گرنگ و نەزانراۋى مىژۇقۇى كۆنى رۆما .

بايەخى رۆژنامە تۇسى نوئى وەك سەرچاۋەى مىژۇقۇى لەۋەش زياترە .
دەمىكە رۆژنامە و گۇفار بۆنەتە سەرچاۋەى پىتۈستى تۆژنەۋەى ئالوگۇزى
ئابورى و كۆمەلەيەنى و بەرمۇپىش چۆنى بۆنەۋەى روناكپىزى گەلان .
مەرجى گرنگى ئەمە لەۋەدايە كە چەند رۆژنامە تۇس لايەنگر بن ئىنجا فاتوانى
ھەمو راستى بشارىتەۋە . مىژۇقۇسى ورد دەتوانى لە ھەزار كەلەبەرەۋە بە
يارىمەى رۆژنامە و گۇفار بىگاتە ئەو راستىيانەى مەبەستى بە . بىن گۇمان
ئەو ۱۳۵۰ رۆژنامەيەى سالانى شۆزىش فەرەنسە دەرچون (۱۹۲) گەۋرەتەرن
سەرچاۋەى رۆن كەردنەۋەى بەسەرھانى مىژۇقۇى ئەو سەردەمە ھەرە گرنگەى
فەرەنسە پىكەدېن .

لە سەرەتاي پەيدا بونىرەۋە رۆژنامە تۇسى كوردى بەپىتى توانا بايەخى
داۋە بە مىژۇقۇى كورد . «كوردستان» ى يەكەم رۆژنامە لە چەند ژمارەيەكىدا

(۱۹۰) بىۋانە :

F. Williams, Press, Parliament and People, London — Toronto,
1946, P. 139.

(۱۹۶) دەربارەى بىۋانە بەشى يەكەمى ئەم كىتەبە .

(۱۹۷) لە ماۋەى بازىدە سالى بەكەمى شۆزىش فەرەنسەدا (۱۷۸۹ — ۱۸۰۰)
۱۳۵۰ رۆژنامەى فەرەنسە دەرچو .

باسی سەلاحەددین و میرانی جزیر و بەدرخان پاشای گمورەیی کردوو (١٩٨).
 «کوردستان» بۆخۆی سەرچاوەیەکی یەكجار گرنگە بۆ شتی کردنەوێی زۆر
 رۆی ژبانی سیاسی و روناکیریی کورد لە کۆتایێ سەدەیی قۆزە و سەرەتای
 سەدەیی بیستدا (١٩٩). «ژێن» ی ئەستەمۆل چەند وتاریکی دەربارەیی مێژۆی
 کوردستان و شوێنەواری کۆنی و بابان (٢٠٠) و مەولانا خالید و سەرداری تر
 بلاوکردۆتەو. جگە لەو «ژێن» بۆخۆی سەرچاوەیەکی رەسەنە بۆ باسی
 چالاکی دەستەیی روناکیریی کورد (٢٠١). رۆژنامە و گۆڤارەکانی مەهابادیش
 زۆر بایەخیان دەدا بە بلاوکردنەوێی باس و وتاری مێژۆیی. لە دیوی
 ناوەوێی بەرگی یەكەمی ژمارە یەكی «کوردستان» ی مەهاباد نوسراوە:

«کوردستان گۆڤاریکی ئەدەبی - تاریخی - کۆمەلایەنی .. مانگی
 کوردی یە .. یەكەمین ئارمانی بزار و ژبانهوێی زمان و ئەدەبیاتی
 کوردی یە و ... بۆ ژبانهوێی (٢٠٢) ئاساری زانایانی کورد تەقەلا دەدا ،
 لەبەرئەو تەکا لە خۆیندەوارانی خۆشەویست دەکەین هەركەس بەیت و

(١٩٨) «کوردستان» وتاریکی بە کوردی و بە تورکی دەربارەیی بەسەرھاتی
 زبان و خەباتی بەدرخان پاشا بلاوکردۆتەو (بۆوانە: «کوردستان» ،
 ژمارە سێازدە ، ٢٠ ی (ذی القعدة) ی ١٣١٦ ، ل ٣ - ٤ ؛ ژمارە
 چوارە ، ٩ ی (ذی الحجة) ی ١٣١٦ ، ل ٢ - ٤) .

(١٩٩) زانیاری زۆر گرنگ دەربارەیی مێژۆی کوردستان لە سەردەمی
 فرمانڕۆی سولتان عەبدولھەمید لە رۆژنامەیی «کوردستان» دا
 ھەیە و گەلیکیان دەتوانن یاریدەیی مێژۆنۆس بەدەن بۆ تێگەشتنی چەند
 مەسەلەیی مێژۆیی گرنگی وەك باسی پەيوەندێ ئێوان کورد و
 نەرمەن و سوارەیی ھەمیدی بەجۆریکی باشتر .
 (٢٠٠) «ژێن» ی ئەستەمۆل زنجیرەیی وتاری دەربارەیی بابانەکان بلاوکردۆتەو
 كە مامۆستا عەبدولعەزیز یاموڵکی نوسیونی .

(٢٠١) بۆنۆمە «ژێن» پرۆگرامی رێكخراوە سیاسی یەكانی کوردستانی نوو
 سەردەمەیی بلاوکردۆتەو كە لە نرخانەن نایەن .

(٢٠٢) دەقی ئەم رەستەیی و چاپکراوە: «بۆ ژبانهوێ نێو ئاساری زانایانی
 کورد» .

هیکایهت و سه‌گوزشته‌ی پیاویکی مه‌زن یا عه‌شیره‌تیک‌ی کوردی له‌کن بێ و
یان نوسراوێکی (٢٠٣) له‌لابێ یا له‌به‌ربێ ، کوردی ، فارسی ، عه‌ره‌بێ ،
مادامیک هێ زانایانی کورد بێ و له‌چاپ نه‌دراین بۆمان بنێرن که به‌یارمه‌تی
خودا له‌چاپی بده‌ین تا (٢٠٤) به‌سه‌ره‌اتی رۆژگار له‌تێوی نه‌با » (٢٠٥) .

جێگه‌ی خۆیه‌تی یاسی ئه‌وه‌ش بکه‌ین که سه‌ره‌تای سالی ١٩٣٨
مامۆستا صالح قه‌فتان گوڤاریکی تێو مانگی «ئه‌ده‌بێ – مێژوێ» له‌شاری
سلیمانی به‌ناوی «زانستی»یه‌وه‌ ده‌رکرد .

دیاره‌ توانای لیکۆلێه‌وی زانستیانه‌ی مێژوی کورد ئه‌و سه‌رده‌مه
که‌م بو ، بۆیه‌ زۆرجار هه‌له‌ و لیکدانه‌وه‌ی نازاست ده‌که‌ونه‌ به‌رچاو (٢٠٦) .
به‌هه‌رجۆر مێژۆ شوێنی دیاری له‌ رۆژنامه‌تۆستی کوردیدا هه‌بو .
ئهم‌ لایه‌نه‌ له‌ «تێگه‌یه‌شتی راستی»دا باش ره‌نگی داوه‌ته‌وه‌ . له‌مه‌دا
شاره‌زایی زۆری مێتجه‌ر سۆن (٢٠٧) و به‌راده‌یه‌کی که‌تر شوکرێلفه‌ضلی
ده‌وری دیاری بێتوه‌ . شایانی باسه‌ «تێگه‌یه‌شتی راستی» زۆربه‌ی باسه‌
مێژویه‌کانی وه‌ک سه‌روتار بلاو ده‌کرده‌وه‌ .

پێسته‌ به‌ر له‌ هه‌موو شت سه‌ره‌نج بۆئه‌وه‌ راکیشێن که «تێگه‌یه‌شتی
راستی» یه‌که‌م سه‌رچاوه‌ی کوردییه‌ هه‌ولێ داوه‌ بایه‌ ره‌گه‌زی کورد

(٢٠٣) مه‌به‌ستی ده‌ستۆسی کۆنه‌ .

(٢٠٤) له‌ ئه‌سکدا (که‌) چاپکراوه‌ .

(٢٠٥) «کوردستان» ، ژماره‌ یه‌ک ، ٦ دیسامبری ١٩٤٥ ، به‌رگی ناوه‌وه‌ی .

(٢٠٦) بۆنموونه‌ بزوانه‌ ئه‌و لیکدانه‌وه‌ سه‌یره‌ی «پێشکه‌وتن» ده‌رباره‌ی ره‌گه‌زی
کورد به‌لاوی کردۆته‌وه‌ («پێشکه‌وتن» ، ژماره‌ بیستوچوار ، ٧
ئۆکتۆبهری ١٩٢٠) .

(٢٠٧) سۆن ته‌واو شاره‌زای مێژوی کورد بو . شایانی باسه‌ مامۆستا ئه‌مین
زه‌کی بۆ بایه‌ ئه‌زادی کورد که‌لکی له‌ نویسه‌نه‌کانی سۆن و مرگرتوه‌
(بزوانه‌ : محمد امین زکی ، خلاصه‌ تاریخ الكرد و کردستان ، ص ١٠٨ –
١١٢) .

به‌شیوه‌یه‌کی زانستی دروست بکا و دیسان به‌که‌م سه‌رچاوه‌ی کوردی‌یه
 په‌یوه‌ندی میدیا و کوردی خستوته به‌رچاو . له ژماره یازدهیدا «تینگه‌بشتنی
 راستی» و تاریکی به ناوی «قهومی کورد» هوه بلآو کردۆته‌وه تیندا ده‌لێ :

« قهومی کورد له شوعه‌ی ئاری‌یه و له فیرقه‌ی زه‌ندی‌یه . (زه‌ندی)
 عیاره‌ته له کورد و فورس و ئه‌فغان و ئه‌رمه‌ن و بلوچ . ئه‌م پێنج قه‌ومه‌ هه‌م
 دراوستی به‌کن هه‌م زۆر له‌گه‌ڵ به‌کتری ئیختیلاطیان کردووه ، له‌به‌ر ئه‌مه
 (زمان و عاداتیان) زۆر موشاییه‌یه‌که و عه‌لاوه‌ی ئه‌مه‌ ئه‌م قه‌ومانه‌ خالیس
 نه‌مان ، وه‌کو له‌گه‌ڵ به‌ک تیکه‌ل بون له‌گه‌ڵ شوعه‌ی (سامی و مه‌غولی)ش
 دیسان تیکه‌لی‌یان هه‌یه . ئه‌ما هه‌ر (قهومه) زمان و جێی خۆی موخافه‌زه
 کردووه . . . کورد قه‌یمیکی گه‌وره‌ی مه‌مله‌که‌تی ئاشقور و میدیا و ئیلام
 ئیشغال ده‌که‌ن و له‌ زه‌ما تیکه‌ی زۆر پێشووه‌وه هه‌ر له‌و جێ‌بانه‌ بون و هیچ
 قومێک ته‌واو زه‌فه‌ری پێ نه‌بردون . له‌ تاریخی قه‌دیم ئه‌وروپا تیکان کردۆخی
 (کاردۆخت - ٢٠٠٠م.) بان پێ ئه‌لێن و له‌ تاریخی تازه‌ که‌ نه‌تیجه‌ی ته‌حقیقاتیکه‌ی
 چا که‌ هه‌ندی له‌ عوله‌ما کۆشی (کاشت - ٢٠٠٠م.) و هه‌ندی کیش ئاردۆه‌ی
 (کاردۆخت - ٢٠٠٠م.) بان ناو ده‌تین . . . » (٢٠٨) .

« تینگه‌بشتنی راستی » له ژماره دوازه‌یدا جاریکی تر دێته‌وه سه‌ر
 باسی نه‌ژادی کورد . له سه‌رو تاری ئه‌م ژماره‌یه‌یدا « تاریخی قه‌ومی کورد و
 ئاساری عه‌تیقه - عه‌تیقه » ده‌لێ : « تاریخی پێشکۆی قه‌ومی کورد وه‌ک گه‌لێ
 ئه‌قوامی نه‌هێشتا ته‌واو که‌سێی وزوخی نه‌کردووه و له‌ به‌ینی عوله‌مای
 ئاساری عه‌تیقه - عه‌تیقه و (نوسه‌رانی) تاریخی قه‌دیم ده‌رحق به‌ ئه‌سلی
 (کورد - ٢٠٠٠م.) که‌م و زۆر ئیختیلاف هه‌یه . ئه‌ما ئه‌که‌ری به‌ت له‌سه‌ر
 ئه‌مه‌یه‌ که‌ کورد قومێکی ئاری‌یه . بۆ تاریخی قه‌دیمی ئه‌قوام جاران هه‌ر

(٢٠٨) «تینگه‌بشتنی راستی» ، ژماره یازده ، ٥٥ شوباتی ١٩١٨ .

تەورات بەدەستەو ھەبو : مۆئەرخەکان ھەمۆ لەو دەرھەق بە ئەقوامی قەدیە مەعلوماتیان وەرەدە گرت . تەبیبی بەوندە ئیش پێک نەدەھات ، گەلێ خەیاڵات و خەرافاتیشیان تیکەڵ دەکرد، لەبەر ئەمە بە حەقیقەتی ئەقوامی پێشو گەشتن موشکیلە بو . لەم ئاخری بە عولەمای ئاسار ھاتنە پێشتن و جێ مەملەکەتە کۆنەکانیان ھەلکۆلی ، بەرد و دیوار و سورەتی نوێراویان ھێناوەدەری کە ھەمو بە (خەتی) قەدیە میساری و ئەنواعی تر ئەحوالی ئەقوامی پێشویان بەیان کرد . لەگەڵ ئەم خەتە زۆر خەریک بون ، خەرفەکانیان خوێندەو و ... سەرلەنوێ دەستیان کرد بە تاریخی ئەقوام » (٢٠٩) .

دوای ئەم پێشەکییە «تێگەشتنی راستی» دیتە سەر باسی شۆینەوارە کۆنەکانی ئاشور و بابل و ئەو بەلگە میژویانەی تیا باندا دۆزراوە و دەلی ھەندیکیان پەیوەندی کورد بە کاشی و ئیلامووە نشان دەدەن و مانی کورد بەرامبەر بە ئەمانی گەلی دیرینی وەك ئاشور و ئەکەد و کلدان و ئیلام بە بەلگە یەکی میژوین مانادار دادەن .

لە مەیدانی میژودا «تێگەشتنی راستی» دەیتوانی باش رابوردو لەگەڵ کاری سیاسەتی رۆژانە پیکەووە بێست . بۆ ئەو مەبەستە زۆر جار لە تیوەی دووەمی وتارە میژویەکاندا دیتە سەر باسی سیاسەت . لە بەشی دووەمی ئەو وتارەیدا کە بە ناوی «قەومی کورد» وە بڵاوی کردۆتەو «تێگەشتنی راستی» دەلی :

« لەم تەفسیلاتە وادەردەکەوێ کە کورد قەومێکە دائیمەن ئێسپاتی مەوجودی یەتی کردوووە و ناوی لە تەواریخی عەلەمدا ھەبە . حەیف نەبە ئەم ... قەومە ئازایە لە ناو ئەقوامی تازە خۆی پێشان نەدا . ئەمۆ زەماتیکە

(٢٠٩) «تێگەشتنی راستی» ، ژمارە دوازدە ، ٩٦ شوباتی ١٩١٨ .

که هه مو ئه قوام داوای حه قی خۆیان ده که ن . بۆچی کوردیش له هه مو جی
 جه معیاتی علمییه ته ئسیس و تاریخی ئه ده بیاتی خۆیان ته دوین نه که ن ، له گه ل
 ئه مه که تاریخیکی مو حه شه م و ئه ده بیاتیکی مو ته زه میان هیه . کورد
 ئه گه ر خۆیان بۆ خۆیان سه عی نه که ن که س به فرادیان ناگا . گه و ره
 گه و ره کانی ئه کرا د ده بێ بۆ ته ره قی ئه وان فکر (بکه نه وه) و هه رچی لازمه
 به جیتی یێن . ئینگلیز که قه ومیکی عادلن هه لبه ته سه عاده تی کوردیشیان
 ده و ئی . ئیستیناد به تورک کردن خه تایه کی گه و زه یه .» (٢١٠) .

جیگه ی خۆیه تی بۆ ئه م با سه نمو نه یه کی ترش بخه نه به رچا و . ئه م
 نمو نه یه یان بریتییه له با سێ ده رباره ی سه لاحه ددینی ئه یو بێ که «تیه گه یشتی
 راستی» وه ک سه روتاری ژماره هه شتی بلاوی کردۆ ته وه و ناوی نا وه
 «سولتان سه لاحه ددین و تورکه کان» . «تیه گه یشتی راستی» له و وتاره ییدا
 ده لێ :

« سولتان سه لاحه ددین به ته و اتوری که مو قه یه دی یه قینه ، به ئه خباری
 تاریخی که جیتی با وه ژ بێ یه که پادشای کورده . کوردان تا ئه م ژۆ پیا و ئکی تری
 وایان پێ نه گه یاندو وه ، ره نگه پێشی نه گه یێن . بۆیه ئه لێن ره نگه و نا لێن
 مو حه قه قه چونکی عه قل رۆژه رۆژ له ته ره قی دایه و قه ومی به ت هه تا دی له
 ته کامول دایه ، مو مکینه ... قه ومی کورد له زه مانیکی ئاینده دا به عیلم و
 معریفه ت خۆی ئارایش بدا و به ئیراده و حه زم سه ر به رز بکاته وه و یه ک
 له پاش یه ک هه زاران سه لاحه ددینی ئه یو بێ به یێتیه نا و . به لێ سه عی
 ئینان کیویش له بن ده رده هیێن . ئیسا با واز له م (با سه) یێن ، چونکه
 ده مانه و ئی قسه یه کی زۆر عه جایه ب به کورده کان تی بگه یێن : ... هه مو
 که س ده یزانی که تورکه کان خه ریکی ئه وه بون ... ئه قوامی عه ره ب و

كورد و ئەرەمەن بىكەن بە تورك و وازبان لە قەومىيەتى خۆيان پىن بېتىن .
 لە گەل ئەمە كە نەياتوانى (بىيەنە) سەر (بەلام — ك.م.م) ئەم ئىشە مومكىن
 بو چونكى كوردىكى زىندە قابىلە پىن بە تورك ، ئەمە عەجايەب ئەووە ۰۰۰
 توركەكان خەرىكى كوردنى مردووۋە كائىش بون كە بيانكەن بە تورك . (بەكئى)
 لەو كوردە مردوانە سەلاحەددىنى ئەيوپىيە . جەنابى تارىخ نوسى تورك
 نەجىب عاصم لەو (كىتەبەيدا) كە لە ۱۳۱۶دا نەشرو بلاوى كرد لە لاپەزە
 ۱۴۴۶دا ئەلى :

هەرچەند ۰۰۰ وەكو وتمان ئىتفاق كراوہ لەسەر ئەمە كە سەلاحەددىنى
 ئەيوپىن كوردە ، ئەمە لەلای من توركە و لەسەر ئەمە چەند (دەلىلىكى)
 پىن مەعنا دىتى : ۱- مەعنىيەتى سەلاحەددىن ھەمو تورك بون ، ۲- ئەو
 مەملەكەتەنە كە ئەرەو و خولەفاكانى پادىشاھىيان تىدا كرد پىشتەر بە دەس
 توركەوہ (بون) ، ۳- ناوى باوكى سەلاحەددىن شادى بۆ ئەم ناوہ نە
 كوردىيە نە فارسىيە ، ۴- خولەفاكانى تورائشاھ ناويان تىدا ھەبە» (۲۱۱) .

بە كسەر « تىگەبىشتى راستى » دەر بارەى ئەم « بەلگەنەى »
 مێژۆتوسى عوسمانى نەجىب غاصم دەلى : « ئەم دەلىلانە لە خۆيانەوہ مردون ،
 چونكە ورنەى يەككىن كە فىي توركى گرتىتى و عەقلى لەسەردا نەھىشتى .
 ئەم توركە جاھىلانە پادىشاھىكى وەكو سەلاحەددىنى ئەيوپى و سىلسىلەى
 سەلاتىنى ئەيوپى كە كوردایەتيان مەعلومی عالەمە و لەگەل ئەمەش كە مردون
 تەمايانە بيانكەن بە تورك ، ھەلبەتە دەرھەق بە زىندووہكان ھىچ قسور
 ناكەن ، دەستيان كەوى بە رۆژى تێوہرۆيا ھەمويان سەردە پىن وەيا دەيانكەن
 بە تورك و رىوشوتى باوو (باپىرانىان) پىن گوم دەكەن ۰۰۰ » (۲۱۲) .

(۲۱۱) « تىگەبىشتى راستى » ، ژمارە ھەشت ، ۲۶ى كانونى دووہى ۱۹۱۸ .
 (۲۱۲) « تىگەبىشتى راستى » ، ھەمان ژمارە . لەم ژمارەبەوہ « تىگەبىشتى
 راستى » دەستى كردووہ بە بايەخدان بە مێژۆى كورد .

« تیگه‌یشتنی راستی » چەند وتاریکی بۆ باسی میژوی کوردستانی سەدەکانی ناوەند تەرخان کردوووە چونکە ، وەك خۆی دەلی ، « تاریخی قزونی وسطای کورد قیمەتیکە هەبە » (٢١٣) . لە ژمارە بیست و سێیەوه « تیگه‌یشتنی راستی » لە گوێشی « تاریخ و مەشاهیری کورد » بەدرژی باسی چەند ئەمارەتیکە ئەو سەردەمە ی کوردستان دەکا و بەم‌جۆرە هۆی دامەزراندنیان لێک‌دەداتەوه :

« ... ئەحوالی خەلافەتی عەباسی شیوا و لە هەمو لا حکوماتی سەربەخۆ بە واسطەی پیاوانی بەکار هاتە ناو . قەومی کوردیش ... لەم حالە پەڕیشانە ئیستیفادە ی کرد و چونکی جێیان هەمو شاخ و داخ و سەختە چاکتر هاتە دەست و چەند حکومەتیکە مونا سییان تەئیس کرد » (٢١٤) . لە چەند ژمارە کیدا « تیگه‌یشتنی راستی » بەدرژی باسی ئیسارەتە کوردی بەکانی ئەو سەردەمە و دەسلەتدارە ناودارەکانیانی کردوووە .

هەمان‌کات « تیگه‌یشتنی راستی » بۆ خۆی سەرچاوەیەکی رەسەن و گرنگە بۆ باسی زۆر رۆی فاسکی میژوی کوردستان لە سەلەکانی شەزی یەکەمی جیهاندا کە قوناغتیکە پزکارەسات و روداوی گەورەیه لە ژبانی گەلی کوردا . لە رینگە ی وتار و باس و هەوال و رەخنە و هێرشە تونده‌کانی ئەم رۆژنامە یەوه دەتوانین لە سیاسەتی ئینگلیز بەرامبەر کوردستان و لەباری سەختی ژبانی ئابوری کۆمەلانی خەلکی ئەو ناوچەیه و شەزەکانی تێوان لەشکری عوسمانی و ئینگلیز لە مەیدانەکانی باکووری عێراق و لە گەلی شتی تر

(٢١٣) بزوانە : « تیگه‌یشتنی راستی » ، ژمارە بیست و سێ . ٨ ی نیسانی ١٩١٨ .

(٢١٤) « تیگه‌یشتنی راستی » . هەمان ژمارە .

باشتر تی بگهین (۲۱۵) . نه ناهت « یتکه یشتنی راستی » ده ست دمه دا بیته
سه چاوه بق باسی روداو ده کانی دواسالی شهزی به کم له شهزگه کانی
روژه لانی ناو مرآت ، تایهت له سوریه و فهلهستین .

شایانی باسه چهند ده کومه یتیکی سیاست — میژوین گرنک بق به کم
جارو دوا جار له « یتکه یشتنی راستی » دا به کوردی بلاو کراونه وه . له
لاپهزه دۆو سیتی ژماره په نجاو چواریدا هر بیستو پینچ بهندی موتاره کی
(صلح) ی یتو دهوله ته سویند خوره کان و دهوله تی عوسانی و تۆزده بهندی
موتاره کی ییو ئه وه دهوله تانه و نه مه بلاو کراونه وه (۲۱۶) . له ژماره ی
داهاتویدا دیسان بق به کم جار « یتکه یشتنی راستی » به کوردی دهقی ئه وه
به یاننامه گرنگه ی بلاو کردۆته وه که به ریتانیا و فهروه نه « موشره که ن له
لۆندره و پاریس و نیویورک و میسری قاهره روژی هه شته می ته شرینی
(دووه می) ۱۹۱۸ نه شریان کرد » (۲۱۷) .

پن گومان ئه م لایه نانه ، وهك له ئه نجامدا باسی ده کهین ، له نرخ و بایهخی
« یتکه یشتنی راستی » ، به زرده که نه وه .

(۲۱۵) شایانی باسه زانیاریکانی ناو « یتکه یشتنی راستی » یارده به کی زۆری
داین بق دهوله مه ند کردنی چهند باسیکی ناو ئه وه کتیبمان که ده رباره ی
میژووی کوردستانه له ساله کانی شهزی به کمی جیهاندا (بزوانه :
الدكتور كمال مظهر احمد ، كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى ،
ترجمة محمد الملا عبدالکریم ، بغداد ، ۱۹۷۷) .

(۲۱۶) « یتکه یشتنی راستی » ، ژماره په نجاو چوار ، ۱۱ ی ته شرینی دووه می
۱۹۱۸ .

(۲۱۷) « یتکه یشتنی راستی » ، ژماره په نجاو پینچ ، ۱۸ ی ته شرینی دووه می
۱۹۱۸ . مه به ست ئه وه به یاننامه یه یه که یتیدا گفتی مانی چاره نووسی
مه لان درابو .

نجمام

لیکدانهوه و بهراوردی زانیاری به کانی ناو پیښه کتې و به شه کانی هم کتبه به روڼی شوینی دیاری « ټیگه یشتنی راستی » له روژنامه قوسی کوردیدا نشان ددهن . راسته ټینگلیز له پیتاوی بهر ژه وهندی خویاندا هم روژنامه په یان دامه زړاند و سیر دهو گهر وا نه بوايه ، به لام همان کات « ټیگه یشتنی راستی » له زور ریگه وه خزمه تی باشی ژبانی رونا کیرتی کوردی کرد . همیش بڅ خوی ټه نجامی چند هوی به کی ټیگه لاو بو . همو سرده مه ټینگلیز دهو بست کورد له عوسمانی د ورخاته وه و هستی به لای خړیدا راکشې و گهر توانی دژی تورکیا چه کی پڅ هلگری . دیاره بزواندنې هستی نه ته و پڅ دهی توانی دهو ری خوی له مه دا بیښی و همو ساش بزواند ټیکی وا له وانه نه بو هیچ کیشه په بڅ ټینگلیز دروست کا .

پڅ گومان « سرباز ټکی نه ناسراو » ی ښاره زای ټه دهب و میژو و سیاست دلسوزانه بڅ کورد دهو ری گه وړه ی له دهر کردنی « ټیگه یشتنی راستی » دا بیښوه . همو به لگانه ی به ده ستوه ن گومان له وه دا ناهیلن که همو سربازو شوکریفه ضلی بووه . دیاره له هله نگاندنې دهو ری همو پیاوهدا دهو پڅ مرجه کانی سرده می خوی به پتی کات و شوین بگرینه بهرچاو . دواکه وتوی و زوردارتی عوسمانی کاریکی وای کردبو همو روژه بڅ دهرمان په کن هله که وی بتوانی دروست له سروستی ټیمپریالیزم دهو له ته گه وړه کان ټی بگا . قوتار بون له دهه لاتی عوسمانی ټامانجی گه وړه ی

هموان بو . دۆربتن و كورتيتنى ئو رۆژه شەيدى پيشكەوتنى
رۆژئاوايىكان بون و بۆ خۆيان خەويان پتوۋە دەدى . لەبەرئەوۋە پىن
خۆفرۆشتن و مەبەستى خراپ يەككىكى وەك شوكرتلفەضلى و تەنى ئىنگلىزى
بە رەنگى دلگىر و عوساننى بە رەش دەكىشا .

مىچەر سۆن دەستى بالاي لە دەرکردن و بەزىومەردنى « تىگەيشتى
راستى » دا ھەبو . بونى مىچەر سۆن لە دۆ سەرەوۋە كارى كەردبوۋە سەر
شېواز و ناوەرۆكى « تىگەيشتى راستى » . بەھۆى ئەوۋە لايەنى ئىنگلىز
پەرستى زياتر و زىرەكانەر لەسەر لاپەزەكانى « تىگەيشتى راستى » رەنگى
دا بۆۋە . بەلام ھەر بەھۆى ئەوۋە « تىگەيشتى راستى » لە رۆژنامەيەكى
ئاسايىش گەلىكى دواكەوتو پيشكەوتوتر بو . وتارەكانى بە ناوەرۆك
دەولەمەند و بەپىز بون ، ھەلەيان كەم بو ، شېوازىان باش بو ، سەرئىچى
خۆتەريان رادەكىشا و شتى نوپيان دەختە بەرچاۋ . ئەمانەش وەك
ئاشكرايە ، دەسكەوتى بەنرخن بۆ مەيدانى كارى رۆژنامەتوسى .

« تىگەيشتى راستى » گەلىن خەمەتى بە ژبانى روناكبرى كورد
گەياندوۋە . زمان و ئەدەب و مېژۆى كورد بۆ يەكەم جار بەوجۆرە لەسەر
لاپەزەى رۆژنامەيەكى كوردى رەنگيان داۋەتەۋە . دەيان سالى تر پتويست
بو تا گوڭقارىكى وەك « ھاوار » يا « روناھى » بىگرىتەۋە يا گوڭقارىكى
وەك « گەلاۋىز » بۆزى بدا . ئىنجا بۆ ئەمەش دەپ دەورى كات و شوپن و
بەرمويىش چۆن لەياد نەكەين . دۆكەس ھەفتى جارى يا دۆ جار « تىگەيشتى
راستى » يان دەردەكرد ، بەلام دەيانكەسى شارمزا و دويا ديدە مانگى جارى
يا ئەوپەزەكەى دۆ جار يەكەن لەو گوڭقارانەيان بلۆ دەكردەۋە^(۱) .

وا پىن دەچىن لەگەل تەواوبونى شەزى يەكەم و ئال و گوژە تازەكانى

(۱) جارى دا ھەبۆ « گەلاۋىز » بە دۆ مانگ جارىك دەردەچو .

ناوچهی رۆژهه‌لانی ناوه‌زاست ده‌بو « تیگه‌یشتی راستی » ش یا ریازی
 خۆی بگۆژی یا له‌کارکه‌وێ . ئینگلیزه‌کان ریگه‌ی دووه‌میان هه‌لبژارد ،
 وادیاره‌ به‌باشیان زانی رۆژنامه‌یه‌کی کوردی تر له‌ یه‌کێ له‌ شاره‌کانی
 کوردستان دابه‌زرین ، ئه‌وه‌بو سۆن ده‌ستی کرد به‌ ده‌رکردنی رۆژنامه‌ی
 « پێشکه‌وتن » له‌ شاری سلێمانی .

دوا راستی که هه‌لده‌گری سه‌رنجی بۆ راکیشتن و کوتا‌یی ئه‌م
 به‌رهمه‌ی پێ‌به‌یتین ئه‌وه‌یه‌ که « تیگه‌یشتی راستی » تاقه‌ چاپه‌مه‌نی کورد و
 کوردی بو له‌ سه‌رانه‌ری سالانی شه‌زی یه‌که‌می جیهاندا که قوناغیتی
 گرنک له‌ میژوی هه‌مو مرقدا پیک‌دین .

پاشکو

چەند تىببىيەك

تائىستا ژمارە يەك نوسەرى خۆمان و يىگانە چەند لیستە يەکی بیلگۆگرافیەن بۆ ناوی ئەو رۆژنامە و گۆڤارنە دانائە کە بە زمانی کوردی دەرچون . بىن گومان ئەو کارەیان ئەنجامى ئەرك و تەقەلای زۆرە و سەرەتايەکی مگرنگە بۆ لىكۆلینەوہى لایەنى جياوازی مێژۆی رۆژنامەتۆسى کوردی . بەلام کیشە زۆرەکانى ئەو مێژووہ و بەر لە ھەموشت پەرش و بلای رۆژنامە و گۆڤارە کوردیەکان و ڤەوتانی بەشیکی زۆریان بونەتە ھۆی ئەوہى ئەو لیستانە بىن کەم و کورتى ئەبن . ھەر بۆ نمونە «ژبانەوہ» کە لە ۱۸ ی ئابى ۱۹۲۴وہ دەرچو و تا ۱۴ ی کانونى دووہى ۱۹۲۶ ژبا و یەکسەر «ژبان» جىگەى گرتەوہ بەلای ڤایق بەطیئەوہ کە یەکیکە لە ھەرە شارەزاکانى رۆژنامەتۆسى عیراق ، تەنھایەك مانگ ژباوہ (۱) . نمونەى لەم بابەتە لەو لیستانەدا زۆرە و جاروبار لە بەشى دووہى ئەم کتیبەدا ھەندیکیانمان خستۆتە بەرچاو .

ئەمە ھۆی یەکەمى ریکخستى ئەم دۆ لیستە یە کە وەك پاشکۆ پێشکەشیان دەکەین بە نیازى نانى ھەنگاوێکی تر بۆ نزیك کەوتنەوہ لە

(۱) بژوانە : ڤائق بطی ، الموسوعة الصحفية العراقية ، بغداد . ۱۹۷۶ ، ص ۷۰ . گەلێك ھەلەى تری لەو بابەتە لەم کتیبەدا ھەبە .

دانانی بیلپۆگرافیا به کی دروستی رۆژنامه تۆسی کوردی که بقۆخی کارنکی زانستی پتویست • بزوا ناکه م ئه م دۆ لیسته به ی منیش بێ که م و کورتی بێ • بێ گومان خزمه تیککی به جێ ده بێ گهر شاره زایان بتوانی زانیاری تر له م باره به وه بلاو بکه نه وه یا هه له ی ناو لیسته کانی پێشۆ و ئه م دۆ لیسته به راست بکه نه وه •

به پتویست زانی له م دۆ لیسته به دا زۆر تر ده باره ی ئه و رۆژنامه و گۆفاره نه بدویم که ده گه نن یا باسیان به هه له کراوه • دیاره ئه مه یاریده ی خۆته ر و تایه ت شارمزیان ده دا زیاتر ئاگاداری رووه کانی میژوی رۆژنامه تۆسی کوردی بێ •

ناوی هه مو رۆژنامه و گۆفاره نه ئی به کان له م دۆ لیسته به دا نه هاتوه چونکه ئه و کاره هیشا پتویستی به لیکۆلینه وه و به راوردی زۆره • له به شی دووه می ئه م کتیه به دا هه ندیک زانیاری نه زانراو یا که م زانراو ده باره ی رۆژنامه تۆسی نه ئی کوردی بلاو کراوه ته وه •

هه ر ناو و ژماره و قسه به که ئه ستیره به کی لاوه بو له سه رچاوه ی تروه وه ره گیراوه • به شیک له بارستی رۆژنامه و گۆفاره کان له و ژمارانه یان وه ره گیراوه که له کتیه خانه گشتی به کانه دا پارێزراون بۆیه که دۆر نی به جیاوازی به کی که می چه ند ساتیمی دروست بو بێ •

باشکۆی یه کهم

ناو و شوێن و کاتی دهرچۆنی رۆژنامه کوردی یه کان

« کوردستان »

قاھیره - جتیف - لەندن - فۆلکستۆن - جتیف

ژماره یهکی : ۲۲ ی نیسانی ۱۸۹۸

یه کهم رۆژنامه ی کوردی یه . وتاره کانی به شیوه ی کرمانجی ژورو بون .
میقداد مه دحت به درخان و دوا ی ئه و عه بدو ژمحممان به درخانی برای
سه ره رشتی دهر کردیان کرد . تا نیانی ۱۹۰۲ به سه ره یه که وه ۳۱ ژماره ی
لێ دهرچو . (۳۳۸ × ۲۶) یا (۳۲۵ × ۲۵) ساتیه .

« کورد تمعاون وه تهره قی غمه ته می » (۱)

ئهمستهمۆل

دوا ی شوژی سالی ۱۹۰۸ له تورکیا

ئۆرگانی یه کهم کۆمه له ی سیاست کورد بو که دوا ی شوژی سالی
۱۹۰۸ به مهاله ی شه مزنی و به درخان دهریان کرد . به کوردی و تورکی بلأو
ده بووه (۲) .

(۲) چهند نۆسه ریتی کورد باسی رۆژنامه ی « کورد » یان کردووه که گوايه
نیخ عه بدولقادی شه مزنی سالی ۱۹۰۷ له ئهمستهمۆل دهری کردووه .
هیچ به لگه به کی باوه ژێن کراو بۆ ئه مه به ده ستوه نی به و ریتی ئی ناچین
ئه و سه رده مه سولتان عه بدولحمید ماوه ی دهرچۆنی رۆژنامه یه کی وای
دا بێ . وا دیاره مه به ست هه ر ئه و « کورد تمعاون وه تهره قی
غمه ته می » یه به که دوا ی شوژی ۱۹۰۸ دهرچو و ناوی له چهند
رابۆرتیکی دیبلۆماسی نه یینی و ژماره به سه رچاوه ی باوه ژێن کراودا
هاتووه .

« یتیکه یشتنی راستی »

بمغدا

ژماره یه کی : سن شممه یی یه کی کانونی دوومه ۱۹۱۸

ئه و رۆژنامه یه یه که ئهم کتیه مان له باره یه وه تو سیوه .

« یتیکه وتنی »

سلیمانی

ژماره یه کی : ۲۹ ی نیسانی ۱۹۲۰

میچهر سۆن دایه زرانده . له ژیر ناوی رۆژنامه که دا نوسراوه « هفته ی جاریک دهرده چیت » . له سهرو ناوی رۆژنامه که وه وشه ی « سلیمانی » ی نوسراوه که له وه ده چن یا به مۆر لیتی درابن یا به زه نگوگراف بۆی نوسراین ، دیاره سۆن مه به ستی ئه وه بووه به « یتیکه وتنی سلیمانی » له قه له م بدری . تا ژماره ۹۹ ی (۲۳ ی شوباتی ۱۹۲۲) ۴ لاپه زه بو ، له ژماره ۹۷ ی یه وه (۲ ی مارتی ۱۹۲۲) بۆنه ۶ لاپه زه (۳۳ × ۲۰ سم) . ه . « یتیکه وتنی » تا گه زانه وه ی شیخ مه محمود (ناوه ندی سالی ۱۹۲۲) به رتکو پینکی دهرچو . دوا ژماره ی که من دیومه (ژماره ۱۴۴) ه که رۆژی ۲۹ جۆن (حوزهران) ی ۱۹۲۲ ی به سه ره وه یه .

« رۆژی کورد - شموی عه جهم » ، - « رۆژی کورد » ، - « کورد » (*)

ورمه

سه ره تانی بیسته کان

تورگانی بزوتنه وه ی سکتو بو . زۆ ناوه که ی گۆزی به « رۆژی کورد » و ئینجا ته نها به « کورد » . به پیتی روداوه کانی بزوتنه وه ی سکتو ده ی سالی ۱۹۲۱ دهرچوبن . چه ند ژماره یه کی که می لێ دهرچو . سه روتاری ژماره کانی به فارسیش بلآوده کرانه وه . به رپر سیاری محمه د تورجانی بو . له چاپخانه ی « غیرت » چاپ ده کرا .

«بانگی کوردستان»

سلیمانی

ژماره یه‌کی ۲ی ئابی ۱۹۲۲

لەم لاو لەو لای ناوە‌کە‌یە‌وه نوسراوه : «صاحب امتیاز و مدیری
مسئول و سر‌محرر مستەفا پاشا ، محرری کوردی و فارسی علی کمال و
م. نوری ، محرری تورکی رفیق حەسە . لە ژۆری‌یە‌وه نوسراوه :
« علمی ، اجتماعی ، ادبی ، غزە‌یە‌کی حرو سەر‌بە‌ست و ملی‌یە ، هە‌فتە‌ی
جاریک دە‌رده‌چێ » ، ۶ لاپە‌ژە‌یه (۳۳ × ۲۰ سم) . ئۆرگانی ئە‌و رۆژنە‌ بو
کە شێخ مە‌حمود دایە‌زرا‌ند . چوارده ژمارە‌ی بە‌م جۆ‌ره لێ‌دەرچو (دوا
ژمارە‌ی : ۸ی حوزە‌یرانی ۱۹۲۳) . سەر‌هە‌تای سالی ۱۹۲۶ مستەفا پاشا لە
بە‌غدا ۳ ژمارە‌ی تری لێ‌دەرکرد کە ژمارە (۱۴ - ۱) و (۱۴ - ۲) و (۱۴ -
۳) یان لە‌سەر نوسراوه و رۆژی ۲۸ی کانونی دووم و ۱۵ی شوبات و ۱ی
نیسان دەرچون . لە‌سەر ئە‌و سێ ژمارە‌یە‌ نوسراوه : «مدیر مسئول و
سر‌محرر : مستەفا پاشا ، محرر : مستەفا شە‌وقی ، مدیری اداره : کریم
رۆ‌ستم » . سالی ۱۹۲۴ « وه‌زارە‌تی را‌گە‌یان‌دن ، بە‌ژۆ‌هە‌ریتێ گشتی
رۆ‌شنیرتی کوردی » هەر حە‌فده ژمارە‌کە‌ی بە‌ ئۆفیسیت چاپ‌کرده‌وه (۴) .

« رۆژی کوردستان »

سلیمانی

ژماره یه‌کی ۱۵ی تە‌شرینی دوومی ۱۹۲۲

لەم لاو لەو لای ناوە‌کە‌یە‌وه نوسراوه : « سر‌محرر و مدیری مسئول م.
نوری ، محرر علی کمال » ، لە ژۆری‌یە‌وه نوسراوه : « سیاسی ، ئە‌ده‌بی ،
اجتماعی ، غزە‌یە‌کی رە‌سمی‌یە ، هە‌فتە‌ی جاریک دە‌رده‌چێ » ، ۴ لاپە‌ژە‌یه
(۳۳ × ۲۰ سم) . ژمارە‌ پازده‌ی کە دوا ژمارە‌یە‌تی رۆژی ۳ی مارتی ۱۹۲۳

(۳) «بانگی کوردستان» ، کو‌کردنه‌وه و لە‌سەر نویسنی : جمال خە‌زنە‌دار ،
بە‌غدا ، ۱۹۷۴ .

بلاو کراوه ته وه . نۆرگانی ته ورژمه بو که شیخ محمود دایمه زراند . کاتیک شیخ ناچار بو به هۆی فشاری ئینگلیزه وه سلیمانی به جی بهیلن و چاپخانه که ی شاری گواسته وه ئەشکه وتی جاسه نه «روژی کوردستان» له دەرچون وهستا (۴) . سالی ۱۹۷۳ « وهزاره تی راگه یاندن ، کارگیزی روشنبیری کوردی» به ئۆفیت هەر ۱۵ ژماره که ی چاپ کرده وه (۵) .

«بانگی حق»
 ئەشکه وتی جاسه نه (ناوچه ی سلیمانی)
 ژماره به کی : ۸ ی مارتی ۱۹۲۳

تا نیسانی ۱۹۲۳ ، ۳ ژماره ی لی دەرچو . ژماره سی دۆ لاپه زه به و روژی پینج شه مه ی ۱۲ ی نیانی ۱۳۳۹ ، ۲۶ ی شه عبانی ۱۳۴۱ ی له سه ر نوسراوه . وا دیاره ته نها ئه و سێ ژماره به ی لی دەرچو ، چونکه زۆری نه خایاند که شیخ محمود ناچار بو ناوچه ی سورداش به جی بهیلن و چاپخانه که به و جوړه که وته وه ده ست ئینگلیز که دیسان گواستیه وه سلیمانی و پاش ماوه به «ژیانه وه» یان پین دەرکرد .

«نومیدی ئیستیقلال»
 سلیمانی
 ژماره به کی : ئەیلولی ۱۹۲۳

روژنامه به کی هه فته نه و نۆرگانی بزوتنه وه که ی شیخ محمود بو . لای ناوی روژنامه که وه نوسراوه : «مودیری مه سئول : خواجه ئەفه ندی زاده و

(۴) زاهیده ئیبراهیم ده لیت گوايه ئینگلیزه کان بۆ کاری پرۆباگه نده ی خۆیان دهریان ده کرد و باره یان تیدا خه رج ده کرد . وا دیاره ئه و نه به ی له مامۆستا عه بدووززه زاق هه سه نی وه مرگرتوه (بزوانه : زاهده ابراهیم ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۸۳ ؛ عبدالرزاق الحسنی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۸۷ - ۸۸) .

(۵) «روژی کوردستان» ، کو کرده وه و پیشه کی جمال خه زنده ار ، به غدا ، ۱۹۷۳ .

ئەحمەد سەبرى » . وا دياره ۲۵ ژماره‌ی لى بىلاوۆتەو (*) ، من تا
ژماره تۆزدەيم ديوه كه رۆژى پىنچ شەمەى ۲۲ى شەعبانى ۱۳۴۲ى كۆچى
۲۷ى مارتى ۱۳۴۰ى رۆمى لەسەر نوسراوه ، واتە ۲۷ى مارتى ۱۹۲۴ (۳۴ ×
۲۱ سـ) .

« ژيانەو »

سليمانى

ژماره يەكى : دۆ شەممەى ۱۷ى موخمەزەمى ۱۳۴۳ ، ۱۸ى ئابى ۱۹۲۴ .
لە ژىر ناوى رۆژنامەكەدا نوسراوه : « ئەم غەزەتەيە غەزەتەيەكى
حكومەتتەيە ، هەفتەى جارێك دەر دەچێ » . لە ژمارە تۆزدەيەو (۳ى
مارتى ۱۹۲۵) لە ژىر ناوەكەيدا نوسراوه : « غەزەتەيەكى سياسى ، ئەدەبى ،
اجتماعى ، هەفتەى دۆ جار دەر دەچێ » ، (۳۲ × ۲۰ سـ) . رۆژى ۱۴ى
كانونى دووهمى ۱۹۲۶ دواى پەنجاو شەشەمین ژمارەى لە دەرچون وەستا و
« ژيان » جىگەى گرتهووە . « ژيانەو » دانەى بە عەنەيك ، واتە : فەلس
دەفرۆشرا .

« ژيان »

سليمانى

ژماره يەكى : ۲۱ى كانونى دووهمى ۱۹۲۶

جىگەى « ژيانەو » ى گرتهووە . لە ژىر ناوەكەيدا نوسراوه : « ئەم
غەزەتەيە غەزەتەيەكى سياسى ، ئەدەبى اجتماعى ، هەفتەى جارێك
دەر دەچێ » . بە : لاپەژە لە چاپخانەى شارەوانى سليمانى چاپ دەکرا
(۳۲ × ۲۰ سـ) . لە ئابى ۱۹۳۴و پيرەمێرد بوو لى بىرراوى ، تا وەستانی
(۱۰ى مارتى ۱۹۳۸) ۵۵۳ ژمارەى لى دەرچو . زۆرى نەخايەند « ژيان »
جىگەى گرتهووە .

« رځيا تازه »

پمرفسان

ژماره يكمي : ۲۵۰ مارتى ۱۹۲۰

تورگانى پارتى كومونيستى نمره نستانى سؤفيه ته . له گډل نه ووش كه
بو ماوهى چند ساليك (۱۹۳۸ تاوه كو ۱۹۵۵) دمرنمچو به لام تا ئيست
به ته مه ترين روژنامه ي كوردى به . تا ۱۹۳۸ به پيتى لاتينى بلاوده كرايه وه ،
له ۱۹۵۵ وه به پيتى روسى — سلافي بلاوده بيته وه .

« زبان »

سليمانى

ژماره يكمي : ۱۲۰۱ نهيلولى ۱۹۲۷

شاره وانى سليمانى بلاوى ده كرده وه و ماموستا صالح قهفتان
سره پرشتى ده كرد . دهوروبه رى دو سال ژيا .

« ژين »

سليمانى

ژماره يكمي : ۲۶۰۱ كانونى دوومى ۱۹۲۹

پيره ميړدى شاعير دايمه زراند و تا وهفانى (۱۹۰۱ هوزه يرانى ۱۹۵۰)
هر خوى سره پرشتى ده كرد . دواى نه و چند جار يك سره پرشتى كه رانى
گورزان . (جهيل سائب و گوران و خورجى نه مين به گ و نه حمده زرنك هر
يه كه يان ماوه يه كه سره پرشتى يان كرد وه) . بارستى « ژين » زور جار گورزا ،
به لام به شيكى زورى ژماره كانى (۳۰ × ۳۴ سم) ن .

« كوردستان »

مهاباد

ژماره يكمي : پينج شمعوى ۲۰ بهفرانبارى ۱۲۲۴ ، ۱۱۰۱ كانونى دوومى ۱۹۴۶
تورگانى پارتى ديموكراتى كوردستان بو . به چوار لاپهزه حفته ي
سى ژماره ي لى بلاوده بزو : شه موان و دوشه موان و چوارشه موان .
(۳۹ × ۲۸ سم) .

« کوردستان »

بەلگە (١)

ژمارە یەکە : ١٦ ی کانوونی یەکەمی ١٩٤٧

لەسەر رۆژنامە کە نوسراوە : « ماوەی رۆژنامەی کوردستان » ،
مەبەستی ئمو رۆژنامەی « کوردستان » یە کە سالی ١٩٤٦ لە مەهاباد دەرچوو .
لە ژمارە دەیهوه (١٦ ی بەفرانباری ١٣٢٨ - ١٦ ی کانوونی دووهمی ١٩٤٨) لە
ژێر ناوە کەیدا نوسراوە : « ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان » .
بەشیکە لە رۆژنامەی « ئازەربایجان » کە ئۆرگانی « فیرقەی دیموکراتی
ئازەربایجان » . دوکتور علی گەلاویژ و دوکتور رحیمی قازی و دوکتور
ع . شەمزینی بە ناوی خۆیانەوه بەرەمیان تێدا بلۆک کردۆتەوه . دەورووبەری
١٥ سالی ژیا . (٣٩٥ × ٢٩ سم) .

« ریتکا » (*)

مەهاباد

ژمارە یەکە : ١٩٤٨ (١) (٦)

« هەولێر »

هەولێر

ژمارە یەکە : ١٦ ی کانوونی یەکەمی ١٩٥٠

کۆمەڵەی مامۆستایانی هەولێر دەری دەکرد ، نزیکی سێ سالی ژیا و بە
عەرەبی و کوردی بلۆدە بۆوه .

« راولێژ » (*)

بێران

ژمارە یەکە : ١٩٥٢ (١) (٧)

(٦) دەربارەیی بزوانە : جمال خەزەندار ، رابەری رۆژنامە گەرمی کوردی ، ل ٥٤ .

(٧) دەربارەیی بزوانە هەمان سەرچاوە ، ل ٦١ .

« پيشكهوتن »

— « التقدّم »

بمغنا

ژماره يه‌کى : سه‌ره‌تای ۱۹۵۸

سه‌ره‌تا له شتیه‌ی گۆڤاردا ده‌ردمچو (بژوانه : « پيشكهوتن » له پاشکۆی ناوی گۆڤاره‌کاندا) • دواى شۆرشى گه‌لاوێژى ۱۹۵۸ به‌ ماوه‌يه‌کى بووه‌ رۆژنامه • له‌سه‌ر دوا لاپه‌زه‌ی ژماره ۶۵ ى نوسراوه : « رۆژنامه‌يه‌کى کوردی هه‌فته‌انه‌يه‌ رۆژانی دۆشه‌مه‌ ده‌رئه‌چیت خاوه‌ن و به‌ژێوه‌به‌ری محهمه‌د بریڤکانی » • به‌ کوردی و عه‌ره‌بى ده‌ردمچو • شوباتى ۱۹۶۳ داخرا • (۴۲ × ۲۹ سم) •

« خه‌بات »

— « النضال »

بمغنا

ژماره يه‌کى : ۴ ى نیسانی ۱۹۵۹

نۆر گانی ئاشکرای « پارتی دیموکراتی کوردستان » بو • سه‌ره‌تا چه‌ند ژماره‌يه‌کى که‌مى به‌ کوردی و عه‌ره‌بى ده‌رچو ، دواى هه‌موى بووه‌ عه‌ره‌بى بێ ئه‌وه‌ی ناوی بگۆزرێ . تا داخستنى (۲۸ ى مارتى ۱۹۶۱) ۴۶۲ ژماره‌ی لێ ده‌رچو • سه‌رچاوه‌يه‌کى گرنگه‌ بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی زۆر روى میژۆی کورد •

— « راستی »

مۆسل

ژماره يه‌کى : نیسانی ۱۹۵۹

پاریزهر جهرجیس فه‌تحو‌للا و نوسه‌ر ئه‌نوه‌ر مائى بڵاویان ده‌کرده‌وه •
• ماوه‌يه‌کى که‌م ژبا و ته‌نها ۲۳ (۱) ژماره‌ی لێ ده‌رچو •

« کوردستان »

تاران

ژماره يه‌کى : ۲۹ ى نیسانی ۱۹۵۹ (۱)

رۆژنامه‌يه‌کى هه‌فته‌انه‌ بو • خاوه‌ن و به‌رپرسيارى : عه‌بدوڵحه‌مید

به‌دیموزمان ، سەرنوسەری : دوکتور محەمد صدیق مفتی زاده بو .
دەورو بەری ۵ سالی (۲) ژیا .

« ئازادی »

کەرکوک و بەغدا

ژمارە یەکی : ۱ ی مایسی ۱۹۵۹

لەژێر ناوە کەیدا نوێسراوە : « رۆژنامەیەکی رۆژانەی سیاسی » .
خاوێن ئیمتیازو لێ پرەسراوی نافیع یۆنی مەحامی بو . ئۆرگانی ئاشکرای
« پارتی کۆمۆنیستی عێراق » بو . تا داخستنی (کۆتایی تەشرینی دووەمی
۱۹۶۰) ۱۵۶ ژمارە لێ دەرچوو . رۆژنامەیەکی دموکەمەندە . (۲۹×۴۴)
سم (۵) .

« رای گەل »

کەرکوک

ژمارە یەکی : ۶ ی ئەیلولی ۱۹۵۹

ئۆرگانی « پارتی نیشتمانی - دیموکراتی » بو . خواوەنی : صدیق
بلوکینی ، لێ پرەسراوی : پارێزە صدیق عەبدوللا . دەورو بەری ۵ سالی ژیا ،
بەلام کەمی لێ دەرچوو .

« بێوا »

سڵیمانی

ژمارە یەکی : ۲ ی تەموزی ۱۹۶۰

پارێزەر کە مالی میرزا کەریم خاوێن و سەرنوسەری بو . تا وەستانی
(۲۵ ی کانونی دووەمی ۱۹۶۳) ۹۵ ژمارە لێ دەرچوو .

« دەنگی کورد »

- « صوت الاكراد »

بەغدا

ژمارە یەکی : ۱۷ ی ئابی ۱۹۶۰ (۲)

خاوێن و سەرنوسەری : عومەر جەلال حەوێزی . سەرەتا بە کوردی و
دواوە بە کوردی و عەرەبی دەرچوو . دەورو بەری سالیکی ژیا .

« کوردستان »

بەغدا

ژماره یەکی : شەمموی ١٤ مارتی ١٩٦١

نۆر گانی ئاشکرای « پارتی دیموکراتی کوردستان » بۆ . لەسەر دوا
لاپەژەیی نوسراوە : « رۆژنامه یەکی سیاسەتی رۆژانه یە » . چەند ژمارە یەکی
کەمی لێ دەرجو . (٢٨ × ٤٣ سم) .

« هەولێر »

هەولێر

ژماره یەکی : ١٠ ی شوباتی ١٩٦٢ (١)

شارەوانی هەولێر بە کوردی و عەرەبی دەری دەکرد . دەورووبەری
دو سەل ژیا .

« دیچە و فورات » (*)

ئەستەمۆل

ژماره یەکی : تشرینی یەکمەمی ١٩٦٢ (٨)

« راپەڕین »

« النهضة »

سڵیمانی

ژماره یەکی : حوزەیرانی ١٩٦٤ (٧)

لە ژێر ناوە کەیدا نوسراوە : « رۆژنامه یەکی کوردی و عەرەبی یە لە
چاپخانه ی « ژین » لە سڵیمانی دەرنه چیت . خاوەنی : عبدالعزیز صالح الطالبی .
سەرۆکی نووسین : محامی صدیق عبدالله مختار » . سالی ١٩٦٨ لە دەرجون
وەستا . (٤٣ × ٥٥ سم) .

« دەنگوباسی »

« الإخبار »

بەغدا

ژماره یەکی : کانونی دووهمی ١٩٦٦

رۆژنامه یەکی رۆژانه ی کوردی و عەرەبی بو محەمەد برفسکانی

(٨) دەربارە ی بزوانە : جمال خرنەدار ، رابەری رۆژنامه گهرتی کوردی ، ل . ٩٠ .

دهری ده کرد . حوت لاپه زه ی به عه ره بی و بهك لاپه زه ی به کوردی چاپ
دهبر . تا ۲۷ ی تشرینی به که می ۱۹۶۷ ژیا .

« برابتهی »

بهغدا

ژماره به کی : ۶ ی مایسی ۱۹۶۷

سه رنوسه ری : صالح یوسفی . ئورگانی ئاشکرای « پارتی دیموکراتی
کوردستان » و پاشکوی خولی به که می رۆژنامه ی « التآخی » بو . تشرینی
دوومی ۱۹۶۸ وهتا .

« روناکی »

— « النور »

بهغدا

ژماره به کی : مایسی ۱۹۶۹

پاشکوی کوردی « النور » بو و ته نها دۆ ژماره ی لی ده رچو (ژماره
دۆی : تشرینی به که می هه مان سال) . خاوه نی : حیللی عه لی شه ریف ،
سه رنوسه ری : پارێزه ر عومه ر مسته فا . به شیوه ی گوغار و به زنجیره ی
ژماره ی رۆژنامه که ده رچۆ .

« هاوکاری »

بهغدا

ژماره به کی : ۹ ی کانونی دوومی ۱۹۷۰

لای راستی ئاوه که به وه نوسراوه : « رۆژنامه به کی ههختانه ی گشتی به
له ده زگای هاوکاری چاپ و بلاو کردنه وه ی کوردی ده رده چی » . (۵۶ ×
۴۲ سم) . سه ره تا « دار الجماهير » ده ری ده کرد . تا ئیسته ش
بلاوده بیته وه .

« ژین »

سلیمان

ژماره به کی : ۱۰ ی کانونی به که می ۱۹۷۰

له سه ری نوسراوه : « خاوه نی ئیمتياز : هه مه ئه مین قادر (کاکه ی فه لاح) ،

سەرەك نوسین : عەبدولقادر بەرزنجی . لە گەل «ژین»ەکی پیرەمێردا
جیاوازی یەکی ئەوتوی نێرە . (٤٢ × ٢٨ سم) .

« کوردستان »

؟

ژمارە یەکی : رێبەندانی ١٣٤٩ ، ژانویهی ١٩٧١

لە ژێرەوهی ناوی رۆژنامه کەدا نوسراوه : «ئۆرگانی ناوەندی حیزبی
دیموکراتی کوردستان»ە (٤٢ × ٣٠ سم) .

« رینگای یەکی »

؟

ژمارە یەکی : نیسانی ١٩٧١

لەسەر دوا لاپەرەمی ژمارە دەمی سالی یەکمە (ژانویهی ١٩٧٢) ئەم
ئاگاداری یە بلاوکراوەتەوه : « ئاگاناری : رۆژنامەی رینگای یەکی بە ٣
زوبان بلۆ ئێبتهوه : فارسی و تورکی - ئازەربایجانی و کوردی » . لە
ژمارە یازدەیهوه (شوباتی ١٩٧٢) لە ژێرەوهی ناوی رۆژنامه کەدا نوسراوه :
« یەکیەتی - تیکۆشان - سەرکەوتن . رۆژنامەیەکی مانگانەیه » . لە ژمارە
٢٠ یهوه (کانونی یەکمە ١٩٧٢) لای راستی ناوی رۆژنامه کەوه نوسراوه :
« رینگای یەکی بە زوبانی میللهته مەزنه کانی ئێران دەردهچیت کە کورد و
فارس و تورکی ئێرانی و عەرب و بلوچن » . دوا ژمارە یەکی مەن دیومه
ژمارە ستویه کە کە «سالی یهه ، ئابانی ١٩٧٣» ی لەسەر نوسراوه .
(٤١ × ٢٩ سم) .

« دەمکی فەلاح »

— « صوت الفلاح »

بەغدا

ژمارە یەکی : ١٠ ی مایسی ١٩٧١

بەشیکه لە رۆژنامەی «صوت الفلاح» کە «یەکیەتی گشتی جوتیارانی

عیراق» دەری دەکات . ئەم بەشە کوردییە لە ژمارە ۱۲۱ یەوه دەستی پێ کرد .

«برایەتی»

سلیمانی

ژمارە یەکە : ۱۱ ئەیلولی ۱۹۷۱

پاشکۆی «التآخی» بو . سەرنوسەری : دارا توفیق . رەزمی قەزاز
سەرپەرشتی دەکرد . تاوەستانی (۱۸ی مارتی ۱۹۷۲) ۱۷ ژمارە ی لێ دەرچوو .

«برایەتی»

بەغدا

ژمارە یەکە : ۲۶ی مایسی ۱۹۷۲

پاشکۆیەکی تری رۆژنامەی «التآخی» یە .

«بیری نوێ»

بەغدا

ژمارە یەکە : ۱۷ی حوزەیرانی ۱۹۷۲

لە ژێر ناوە کەیدا نوسراوە : «خاوەنی ئیمتياز فەخری کەریم زەنگەنه ،
سەرنوسەر و لێپرسراو : دە حەسین قاسم عەزیز» . ئۆرگانی ئاشکرای
پارتی کۆمۆنیستی عێراقە . سەرەتا بارستی (۵۷ × ۳۳ سم) بو ، لە ژمارە
۸۰ یەوه بووه (۴۶ × ۳۲ سم) و لە ژمارە ۱۲۷ یەوه بووه (۴۲ × ۳۰ سم) و
ئینجا (۵۸ × ۴۵ سم) و ئێستەش (۴۱ × ۲۹ سم) . پاشکۆی عەرەبی
رۆژنامەی هەفته پین (الفکر الجدید) .

«برایەتی»

بەغدا

ژمارە سفری : سێ شەمموی ۱ی کانونی دووهمی ۱۹۷۴

خاوەن ئیمتياز : حەیب محەمەد کەریم . سەرتۆسەر : دارا توفیق .
ژمارە یەکە ۱۰ لاپەرە (۴۱ × ۲۹ سم) .

«برایهتی» -

بەغدا

ژماره یهکی : پینچ شهموی ۱۵ی مایسی ۱۹۷۵ (۲۶۷۵ی کوردی)

خاوهنی ئیمتیار عزیزه قراوی . له ژیر ناوه کهیدا نو سراوه «پاشکوی
روژنامه‌ی التاخریه به زمانی کوردی» ، ۸ لاپه‌زهیه . چند ژماره‌یه‌کی
لیدهرچو و وه‌ستا . (۲۸×۴۰ سم) .

★ ★ ★

پاشکوی دووه

ناو و شوین و کاتی دهرچونی گۆقاره کوردی به کان

« رۆژی کورد »
— « ههتاوی کورد »
نهمه مۆل
هاوینی ۱۹۱۲

نۆرگانی کۆمهلهی «ههفی کورد» بو . ژماره ۳ یه کی ئاب و ژماره ۴ ی ۳۰ ی ئابی ۱۳۲۹ ، واته ۱۹۱۳ دهرچون . به کوردی و تورکی بلأو ده بۆوه . دواين ناوی گۆززا به «ههتاوی کورد» و ئه ویش چه ند ژماره به کی که می لئ دهرچو و به هۆی ده ست پین کردنی شه زه وه داخرا .

« به بۆن »
نهمه مۆل
نیوهی دووه می سالی ۱۹۱۲

ژماره ۲ ی رۆژی ۱۹ ی ئه یلول و ژماره ۳ ی رۆژی ۳۰ ی ئه یلولی ۱۳۲۹ (۱۹۱۳) دهرچون . به کوردی و تورکی بلأو ده بۆوه . چه ند ژماره به کی که می لئ دهرچو . دۆر نیه به هۆی ده ست پین کردنی شه زی یه که مه وه داخرا بئ .

« باتکی کورد »
به بۆن

ژماره به کی : ۱۲ ی «ربیع الاول» ی ۱۳۲۲ ، ۸ ی شوینی ۱۹۱۴
جه ماله ددین بابان به کوردی و تورکی بلأوی ده کرده وه . چه ند

ژماره یه کی که می لښ دەرچو . له گڼل دهمستېښ کردنې شمزۍ په کهم له
دەرچون ووستا .

« کوردستان » (*)

سابلاغ (مهالباد) يان ورمي (رمزاني به)

ژماره يه کی : نيسانی ۱۹۱۴

ميسايتيره پر وټستاتې به کان دهربان ده کرد . ميتورسکی که ژماره يه کی
نهم گوزارمی هه بو دهلتي له سابلاغ چاپ ده کړا ، به لام گومان ده کړي نه و
مهالباد چاپخانه ی خوی هه بوين . جگه له وه مه لبه ندي چالاکت زور به ی
ميسايتيره کاني نه و ناوچه يه ورمي بو که هر له زووه و چاپخانه ی خوی
هه بو . وا دياره چند ژماره يه کی که می لښ دەرچو وه .

« کوردستان » (*)

حمله ب

ژماره يه کی : سانی ۱۹۱۵ (۹۸۲)

« ژين »

نهمستهمول

ژماره يه کی : په کسر دواي شمزۍ په کهم (۱۰)

ژماره ۶۱ رۆژي ۲۵۰۰ کانوني په کهم ۱۳۳۴ له سهر نوسراوه که
ده کاته ۲۵۰۰ کانوني په کهم ۱۹۱۸ . به و ژمارانه دا که من ديومن وا
ده رده که وي مانگي ۳ تا ۴ ژماره ی لښ دهر دچو و هر ژماره يه ی ۱۵ تا ۲۰
لا په زه ده بو . به کوردي و تورکي چاپ ده کړا . خاوه ن ټيمتياز و لښ پرسراوي
نهمشرف همزه و دواي نه و مهملوح سهليم بو . گوزارتيکی دهوله مهنده .

(۹) دهربره ی بزوانه : محمدهدي مهلا کريم ، سهرچاوه ی ناوبراو .
(۱۰) دۆرني به ژماره يه کی تهمشريني په کهم يا دووه می ۱۹۱۸ دهرچوین .

« کوردستان »

نهمین قسَم

ژماره یهکی : ۲۰ ی کانونی دووهمی ۱۳۳۵ (۱۹۱۹)

ژماره یهکی ۲۸ ی «ربیع الآخر» ی ۱۳۳۷ یسی له‌سەر نوسراوه . سید حسین ناو به‌ریبسیاری بو . له چاپخانه‌ی «نجم استقبال» چاپ ده‌کرا . به بارست‌گه‌وره‌یه (۱۹۲۷ سم) . له ژیر ناوی گوڤاره‌که‌نا به تورکی نوسراوه که «ته‌ن‌ها سیاست نه‌ی ئیتر گشت باس‌یک به‌ه‌ر زمانیک ب‌ی حه‌فته‌ی جار‌یک بلا‌وی ده‌کاته‌وه» . به‌لام به‌و ژمارانه‌یدا که من دیومن وا دیاره‌ه‌ر د‌و حه‌فته جار‌یک ژماره‌یه‌کی ل‌ی دهردم‌چو . به پ‌ینج زمان : کوردی و تورکی و عه‌ره‌بی و فارسی و فه‌ره‌نسی و تار‌ی بلا‌وده‌کردموه . دوا ژماره‌ی که من دیومه ژماره ۱۹ ی سالی دووهمی له‌سەر نوسراوه که ر‌وژی ۲۹ ی مارت‌ی ۱۳۳۶ (۱۹۲۰) ، ۷ ی ره‌جه‌بی ۱۳۳۸ ی له‌سەر نوسراوه . ئه‌و ۱۹ ژماره‌یه به‌سەر یه‌که‌وه ۲۵۶ لاپه‌ژمن . گوڤار‌یک‌ی ر‌یکوپ‌یت‌که و گه‌ل‌یک ژماره‌ی به‌وینه‌ی ناوداران‌ی کورد راز‌یتراوه‌ته‌وه . ز‌وَر جار گوڤار‌ی «ژین» له دوا لاپه‌ژنه‌یدا هه‌وال‌ی دهر‌چون و ناوه‌رو‌کی ئه‌م گوڤاره‌ی راده‌گه‌باند .

« دیاری کوردستان »

به‌غنا

ژماره یهکی : ۱۱ ی مارت‌ی ۱۹۲۵

صالح زه‌کی صاحب‌ت‌یزان به کوردی و عه‌ره‌بی و تورکی دهر‌ی‌ده‌کرد . تا وه‌ستان‌ی (مای‌سی ۱۹۲۶) ته‌ن‌ها ۱۶ ژماره‌ی ل‌ی دهر‌چو . دوا ژماره‌ی که من دیومه سیازدمو چوارده‌یه که به‌سەر یه‌که‌وه ۴ لاپه‌ژنه‌یه . زوربه‌ی ژماره‌کان‌ی تری ۲۴ لاپه‌ژمن . گوڤار‌یک‌ی دمو‌له‌مه‌نده . له به‌غنا به ۳ و له دهره‌وه‌ی به ۴ عانه‌بو . (۱۶۲۲ سم) .

« زاری کرمانجی »

رهواندز

ژماره یه‌کی : ۱۲ ی (نۆ القعه) ی ۱۳۲۴ ، ۲۵ ی مایسی ۱۹۲۶

له ره‌واندز له « چاپخانه‌ی زاری کرمانجی » چاپ ده‌کرا . له‌م لاو نه‌و لای ناوه‌که یه‌وه نوسراوه : « خاوه‌ن و مدیر سید حسین موکریانی » ، « مدیری اداره عبدالرحمن » . له ژیری یه‌وه نوسراوه : « گۆفارتیکی اجتماعی تاریخی فنی ادبی مانگیه » . زوربه‌ی ژماره زووه‌کانی ۲۰ تا ۲۴ لاپه‌ژهن و ئەوانی تر ۱۲ تا ۱۶ لاپه‌ژهن (۲۰×۲۸ سم) . تا ژماره ۲۲ ئەم گۆفاره‌م دیوه که ۳۰ نیسانی ۱۹۳۰ دەرچوووه و ۱۶ لاپه‌ژمه . به‌پیتی وتاریکی « هه‌تاو » ئەم گۆفاره تا سالی ۱۹۳۲ ژباوه و ۲۴ ژماره‌ی لێ دەرچوووه (۱۱) .

وتاره‌کانی ئەو ۲۲ ژماره‌یه‌ی من دیومن هه‌مه‌جۆرن (میژۆ ، ئەدهب ، په‌خشان ، دهنگوباس ۰۰۰ هتد) و ناوی که‌سیان به‌سه‌روه‌ نه‌یه‌که دۆ جار نه‌بێ که ناوی (خەدۆک) و (داماو) هاتووه . (داماو) نازناوی موکریانی خۆیه‌تی .

« په‌یژه »

به‌مندا

ژماره یه‌کی : ۱۹۲۷

له ژیر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : « ئەده‌بی ، ئیجتیماعی به‌کوردی بۆ کوردایه‌تی ئەدوێ . دانهری مستفا شەوقی » . ناوه‌روۆکی بریتی به‌ له ژماره‌یه‌که‌ و تار و شیمر که له‌وه‌ ده‌چن هه‌موی مستفا شەوقی خۆی تۆسیینی . کوردی به‌که‌ی ریکۆپیتک و ره‌وانه . هه‌ر ئەو ژماره‌یه‌ی لێ دەرچو . زباتر له‌و نامانه‌ ده‌کات که ده‌ستێ «الاهالی» دهریان ده‌کرد (۱۲) . ئەو ژماره‌یه‌ی

(۱۱) بزوانه : « هه‌تاو » ، ژماره ۱۸۶ ، نه‌یلولی ۱۹۶۰ ، ل ۷ .

(۱۲) له‌م لیسته‌به‌دا ناوی چهند به‌ره‌مه‌تیکێ تری له‌م باب‌ه‌ته هاتووه که له راستبدا کومه‌له به‌ره‌مه‌ن و له شتیوه‌ی گۆفاردا بلاو‌کراونه‌مه‌وه .

«په‌ژه» ٤٤ لاپه‌ژهیه ، به‌لام به بارت پچوکرین گوڤاری کوردی‌به
(١٨ × ١٢ سم) .

«هاوار»

شام

ژماره یه‌کی : ١٥ ی مایسی ١٩٣٢

جه‌لادت به‌درخان بلاوی‌ده‌کردموه . سالی یه‌که‌م ٢٠ ژماره‌ی لئ
دمرچو ، ئهو ژمارانه له‌گه‌ل ٣ ژماره‌ی سالی دوومى به پیتی هیجا و لاتینی
چاپ‌کراون ، له ژماره ٢٤ یه‌وه (١ ی نیسانی ١٩٣٤) هه‌موی ته‌نها لاتینی‌به .
تا ئیسته به‌ته‌مه‌ترین گوڤاری کوردی‌به : یازده سال ژبا و تا ١٥ ی ئابی
١٩٤٣ (٥٧) ژماره‌ی لئ‌دمرچو که به‌سه‌ر یه‌که‌وه ٨٠٨ لاپه‌ژن . یه‌کیکه له
گوڤاره کوردی‌به ده‌وله‌مه‌نده‌کان . نوسه‌رانی کوردی عیراق گه‌لیک
به‌رهمی نایابیان تیلما بلاو‌کردۆته‌وه ، تاییت له ٢٣ ژماره‌ی یه‌که‌میدا .
(٢٨ × ٢٠ سم) .

«روناسکی»

(ROONAKI)

هه‌ولێر

ژماره یه‌کی : ٢٤ ی تشرینی یه‌که‌می ١٩٣٥

خاوه‌ن و به‌رپرسیاری : بارێزه‌ر شیت مسته‌فا . له‌ژنر ناوه‌که‌یلما
نوسراوه : «گوڤاریکی هه‌فته‌یج ، علمی ، اجتماعی ، ادبی کوردی‌به» .
له‌سه‌ر به‌رگی پشته‌وه‌ی نوسراوه : «روناسکی به‌دلیکی باش بۆ یه‌کیه‌تی
عیراقی ده‌کوشیج ، روناسکی ئه‌ده‌بیات و زانستی کورد کوڤه‌کاته‌وه ، روناسکی
بیرمه‌وه‌ری بۆ کورد ده‌کات ، روناسکی ره‌وشت و خوی کورد تازه ده‌کاته‌وه ،
روناسکی ناوی ناو‌دارانی کورد به‌ختو ده‌کا ، روناسکی گوڤارێکه له ژماره‌کانیدا
دیوانی ئیستا و رابوردو و فره‌هنگ و شێوه‌ی کورد و زانستی اجتماعیات
ئه‌شر ده‌کا» . ١٦ لاپه‌ژه‌یه (٢٨×٢٠ سم) . به‌شێکی زۆر له وتاره‌کانی

حسین حوزنی موکریانی نویسنده . دلداری ، راست ، محمود فهمی ،
 س. ناکام ، رهشور ، وریا ، محمد علی کوردی ، هجری دهنده ، یونس
 مستفا ، ههوری و بیخود له نویسنده . ژماره یهك قوتابی تازه بین گیشته
 بهرهمیان تیدا بلاوکردوتهوه . ژماره یهك و دوی له مؤسسه له چاپخانهی
 «الموصل الحدیثه» چاپ کراوه ، له ژماره سینهوه له رهواندز له «چاپخانهی
 زاری کرمانجی» چاپ کراوه . هه موی به سه ره که وه ۱۱ ژماره ی لای
 ده رجو . دوا ژماره ی : ۱۶ ی مایسی ۱۹۳۶ .

«زانستی»

سلیمانی

ژماره یهکی : ۲۵ ی شوباتی ۱۹۲۸

ماموستا صالح قهفان سه ره پرستی دهر کردنی ده کرد . هه ره وه سه رده مه
 کۆمه له و قوتابخانه ی «زانستی» له سلیمانی هه بو . زۆر نه ژبا .

«گهلاویژ»

بهغه

ژماره یهکی : کانونی یه کممی ۱۹۲۹

خاوه ن و بهرپرسانی ماموستا ئیبراهیم نه محمد و سه رنوسه ری
 ماموستا علائه ددین سه جادی بق . دوا ی «هاوار» به ته مه ترین گوڤاری
 کوردی به : ده وره به ری ۱۰ سال ژبا . دوا ژماره ی ئابی ۱۹۴۹ ده رجو ، دوا ی
 نه وه داخرا . به کیکه له گوڤاره به رزه کانی رۆژه لاتنی ناوه زانستی سه رده می
 خۆی . (۲۱ × ۱۴ سم) .

«روناهی»

(RONAH)

شام

ژماره یهکی : ۱ ی نیسانی ۱۹۴۲

جهلادته به درخان به ئه لقبای لاتینی دهری ده کرد . گوڤاریکی مانگانه

بو . بهشی زۆری ناوه‌روکی بۆ هه‌واله‌کانی شه‌ژ ته‌رخان کراوه . له‌ هه‌مۆ
 رۆژنامه و گۆفاریکی کوردی زیاتر وینه‌ی تیدا بلاوکراوه‌ته‌وه که ئه‌وانیش
 دیسان روداوه‌کانی شه‌ژ نیشان ده‌ده‌ن . له‌ زۆر روومه‌وه «روناهی» له
 «ده‌نگی گیتی تازه» ده‌کات . له‌ گه‌ل ته‌واوبونی شه‌ژ ئه‌میش وه‌ستا . تا
 مارتی ۱۹۴۵ (۲۸) ژماره‌ی لێ‌ده‌رچو که به‌سه‌ر یه‌که‌وه ۵۸۴ لاپه‌زه‌ن .
 (۲۸×۲۰ سم) ه .

« نیشتمان »

ته‌وریز

ناوه‌ندی سالی ۱۹۴۳

ئۆرگانی کۆمه‌له‌ی «ژ.ک.» بو . له‌ ته‌وریز به‌ دزی‌یه‌وه له‌ چاپخانه‌ی
 کابرایه‌کی ئه‌رمه‌نی چاپده‌کرا . ژماره‌ ۷ و ۸ و ۹ به‌سه‌ر یه‌که‌وه دره‌چون و
 خاکه‌لیتیه‌ و بانه‌مه‌ژ و جۆزه‌ردانی ۱۳۳۳ یان له‌سه‌ر نوسراوه که ده‌که‌نه
 مارت و نیسان و مایسی سالی ۱۹۴۴ . ئه‌و سێ ژماره‌یه به‌سه‌ر یه‌که‌وه ۳۳
 لاپه‌زه‌ن و ۲۰ باسی هه‌مه‌جۆریان تیدا به‌ . بارستی (۱۷×۲۲ سم) ه . دوا‌ی
 روخانی کۆماری مه‌هاباد مامۆستا زه‌بیجی به‌ نه‌یتی سالی ۱۹۴۸ ژماره‌یه‌کی تری
 «نیشتمان» ی له‌ عیراق ده‌رکرد که وه‌ک خۆی ده‌لیت ۲۴ لاپه‌زه‌ بو .

« ده‌نگی گیتی تازه »

به‌غدا

۱۹۴۳

سه‌رما (له‌ نیسانی ۱۹۴۳ وه‌) وه‌ک په‌خشه‌ ده‌رده‌چو ، له‌ ته‌شرینی یه‌که‌می
 هه‌مان سه‌له‌وه بووه‌ گۆفاره‌ . تا سالی ۱۹۴۷ ژیا . له‌ گه‌ل ئه‌وه‌ش که ئینگلیز
 بۆ کاری پرۆیاگه‌نده‌ی خۆیان له‌ سه‌له‌کانی شه‌ژ دووه‌می جیهاندا
 ده‌ریانده‌کرد به‌لام پێه‌ له‌ وتار و به‌ره‌مه‌ی ئه‌ده‌بی و زانستی بایه‌خدار . له
 ژێر ناوی گۆفاره‌که‌دا نوسراوه : «ئه‌ده‌بی ، خۆنده‌واری ، زمانی ،
 اجتماعي ، په‌یامی ، هه‌فته‌یی — کوردی‌یه» . (۲۸×۲۳ سم) ه .

« رۆژا نو »
(ROJA Nû)

بیتروت
ژماره یه‌کی : مایسی ۱۹۴۲

به پیتی لاتینی و شتیوهی کرمانجی ژورۆ ده کامهران عالی به‌درخان
بلاوی ده‌کرده‌وه و جه‌لادته به‌درخانی برای یاریدهی ده‌دا • بهشی زۆری
ناوه‌روکی بۆ باسی روداوه‌کانی شه‌زی دووهم تهرخان کراوه • وینهی زۆری
تیدایه • چهند سالتیکی که‌م ژیا (تا ده‌ورو به‌ری کوتایت شه‌زی دووهم) •

« ستیر »
(STER)

شام
ژماره یه‌کی ۶۷ کانونی یه‌کمی ۱۹۴۲

به پیتی لاتینی و شتیوهی کرمانجی ژورۆ ده کامهران عالی به‌درخان
بلاوی ده‌کرده‌وه ، جه‌لادته به‌درخانی برای یاریدهی ده‌دا • بهشی زۆری
ناوه‌روکی بۆ باسی روداوه‌کانی شه‌زی دووهم تهرخان کراوه • جاروبار
به‌فهره‌نیش نویسنی بلاوده‌کرده‌وه • تا ده‌ورو به‌ری کوتایت شه‌زی دووهم
ژیا •

« هاوار »
- « هاواری کورد »
مه‌هاباد

ژماره یه‌کی : دهمبیری سالی ۱۳۲۴ ، ئه‌یلول - تشرینی یه‌کمی ۱۹۴۵
له‌سهر به‌رگی یه‌که‌می ته‌نها «هاوار» و له‌سهر به‌رگی دووهمی «هاواری
کورد» نوسراوه • ژماره یه‌کی ۳۰ لاپه‌ژه‌یه • (۲۰ × ۱۴ سم) •

« کوردستان »
مه‌هاباد

ژماره یه‌کی : ۱۵ سهرماوه‌زی ۱۳۲۴ ، ۶۷ کانونی یه‌کمی ۱۹۴۵
بلاوکه‌ره‌وهی پیری پارتی دیموکراتی کوردستان بو • تا کوتایت سالی

۱۹۴۶ چەند ژماره يه کي لږ دەرچو . ژماره يه ۲۰ و دوی هره يه کي يان ۲۰
لاپه زه يه . ژماره سي و چواري هره يه کي يان ۳۸ لاپه زه يه . ژماره ۶ و ۷
پيکه وه دەرچون و به سهر يه که وه ۶۰ لاپه زن . (۱۴×۲۱ سم) ه .

« ناوات » (چ)

مهرباد

سالي ۱۹۴۵

گوفاريکي ويزه يي - زانستې - کومه لايه ني بو . ته نها ۳ (۴) ژماره ي
لږ دەرچو .

« هه لاله »

بوکان

ژماره يه کي : ره شمعي ۱۳۲۴ ، سهره تاي ماري ۱۹۴۶

ژماره يه کي ۳۰ لاپه زه يه . له سهر دوا لاپه زه ي و له چوارچپوه يه کي
تايه تيدا ديسان ناوي گوفاره که چاپ کراوه و له لاي سهره وه ي نوسراوه :
با به ري بوني « هه لاله » و به يون
نايزوي عتري گولي کاشاني
چەند ژماره يه کي که مي لږ دەرچو . (۱۵×۲۳ سم) ه .

« هاواري نيشتمان »

مهرباد

ژماره يه کي : اي خاکليتوي ۱۳۲۵ ، ۲۱ ي ماري ۱۹۴۶

له سهره وه ي لاپه زه يه کي به وه نوسراوه : « بلاوکه ره وه ي بيري يه کي ته ني
جهواناني ديوکرات » . ژماره يه کي ۴۰ لاپه زه يه . (۱۴×۲۲ سم) ه .

« گزوغالي مندالني کورد »

مهرباد

بهاري ۱۹۴۶

ژماره ۲ يه کي جزه ردان و ژماره ۳ يه کي پوشپه زي ۱۳۲۵ : ۲۱

میس و ۲۱ ی حوزه‌یرانی ۱۹۴۶ ده‌رچون • قادری موده‌ریسی سه‌ره‌رشتی
بلاو‌کرده‌وهی ده‌کرد • وا دیاره ته‌فاهه و سح ژماره‌یهی لی ده‌رچوه •
(۱۵×۲۲ سم) •

« ناگا و روداوی هه‌فته‌یی »

به‌غدا

ژماره‌یه‌کی : ۱۹۴۶ (۱)

له ژیر ناوه‌که‌یندا نوسراوه : « له لایهن کاروباری ئالوگۆزی
خوینده‌وارتی ئه‌مه‌ریکا له به‌غدا ده‌رئه‌هتیری » • پتر له ۲۰۰ ژماره‌ی لی
ده‌رچو • دوا ژماره‌ی که من دیومه ژماره ۱۹۳ به و ۸ ی حوزه‌یرانی ۱۹۵۳
ده‌رچوه • ۲۰ لایه‌زه‌یه • (۱۶×۲۱ سم) •

« نزار »

به‌غدا

ژماره‌یه‌کی : ۳۰ ی مادی ۱۹۴۸ •

مامۆستا عه‌لئه‌ددین سه‌جادی به کوردی و عه‌ره‌بی بلاوی ده‌کرده‌وه •
تا داخستنی (۱۵ ی شوباتی ۱۹۴۹) ۲۲ ژماره‌ی لی ده‌رچو •

« ئییره به‌غدا به »

به‌غدا

ژماره‌یه‌کی : سالی ۱۹۵۰ (۱)

مانگی جاریک کارگیزی گشتی ئاراسته و ئیزگه (مدیریة التوجیه
والاذاعه العامه) به عه‌ره‌بی و کوردی بلاوی ده‌کرده‌وه ، تا شۆژی گه‌لاوێژی
سالی ۱۹۵۸ ژیا •

« خۆرنشین » (*)

مه‌هاباد

۱۹۵۱

به کوردی و فارسی ده‌رده‌چو • ده‌ورو به‌ری سالیك ژباوه •

«بميام»

بمغدا

ژماره يه کي : ۱۹۵۲

له ژیر ناوه که پيدا نوسراوه : «گوتفارتسکی خوتندهوارچ هفته ييره له لايه ن کاروباری ئالوگوتزی خوتندهوارچ نه مریکاوه دهرته هینری» . پتر له ۲۰۰ ژماره ی لیدهرچو . دوا ژماره ی که من دیومه ۱۲ ی نیسانی ۱۹۵۴ دهرچوو . (۱۵×۲۱ سم) ه .

«راویژ» (*)

ئیران

۱۹۵۲ (۱۲)

«همنلو»

هولتیر

ژماره يه کي : شهمه ی ۱۵ ی گولان (مابسی) ی ۱۹۵۴

له ژیر ناوی ژماره يه کيدا نوسراوه : «گوتفارتسکی کوردی ویزه یی (ادبی) به ، جارچی هر له یازده روژاندا جارتسکی په خش ده کړت» . خاوه ن و سه ره رشتی که ری ماموستا گيو موکریانی بو . پاريزه ران ئیبراهیم عزیز دزه یی و محمه د شهاب ده باغ ناویان له دمرکردنی «هه تاو» دا هاتوو . ژماره يه ک نوسه ری کوردی ناوداری دهره وه ی عیراق به ره میان تیدا بلاوکردوته وه . تا وه ستانی (تشرنی دووه می ۱۹۶۰) ۱۸۸ ژماره ی لسی دهرچو . (۱۳×۲۰ سم) ه .

«هیاو»

بمغدا

ژماره يه کي : تمغزی ۱۹۵۷

له ژیر ناوی گوتفاره که دا نوسراوه : «گوتفارتسکی نه ده بی و زانستی به

(۱۲) له وه ده جیت نه م جوړه گوتفارانہ ی ئیران به نه یی دهرچو ب .

مانگی جارتیک دمرئه چن» . خاوه نی ئیمتیازی یانه ی سرکهوتن و . مودیری مهسئولی تا ژماره (۸) ی سالی (۲) ی حافظ مستفا قازی و پاشان دوکتور هاشم دۆغمه چن بو . زوربه ی ژماره کانی له ۸۰ لاپه ره زیاترن . شوباتی ۱۹۶۳ داخرا . (۲۱ × ۱۴ سم) ه .

« شمهقی »

— « بهیان »

کمرکوک

ژماره یه کی : ۱۵ ی کانونی دووهمی ۱۹۵۸

خاوه ن و سهرنوسه ری : عهبدولقادر بهرزنجی . به کوردی و عه ره بی ده رده چو . له سهره تای سالی ۱۹۵۹ دا گوێزرایه وه بو سلیمانی و ناوی بووه « بهیان » و ماموستا گوران سهر بهرشتی ده کرد . بووه ئۆرگانی ئاشتیخوازان . پاش ماوه یه که دیسان گواسترایه وه که رکوک و نساوه که ی جارانی وه رگرتوه . سهره تای سالی ۱۹۶۳ داخرا .

« پێشکهوتن »

— « التقدم »

بهمن

ژماره یه کی : ۲۸ ی شوباتی ۱۹۵۸

له ژیر ناوه کهیدا نوسراوه « گۆوارێکی ههفته یێ گشتییه — مجلة اسبوعية عامة باللغتين الكردية والعربية » . دوا ی شۆژی ۱۴ ی گه لاویژ و له ژماره ۶۵ یه وه بووه رۆژنامه . شوباتی ۱۹۶۳ داخرا . (۲۹ × ۱۴ سم) ه . بزوانه : « پێشکهوتن » له پاشکۆی ناوی رۆژنامه کاندای .

« کوردستان »

— ((KURDISTAN))

ساتیرلاند

(ئینگلتیره)

ژماره یه کی : مارتی ۱۹۵۸

ناو به ناو به چهند زمانیک « کومه له ی خۆیندکارانی کورد له ئه وروپا »

بلاوی ده کردهوه • ژماره ۲ و ۳ له پورتنسوت و ژماره ۴ له لهندهن چاپکراون • ژماره یه کی تاییه تی به زمانی عهره بی به بونه ی به ستنی «کونگره ی خوتندکارانی عهره ب» موه له نه وروپا بلاوکردوتهوه • ههر له و ژماره یه دا نامه یه کی سه رۆک عه بدولناصر بلاوکراره تهوه که بق دارا توفیتی ناردووه • عومهر ره مزئی مه لا مارف و سه لاح سه عدوللا و فوئادی صالحی ره شه و زاهیر حسین و که مال فوئاد ده وری چالاکیان له ده رکردنیدا یینوه • گوڤاریکی پز له به لگه و دهوله مه نده • بارس تی زوربه ی ژماره کانی (۲۶ × ۲۰ سم) •

« نیشتمان »

سلیمانی

ژماره یه کی : مارتی ۱۹۵۹

دهسته یه که ماموستا و قوتابج «دار المعلمین» ی سلیمانی ده ریانده کرد و ته نها نه و ژماره یه ی لی بلاو بووه •

« روزگاری »

بهمن

ژماره یه کی : نیستی ۱۹۵۹

نۆرگانی ئاشکرای «پارتی دیموکراتی کوردستان» بو • ته نها دو ژماره ی لی ده رچو • سه رنوسه ری : صالح حه یده ری بو •

« نه ورۆز »

سلیمانی

ژماره یه کی : نیستی ۱۹۵۹

پاریزه ره که مالی میرزا که ریم ده ری ده کرد ، سق مانگ له سه ر یه که ده رچو و ئیترو ه ستا •

« ئافرىقا »

بەغدا

ژمارە يەكى : مايسى ۱۹۵۹

ئۆزگەن يەكەننى ئافرىقانىڭ ئىراق بۇ، بە كوردى و غەربى بىلەن بۆلۈش.
تا ئابى ۱۹۶۳ يازدا ژمارە لىن دەرچو .

« بىلىش »

سلىمىنى

ژمارە يەكى : ئىلى ۱۹۵۹

لە سال كەمىر ژبا . نەقابە مامۇستايان — لى سلىمىنى دەرى دەرد .
وتارە كەننى بۇ باسى ئەدەب و مېتو ژبەننى كۆمەلەينى و ئەو جۆرە باسانە
تەرخان كرابون . (۲۳۵ × ۱۶۵ سم) .

« ھىواي كوردستان »

سلىمىنى

ژمارە يەكى : نەشرىنى دووھى ۱۹۵۹

لەسر دوا لاپەزەي لە ژىرەو نو سراو : « ھىواي كوردستان
گۆقارىكى و ژىرەي و كۆمەلەينى قوتابىانە مانگى دۇ جار دەرئەچىت .
يەكەننى قوتابىاننى سلىمىنى دەرى ئەكات . لە چاپخانەي ژىن چاپ ئەكرىت » .
شەش لاپەزەيە . دەورو بەرى سائىك ژبا و ۱۲ (۹) ژمارە لىن دەرچو . لە
شىوھى رۆژنامەدا چاپ دەكرا (۲۹ × ۴۱ سم) .

« دىنگى قوتابيان »

بەغدا

۱۹۵۹

ئۆزگەن يەكەننى قوتابىاننى گىشتى ئىراق بۇ . ھەر ئەو سالە ژبا و
چوار (۹) ژمارە لىن دەرچو . يەكەن لە ژمارە كەننى دوكتۇر عىزەددىن مەتەفا
رەسول بە تەنھا دەرى دەرد .

« دمنگی قوتاییان »

کمرکوک

۱۹۵۹

به کوردی و عهره بێ و تورکمانی لقی یه کیه تی قوتاییانی عیراق له
که رکوک بلاوی ده کرده وه . هه ر ئه و ساله ژبا و چه ند ژماره یه کی که می
(۳) لێ بلاو بووه .

« هونهر » (*)

سلیمانی

۱۹۵۹

قوتابخانه ی ناوه ندێ هونه ری ناو مان بلاوی کردۆته وه . وا دیاره ته نها
ژماره یه کی لێ ده رچوو ه .

« رۆژی نوی »

سلیمانی

ژماره یه کی : مارتی ۱۹۶۰

خواه نی : پارێزه ره جه مال شالی ، سه رنوسه ری : کامه رانی شاعیر . تا
وه ستانی (ئه یلولی ۱۹۶۱) ریکو پیک مانگی ژماره یه کی لێ ده ردمچو . هه موی
به سه ر یه که وه ۱۸ ژماره ی لێ بلاو بووه . یه کی که له گوژاره هه ره
ده وله مه نده کانی کورد . (۱۷×۲۴ سم) ه .

« چاره سه رکردنی کشتوکال »

– « نیسلاحی زه راعی »

– « الاصلاح الزراعی »

به عێراق

ژماره یه کی : تمموزی ۱۹۶۰

گوژاریکی مانگانه بو ، وه زاره تی چاره سه رکردنی کشتوکال له سالی
۱۹۵۹ وه ده ری ده کرد . به شیکی به کوردی بو . له ژماره دوومه ناوی به شی
کوردی یه که ی بووه « نیسلاحی زه راعی » . تا وه ستانی (ته شرینی دوومه ی

١٩٦٢) تەنها ١٢ ژمارەى لىڧ دەرجو . محەمەدى مەلاکەریم سەرپەرشتى بەشى کوردى يەكەى دەکرد .

«عیراقى نوڧ»

بەغدا

ژمارە يەكى : تەشرىنى يەكەمى ١٩٦٠

لە ژنر فاوھە كەيدا نوسراوھ : «گۆفارىكى نىگارنى مانگانە يە وەزارەتى ئىرشاد دەرى دەكا» . دو سالى ژيا و ٢٤ ژمارەى لىڧ دەرجو . فارووق مستەفا زەسۆل و محەمەدى مەلا كەریم دەيانكرد بە كوردى و سەرپەرشتى دەرھيتانيان دەکرد . (٢٨×٢١ سم) .

«ژيان»

ھەولير

ژمارە يەكى : تەشرىنى دووھەمى ١٩٦٠

ئۆرگانى يەكەتى قوتايانى گشتى عىراق — لقى ھەولير بو . تەنها دو ژمارەى لىڧ دەرجو .

«ئەدبىي عىراقى»

بەغدا

ژمارە يەكى : تەموزى ١٩٦١

ئۆرگانى «يەكەتى ئەدبىيانى عىراقى» بو . يەك ژمارەى لىڧ دەرجو . دەستەى نوسەرانى : دە پاكيزە رەفيق حىلمى و ەببولزەزاق محەمەد و توفىق وردى . پاشكۆى گۆفارى «الاديب العراقى» بو .

« ههولتیر »

ههولتیر

ژماره یه‌کی : ۱۰ ی شویاتی ۱۹۶۲ (۱)

شاره‌وانی ههولتیر وهك په‌خشه بڵاوی ده‌كرده‌وه .

« دهنگ » (*)

ئهمسەمۆل

ژماره یه‌کی : نیسانی ۱۹۶۲ (۱)

« تۆتن »

– « التبوغ »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : تشرینی دووهمی ۱۹۶۲

هه‌ر سێ مانگ جارێك به‌عه‌ره‌بی و كوردی و ئینگلیزی ده‌رده‌چو .
سه‌ره‌تا عادل موختار و پاشان محه‌مه‌دی مه‌لا كه‌رم و دوا ژماره‌شی فازیلی
مه‌لا مه‌حمود سه‌ره‌رشتی به‌شی كوردی یه‌كه‌یان ئه‌كرد . له‌سه‌ر دوا به‌رگی
چه‌ند ژماره‌یه‌کی نوسراوه : « گۆڤاری به‌ژێوه‌به‌رایه‌تی ئینحصاری تۆتن » .
دوا ژماره‌ی له‌ مارتی ۱۹۷۲ دا ده‌رچوه . (۲۸ × ۲۱ سم) .

((The Kurdish Journal))

ولاته یه‌كگرتوووه‌كانی ئهممه‌ریكا

ژماره یه‌کی : ۱۹۶۲ (۱)

ژماره یه‌ك و دوای به‌رگی پێنجهمی پێسكه‌وه ده‌رچون و مارت و
هوزه‌یرانی سالی ۱۹۶۸ یان ئێن نوسراوه و ۴۰ لاپه‌ژهن . (۲۸ × ۲۱ سم) .

« دهنگی تازه » (*)

ئهمسەمۆل

ژماره یه‌کی : ۱۹۶۶ (۴) (۱۴)

(۱۴) ده‌رباره‌ی بزوانه : جمال خرنه‌دار ، رابه‌ری رۆژنامه‌گه‌ڕێ كوردی ، ل ۹۱ .

«پرشنك»

نوروزيا

ژماره يەكی : حوزەيرانی ۱۹۶۶

له ژێر ناوه كهيدا نوسراوه : «گۆڤارنكى وێژهى زانستى كۆمه لایه تى به .
له لایه ن كۆمه لى خويندكارانى كوردده وه له ئه وروپا دهرئه چیت» . دوكتۆر
كه مال فوئاد سه ره پرشتى ده كرد . ته نها دۆ ژماره ی لى دهرچو (ژماره دۆى :
ئابى ۱۹۶۷) . دهسته يهك خويندكارى كورد وتار و چیرۆك و شیعرى
نیشتمانى مان تیتا بلاوكر دۆته وه . ژماره يهكی ۲۴ و ژماره دۆى ۲۸ لاپه زه يه .
له ژماره يه كیدا ۷ و له ژماره دۆیدا ۱۳ وتار و چیرۆك و ههلبهست
بلاوكر اوه ته وه . دوا لاپه زه ی ژماره دۆى وتارنكى كورته دهرباره ی
ئهممه دى خانى كه به پیتی لاتینی چاپ كراوه . (۲۴×۱۸ سم) . (۱۵) .

«رابهر»

سليمانى

ژماره يەكی : نیسانی ۱۹۶۶

قوتابخانه ی مهلكه ندى ده رى ده كرد . دهسته ی نوسه رانى : مسته فا
صالح كه ریم (سه رنوسه ر) ، فوئاد محه مه د ئه مین و ره وف ئهممه د هه سه ن .
تا سالى ۱۹۶۸ سى ژماره ی لى دهرچو .

((Yeni Akish))

ئەنقەرە

ژماره يەكی : ۱۹۶۶ (۲)

«يه نى ئەكيش» واته «شه پۆلى نوئى» . گۆڤارنكى چه پزه وه .
له ژێر ناوه كهيدا نوسراوه گۆڤارنكى روناكبيرى مانگانه يه . ژماره ۳ و
چواری كه من ديو من هه مان سأل دهرچون و وتاره كانى هه ردو كيان به توركى

(۱۵) سوپاسى دوكتۆر كاوس قه فتان ده كم كه هه ردۆ ژماره كه ی «پرشنك» ی
دامت .

چاپ کراون ته نها دوا لاپه زه یان نه یتت که بریتیریه له شیعری کوردی •
(۲۰×۲۸ سم) •

«مزنک»

– «بزوغ»

سلیمانی

ژماره یه کی : ۱۹۶۷

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : «گۆفاریکی قوتابخانه ییت و پهروه رده ییت
سالانه یه ، قوتابخانه ی مه ناری کوزان دهری نه هیتت» • «گۆفاریکی
زانباری و کومه لایه تی به» • دهستی نوسه رانی : عه بدولکه ریم محمه د
باراوی و عه بدولکه ریم صالح زه ندی و محمه د صالح سعید و عه بدولقادر
مه لای عومهر و عه بدوله جید محمه د که ریم و عه بدولسه میح نه حه د بۆن •
وا دیاره هه ر نه و ژماره یی لێ دهرچوه که ۴۸ لاپه زه ی به کوردی و ۱۸
به عه ره بیره • (۱۶×۲۲ سم) •

«سلیمانی»

سلیمانی

ژماره یه کی : تمموزی ۱۹۶۸

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : «بلاوکراوه ی شاره وانی سلیمانی • مانگی
جارتک دهر نه چن» ، «دهستی نوسه رانی : به زیوه به ری شاره وانی ، محمه د
مسته فا کوردی ، موچه زۆم محمه د نه مین ، جمال شالی ، نوری وهشتی ،
مه محمود زیوه ر» • چهند سالتیک ژبا • (۱۴×۲۰ سم) •

«کاری میلی»

به غه فا

ژماره یه کی : ۱۱ ی تشرینی دووه می ۱۹۶۸

وه زاره تی ئیرشاد بلاوی ده کرده وه ، تا وه ستانی (تمموزی ۱۹۶۹) ۱۶
ژماره ی لێ دهرچو • پاشکۆی کوردی گۆفاری (العمل الشعبي) بۆ •

« رۆڭگاری »

سلیتمانی

ژماره یەکی : یەك شەمموی ۲۰ ی نیسانی ۱۹۶۹

لە ژێر ناوێکەیدا نوسراوە : « گۆڤاریکی هەفتانەی گشتی » • خاوەنی
ئێتیاز : نەوشیروان مستەفا ، سەرنوسەر : پارتیزەر شازاد صائب • تا
وەستانی (مارتی ۱۹۷۰) پازدە ژمارە ی لێ دەرجو • (۲۷×۲۰ سم) •

« بەیان »

بەشە

ژماره یەکی : تەشرینی دوومی ۱۹۶۹

سەرەتا لە ژێر ناوێکەیدا نوسرابو : « گۆڤاریکی وێژەیی و هونەری
گشتی » وەزارەتی راگەیاندن مانگی جاری دەرئەکات • « بەرپرسیار :
دوکتۆر ئەکرەم فازل ، سکرتیری نوێن جەلالی میرزا کەریم » ، پاش
ماوەیەکی مستەفا نەریمان بوو سکرتیری • دواچ وای لێ هات : « گۆڤاریکی
رۆشنیری گشتی دەزگای رۆشنیری و بڵاوکردنەوەی کوردی مانگی
جاری بڵاوی ئەکاتووە » • (۲۹×۲۲ سم) •

« تیشک »

هەولێر

ژماره یەکی : ۱۹۶۹

لە ژێر ناوێکەیدا نوسراوە : « گۆڤاریکی پەروەردەیی سالاڵەیی ،
قوتابخانەیی مامۆستایانی سەرەتایی کۆژان لە هەولێر دەرئەکات » •
« دەستەی نوسەران : مامۆستا مەجید ئاسنگەر • حەمە کەریم رەمەزان
هەورامی ، فاتح موحەممەد » • دوا ژمارە ی که من دیویم ژمارە دۆیه تی که
۲۵۸۲ کوردی ، ۲۰ نیسانی ۱۹۷۰ ی لە سەر نوسراوە ، ۶۴ لاپەژەییە و
۱۵۰۰ دانەی لە « چاپخانەی کوردستان » لێ چاپ کراوە • (۲۰×۱۴ سم) •

«دەفتەری کوردەواری»

بەغدا

ژمارە یەکی : کاتونی دووهمی ۱۹۷۰

لە ژێر ناوە کەیدا نوسراوە : «کۆمەلە نوێستییکی ئەدەبی و زانستی و بیرێ کوردییە ، ڕینگە ی ئامانجی کوردایەتی ئەمڕۆ و بەیتیمان بە پرشنکی بیرێ نوێ روئا ئەکاتەوه ، بە روخساریکی نەتەوێ و ناوەڕۆکیکی مەوقایەتی خۆی ئەنوێت» • «لە ژێر چاودێری و ئامادەکردنی : جەمال خەزەندار لە چاپ دراوە» • ۳ ژمارە ی لێ دەرچو • (۲۱×۱۴رسم) •

«هەولێر»

هەولێر

ژمارە یەکی : مایسی ۱۹۷۰

لە ژێر ناوە کەیدا نوسراوە : «گۆفاریکی مانگانە بە شارەوانی هەولێر مانگی جاری دەری ئەکا» • «بەزێو بەری گۆفار : سەعدی محەمەد ئەمین دزەبی ، سەرەکی نوێن : محەمەد مەولود - مەم -» • بە عەرەبی و کوردی دەرەمچو • سەرەتا لە چاپخانەی شارەوانی کەرکوک و دواپە لە چاپخانەی کوردستان لە هەولێر لە هەر ژمارە یە هەزار دانە چاپ دەکرا • هیچ ژمارە یەکی لە ۸۰ لاپەژە کە مەتر نیە • سێ سال ژبا و دوا ژمارە ی حوزەیرانی ۱۹۷۲ دەرچو کە ۸۰ لاپەژە یە • (۲۰×۱۴سم) • ئەم گۆفاره پاشکۆی تاییەتی خۆی هەبو ، وەك ئامیلکە ی : «قەلاتی هەولێر و پڕۆژە ی رێکخستی» نوێنی مەجید عومەر ، هەولێر ، ۱۹۷۱ •

«برایەتی»

بەغدا

ژمارە یەکی : خولی دووهمی : حوزەیرانی ۱۹۷۰

پاشکۆی رۆژنامە ی «التآخی» بو بەلام ئەمجاریان لە شێوە ی گۆفاردا دەرچو • لە ژێرەو ی ناوە کەیدا نوسراوە «گۆفاریکی سیاسە گشتیە» •

ژماره‌کافی به بارسټ گه‌وره و به ناوهرۆک ده‌وله‌مه‌ند و که‌م هه‌لن (ژماره یه‌کی ٦٦ لاپه‌ژه‌یه) . سه‌عید نا‌کام و پاش ئه‌و ره‌فیع چالاک سه‌رپه‌رشتی ده‌رکردیان ده‌کرد . محهمه‌دی مه‌لا که‌ریم تۆسه‌ری به‌شه سۆرانی‌یه‌که‌ی و محهمه‌د ده‌وران تۆسه‌ری به‌شه بادینانی‌یه‌که‌ی بۆن . تا نیسانی ١٩٧١ چوارده ژماره‌ی لێ‌ده‌رچو . دو ژماره‌که‌ی ه‌واپ له‌ سلیمانی ده‌رچۆن به سه‌رپه‌رشتی ره‌مزی قه‌زاز . (٢٢×٢٨ سم) ه .

« شۆژی کشتوکال »

— « الثورة الزراعية »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : ته‌موزی ١٩٧٠

وه‌زاره‌تی چاره‌سه‌رکردنی کشتوکال ده‌ری‌ده‌کرد . چه‌ند ژماره‌یه‌کی که‌می لێ‌ده‌رچو .

« ژانیاری »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : ئۆکتۆبه‌ری ١٩٧٠

له ژیر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : « گۆفاریکی زانستی گشتی‌یه » . خاوه‌ن ئیستیاژ ده‌هه‌زیز ئه‌مین و طلعت نادر . سه‌رۆکی لێ‌پرسراوی نوسین : نوری ئه‌مین . سه‌کرته‌ری تۆسین : ده‌ سامال مه‌جید فه‌ره‌ج . ده‌سته‌ی نوسه‌ران : ده‌ جواته‌ر مه‌جید ، ده‌ دارا رشید جودت ، ده‌ صلاح هه‌فید ، ده‌ طارق عیبادی . محهمه‌دی مه‌لا که‌ریم و پاشان ئه‌نوه‌ر جاف وتاره‌کانیان دا‌هه‌ژشته‌وه و سه‌رپه‌رشتی له‌ چاپ‌دان‌یه‌یان ئه‌کرد . ژماره یه‌کی ١٤٠ لاپه‌ژه‌یه (١٧×٢٤ سم) ه . چه‌ند ژماره‌یه‌کی لێ‌ده‌رچو .

« چیا »

(CHIYA)

دهۆك

ژماره يهكی : تشرینی دووهمی ۱۹۷۰

گۆڤارتيكى ئەدەبىيە . له ژيژ ناوه كەيدا نوسراوه : « سەرقييانو
ريهر : به درخان سندی » . « چاپخانا دهوكي » . ژماره ۲ی كه سالی ۱۹۷۱ی
به سه ره وه يه ۷۸ لاپه زه يه . (۱۴×۲۰ سم) .

« جيتي پۆل »

بهغه

ژماره يهكی : گانونی يهكهمی ۱۹۷۰

له ژماره ۲۴ی سالی هه شتمی به وه گۆڤاری « عالم الطوابع » دهستی كرده
بلاو كرده وهی به شیکي كوردی . له ژيژه وهی ئەم به شهيدا نوسراوه :
« گۆوارتيكى زانستی و هونه ری و ئەدەبىيە . مانگی جارێك ده ره ئه چن له
لايه ن كۆمه له ی پۆل خوازان وه . نوسه ری به شى كوردی : جه و ده ت
خه زنه دار » . (۱۶.۵×۲۳ سم) .

« خهياتی قوتايان »

— « نضال الطلبة » —

بهغه

ژماره يهكی : ۱۹۷۰

نۆرگانی « به كيه تی قوتايانی كوردستان » بو ، به كوردی و عه ره بى
ده رده چو . چه ند ژماره يه كی كه می لی بلاو بۆ وه .

« دهنگی مامۆستا »

سليمتی

ژماره يهكی : شوباتی ۱۹۷۱

له ژيژ ناوه كەيدا نوسراوه : « نۆرگانی به كيه تی مامۆستايانی كوردستان
— لقی سليمانی » ، « ئاشتی و زانست و براهيتی » . ده سته ی نوسه رانی

کۆمەڵیک مامۆستایانی کورد بۆن ، سکرتیری نو سین : محەمەد نوری
توفیق . ژمارە یەکی ٤٤ لاپەژمە و ١٥٠٠ دانەی لێ چاپ کراوە . دوا
ژمارە ی که من دیویمە ژمارە ١٠ ی سالی دوویمە (١٩٧٣) که ٦٤ لاپەژمە .
٢٠×٢٥ سم) .

« نوسەری کورد »

بەغدا

ژمارە یەکی : مارتی ١٩٧١

لە ژێر ناوێکەیدا نوسراوە : «گۆڤاری یەکیەتی نوسەرانی کورد» .
سەرنوسەر : د. مەرف خەزەندەر ، سکرتیر : د. نەسرین فەخری . دەستە
نوسەرانی : ئەحمەد غەفور ، حوسێن عارف ، سەعید ناکام ، عەبدولزەزاق
بیمار ، محەمەد ئەمین عوسمان . ژمارە یەکی ٨٠ لاپەژمە . (١٧×٢٣ سم) .
چەند ژمارە یەکی که می لێ دەرچوووە .

« رۆژی کوردستان »

— « شمس کوردستان »

بەغدا

ژمارە یەکی : حوزەیرانی ١٩٧١

لە ژێر ناوێکەیدا نوسراوە : «گۆڤاریکی رۆشنبیری گشتی» ، مانگی
جارێک بە کوردی و عەرەبی لە لایەن کۆمەڵەی زانستی کوردی یەووە لە
بەغدا دەرەچێ . سەرکۆسەر : صالح یوسفی ، سکرتیری نو سین :
سەعید ناکام ، بگێژی کاروبار : جەمال خەزەندەر . ژمارە یەکی ٦٤ لاپەژمە
(٢٣×٢٣ سم) . تائیسەش دەرەچێ ، دوکتۆر مۆکەز زەم جەمال
(تالەبانی) و جەمال خەزەندەر بۆنەتە سەرنوسەر و سکرتیری و بارستی
بۆنە (٢٠×٢٨ سم) .

« پەروەردە و زانست »

بەغدا

ژمارە يەکی : ١٩٧١

لە ژێر ناوە کەیدا نوسراوە : « گۆفارتکی پەروەردەیی و زانستی بە سەن مانگ جارتی دەردەچێت » . « بەزێوە بەزیتی گشتی خۆبەدنی کوردی » بە کوردی و عەرەبی دەری دەکات . ژمارە يەکی ١٠٤ لاپەزەيه ، ژمارە شەشی (پایزی ١٩٧٣) ٢٣٨ لاپەزەيه (٢٣٣×١٦٥ سم) . ه .

« هيفی »

دهۆك

ژمارە يەکی : ١٩٧١

لەسەری نوسراوە : « بە لافۆز کە کا هەيشانەيه ئێکە تيا مامۆستاييت کوردستانا عيراقی لقی دهۆکی بە لاف دکات » . ژمارە يەکی ١٧ لاپەزەيه و بە رۆنیز چاپ کراوە (٢٣٣×٢١ سم) . ه . وا دیاره چەند ژمارە يەکی کەمی لی دەرجوووه (١٦) .

« رهیلە »

هەولێر

ژمارە يەکی : ١٩٧١

لە ژێر ناوە کەیدا نوسراوە : « گۆفارتکی رهوشن پیری و پەروەردەیی سالانەيه خۆبەدنگای دواناوەندی کۆزانی هەولێر دەری دەکات بە سەرپەرشتی مامۆستای زمانی کوردی » . دەستی نوێسەرائی : عبدالرحمن السعدی (مامۆستای زمانی کوردی) ، لیژنەی زمانی کوردی - عوسمان حمد دەشتی (سکرێتێر) ، ئەندامانی - دلشاد عبدالله سنجاری ، طارق حسین ، رههبر جهلال مامش . ژمارە يەکی ٥٦ لاپەزەيه و لە « چاپخانهی کوردستان » چاپ کراوە . لهوه دهکات هەر ئەو ژمارە يەکی لی دەرجوویت . (٢٠×١٥ سم) . ه .

(١٦) سوپاسی مامۆستا سادق بە هانەدین دەکم که ئەم گۆناره و چەند گۆفارتیکی تری دهگمەنی دامت .

«چیا»

سلیمانی

ژماره یه‌کی : سالی ۱۹۷۱

دهسته یه قوتابی ده‌ریان کردوو . ژماره یه‌کی ۴۸ لاپه‌زه یه و له‌وه ده‌چین
ته‌نها نه‌و ژماره یه ی لپ‌ده‌رجوبین . (۱۶×۲۲ سم) .

«روانگه»

به‌غدا

ژماره یه‌کی : ۱۹۷۱

دهسته یه‌ک شاعیری نوێ‌خواز ۳ ژماره یان لپ‌بلاوکرده‌وه .

«عزنگ»

کمرکوک

ژماره یه‌کی : نیسانی ۱۹۷۲

یه‌کیه‌تی نوسه‌رانی کورد لقی که‌رکوک ده‌ری‌ده‌کرد .

«نوسه‌ری نوێ»

هه‌ولێر

ژماره یه‌کی : حوزه‌یرانی ۱۹۷۲

له ژێر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : «کومه‌له به‌ره‌مه‌یتکی نه‌ده‌بێ‌یه یه‌کیه‌تی
نوسه‌رانی کورد لقی هه‌ولێر ده‌ری‌ده‌کات» . عیززه‌دین فه‌یزی و حه‌مه‌ که‌ریم
هه‌ورامی و که‌ریم شاره‌زا و محه‌مه‌د حه‌سه‌ن مه‌نگوژی و عه‌زیز گه‌ردی و
جه‌میل ره‌فجه‌ر و مه‌ده‌حت بێ‌خه‌و ده‌سته‌ی نوسه‌رانی بون . دوا ژماره‌ی
له به‌غدا سالی ۱۹۷۸ چاپ‌کراوه ، ۸۰ لاپه‌زه یه . (۱۶×۲۲ سم) .

«به‌ره‌و رو‌ناکی»

هه‌لانه

ژماره یه‌کی : تهمووزی ۱۹۷۲

له ژێر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : «گو‌فاری‌تکی وێ‌ژه‌بێ و رو‌شن‌بیری گه‌شتی‌یه،
لیژنه‌ی زمان و وێ‌ژه‌ی کوردی له خوێندنگای ناوه‌ندی هه‌لانه‌ی کو‌ر‌ان
ده‌ری‌ده‌کات» ، «ده‌سته‌ی به‌ژێوه‌به‌ری گو‌ف‌ار : ئی‌براهیم سه‌عید به‌رزنجی ،

نەژاد عزیز سورمى ، سەردار كەمال مەولود ، ئازاد عەبدولوەهاب
 جوندیانی ، غەفور حەسەن گەلالى ، فەوزى جەودەت جەمىل » . لە
 چاپخانەى كوردستان لە ھەولێر چاپكراوە . ۳۰ ژمارەى لى دەرجووە : ژمارە
 یەكی ۴۴ و ژمارە دوى كە ھەمان سالى دەرجووە ۵۲ و ژمارە سێى كە سالى
 ۱۹۷۳ دەرجووە ۶۴ لاپەژمە . (۱۳×۲۱ س) .

« نەستىرە »

سلیمانی

ژمارە یەكی : ھاوینی ۱۹۷۲

لە ژێر ناوی ژمارە دۆیەو (ئەیلولی ۱۹۷۲) نوسراوە : «پاشكۆی رۆژی
 كوردستان» . «گۆفارتكى مئالانە مانگی جارێ لە سلیمانی دەردەچێ .
 سەرەكی نوسین : صالح یوسفی » . ئەم گۆنارە پاشان بۆ ھە
 بەرێوەبەریتی رۆشنبیری كوردی لە بەغدا و دۆ ژمارەى لى دەرجۆ بەلام
 دۆھەمەكەیان بۆ نەكرايەووە .

« ھوشیاری كریكاران »

بەغدا

ژمارە یەكی : ۷ی كانونی یەكەمی ۱۹۷۲

گۆفاری «وعی العمال» لە ژمارە ۱۸۹ یەو كە كانونی یەكەمی سالی
 ۱۹۷۲ دەرجۆ بەشیكى بۆ زمانی كوردی تەرخانكرد . ئۆرگانی یەكەتی
 گشتی كریكارانی عێراق .

« بیرى نوێ »

ھەولێر

ژمارە یەكی : ۱۹۷۲

لە ژێر ناوەكەیدا نوسراوە : «گۆفارتكى ئەدەبى و زانستى گشتى
 سالانە ، لیژنەى زمان و ئەدەبى كوردی خۆتەندنگای دواناوەندی كۆزانی
 ھەولێر دەری ئەكات بە سەرپرشتى مامۆستای زمان و ئەدەبى كوردی» .
 «سەروۆكى لیژنە : عەبدووزەھمان ئەسەعدى ، سكرتیری لیژنە : كاردۆ

عەبدولقەهار گەلالی» • (۱۴×۲۰ س) • وا دیارە تەنھا ئەو ژمارەبە ی لێ
دەرچوو •

«گۆقاری کۆلیچی ئەدەبیات»

بەغدا

ژمارە یەکی : ۱۹۷۲

«مجلة كلية الاداب» که زانکۆی بەغدا بە عەرەبی و ئینگلیزی
دەری دەکرد لە ژمارە یازدەهەوێه که سالی ۱۹۷۲ دەرچو بەشتیکی بۆ زمانی
کوردی تەرخان کرد • سالی ژمارە یەکی یا دو ژمارە ی لێ دەردەچێ •
سەرنوسەری : دە صبحی خلیل • (۱۷×۲۴ س) •

«بۆیتشمو»

هەولێر

ژمارە یەکی شوباتی ۱۹۷۲

لە ژێر ناوە کەیدا نوسراوە : «گۆقاری یەکیەتی مامۆستایانی کوردستان
لە هەولێر» ، «سەرۆکی نوێن عوسمان حەسەن دزەبی ، سکرتیری
نوێن : محەمەد مەنگۆزی» • لە سلێمانی لە چاپخانەی کاکە ی فەلاح
چاپ کراوە • وا دیارە تەنھا ئەو ژمارەبە ی لێ دەرچوو • (۲۱×۲۸ س) •

«رۆشنیر»

— «المثقف»

هەولێر

ژمارە یەکی : نیسانی ۱۹۷۲

لە ژێر ناوە کەیدا نوسراوە : «گۆقاری کۆمەلە ی رۆشنیری کوردی لە
هەولێر» • لە سەر بەرگی پشتهوێ به عەرەبی لێی نوسراوە پاشکۆ
گۆقاری «رۆژی کوردستان» • سەرنوسەری : عەبدولمەزاق یتشوشی ،
سکرتیری نوێن : ئەحمەد شەریف ، دەستە ی نوێن : مومتاز حەیدەرچی ،
حازم باجەلان ، سامیە شاکر ، عەبدولقادر حەمەد ئەمین • ژمارە یەکی ۷۲

لاپەزىيە ، بە كوردى و عەربى لى «چاپخانى راپەزىن» ى سىلەمى ۲ ھزار
دانە لى چاپ كراو ۰ (۲۱×۲۷ سىم) ۰

« رۆشنىرى نۆى »

— « المثقف الجديد »

بەغدا

ژمارە سىرى : ۱۱ ى تەشرىنى دوومى ۱۹۷۲

لاى ناو ەكەيەو ە نوسراو ە : «بلاو كراو ەكى رۆشنىرى ە ناو ە ناو
دەردە چىت ۰ بەزىو ە رايەتى رۆشنىرى دەرى دەكات» ۰ كوردى و
عەربى ە ۰ لى ژمارە ۸ ەو ە لى نوسراو ە : سەنوسەر — دوكتۇر
ئىحسان فوئاد ، سكرىتىرى نوسىن — ەسەن عارف ۰ (۲۹×۳۴ سىم) ۰
تائىستە دەردە چىت و لى نوسراو ە : «بلاو كراو ەكى ئەدەبى و رۆشنىرى ە
دەزگائى رۆشنىرى و بلاو كەدەو ە كوردى دەرى دەكات» ۰ بە بارستىش
وائى لى ەاتوو ە (۲۱×۲۸ سىم) ۰

« كۆھارى كۆزى زاتىارى كورد »

بەغدا

ژمارە ەكى : ۱۹۷۲

بە كوردى و عەربى سالى ژمارە ەك يا دۆ ژمارە لى دەردە چىت ۰
ژمارە ەكى ۸۰۰ و ژمارە دۆى (سالى ۱۹۷۴) ۹۴۹ + ۲۷ لاپەزىيە
مامۇستا ئىحسان شىرزاد سەنوسەرى بو ۰ (۱۷×۲۴ سىم) ۰

« بىلگۆزگۆز » (چ)

كەركوك

ژمارە ەكى : ۱۹۷۲

« ەكەنى قوتايانى كوردستان » لى كەركوك دەرى دەكرد ۰

« راستی »

بیروت

ژماره یه‌کی : ۱۹۷۳ (۴)

به عهده‌بی له‌سهری نوسراوه : « نشره ثقافیه ریاضیه اجتماعیه یشرف
علی تحریرها المركز الثقافي لجمعية الارز الرياضي الثقافيه الكرديه في بيروت » .
ژماره سیتی سالتی دۆی شو باتی ۱۹۷۴ ده‌چووه ، ۳۴ لاپه‌زه‌یه . (۱۷×۲۴)
سم) .

« نامانج »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : کانونی دوومی ۱۹۷۴

له ژئر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : « گۆفاری یه‌کیه‌تی مامۆستایانی کوردستان
— مه‌که‌به‌ی سکرتاریه‌ت » . ژماره یه‌کی ۳۴ لاپه‌زه‌یه . چند ژماره‌یه‌کی
که‌می لێ ده‌رچو . (۲۱×۲۹) سم) .

« روناھی »

(RONAHİ)

ئه‌لمعاتیای رۆژئاوا

ژماره یه‌کی : ۱۹۷۴ (۴)

له‌ژئر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : ((Komela Shorshvanên Kurdên Tirkîye))
له‌سهر به‌رگی ناوه‌وه‌ی نوسراوه : ((Ronahi, Kovara Kurdî))
ژماره ۱۴ و ۱۵ که پێکه‌وه ده‌رچون مارتی ۱۹۷۵ له‌سهر نوسراوه و به
هه‌ردوکیان ۳۶ لاپه‌ژمن . کوردی و تورکی به . (۱۸×۱۲) سم) .

« رزگاری »

(RIZGARI)

ئهنقه‌ره

ژماره یه‌کی : ۲۱ی مارتی ۱۹۷۶

له‌سهری نوسراوه : ((Kovara Rezani û Candiya Mehani))

خاوه‌نی: رۆسته‌م ئه‌سه‌لان ، لێ‌پرساوی : محهم‌د ئۆزون ، سکرێتری :
 رۆسته‌م ئۆزگور . گۆفاریکی مانگانەی چه‌پژه‌وه ، به‌شیکی کوردی و
 به‌شیکی تورکی‌یه . ژماره‌یه‌کی وتاریکی ده‌باره‌ی شیخ سه‌عیدی پیران
 بلاوکردۆته‌وه . ژماره‌دۆی ٢١ ی نسانی ١٩٧٦ بلاوبۆته‌وه . هه‌ر ئه‌و دۆ
 ژماره‌یه‌یم دێوه که هه‌ر به‌که‌یان ١١٢ لاپه‌ژه‌یه . گۆفاریکی ده‌وله‌مه‌نده .
 (٢٤×١٥٥سم) .

« عێراق »

به‌غدا

ژماره‌یه‌کی : ١٩٧٧/٢/٢١

لای ئاوه‌که‌یه‌وه نوسراوه : « باشکۆی رۆژنامه‌ی عێراق به‌ زمانی
 کوردی ده‌رده‌چیت » . « سه‌رنوسه‌ر صالح حیدری » . (٤١×٢٨سم) .

« شۆژی کشتوکالی »

به‌غدا

ژماره‌یه‌کی : کانونی دووهمی ١٩٧٨

ئه‌نجومه‌نی بالای کشتوکال ده‌ری‌ده‌کات . له‌سه‌ر به‌رگه‌که‌ی نوسراوه
 باشکۆی گۆفاری « الثوره الزراعيه » به‌ که دوکتور عه‌بدولوه‌هاب ئه‌لداهری
 سه‌رنوسه‌ری‌یه . بژباوه هه‌ر سه‌ن مانگ جارێک ده‌رچیت . ژماره‌یه‌کی ٥٤
 لاپه‌ژه‌یه و به‌ وێنه و نیکاری ره‌نگاوژه‌نگ رازێنراوه‌ته‌وه . (٢٨×٢١سم) .

★ ★ ★

((تيگه يشتني راستي)) (فهم الحقيقة)

وموقعها في الصحافة الكردية

أولى الانكليز العناية جانبا كبيرا من اهتمامهم في سنوات الحرب العالمية الاولى محققين من خلالها مكاسب لعبت دورها الواضح في تسهيل مهام قواتهم العاملة في ميادين القتال ، وقد اعترف بذلك كبار مسؤوليهم ^(١) . وما ان احتل الانكليز البصرة في بداية الحرب حتى حولوها الى قاعدة لانطلاقاتهم العسكرية اللاحقة ومركزا لنشاطهم الاعلامي في آن واحد . ولم يستهدف الانكليز من نشاطهم الاعلامي منذ أن دخلوا البصرة العراق وحده ، بل انهم خصصوا جانبا كبيرا منه لنشر دعاياتهم في المناطق الايرانية المجاورة ^(٢) .

بعد احتلال الانكليز لمدينة بغداد في آذار ١٩١٧ توسع نشاطهم الاعلامي بشكل ملموس . فاصدروا في ٤ تموز من العام نفسه جريدة «العرب» اليومية التي ادعوا بانها « عربية المبدأ والغرض ينشئها في بغداد عرب للعرب » ^(٣) .

(١) راجع :

Lloyd George, The truth about Peace Treaties, Vol. II, London, 1938, P. 1118.

(٢) كان مجال العمل الدعائي للانكليز داخل ايران نفسها محدودا ذلك لان الشاه اعلن في ٢ تشرين الثاني عام ١٩١٤ حياد بلاده . ومع ان قرار الشاه هذا ظل مجرد جبر على ورق لان بلاده قد تحولت الى ميدان للنشاط العسكري لاربع دول متحاربة هي الامبراطورية العثمانية وانكلترا وروسيا والمانيا ، مع ذلك فان مجال اصدار الصحف والمنشورات ظل محدودا بالنسبة للانكليز وغيرهم مما دفعهم الى اصدار عدد من الصحف والنشرات باللغة الفارسية في العراق .

(٣) وردت هذه العبارة تحت اسم كل عدد من جريدة « العرب » كشعار ثابت لها .

وقد أدت هذه الجريدة ما وضع لها من واجبات بدكاء ونجاح غير قليل ^(٤) .

خطا الانكليز خطوتهم الدعائية الواسعة التالية مع بزوغ العام ١٩١٨ .
ففي الاول من كانون الثاني من ذلك العام أصدروا في بغداد ثلاث جرائد هي ((Baghdad Times)) الانكليزية و «ايران» الفارسية و «تيگه يشتني راستي» (فهم الحقيقة) الكردية . وهي جميعها كانت مكرسة لتحقيق غايات متشابهة وان اختلفت الواحدة منها عن الاخرى بعض الشيء فيما اتبعت من أساليب اقتضتها الظروف المتباينة للمناطق التي كانت تنشر فيها . فقد شددت «ايران» ، مثلا ، من هجماتها على الالمان والعثمانيين وعلى عملائهما من أمثال فاسموس وحاولت تعرض العنصر الايراني المختلفة ضد العنصر الموالية لاعداء الحلفاء مع التأكيد على المصالح النفطية الانكليزية في جنوب ايران .

في تعليق لها على صدور هذه الجرائد كتبت «العرب» تقول : « وفي مناسبة تبلغ السنة الجديدة ظهرت في بغداد ثلاث جرائد اخرى الواحدة تعرف بالاوقات البغدادية وهي انگليزية اللفة يومية الظهور ، والثانية « تيگه يشتني راستي » بالكردية ومعناها فهم الصدق ^(٥) والثالثة «ايران» فارسية . والانكليزية في أربع صفحات وكل من الكردية والفارسية صحيفتين . وهذه الجرائد تمثل الامم المنتشرة في هذه المدينة من عرب وانكليز وكرد و فرس وقد شجعت الدولة البريطانية كل امة لتتنشئ لها ما ينوب عنها في الفكرة والاماني » ^(٦) .

(٤) ظلت « العرب » تصدر حتى أواخر ايار عام ١٩٢٠ حيث توقفت لتحل محلها جريدة « العراق » .

(٥) الاصح « فهم الحقيقة » .

(٦) « العرب » ، العدد السادس ، ٧ كانون الثاني ١٩١٨ .

احتلت هذه الجرائد ، مع ما كان يصدرها الانكليز من نشرات دورية بلغات مختلفة ، مكانة بارزة لا في النشاط الاعلامي للانكليز في سنوات الحرب العالمية الاولى فحسب بل كذلك في تاريخ الصحافة العراقية لانها – بغض النظر عن أهدافها – كانت تشكل تحولا نوعيا في جوانب عديدة ومهمة لمهنة الصحافة .

ينتظر مجمل النشاط الاعلامي الانكليزي خلال سنوات الحرب العالمية الاولى في العراق البحث الجدي والتقصي العميق لان من شأن ذلك القاء أضواء على جوانب عديدة مهمة من تاريخ العراق وما رافق الحرب العالمية الاولى من أحداث وتطورات وسياسة الانكليز ازاء المنطقة في تلك الفترة الحساسة . واذا كانت الجرائد الاخرى ، ولا سيما «العرب» ، قد وجدت لها بعض الانعكاسات في العديد من الدراسات التاريخية والبحوث المكرسة للصحافة العراقية فان «تيكغيشتنى راستى» لم تجد لها حتى الان سوى اشارات غامضة ومقتضبة للغاية في عدد قليل جدا من الدراسات البيليوغرافية التي لم تحدد أي منها تاريخ صدور الجريدة بشكل صحيح^(٧) ، ذلك عن أهميتها .

يمكن فيما سبق السبب الاساس لتأليف هذا الكتاب : « تيكغيشتنى

(٧) اشار الاستاذ علاء الدين سجادي الى صدور هذه الجريدة لأول مرة في العام ١٩٥٢ بهذا الشكل : « تيكغيشتنى راستى كانت جريدة اسبوعية سياسية اجتماعية اصدرها الاحتلال الانكليزي ببغداد في العام ١٩١٨ . يصادف العدد ٢٠ من هذه الجريدة ١١ آذار ١٩١٨ ، ولا اعرف كم عددا صدر منها » . وقد اعاد نفس القول في الطبعة الثانية من كتابه ، التي صدرت في العام ١٩٧١ (راجع : علاء الدين سجادي ، ميثؤى نهدى كوردى (تاريخ الادب الكردي) ، الطبعة الاولى ، بغداد ، ١٩٥٢ ، ص ٥٥٢ – ٥٥٣ ؛ الطبعة الثانية ، بغداد ، ١٩٧١ ، ص ٦١١) . ولم يصف احد من الذين كتبوا من بعده عن الصحافة الكردية شيئا جديدا او جديدا على ما ذكره هو .

راستی - فهم الحقيقة - وموقعها في الصحافة الكردية » .

يتألف الكتاب من مقدمة وخمسة فصول مع ملحقين . تعرض المقدمة فكرة عامة عن الدراسات القليلة التي كرست لبحث جوانب مختلفة من تاريخ الصحافة الكردية باللغات الكردية والعربية والانكليزية والروسية وغيرها مع تأكيد خاص على الذين تطرقوا في بحوثهم الى جريدة « تيگه يشتى راستى » وتصحيح ما ورد فيها من أخطاء بصدها .

أما الفصل الاول «صفحات من تاريخ الصحافة وأهميتها» فهو عبارة عن مدخل عام يبين ، كما يبدو من عنوانه ، تاريخ الصحافة وأهميتها في حياة الشعوب . وقد وردت فيه معلومات جديدة عن هذه المهنة الخطيرة وذلك بالاستناد الى عدد غير قليل من المصادر الحديثة .

ويستهدف الفصل الثاني «نبذة من تاريخ الصحافة الكردية» تقديم صورة مركزة عن واقع الصحافة الكردية منذ نشأتها ، مما يعتبر ضروريا لتحديد العامل الاساس الذي دفع بالانكليز لاصدار جريدة « تيگه يشتى راستى » من حيث ان الكرد قد بلغوا قبل الحرب بفترة غير قصيرة مستوى غدا من الممكن والضروري مخاطبتهم بلغتهم عن طريق الصحافة . كما ان عرض ذلك التاريخ الذي سبق واتبع صدور «تيگه يشتى راستى» لهو أمر ضروري لتحديد موقع هذه الاخيرة في الصحافة الكردية بشكل عام .

يحتوي الفصل الثاني على معلومات ومقارنات واستنتاجات جديدة بصدد ظهور «کردستان» أول صحيفة كردية والعوامل التي جعلت من مدينة القاهرة ، دون غيرها ، المكان الانسب لميلادها . فلم يكن بوسع محاولات المثقفين الكرد لاصدار جريدة ناطقة باسمهم داخل الامبراطورية العثمانية ان تؤدي الى نتيجة ايجابية في ظل حكم السلطان عبدالحميد الثاني . فاستغل هؤلاء التناقضات الانكليزية - العثمانية التي خلقت ظروفًا مواتية في مصر

لاصدار جريدة تنطق بلغات شعوب الامبراطورية العثمانية وتعادي حكم السلطان عبدالحميد المتخلف . وعلى هذا الاساس فقد تحولت مصر الى أحد المراكز الرئيسة للنشاط الاعلامي للقوى المعارضة داخل الامبراطورية العثمانية، بما في ذلك الاوساط الثورية التركية التي كانت تمثلها يومذاك جمعية الاتحاد والترقي . ويمكن في ذلك السبب الرئيس الذي تفاعلت معه عوامل اخرى مساعدة جعلت بمجموعها من صدور أول صحيفة كردية في القاهرة يوم ٢٢ نيسان ١٨٩٨ أمرا ممكنا .

تحتل جريدة «كردستان» مكانة جد بارزة في تاريخ الصحافة الكردية لالكونها أول صحيفة كردية فقط ، بل كذلك لما تميزت به من طابع ديمقراطي متقدم واضح ولما عالجت من مواضيع حيوية مختلفة بأسلوب سلس رصين ، منها الموقف الصائب الذي اتخذته من المؤسسة المتخلفة التي أسسها السلطان عبدالحميد من رجال العشائر الكردية باسم «فرسان الحميدية» وقطرتها للارمن وترجيحها بافكار الاتحاديين ومعالجتها لمسائل الادب والتعليم وماشاكل .

مع انتصار ثورة الاتحاديين في العام ١٩٠٨ بدأت مرحلة جديدة في تاريخ الصحافة الكردية كما كان عليه الامر بالنسبة لجميع شعوب الامبراطورية الاخرى . وبالرغم من ان هذه المرحلة لم تدم طويلا الا انها تمخضت عن نتائج مهمة على طريق تطور تلك الصحافة شكلا ومضمونا . وقد عالج الفصل الثاني هذا الموضوع من جوانبه المختلفة وبلاستناد الى مضامين عدد من أندر الجرائد والمجلات الكردية التي تعود الى تلك الفترة والتي لم يسبق لاحد الطرق اليها ، وقد اعطى ذلك ايضا امكانية تصحيح العديد من الهفوات الواردة في بعض البحوث الببليوغرافية المكرسة للصحافة الكردية (٨) .

(٨) لاينتقص ذلك ، دون شك ، من أهمية الجهود الجليلة التي بذلها عدد من الكتاب لمرض صفحات من تاريخ الصحافة الكردية . فان الموضوع يحد ذاته يدخل ضمن المسائل العلمية المعقدة نظرا لتبعثر وضياح اعداد معظم الجرائد والمجلات الكردية المبكرة : واهيانا حتى المتأخرة منها .

بالرغم من جميع الصعوبات قطعت الصحافة الكردية بعد الحرب العالمية الاولى شوطا لا بأس به على طريق التطور ، ولا سيما في العراق . وفي الفصل الثاني نماذج عديدة ومقارنات مختلفة تبين أهم جوانب ذلك التطور . وهنا أيضا حاول الكتاب تصحيح بعض الاخطاء التي وقع فيها مؤلفون آخرون . وينتهي الفصل الثاني بتحديد أهم خصائص الصحافة الكردية بشكل عام .

يحمل الفصل الثالث من الكتاب عنوان « متى وكيف ولم صدرت تيگه بشتنی راستی » ، وهو يركز في مدخله على الاهتمام البالغ الذي أولاه الكولونياليون ومن بعدهم الاستعماريون لجعل الصحافة أداة فعالة من أدوات عملهم المثعب بين شعوب العالم الثالث . وكان من الطبيعي ان يكتسب هذا الامر طابعا أكثر جدية خلال سنوات الحرب العالمية الحاسمة مما وجد له انعكاسات واضحة على نشاط الانكليز الاعلامي في العراق والذي كانت « تيگه بشتنی راستی » واحدة من ثماره .

لا تحمل « تيگه بشتنی راستی » اسم أي شخص من الذين اسهموا في الاشراف عليها أو في تحرير مواضعها . ولا توجد اشارة الى مثل هذا الامر في المراجع التي تطرقت الى هذه الجريدة بشكل أو باخر أو في المصادر التي عالجت موضوع الصحافة العراقية أو النشاط الاعلامي للانكليز في العراق خلال سنوات الحرب . وتوضيح هذا الامر شكل عقدة استوجبت البحث في مختلف الظان والاتصال بمختلف الشخصيات الثقافية والمسؤولة التي عاصرت الحرب العالمية الاولى^(٩) . مع ذلك اعتمد استجلاؤه بالاساس على بعض القرائن والمقارنات المنطقية . فمن الطبيعي ان امر الاشراف على هذه الجريدة

(٩) من بين الذين اتصل بهم المؤلف الاستاذ توفيق وهبي والضابط السياسي السابق المهتم بالدراسات الكردية س. ج. آدموندس صاحب كتاب ((Kurds, Turks and Arabs. Politics, travel and research in North—Eastern Iraq))، London, 1957.

قد عهد الى أحد المسؤولين الانكليز . واتنا لم نجد من بين هؤلاء في فترة صدور « تيگه يشتي راستي » شخصا اولى للاضطلاع بهذه المهمة اكثر من الميجر سون من بين جميع المسؤولين الانكليز العاملين في الساحة العراقية . فقبل كل شيء كان سون اكثر الانكليز اطلاعا على المناطق الكردية ، عمل وعاش فيها موطئا ثم متنكرا قبل اندلاع نيران الحرب العالمية الاولى بفترة طويلة . وقد كرس العديد من المؤلفات لدراسة حياة الشعب الكردي ولغته وعاداته وتقاليده الاجتماعية . فقبل الحرب بسنوات نشر في لندن دراسات عديدة عن قواعد اللغة الكردية ولهجاتها ^(١١) وأصدر الطبعة الاولى لكتابه المعروف «رحلة متنكر الى ميسوبوتاميا وكردستان» ^(١٢) . ثم انه كان يجيد اللغة الكردية بطلاقة جمعت من المؤرخ الكردي المعروف محمد أمين زكي يقول عنه : «يعرف هذا الفاضل اللغة الكردية كأحد ابنائها ، بل انه اعلم بها من كثير من علماء الكرد اهتمهم » ^(١٣) . وكمثال جدير على مدى تمكن الميجر سون من اللغة الكردية نذكر انه ترجم اليها عددا من آيات القرآن الكريم ترجمة واضحة ومفهومة نشرها في احدى الجرائد الكردية القديمة ^(١٤) ، وهو امر يعجز عنه الكثيرون .

الى جانب كل ما تقدم فان الميجر سون كان ذا باع طويل في الصحافة . فقد اشترك في تحرير جريدة ((Basra Times)) التي أصدرها الانكليز منذ

(١٠) بما في ذلك كتابه :

((Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language)), London, 1913 (13 + 289 PP.).

(١١)

B. Soane, To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, London, 1912 (Second edition, 1926, 421 PP.).

(١٢) محمد أمين زكي ، خلاصة تاريخ الكرد وكردستان ، ترجمة محمد علي عوني ، القاهرة ، ١٩٣٦ ، ص ٢٢٥ .

(١٣) «بشكهوتن» (التقدم) ، السليمانية، العدد ٢٥ ، ١٤ تشرين الاول ١٩٢٠ .

احتلالهم العراق الجنوبي^(١٤) . ووجد ذلك انعكاسا واضحا له في مستوى « تيگه يشتى راستى » كما نوضحه فيما بعد . وأخيرا فإن محتويات الجريدة نفسها تشير بوضوح الى ان جانبا كبيرا منها قد حرر من قبل شخص له مستوى مثقف وتفكير مؤول انكليزي .

هذه الادلة مع غيرها التي وردت تفاصيلها ضمن الفصل الثالث تبين بشكل لا لبس فيه ان الميجر سون هو المؤول الانكليزي الذي اشرف على اصدار « تيگه يشتى راستى » . ومن الجدير بالذكر هنا انه ما ان وضعت الحرب العالمية الاولى اوزارها حتى أصدر سون في السليمانية جريدة اخرى كردية باسم « ييشكوتن » (التقدم) التي لا تختلف عن « تيگه يشتى راستى » اسلوبا ونهجا ومستوى بل وحتى حجما .

ولكن لم يقتصر تحرير « تيگه يشتى راستى » على شخص واحد . فقد انعكس اسلوب وتفكير مثقف شرقي في جانب كبير من محتويات الجريدة . وتشير مجموعة من الدلائل الى ان المحرر الثاني في « تيگه يشتى راستى » كان الاديب شكري الفضلي . فقبل الحرب كان جمال الدين بابان المثقف الكردي الوحيد في العراق الذي طرق باب الصحافة القومية عندما أصدر في شباط ١٩١٤ أول مجلة كردية - تركية عراقية باسم « بانك كرد » (نداء الكرد)^(١٥)، الا انه اضطر لوقف نشاطه الصحفي مع اندلاع نيران الحرب وسوقه الى ميادين القتال . أما شكري الفضلي الذي كان يسيطر على ناصية اللغة الكردية وله فيها قصائد ومساجلات شعرية والذي عرف بنشاطه الصحفي^(١٦)

(١٤) راجع :

A. T. Wilson, *Loyalties Mesopotamia 1914—1917. A personal and historical record*, London, 1930, P. 73.

(١٥) صدرت منها خمسة اعداد فقط ، وكان كل عدد منها يتكون من ٢٤ صفحة .

(١٦) كتب شكري الفضلي في صحيفتي «التعاون» و «الزهور» اللتين كانتا تصدران في بغداد قبل الحرب .

وبكتاباتاته عن الكرد وتقاليدهم قبل الحرب^(١٧) ، فقد ظل في بغداد واسهم في تحرير جميع الجرائد التي أصدرها الانكليز باللغتين العربية والفارسية . وقد أشار رفائيل بطي الذي يعتبر من رواد الصحافة العراقية المعروفين وكان صديقا ومعاصرا لشكري الفضلي ، أشار بشكل عابر الى اشتراك الاخير في تحرير «تيگه يشتني راستي»^(١٨) . وفي رده على استفسارنا اعرب س . ج . آدموندس عن رأيه في احتمال اشتراك شكري الفضلي في تحرير هذه الجريدة^(١٩) .

استهدف الانكليز من اصدارهم لجريدة « تيگه يشتني راستي » تحويلها الى اداة اضافية لكسب الشعب الكردي الى جانبهم ولابعاده عن كل تأثير لاعنائهم ولاسيما العثمانيين . وقد ظهر ذلك جليا في الجانب الاكبر من محتويات الجريدة بدءا بمرورها الاولى والى آخر عدد صدر منها . ففي العدد الاول منها نشرت «تيگه يشتني راستي» مقالة بعنوان «حسانت حكومة بريطانيا العظمى للعراق» اكدت فيها على ما جلبه العثمانيون من مساوئ للبلاد جعلتها في «حزن مستمر» الى أن «يمت الله عز وجل بريطانيا العظمى للعراقيين فانقذتهم من الحكومة (الاتحادية - ك . م .) الظالمة ومن قيودها وسلاسلها» ، فان من دأب الانكليز انهم « ينظرون الى الحق والحقيقة بمنظار القانون والعدالة » لذا نرى كيف «تحولت الاراضي التي تركت بورا تحت وطأة الظلم الى مزارع خضراء يافعة » ، وقد تم توزيع «كميات كبيرة من الحبوب على الفلاحين مما

(١٧) راجع : شكري الفضلي ، الكرد الحاليون ، - «لغة العرب» ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ ، ص ٢٣٤ - ٢٤٢ ؛ الجزء السادس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ ، ص ٣٠٧ - ٣١٣ .

(١٨) راجع : رفائيل بطي ، شكري الفضلي (١٨٨٢-١٩٢٦) ، - «لغة العرب» ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ ، ص ٢٣ - ٢٤ .

(١٩) ورد ذلك في رسالة الاستاذ توفيق وهبي للمؤلف والتي تحمل تاريخ ٢٠ كانون الثاني ١٩٧٧ .

ير لهم العمل « ففعلنا « الجميع يقضون حياة ذهبية » بفضل الانكليز وجهدهم (٢٠) .

هكذا فان اسم الجريدة جاء مطابقا تماما لاهدافها المرسومة التي تركزت على جعل الكرد « يفهمون حقيقتين » ثابتتين من وجهة نظر انكليزية بحتة - حقيقة بريطانيا الناصعة والحقيقة القاتنة لاعدائها . وكانوا يتفنون من ذلك تحويل « تيگه يشتني راستي » ، مع جريدة « العرب » (٢١) ، الى وسيلة مؤثرة لاطهار « عظمة بريطانيا » ولقطع خط الرجعة على العثمانيين والخط من سمعهم باسلوب يؤدي الى « التخليص من شرهم » بحيث لا يعود العراقيون يسمعون « اسمهم القبيح » مرة اخرى وذلك في سبيل ان « تحيا حكومة بريطانيا العادلة » و « يهلك الازراك الظالمون » لانهم « قلبوا النعيم بؤسا ، والسعادة شقاء ، والخصب جدبا ، وال عمران خرابا » (٢٢) . ينسأ « ان بريطانيا العظمى ... ستقوم ، بعد ان تخرج من الحرب غافرة ، بانقاذ شعوب الشرق قاطبة ، ولاسيما عرب العراق ومآحوله وكردهما ، من المآسي وتسعدهم بالانفتاح والحرية والاتحاد اذ ان تحقيق مثل هذه المطالب المقدسة محال دون مساعدة حكومة عادلة منصفة مثل بريطانيا العظمى » (٢٣) .

حاول الانكليز استغلال « تيگه يشتني راستي » للضرب على أوتار العاطفة الدينية والشعور القومي للجماهير الكردية باسلوب من شأنه اثارة الضغائن ضد العثمانيين الذين لا يمكن ان يكون الوقوف بوجههم متعارضا مع القيم الاسلامية ، كما أكدت الجريدة مرارا . لذا فان العديد من مقالاتها

(٢٠) « تيگه يشتني راستي » ، العدد الاول ، كانون الثاني ١٩١٨ .

(٢١) غالبا ما تلتقي مضامين الجريدتين بل وحتى عناوينهما (راجع : الهامش رقم ٣٠) .

(٢٢) راجع « تيگه يشتني راستي » ، ٥ و ١٢ و ٢٦ كانون الثاني و ٥ و ١٩ شباط ١٩١٨ ؛ « العرب » ، ١٢ و ١٧ كانون الثاني ١٩١٨ .

(٢٣) « تيگه يشتني راستي » ، ١٢ كانون الثاني ١٩١٨ .

تحمل مثل هذه العناوين : «انكلترا والاسلام» ^(٢٤) و « الترك الاتحاديون مضرون بالاسلام » ^(٢٥) و «الحكومة العثمانية مغايرة للشرع» ^(٢٦) و « هل بقي شيء لم يفعله الاتحاديون بالاسلام » ^(٢٧) .

في جميع هذه المقالات ، كما في غيرها ، حاولت « تيگه يشتنى راستى » اظهار الاتحادين في ثوب الخارجين على الدين مما يجعل مناهضتهم فرضا على كل المخلصين « باعتبار حكومتهم غير شرعية » ولان الكفر بلغ بهم حد انهم « ينفرون من سماع اسم محمد صلوات الله عليه ، بينما اذا سمعوا أسماء أنور وطلعت وجمال فانهم يصلون ويسلمون » ^(٢٨) . وبالمقابل فقد أجهدت « تيگه يشتنى راستى » نفسها لاثهار الانكليز كمدافعين امناء عن الاسلام بحيث لا مناص من الوقوف في صفهم . فان « من يرجع الى التاريخ » يرى جلياً كيف ان « حكومة بريطانيا العظمى هبت مراراً لمساعدة الاسلام » وانها « قامت من أجل المسلمين بانفاذ الحكومة التركية مرات عديدة من موت أكيد » وحتى في هذه الحرب فان « حكومات بريطانيا وفرنسا وروسيا » فكرت بالمسلمين و « من اجلهم نصحت الحكومة التركية بان تقف على الحياد ... لكن الاتحادين الذين يرومون امحاء العرب والكرد ... لم يصغوا الى مثل هذا الكلام » . والدليل الآخر على حب بريطانيا الجامع للاسلام والمسلمين لدى « تيگه يشتنى راستى » هو « ذلكم النعيم » و « تلكم السعادة » التي تتمتع بها « شعوب اسلامية كثيرة » في ظل الانكليز الوارثين ، بينما ، « والكل يعرفون ذلك » ، تعمل « المانيا بدأب من أجل محو المسلمين » لانها « عدوة

(٢٤) « تيگه يشتنى راستى » ، ١٢ شباط ١٩١٨ .

(٢٥) « تيگه يشتنى راستى » ، ٢٥ آذار ١٩١٨ .

(٢٦) « تيگه يشتنى راستى » ، ٢٠ آيار ١٩١٨ .

(٢٧) « تيگه يشتنى راستى » ، ٣ حزيران ١٩١٨ .

(٢٨) « تيگه يشتنى راستى » ، ٢٠ آيار ١٩١٨ .

للإسلام» (٢٩) . وما يجدر بالذكر في هذا المجال وجود تشابه كبير بين محتوى جريدتي « العرب » و « تيگه يشتی راستی » من حيث معالجتها لهذا الموضوع ، ولا يستبعد ان الأخيرة كانت تنشر أحيانا مقالات مترجمة عن الاولى (٣٠) .

ومن الطرف ان تشير الى ان « تيگه يشتی راستی » نشرت أسماء العديد من الضباط والمسؤولين الانكليز الذين تركوا المسيحية واعتنقوا الاسلام ديناً ونبذوا أسماءهم السابقة ليتخذوا لهم أسماء عربية - اسلامية شائعة (٣١) .

بالامكان ايراد امثلة كثيرة تبين اسلوب « تيگه يشتی راستی » في اثارة الشعور القومي الكردي باتجاه يخدم مصالح بريطانيا في الحرب العالمية الاولى ، فان مقالات الجريدة كانت تؤكد باستمرار وباسلوب مشير ومانور ذكي على ان تحقيق طموحات الكرد انما يعتمد على بريطانيا وحدها مما يحتم « تقدير صداقة الانكليز » وعدم « الاتيان بعمل يقضي الى ندم أبدي » ولا سيما ان « الانكليز اصدقاء للكرد اكثر من أي شعب آخر » فهم « عشاق بسالتهم » ويحبونهم « اكثر حتى من أهالي بغداد » الذين « أصبحوا بفضلهم ينعمون برفاه الحياة » لان ما انجزه الانكليز في هذه المدينة خلال عام واحد « ما كان بمستطاع الترك انجازوه خلال ٥٠٠ سنة » بل ان العثمانيين « لم يستطيعوا خلال كل عهدهم ضمان ساعة واحدة من تلك السعادة التي يتمتع

(٢٩) « تيگه يشتی راستی » ، ١٢ شباط و ٢٢ نيسان ١٩١٨ .

(٣٠) هذه عناوين بعض الافتتاحيات الواردة في جريدة « العرب » والتي تشبه الى حد كبير المواضيع التي كانت تعرض في « تيگه يشتی راستی » : « محاربة الاتراك لدين الاسلام » (« العرب » ، ٢١ آذار ١٩١٨) ؛ « انتهاك الاتراك لدين الاسلام » (« العرب » ، ١ آذار ١٩١٨) ؛ « انتهاك الاتحاديين لقديسات الاسلام » (٢٥ آذار ١٩١٨) ؛ « الترك في نظر الالمان » (٨ نيسان ١٩١٨) ؛ « حول رزء الترك » (٢٦ تشرين الاول ١٩١٨) .

(٣١) « تيگه يشتی راستی » ، ١٢ كانون الثاني ١٩١٨ .

بها الاهلون في العراق وفلسطين منذ اول يوم وطأت فيه اقدم الجيشر الانكليزي اراضيها « لذا عبرت الجريدة عن ثقتها التامة بان « ابناء الشعب الكردي لن ينخدعوا باكاذيب « العثمانيين و « يضمون ايديهم بايدي الانكليز وينقذون انفسهم من مظالم الترك لينهمكوا في اعمار اصقاعهم » (٣٢) ، خاصة وان « حكومة بريطانيا المعظمة تسمى لسعادة الكرد » (٣٣) .

ان « تيگه يشتني راستي » طافحة بامثلة معبرة اخرى كثيرة تبين جميعها كيف وباي اتجاه كان يعمل الانكليز لكسب الكرد وتحريكهم ضد اعدائهم (٣٤) وقد غدا هذا الاخير أمراً ملحاً بالنسبة للانكليز اكثر فاكثر مع مرور الأيام وكنتيجة منطقية للتغيرات التي طرأت على تناسب القوى في العلاقات الدولية خلال الستين الأخيرتين للحرب . فقبل صدور « تيگه يشتني راستي » تمكنت القوات الانكليزية من تثبيت اقدامها في اجزاء حساسة من الشرق الاوسط بما فيها مناطق مخصصة للفرنسيين بموجب اتفاقية « سايكس - بيكو » المرية . ومنذ شباط ١٩١٧ بدأت تغييرات حاسمة تهدد النظام القيصري الروسي الذي زال من الوجود نهائياً في تشرين الثاني من العام نفسه . دفع كل ذلك بحكام لندن الى اجراء تغييرات لا في حساباتهم التكتيكية فحسب بل وفي اهدافهم الاستراتيجية كذلك . فاصبح التوجه باسرع مايمكن والى اقصى ما يمكن شمالاً سمة بارزة من نشاطات الانكليز في العراق ، ولا سيما في السنة الأخيرة من الحرب . وهنا كان يستوجب الاستفادة من كل قوة متيسرة اخرى لتسهيل مهمة تقدم القوات الانكليزية التي لم يكن في الامكان رفع طاقتها بعد ان اخذت تربو على حوالي المليون في ميادين الشرق

(٣٢) « تيگه يشتني راستي » ، ٢٣ شباط و ١٣ ايار و ٣ حزيران ١٩١٨ .

(٣٣) هذا هو عنوان افتتاحية العدد ٣٢ من الجريدة (راجع : « تيگه يشتني راستي » ، ١٠ حزيران ١٩١٨) .

(٣٤) وردت تفاصيلها ضمن الفصل الثالث من الكتاب .

جاء ذلك ازداد اهتمام الانكليز لكسب رؤساء العشائر الكردية ولحتمهم على حمل السلاح ضد العثمانيين مما وجد له انعكاساً واضحاً على صفحات « تيگه يشتى راستى » بأسلوب لم يخل من ذكاء واثارة وخبث . وبالنسبة للنقطة الأخيرة يكفي القول ان الأدبيات السياحية التي دونها البريطانيون الذين زاروا المناطق الكردية في العراق قبل الحرب مليئة بصورة رومانتكية ، الا انها مخيفة للغاية ، عن عشيرة الهوند ، جاء تجيدها في كتاب « رحلة متكر في ميسوبوتاميا وكردستان » للمشرف على الجريدة الميجر سون بأسلوب لم يبلغه غيره ^(٢٦) ، ومع ذلك ترى « تيگه يشتى راستى » تغني بمآثر الهوند كخير دليل على شجاعة الكرد واقدامهم فكتبت ما نصه :

« لا داعي لكي نبتعد كثيراً . فقبل سنوات مضت أذلت عشيرة الهوند الكردية عساكر الترك والمعجم مراراً . واليوم لا يزيد منكم انتم يا أحفاد هؤلاء الميامين سوى ان تكونوا حريصين على صداقة الانكليز ... » ^(٢٧) .

وبالأسلوب نفسه خاطبت « تيگه يشتى راستى » العشائر الكردية الاخرى ورؤساءها . ففي افتتاحية عددها التاسع عشر « ماذا على رؤساء الكرد ان يفعلوا ؟ » اطناب كثير لماضي الكرد الذين « لم يخضعوا في أي عهد » للعثمانيين ، مما يدعوا الى العجب لـ « انهم لم يتحركوا بعد » مع كونهم « أشجع من أقوام اخرى كثيرة » . ثم تذكر الجريدة أسماء عدد من المتنفذين الكرد المعروفين « الذين لم يهابوا » العثمانيين « يوماً ما » ورؤساء

« عشيرة الجاف الكبيرة التي لا تعترف بوجود الحكومة العثمانية وأفرادها مسلحون بأسلحة جيدة » ورؤساء البشدر ومنكور « الذين لم يقدر عليهم العثمانيون بمدافعهم وجندهم » ورؤساء آخرون تطلب منهم الجريدة اثارة « حركة واسعة » ضد الاتحاديين والالمان (٣٨) ، ينالون خلالها ، دون شك كل المساندة من الانكليز ، كما أكدت مراراً (٣٩) ، خاصة وان « حكومة بريطانيا العظمى تسعى من أجل الكرد » (عنوان افتتاحية العدد ٣٣) (٤٠) .

في « تيگه يشتنى راستى » نماذج اخرى كثيرة تعرض العشائر الكردية بأساليب شتى على حل السلاح ضد العثمانيين وللانضمام الى جانب القوات الانكليزية وردت تفاصيلها ضمن الفصل الثالث الذي عرض ، في الوقت نفسه ، ما أبدته الجريدة من اهتمام لابرار انتصارات القوات العربية في الحجاز وسوريا ومحاولاتها جعل ذلك نموذجاً يقتدى به . وقد حاولت « تيگه يشتنى راستى » في هذا المجال كذلك استغلال العواطف الدينية والشعور القومي للجماهير الكردية . فان العرب « بدأوا يتداركون وضعهم منذ سنوات تحت ضغط الاتحاديين » وأوشكوا ان يبلغوا ما يرغبهم « بالتضحية » . فاقاموا حكومة عربية في أرض الحجاز الطاهرة باعشين بها اسم قحطان وقرش ٠٠٠ « وهي تستظل « براية رسول الله » وبفضلها « أصبحت الكعبة بيد خفيد النبي حسين الثاني » الذي « أصبح اليوم ملكاً معظماً للعرب وبادشاهاً شرعياً للمسلمين » فاعلن الجهاد المقدس « الذي قوبل من المسلمين بحماس » وبدافع منه « احصل نجله الطاهر فيصل عن العثمانيين » لان جميع توسلاته بهم « للرفق بالنساء والاطفال » لم تجد قعماً ، وبين الكرد « يوجد

(٣٨) « تيگه يشتنى راستى » ، ١٥ آذار ١٩١٨ .

(٣٩) راجع مثلاً العدد السابع عشر ، ٢٣ شباط والعدد الثامن عشر ، ٢ آذار ١٩١٨ .

(٤٠) « تيگه يشتنى راستى » ، ١٠ حزيران ١٩١٨ .

(٤١) « تيگه يشتنى راستى » ، ٨ كانون الثاني و ٢٣ شباط و ٥ آذار ١٩١٨ .

كثير من الرؤساء « الذين يستطيعون الوقوف » مثل السلطان حسين « ضد الاتحاديين الذين « فقدوا قواهم ولم يبق من يخشاهم »^(٤١) .

احتلت انتصارات الحلفاء ، والقوات الانكليزية بشكل خاص ، مكانة بارزة على صفحات « تيگه يشتني راستي » التي كانت تعرض أخبار الحرب دائماً بشكل يوحي للقارئ بان المستقبل انما هو للانكليز وحدهم . واولت الجريدة نشاطات قوات الأمير فيصل اهتماماً خاصاً حتى انها كانت تكرر أحياناً جانباً كبيراً من صفحاتها لنشر الانباء الخاصة بتقدم تلك القوات منتبهة كل فرصة لربط انتصاراتها بساوىء العثمانيين والالمان^(٤٢) . كما وجدت تصريحات المسؤولين الانكليز وأقوالهم انعكاسات واضحة وذكية لها في الجريدة . فان الاعداد ٥ و ٦ و ٧ من « تيگه يشتني راستي » مكرسة ، مثلاً ، للخطاب الشهير الذي لقيه لويج جورج في الخامس من كانون الثاني ١٩١٨ وللتعليق عليه كـ « خير ما نطق به مسؤول في هذه الحرب العوان » .

هكذا أدت « تيگه يشتني راستي » ما رسم لها من دور بنجاح . وهي لم تكن أقل نجاحاً من ناحية الفن الصحفي ، خاصة اذا قيمناها في اطار التاريخ القصير للصحافة الكردية . وقد كرس لهذا الموضوع « فن الصحافة في تيگه يشتني راستي » الفصل الرابع من الكتاب الذي وردت فيه المعلومات المتعلقة بكيفية اخراج الجريدة وحجمها والاعداد التي صدرت منها^(٤٣) وما أتت به من جديد في عالم الصحافة الكردية . فان « تيگه يشتني راستي » ، مثلاً، هي أول جريدة كردية نشرت التحقيقات الصحفية والصور الزنكوغرافية والاعلاغات التجارية وما شابه . ولا ينكر ان اشراف الميجر سون جعل من « تيگه يشتني راستي » في مستوى صحفي أعلى بالقياس الى العديد من

(٤٢) راجع على سبيل المثال : « تيگه يشتني راستي » ، ٣٠ أيلول ١٩١٨ .

(٤٣) صدرت من « تيگه يشتني راستي » ٦٧ عدداً مع ان العدد الاخير من الجريدة تحمل رقم ٦٥ بسبب صدور عددين خطأ تحت رقم واحد مكرر .

الجرائد الكردية التي صدرت بعدها بفترة غير قصيرة من الزمن . لذا فإن الجريدة تحتل مكانة جيدة من حيث الفن الصحفي في مجمل الصحافة الكردية .

يحمل الفصل الخامس والأخير من الكتاب عنوان : « اللغة والادب والتأريخ الكردي في تيگه‌يشتى راستى » . فقد اولت الجريدة هذه المسائل جانباً غير قليل من اهتمامها . وهي حاولت في معالجتها لقضايا التأريخ والادب الكرديين ربط أحداث الماضي القريب والبعيد بواقع العثمانيين واسلوب تعاملهم مع الشعوب الداخلة في الامبراطورية ، ولاسيما مع الكرد . وقد اعطت الجريدة في هذه المجالات اشياء جديدة ووقعت في أخطاء ناقشناها بشيء من التفصيل .

تضمن خاتمة الكتاب أهم الاستنتاجات التي أصبح بالامكان التوصل اليها في ضوء ما ورد في الفصول الخمسة من الكتاب ومقدمته . فما لاشك فيه ان الانكليز اصدروا « تيگه‌يشتى راستى » لتخدم أهدافهم المحددة في المنطقة ، الا ان ذلك لاينفي حقيقة ان الجريدة تحتل مكانة خاصة في تاريخ الصحافة الكردية فناً ومضموناً . ولا يخلو الاخير من خدمات مفيدة قدمتها الجريدة لحياة الكرد الثقافية . وتتجسد أهمية الجريدة اكثر اذا علمنا أنها كانت المطبوع الوحيد الذي صدر باللغة الكردية طيلة سنوات الحرب العالمية الاولى . والى جانب كل ذلك تشكل « تيگه‌يشتى راستى » مصدراً أصيلاً تساعد على فهم جوانب عديدة من سياسة الانكليز تجاه المسألة الكردية في مرحلة حساسة من تاريخ الشرق الاوسط . وانها تدخل ايضاً ضمن المصادر المهمة لدراسة الاحداث التي وقعت في العراق اولا وفي المنطقة ثانياً خلال السنة الاخيرة من الحرب .

يضم الكتاب في نهايته ملحقين يتضمن الاول منهما كشفاً عاماً باسماء الجرائد والثاني باسماء المجلات الكردية حسب تأريخ صدورهما مع أهم

المعلومات الخاصة بكل واحدة ، ولا سيما النادرة منها او تلك التي نشرت عنها
معلومات غير صحيحة . وقد حاولنا في وضعهما الرجوع الى الاعداد الاصلية
لتلك الجرائد والمجلات ، وفي حالة تعذر ذلك استعنتنا باهم المصادر الموثوقة .
لذا يمكن اعتبار الملحقين خطوة جديدة على طريق وضع كشف بيبلوغرافي
متكامل للصحافة الكردية .

- د. كمال مزهەر ئىچمەد، كوردستان لە سەلەكەنى شەرى يەكەمى جىهاندا ،
بەغدا ، ١٩٦٥ .
- (كوردستان - يەكەمىن رۆژنامەى كوردى ١٨٩٨ - ١٩٠٢) ، كۆكردنەوه و
پېشەكەى دوكتور كەمال فوناد ، بەغدا ، ١٩٧٢ .
- كوردى و مەريوانى ، دىوانى سالم ، بەغدا ، ١٩٣٣ .
- مەجىد عومەر ، قەلاتى ھەولېر و پىژۆھى رېكخستى ، ھەولېر ، ١٩٧١ .
- مەحمەد امىن زكى ، خلاصەىكى تارىخى كورد و كوردستان ، جلدى اول (جزمى
دوھ) ، بەغدا ، ١٩٣١ .
- مەحمەدى مەلا كەرىم ، حاجى قادى كۆيت شاعىرى قوناغىكى نوڤە لە ژبەنى
نەتمەوى كورد ، بەغدا ، بى .
- مەسعود مەحمەد ، جەبەكە لە گولزارى نالى ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

سەرچاوه بە زمانى عەرەبى

- ابراھىم عىبە ، تارىخ الطباعة والصحافة في مصر خلال الحملة الفرنسية ،
القاهرة ، ١٩٤٩ .
- الدكتور ابراهيم عبيد ، الصحافة في الولايات المتحدة . نشاتها وتطورها ،
القاهرة ، ١٩٦١ .
- احمد عبدالكريم ، الصحافة الايرانية ، بغداد ، ١٩٧٢ .
- اموند تيلور ، سقوط الاسر الحاكمة ، ترجمة علي عزت الانصاري ، القاهرة ،
١٩٦٥ .
- الدكتور استارجيان ك. ، تاريخ الثقافة والادب الارمني ، الموصل ، ١٩٥٤ .
- الدكتور بلەج شەركو ، القضية الكردية . ماضي الكرد وحاضرهم ، القاهرة ،
١٩٣٠ .
- جبار جباري ، تاريخ الصحافة الكردية في العراق ، بغداد ، ١٩٧٥ .
- جون ك. م. رولنشتين ، اختراع الطباعة ، - (تاريخ العالم) المجلد الخامس .
الدكتور حسين عبدالقادر ، الصحافة كمصدر للتاريخ ، الطبعة الثانية ، القاهرة ،
١٩٦٠ .
- حمە پور ، شكري الفضلي الشاعر الذي كتب للعرب والاكرد ، - (العراق) ،
بغداد ، ١٨ اب ١٩٧٧ .
- حميد احمد حمدان التميمي ، البصرة في ظل الاحتلال البريطاني ١٩١٤ - ١٩٢١ ،
رسالة ماجستير ، بغداد ، ١٩٧٥ .
- الدكتور خليل صابات ، الصحافة استعداد ، فن ، علم ، القاهرة ، ١٩٥٩ .
- خير الدين الزركلي ، الاعلام ، الجزء الثالث ، الطبعة الثالثة ، بيروت ، بلا .

- (دراسات في الصحافة العراقية) ، بغداد ، ١٩٧٢ .
- (ذكرى الامير جلادت بدرخان الثانية ، ١٨٩٧ - ١٩٥١) ، بيروت ، ١٩٥١ .
- رفاتيل بطي ، شكري الفضلي (١٨٨٢ - ١٩٢٦) ، - «لغة العرب» ، بغداد ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ .
- زاهدة ابراهيم ، كشاف الجرائد والمجلات العراقية ، بغداد ، ١٩٧٦ .
- الدكتور سامي عزيز ، الصحافة المصرية وموقفها من الاحتلال الانجليزي ، القاهرة ، ١٩٦٨ .
- الدكتور شاكر خصباك ، الكرد والمسألة الكردية ، بغداد ، ١٩٥٩ .
- شكري الفضلي ، الكرد الحاليون ، - «لغة العرب» ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ ، الجزء السادس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ .
- صالح حيدري ، دور الصحافة الكردية السرية في الجهود الرجعية والدكتاتورية ، - جريدة «العراق» ، ٢١ نيسان ١٩٧٧ .
- (الصحافة الكردية . صحفيون وصحفيات في حديث مع الاستاذ محمد الملا عبدالكريم) ، - «الرائد» ، بغداد ، العدد ٤٤ ، ٢٠ حزيران ١٩٧٠ . ص. ١٥ ، المسرح الكردي والفرق المسرحية ، - «العراق» ، ٢٨ تشرين الثاني ١٩٧٧ .
- عبدالرزاق الحسيني ، تاريخ الصحافة العراقية في طبعته الثالثة الموسعة ، الجزء الاول ، صيدا ، ١٩٧١ .
- عبدالرزاق الهلالي ، تاريخ التعليم في العراق في العهد العثماني (١٦٢٨ - ١٩١٧) ، بغداد ، ١٩٥٩ .
- عبدالله الجبوري ، شكري الفضلي ، - «البلد» ، بغداد ، ٥ ميس ١٩٦٦ .
- عبدالله حسين ، الصحافة والصحف ، القاهرة ، بلا .
- الدكتور عز الدين مصطفى رسول ، حول الصحافة الكردية ، بغداد ، ١٩٧٣ .
- فاتق بطي ، اعلام في صحافة العراق ، بغداد ، ١٩٧١ .
- فاتق بطي ، صحافة الاحزاب وتاريخ الحركة الوطنية ، بغداد ، ١٩٦٩ .
- فاتق بطي ، صحافة تموز وتطور العراق السياسي ، بغداد ، ١٩٧٠ .
- فاتق بطي ، الصحافة العراقية . ميلادها - تطورها ، بغداد ، ١٩٦١ .
- فاتق بطي ، الموسوعة الصحفية العراقية ، بغداد ، ١٩٧٦ .
- فليب دي طرازي ، تاريخ الصحافة العربية ، بيروت ، ١٩١٣ .
- (الكرملي الخالد) ، وضع مقدمته وعني بجمعه وتنسيقه ونشره جورج جبوري ، بغداد ، ١٩٢٧ .
- كلوديوس جيمس ريج ، رحلة في العراق عام ١٨٢٠ ، ترجمة بهاء الدين نوري ، بغداد ، ١٩٥١ .

- الدكتور كمال مظهر احمد ، اول مدرسة كردية في ايران ، - «التاخي» (صفحة «الثقافة الكردية» - ٨ -) ، ٢٠ تشرين الثاني ١٩٧٣ .
- الدكتور كمال مظهر احمد ، جمعية هاوار ومجلة بشكو ، - «التاخي» (صفحة «الثقافة الكردية» ، العدد - ١٧) ، - «التاخي» ، ١١ شباط ١٩٧٤ .
- الدكتور كمال مظهر احمد ، كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى ، ترجمة محمد الملا عبدالكريم ، بغداد ، ١٩٧٧ .
- كوركيس عواد ، الأب انستاس ماري الكرمل . حياته ومؤلفاته (١٨٦٦-١٩٤٧) ، بغداد ، ١٩٦٦ .
- كوركيس عواد ، المخطوطات التاريخية في مكتبة المتحف العراقي ، بغداد ، ١٩٥٧ .
- محمد امين زكي ، تاريخ السليمانية واتحائها ، نقله الى اللغة العربية الملا جميل الملا احمد الروزياني ، بغداد ، ١٩٥١ .
- محمد امين زكي ، خلاصة تاريخ الكرد وكردستان ، ترجمة محمد علي عوني ، القاهرة ، ١٩٣٦ .
- محمد امين زكي ، مشاهير الكرد وكردستان في العهد الاسلامي ، الجزء الثاني ، بغداد ، ١٩٤٧ .
- محمد القزلاجي ، التعريف بمساجد السليمانية ومدارسها ، بغداد ، ١٣٥٦ هـ (١٩٣٨ م) .
- محمد الملا عبدالكريم ، الصحافة الكردية درب شاك ومسيرة مجيدة ، - «التاخي» ، بغداد ، ١٥ حزيران ١٩٧٠ .
- الدكتور محمد نجيب ابو الليل ، الصحافة الفرنسية في مصر منذ نشأتها حتى نهاية الثورة العربية ، القاهرة ، ١٩٥٣ .
- محمد نصر ، صحافة اللابين ، القاهرة ، ١٩٦٥ .
- الدكتور محمود نجيب ابو الليل ، الصحافة الفرنسية في مصر .
- منصور شليطا ويوسف ملك ، ذكرى الامر جلادت بفرخان (١٨٩٧ - ١٩٥١) ، بيروت ، بلا .
- «موسوعة سرية خاصة بالحزب الشيوعي العراقي السري» ، الجزء الاول ، بغداد ، ١٩٤٩ .
- مينورسكي ، فلاديمير ، الاكراد احفاد الميدين ، ترجمة وتعليق الدكتور كمال مظهر احمد ، - «مجلة الجمع العلمي الكردي» ، المجلد الاول ، العدد الاول ، ١٩٧٣ .
- مينورسكي ف. ف. ، الاكراد . ملاحظات واطباعات ، ترجمة الدكتور معروف خزنهدار ، بغداد ، ١٩٦٨ .
- «نقابة الصحفيين في القطر العراقي في عامي ١٩٧١-١٩٧٢» ، بغداد ، ١٩٧٣ .

- هشام توفيق بحري ، صحافة الغد ، القاهرة ١٩٦٨ .
 يعكوب يوسف كوربا ، حكايات عن الصحافة في العراق ، بغداد ، ١٩٦٩ .

سمرچاوه به زماني نينگليزي

- Berry Th. E., Journalism to day. Its Development and Practical Applications, Second Printing, New York, 1958.
 Cox I., The Struggle in Iraq, — ((World News)), Vol. I, No. 19, May 8, 1954 .
 David Lloyd George, The truth about Peace Treaties, Vol. II, London, 1938.
 Eagleton W., The Kurdish Republic of 1946, London, 1963.
 Edmonds C. J., A Kurdish Newspaper : ((Rozhl — Kurdistan)), — ((Journal of the Central Asian Society)), Vol. XII, Part 1, 1925.
 Edmonds C. J., Kurds, Turks and Arabs. Politics travel and research in North — Eastern Iraq, London, 1957.
 Edmonds C. J., The Kurds of Iraq, — ((The Middle East Journal)), Vol. XI, No. 1, 1957.
 Elwell L. P. — Sutton, The Press in Iran to — day, — ((Journal of the Royal Asian Society)), Vol. XXXV, July — October, 1948, Parts III and IV.
 Ghassemlou A. R., Kurdistan and the Kurds, Prague, 1965.
 Hamilton A. M., Road through Kurdistan. The Narrative of an Engineer in Iraq, London, 1937.
 Hay W. R., Two Years in Kurdistan. Experiences of a Political Officer 1918 — 1920, London, 1921.
 ((Journalism in Modern India)), Edited by R. W. Wolseley, Second Servised edition, London, 1964.
 ((Journalism Tomorrow)), Edited by W. C. Clark, New York, 1958.
 Main E., Iraq from Mandate to Independence, London, 1935.
 Martin K., The Press the Public wants, London, 1947.
 Natarjan S., A history of the Press in India, London, 1962.
 Ramsaur E. E., The Young Turks. Prelude of the Revolution of 1908, Princeton — New Jersey, 1957.

- Rucker F. W. and Williams A. L., Newspaper — Organization and Management, Third Reprinting, Iowa, U.S.A., 1961.
- Safrastian A., Kurds and Kurdistan, London, 1948.
- Sellery G., The Renaissance. Its Nature and Origins, Madison, 1962.
- Soane E. B., To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, London, 1926.
- ((The Press in Authoritarian Countries)), Published by the International Press Institute, Zurich, 1959.
- Upton J. M., The history of Modern Iran. An introduction, Fourth Printing, Massachusetts, 1968.
- ((War memories of Lloyd George)), Vol. V, London, 1936 .
- Williams F., Press, Parliament and People, London — Toronto, 1946.
- Wilson A. T., Loyalties Mesopotamia 1914 — 1917. A Personal and Historical Record, London, 1930.
- Wilson A. T., Mesopotamia 1917 — 1920. A Clash of loyalties, London, 1931.

سمرچاوه به زمانی روسی (*)

Алиев Г.З., Турция в период правления младотурок (1908-1918), Москва, 1972.

نعلیتف گ. ز. ، تورکیا له سمرده می فهرمانزموای تورکلی لاوا (۱۹۰۸ - ۱۹۱۸) ، مۆسکو ، ۱۹۷۲ .

Богданов Н. и Вяземский Б., Справочник журналиста, Ленинград, 1965, стр.652.

به‌اندانوف ن. و فیازیمسکی ب. ، رابری رۆژنامه‌نۆسی ، لنینگراد ، ۱۹۶۵ .

(*) جگه لهو سمرچاوه روسی‌بانه‌ی ناویان لیته‌دا تۆمار کراوه که لکمان له وئاری « رۆژنامه‌نۆسی » ناو « ئهنسکلۆیدیای گه‌وره‌ی سۆفتیتی » (چاپی دووهم ، به‌رگی ۳۴ ، مۆسکو ، ۱۹۵۵ ؛ چاپی سێیم ، به‌رگی ۲۰ ، مۆسکو ، ۱۹۷۵) و « ئهنسکلۆیدیای میژۆین سۆفتیتی » (به‌رگی ۱۱ ، مۆسکو ، ۱۹۶۸) ده‌رگرتووہ .

Вильчевский О., Библиографический обзор зарубежных курдских печатных изданий в XX столетии, - "Иранские Языки", т. I, Москва, Ленинград, 1945,

للجغيفسكى و. ، سمرنجيكى بيبليوگرافى له چاپمهمنى كوردى له دهموه
(ى سوڤيت - ك. م.) له سه دهى بيستدا ، - كتيبى : « زمانه
تيرانيه كان » ، بهشى يه كم ، مۆسكو - لېنينگراد ، ۱۹۴۵ .

Газиз Р.Г., Курдистанская демократическая партия - организатор и руководитель национально-освободительного движения в Иранском Курдистане (1945-1946 гг.), Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. ист. наук, Баку, 1954.

غازى ر. ح. ، پارتى ديموكراتى كوردستان - ريكخس و رهبرى بزونهوى
نهموهين - رزگاربخواز له كوردستانى تيران (۱۹۴۵ - ۱۹۴۶) ، باكو ،
۱۹۵۴ .

Желтяков А.Д., Начальный этап книгопечатания в Турции, - " Ближний и Средний Восток. История, Культура, Источниковедение", Москва, 1968.

ژيولتيكوف ا. د. ، سهره ناي چاپ كرنى كتيب له توركييا ، - كتيبى
« رۆژهه ناي نزيك و ناوه ژاست . ميژۆ ، بوناكيري ، كارى
بيبليوگرافى » ، مۆسكو ، ۱۹۶۸ .

Иванов М.С., Очерк истории Ирана, Москва, 1952.

ئيفانوف م. س. ، كورتمى ميژۆى تيران ، مۆسكو ، ۱۹۵۲ .

Ихсан Фуад, Творчество Хаджи Койн и его место в курдской литературе, Автореферат, Москва, 1966.

دوكتور ئيhsan فواد ، هونرمه ندى حاجى قادرى كويى و شويى له ويژه
كورديا ، كورتمى نامى دوكتورامى ، مۆسكو ، ۱۹۶۶ .

Камаль М.А., К истории издания первой курдской газеты, — "Народы Азии и Африки", 1968, № 4.

Камал مزهەر نه‌مه‌د ، دهم‌بارە‌ی میژو‌ی به‌کم روژنامه‌ی کوردی ، — گو‌فاری « گهلانی ئاسیا و ئه‌فریقا » ، مۆسکۆ ، ژماره ٤ ، ١٩٦٨ .

Камаль М.А., Национально-освободительное движение в Иракском Курдистане 1918-1932, Баку, 1967,

Камал مزهەر نه‌مه‌د ، بزوتنه‌وی نه‌مه‌ویج — روژگارێخواز له‌ کوردستانێ عێراق سالانی ١٩١٨ — ١٩٣٢ ، باکو ، ١٩٦٧ .

Котлов Л.Н., Становление национально-освободительного движения на Арабском Востоке (середина XIX в.-1908 г.), Москва, 1975.

کاتلوف ل. ن. ، به‌یابونی بزوتنه‌وی نه‌مه‌ویج — روژگارێخواز له‌ روژهلاتێ عه‌ره‌ب (ناوه‌ندی سه‌ده‌ی نو‌ژه — سالی ١٩٠٨) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٥ .

Лазарев М.С., Курдистан и курдская проблема (90-е годы XIX века-1917), Москва, 1964.

лазарев М. С. . ، کوردستان و کێشه‌ی کورد (نه‌مه‌هاتنی سه‌ده‌ی نو‌ژه — ١٩١٧) ، مۆسکۆ ، ١٩٦٤ .

Лазарев М.С., Курдский вопрос (1891-1917), Москва, 1972.

лазарев М. С. . ، مسله‌ی کورد ، مۆسکۆ ، ١٩٧٢ .

Минорский В.Ф., Курды. Заметки и впечатления, Петроград, 1915.

مینۆرسیکی ف. ف. ، کورد . تێبینی و سه‌رنج ، پیترۆگراد ، ١٩١٥ .

Новичев А.Д., Турция. Краткая история, Москва, 1965.

نو‌ویچه‌ف А. Д. . ، تورکیا ، کورتە‌ی میژو‌ی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ .

"Печать зарубежных стран. Западная Европа, Америка, Австралия", Под редакцией Н.Г.Пальгунова и М.А.Харламова, Москва, 1962, стр. 322-323.

« جابهممى ولاتانى دمهوه - نوروپاي رۇژنلوا ، نهمريكا ، نوستوراليا »
لمزير جاوديرى ن. گ. بالكونوفا و م. ا. خارلاموفا ، مۇسكو ، ۱۹۶۲ .

"Роже - Курд", - "Восточный Сборник", СПб.,
Изд. Об-ва Русских Ориенталистов, 1913.
кн. I.

«(رۇژى كورد) - (كۆممهله بىرهمى رۇژهلاتى)» ، بىتروسبورگ ، بلوكراوه
رۇژهلاتناسلى رۇس ، ۱۹۱۲ ، كىتپى يەكەم .

"Современная Турция", (Справочник), Моск-
ва, 1965.

« نوركياي نيمزۇ » ، مۇسكو ، ۱۹۶۵ .

Хазнадар М., Очерк истории современной курд-
ской литературы, Москва, 1967.

مارف خمزنمار ، كورنىمى مېژۆى نهمى كوردى هاچمىرخ ، مۇسكو ، ۱۹۶۷ .
سەرچاوه به زمىنى تر

((Eski harflil Türkçe süreli yayinlar toply Katalogu)), Ankara, 1963.

((Kurdische Handschriften)), beschrieben Van Kamal Fuad.

((La Question Kurde. Ses origines et ses causes)), Par le Docteur
Bletch Chirguh, le Calre, 1930.

Nikitine B., Les Kurdes. Etude Sociologique et Historique, Paris, 1956.

Nikitine B., ((Ria Teze)), Journal Kurde d'Erevan, — ((Afrique et
l'Asie)), Paris, No. 3, 1958.

Rondot R., Publication Kurde en caractères latins ((Hawar, Komela
Kurdi)) ((Revue Kurde . . .)), — ((Bulletin d'études Orientales)),
T. II, 1932.

روژنامه و ژوفار (۴)

- «افاق عربيه»، بغداد، العدد ۳، تشرين الثاني ۱۹۷۶.
- «باتكي حلق»، جاسمنه، ژماره ۳، ۱۲ ی نیستی ۱۳۳۹ (۱۹۲۳).
- «باتكي كورد»، بعلبا، ۱۹۱۴.
- «باتكي كوردستان»، سلیمانی، ۱۹۲۲ - ۱۹۲۳.
- «پشكو»، ژماره ۱ - ۲، بمرگی - ۲، ۱۹۴۵.
- «پهیزه»، بعلبا، ۱۹۲۷.
- «پیشكموتن»، سلیمانی، ۱۹۲۰ - ۱۹۲۲.
- «تېگمبشتنی راستی»، بعلبا، ۱۹۱۸ - ۱۹۱۹.
- «خەباتی كوردستان»، مابسی ۱۹۵۷.
- «المستور»، بیروت، العدد ۳۴۹، كتون الاول ۱۹۷۶.
- «رزگاری»، ژماره ۲، سالی ۹، حوزەیرانی ۱۹۵۵.
- «روژی كورد»، ئهستهمول، ۱۹۱۳.
- «روژی كوردستان»، سلیمانی، ۱۹۲۲ - ۱۹۲۳.
- «روناهی»، شام، ۱۹۴۲ - ۱۹۴۴.
- «زاری کرمانجی»، رهوانز، ۱۹۲۶.
- «ژین»، ئهستهمول، ۱۹۱۹.
- «العرب»، بغداد، ۱۹۱۷ - ۱۹۱۹.
- «كوردستان»، ئهستهمول، ۱۹۱۹.
- «كوردستان» (روژنامه)، مههاباد، ۱۹۴۶.
- «كوردستان»، قاهره، جنیف... هتد، ۱۸۹۸ - ۱۹۰۲.
- «كوردستان» (ژوفار)، مههاباد، ۱۹۴۵ - ۱۹۴۶.
- «كروگانی منلانی كورد»، مههاباد، ۱۹۴۶.
- «كملويز»، بعلبا، ژماره ۴، سالی ۶، نیستی ۱۹۴۵.
- «ژوفاری كۆزی زانیاری كورد»، بمرگی یهكهم، بمرشی یهكهم، بعلبا، ۱۹۷۳.
- «ژوفاری تهلانی ناسیا و ئهفریقا»، بزماتی روسی، مۆسكو، ژماره ۳، ۱۹۶۲.
- «لغة العرب»، بغداد، الجزء الخامس من السنة الثالثة، تشرين الثاني ۱۹۱۳.
- «نیشتمان»، مههاباد، ۱۹۴۳.

(*) ناوی تهنها نمو روژنامه و ژوفارانه تۆمار كراوه كه ناویان له ناوهروکی ئهم كتیبه دا هاتوو. ئهوانهی ناویان تهنها له باشكۆی ناوی روژنامه و ژوفاره كاندا هاتوو لیره دوباره نه كراونه تهره.

- « ھاوار » ، شام ، ۱۹۳۲ - ۱۹۴۳ .
- « ھاواری کورد » ، مهاباد ، ۱۹۴۶ .
- « ھاواری نیشتمان » ، مهاباد ، ۱۹۴۶ .
- « ھەتلو » ، ھەولتیر ، ژمارە ۱۸۶ ، ئەیلولی ۱۹۶۰ .
- « ھەلەھ » ، بۆکان ، ۱۹۴۶ .
- « یەلپەوێن » ، نەستەمۆل ، ۱۹۱۳ .

★ ★ ★

پیرستی ناو و شوینه‌کان

(ناو*)

نهرمین ٤٤ ، ٤٥ ، ٤٦ ، ٤٨ ، ٥٥
(پ) ٥٨ ، ٦٤ ، ٦٥ ، ٦٨ ،
٨١ ، ١١٧ ، ١١٩ ، ١٢٣ ، ١٢٦ ،
(پ) ٢٠٢ ، (پ) ٢٠٤ ، ٢٠٧ ،
٢٦٦ .
نستارجیان ، دوکتور ٤٦ (پ) .
نشرهف حمزه ٤٩ (پ) ٢٣٢ .
نصفان ٢٠٤ .
نهمکد ٢٠٥ .
نهمی جمیل باشا ٥١ (پ) .
نهم فازل ، دوکتور ٢٥٠ .
نهمان ٢٦ ، ٧٠ ، ١١٨ ، ١٢١ ،
١٢٩ ، ١٣٣ ، ١٣٨ ، ١٤٠ ،
١٤٣ ، ١٤٦ ، (پ) ١٦٢ ، ٢٦٣ ،
٢٧٣ (پ) ٢٧٦ ، ٢٧٧ .
نهمریکاییه‌کان ٣٤ ، ٤٦ (پ) .
نهمین زه‌کج ، محمد ٥ ، ٦٠ (پ) ،
٧١ (پ) ٧٨ ، (پ) ١٠٤ ، ١٠٨ ،
(پ) ١٥٥ ، (پ) ٢٠٣ ، (پ) ،
٢٦٨ .

- ١ -

ابن هانی ١٧٩ .
اظمیی سید طاهر بولی ٦٩ .
نارازمس ٢٧ (پ) .
ناری ٢٠٤ .
نازاد عنبولوه‌هاب جوندیانی ٢٥٧ .
نازمر ، ص . ننجیری ٨٣ .
نازمری‌یه‌کان ٤٩ .
ناشور ٢٠٥ .
ناشوری‌یه‌کان ٢٣ ، ١٢٤ .
نهمحمد حیلیم شهمبهمر زاده
١٦٢ - ١٦٣ .
نهمحمد زرنک ٢٢٢ .
نهمحمدی سیهم ، سولتان ٤٦ .
نهمحمد شمریف ٢٥٨ .
نهمحمد صبری ٢٢١ .
نهمحمد غفور ٢٥٤ .
نهممونیس س . ج ٨ ، ١٠ ، ١١ ،
٦١ (پ) ٨٤ ، (پ) ١١١ ،
١٥٥ (پ) ٢٦٧ ، (پ) ٢٧٠ .

(*) — لیره‌دا نهو ناوانه توچار نه‌کراون که له ناوه‌روکی کتیه‌کدا زور جار
دوباره‌بونه‌مه ، وه‌ک کورد و کوردستان ، یا «تیگه‌یشتنی راستی» ؛
— پیتی (پ) کورت‌کراوه‌ی به‌راویزه ، نهو ناوانه‌ی نهم پینه‌یان لاهیه
له به‌راویزی لاهیه‌ک‌دان . جاری وا هه‌یه ناویک له ناوه‌روک و ههمان
لایه‌زه‌دان ، بو نهوه هیچ نیشانه‌یه‌ک دانه‌نراوه ؛
— پیتی (هه) کورت‌کراوه‌ی هۆزه ؛
— نهو روژنامه و موفارانه‌ی ناویان وه‌ک به‌که به نیازی له به‌ک
جیاکردنه‌وه‌یان شوین ، یا شوین و سالی دهرچونیانمان له‌گه‌ل نویسون .

٢٧٣ ، ٢٧٥ ، ٢٧٧ ، ٢٧٨ .

— ب —

بابان ١٢١ ، ١٢٢ ، ١٦١ ، ١٦٥ .

١٦٦ ، ١٦٧ ، ١٨٠ (حکومه‌تی) ،

١٩٨ ، ٢٠٢ (پ) .

بایلی‌به‌کان ١٢٤ .

باجملانی (ه) ١٢٢ .

بایزیدی دووم ، سولتان ٤٤ .

بمدرخان پاشا ٥١ ، ٦٠ ، ٧١ .

(نموهی) ، ٩٣ (نموهی) ، ٢٠٢ .

بمدرخان سندی ٢٥٣ .

بمدرخانی‌به‌کان

— بنمعالی بمدرخان ٦٧ ، ٦٨ ،

٧٧ ، ١٥٧ ، ١٥٨ ، ٢١٧ .

برودون ٢٨ .

بله‌ج شبرکو ، دوکتور ٦١ (پ) ،

٦٢ .

بلفار ١٢٧ .

بلوج ٢٢٨ .

بنیامین هاریس ٣٧ .

بیخود ٢٣٦ .

بیگمی ١٥٩ .

— پ —

بارتی دیوکرانی کوردستان ٨١ ،

٨٢ ، ٨٩ ، ٢٢٢ ، ٢٢٣ ، ٢٢٤ ،

٢٢٦ ، ٢٢٧ ، ٢٢٨ ، ٢٣٨ .

بارتی کومونیستی ئرممنستانی

سوفیت ٢٢٢ .

بارتی کومونیستی عراق ٢٢٥ ،

٢٢٩ .

پاکیزه رفیق حیلیم ، دوکتوره

٢٤٦ .

پشمر (ه) ١٢٢ ، ١٢٣ .

نعمین عالی بمدرخان ٧٣ ، ٩٣ .

نمستاس مارتی کمرمعلی ٣ ، ١٣ ،

١٠١ ، ١٠٣ (پ) ، ١٣٩ .

نمومر پاشا ١١٥ ، ٢٧٢ .

نمومر جاف ٢٥٢ .

نمومر مانی ٢٢٤ .

نورمیلی ، نه‌کادیمی ٥٩ (پ) .

نوروپایی‌به‌کان ٢٤ ، ٣٠ ، ١٥١ ،

٢٠٤ .

الاهالی ، دستهی ٢٣٤ .

نیراهیم نه‌محمد ٢٣٦ .

نیراهیم عزیز دزه‌یی ، بارئزه

٢٤١ .

نیحسان شیرزاد ٢٥٩ .

نیحسان فوناد ، دوکتور ١٥٥ (پ) ،

٢٥٩ .

نیرنست مبین ١٠٧ (پ) .

نیسحاق سکوتی ٥٨ (پ) .

نیگلتن ٨٠ .

نیگلنز ١٢ ، ٢٠ ، ٢٤ ، ٣٦ ، ٥٦ ،

٥٧ ، ٥٨ ، ٦٨ ، ٧٠ ، ٨٤ ، ٨٥ ،

٩٦ ، ٩٨ ، ١٠٠ ، ١٠١ ، ١٠٣ ،

(پ) ١٠٤ ، (پ) ١٠٧ ، ١١٢ ،

١١٣ ، ١١٤ ، ١١٦ ، ١١٧ ،

١١٨ ، ١١٩ ، ١٢٠ ، ١٢١ ،

١٢٢ ، ١٢٣ ، ١٢٥ ، ١٢٧ ،

١٢٩ ، ١٣٠ ، ١٣١ ، ١٣٢ ،

١٣٣ ، ١٣٥ ، ١٣٦ ، ١٣٨ ،

١٣٩ ، ١٤٠ ، ١٤١ ، ١٤٢ (پ) ،

١٤٣ ، ١٤٤ ، ١٤٥ ، ١٤٦ ، ١٦٣ ،

١٨٠ (پ) ، ١٩٥ (پ) ، ٢٠٠ ،

(له‌شکری) ٢٠٦ ، ٢٠٨ ، ٢١٠ ،

٢١١ ، ٢١٢ ، ٢٢٠ ، ٢٢٧ ،

٢٦٢ ، ٢٦٣ ، ٢٦٥ ، ٢٦٧ ،

٢٦٨ ، ٢٧٠ ، ٢٧١ ، ٢٧٢ .

پیره کورد - بزوانه : پیره میرد .
 بهیمانی بهغدا ۸۶ ، ۹۰ (پ) .
 پیره میرد ۹۳ ، ۱۵۶ ، ۱۵۷ ، ۲۲۱ ، ۲۲۲ ، ۲۲۸ .

- ت -

تالیمانی (ه) ۱۲۲ .
 ترو جیلو ۳۸ .
 تسیولسکی ، پروفسور ۵۹ (پ) .
 تمعلاتی و تهره قستی کوردستان ،
 (کۆمهله) ۷۲ .
 تورانشاه ۲۰۷ .
 تورک ۴۶ (پ) ، ۵۳ ، ۵۶ ، ۵۸ ،
 ۶۷ ، ۶۸ ، ۱۰۲ ، ۱۱۳ (پ) ،
 ۱۱۴ ، ۱۱۸ ، ۱۱۹ ، ۱۲۰ ،
 ۱۲۱ ، ۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۶ ،
 ۱۲۷ ، ۱۲۹ ، ۱۳۸ ، ۱۴۰ ،
 ۱۴۴ (پ) ، ۱۴۶ ، ۱۶۰ (پ) ،
 ۱۶۲ ، ۱۶۳ ، ۱۷۵ ، ۱۷۶ ،
 ۱۷۹ ، ۱۸۰ (پ) ، ۱۸۳ ، ۱۹۳ ،
 ۱۹۵ (پ) ، ۲۰۶ ، ۲۰۷ ، ۲۲۸ ،
 ۲۷۱ ، ۲۷۳ ، ۲۷۵ .

تورکلی لاو ۴۸ ، ۵۷ ، ۵۸ ، ۶۰ ،
 ۶۷ ، ۷۱ ، ۷۶ ، ۱۰۲ ، ۱۱۵ ،
 ۱۲۰ ، ۱۲۶ (پ) ، ۱۴۱ ، ۱۶۱ .
 توفیق وردی ۲۴۶ .
 توفیق وهبی ۱۱۱ ، ۱۵۳ ، ۱۶۰ ،
 (پ) ، ۲۶۷ (پ) ، ۲۷۰ (پ) .
 توماس مۆر ۲۷ (پ) .

- ج -

جاف (ه) ۱۲۲ .
 جاکسن ۱۱۶ .

جمرجیس فه تحوللا ۲۲۴ .

جه لادمت بهدرخان ۵۱ (پ) ، ۶۲ ،
 (پ) ، ۷۴ ، ۹۱ ، ۹۳ ، ۱۵۵ ،
 (پ) ، ۱۶۰ (پ) ، ۲۳۵ ، ۲۳۶ ،
 ۲۳۸ .

جه لالی میرزا کمریم ۲۵۰ .
 جمال پاشا ۱۱۵ ، ۲۷۲ .
 جمال خیزنمدار ۸۱ (پ) ، ۸۵ ،
 (پ) ، ۲۵۱ ، ۲۵۴ .
 جمالممدین (جهمال) بابان ۷۵ ،
 ۱۱ ، ۲۳۱ ، ۲۶۹ .
 جمال شالی ، باریزهر ۲۴۵ ،
 ۲۴۹ .

جمال عیرفان ۱۰۶ .
 جمیل پاشا ۵۱ .
 جمیل رنجبر ۲۵۶ .
 جمیل صائب ۱۰۶ (پ) ، ۲۲۲ .
 جهنگلی - جهنگلی بهکان ۱۳۲ .
 جوامیر مهجید ، نوکتور ۲۵۲ .
 جهودمت خیزنمدار ۲۵۲ .
 جوله که ۴۳ ، ۱۲۳ .

- چ -

چینی بهکان ۲۱ ، ۲۳ ، ۲۴ .

- ح -

حاجتی قادری کویتی ۱۵ ، ۵۰ ، ۱۵۵ ،
 ۱۶ (پ) ، ۱۸۶ - ۱۹۹ .
 حازم باجهلان ۲۵۸ .
 حافز مستهفا قازی ۲۴۲ .
 حافظ ۱۸۳ .
 حامید فیرهج ۹۴ (پ) .

حبيب محمد كرم ۲۲۹ .

حريق ۱۸۲ - ۱۸۳ .

حسن قزلي ۷۹ (پ) ۸۲ .

حسن حوزي موكراني ۸۵ - ۸۶ .

۹۳ ، ۲۳۶ ، ۲۳۷ .

حسن قاسم عزيز ، دوكتور

۲۲۹ .

حسن عارف ۹۵ (پ) ، ۲۵۴ .

۲۵۹ .

حسيني كوزي علي ۱۲۰ ، ۱۲۱ .

۲۷۶ ، ۲۷۷ .

حيزي ديموكراتي كوردستان بزوانه:

بارتي ديموكراتي كوردستان .

حليمي علي شريف ۲۲۷ .

حميدي بيلان ۱۳۸ ، ۱۴۳ .

حمه كرم رهمزان هورامي

۲۵۰ ، ۲۵۶ .

حميد علييف ، دوكتور ۶۰ .

- خ -

خاني ۶۴ ، ۶۶ ، ۱۵۴ ، ۲۴۸ .

خيلو ۱۵۸ (پ) ، ۲۳۴ .

خواجه نهلمندي زاده (محمد

خواجه) ۲۲۰ - ۲۲۱ .

خوبون ، كومهله ۶۲ (پ) ، ۷۲

(پ) .

- د -

دارا توفيق ۲۲۹ ، ۲۴۳ .

دارا رشيد جودت ، دوكتور ۲۵۲ .

داماو بزوانه : حسن حوزي

موكراني .

داود پاشا ۳۱ (پ) .

داود نمردهلاني ۱۵۷ .

دلغار ۲۳۶ .

دلشاد عبدالله سنجاري ۲۵۵ .

دلشادي رهسولتي (نادرتي) ۸۱ .

دولييه ۲۸ - ۲۹ .

دياز ۱۸ .

ديگارت ۲۸ .

- ر -

راست ۲۳۶ .

رهيمي قازي ، دوكتور ۸۰ (پ) ،

۲۲۳ .

رزقهلا حسون حهلمين ۳۱ (پ) .

رزگاري كورد ، پارتني ۸۹ .

رهشو ۲۳۶ .

رهفيق جالاله ۲۵۲ .

رهفيق حليمي ۹۳ ، ۱۵۵ (پ) ،

۲۱۹ .

رؤس ۴۹ (پ) ، ۷۷ (پ) ، ۷۸ (پ) ،

۱۴۰ ، ۱۹۵ (پ) ، ۱۹۷ .

رؤستم نمرسلان ۲۶۱ .

رؤسو ۴۰ .

رهوشن بعدرخان ۷۰ (پ) ، ۷۴

(پ) .

روفايل بيطي ۱۰۸ (پ) ، ۱۳۱

(پ) ، ۲۷۰ .

رموف محمد حسن ۲۴۸ .

رؤم بزوانه : تورك .

رؤندو پ ۹۰ .

رهبر جلال مامش ۲۵۵ .

رهبري قزاز ۲۲۹ ، ۲۵۲ .

ریتودو ۲۲ (پ) .

— ز —

- زانتی ، کومه له ۲۳۶ .
 زاهیده نیراهیم ۱۱ — ۱۲ ، ۱۳ ،
 ۱۱۱ ، ۲۲۰ (پ) .
 زاهر حسین ۲۴۳ .
 زهبحی ۱۷ ، ۸۱ ، ۹۴ ، ۲۳۷ .
 زهکی صائب ۱۰۶ .
 زهنتی ۲۰۴ .
 زهنگنه (ه) ۱۲۲ ، ۱۲۳ .
 زهلولی ۱۰۱ ، ۱۰۳ (پ) ، ۱۳۱ .
 زهینعلبدین کاشانی ۱۴۰ .

— ژ —

- ژ. ل. ، کومه له ۲۳۷ .

— س —

- سادی بهنامدین ۲۵۵ (پ) .
 صالح لغمان ۲۰۳ ، ۲۲۲ .
 سالم ۱۸۲ — ۱۸۵ .
 سامال مهجید فهرج ، دوکتور
 ۲۵۲ .
 سامی ۲۰۴ .
 سامیه شاکر ۲۵۸ .
 سایکس — پیکو ، بهیمان ۱۱۶ ،
 ۲۷۴ .
 سهتون ل ۹۰ .
 ستیوارد ل. ج. ۱۱۶ .
 سردار کمال مولود ۲۵۷ .
 سروش ، شمسولشوعرا میرزا
 محمد علی سرۆشی
 نهغهانی ۱۷۲ .
 سعیدی محمد نعمین دهیت ۲۵۱ .

سعید ناکام ۲۵۲ ، ۲۵۴ .

- سلیم یاوز ، سولتان ۴۴ .
 سمکو ، نیسماعیل ناغای شوکاک
 ۷۷ (پ) ، ۷۸ ، ۸۰ ، ۲۱۸ .
 سمنان سعید ، دوکتور ۷۰ (پ) .
 سواره ی حمیدی ۵۵ ، ۶۴ ، ۶۵ ،
 ۶۶ ، ۲۰۲ (پ) ، ۲۶۶ .
 سولتان حسین بزواته : حسینی
 کوزی علی .
 سون ، میجر ۱۱ ، ۱۳ ، ۱۵ ،
 ۱۰۳ ، ۱۰۴ — ۱۰۸ ، ۱۱۰ ،
 ۱۱۱ ، ۱۱۶ ، ۱۱۸ (پ) ، ۱۲۶ ،
 (پ) ، ۱۲۸ (پ) ، ۱۳۴ (پ) ،
 ۱۳۶ ، ۱۴۱ (پ) ، ۱۴۹ (پ) ،
 ۱۵۲ ، ۱۷۸ ، ۱۸۰ (پ) ، ۲۰۳ ،
 ۲۱۱ ، ۲۱۲ ، ۲۱۸ ، ۲۶۸ —
 ۲۶۹ ، ۲۷۵ ، ۲۷۷ .
 سیاه بوش ۱۵۶ .
 سید حسین ۲۲۳ .
 سیک ۱۱۷ .
 سیلیری گ. ۲۵ .
 — ش —
 شادی ۲۰۷ .
 شازاد صائب ، پلریزور ۲۵۰ .
 شاکر خمصانه ، دوکتور ۶۱ .
 شعری دوومسی جهان ۲۲۷ ،
 ۲۲۸ .
 شریف پاشا ۷۲ .
 شعری یهکمی جهان ۷۲ (پ) ، ۷۳ ،
 (پ) ، ۷۶ ، ۷۸ ، ۸۳ ، ۹۴ ، ۹۵ ،
 ۹۹ ، ۱۰۰ ، ۱۰۱ (پ) ، ۱۰۴ ، ۱۰۹ ،
 (پیش) ، ۱۱۰ (پیش) ، ۱۱۲ ،
 ۱۴۶ (پ) ، ۱۵۲ (پ) ، ۱۵۷ ،

شېخ نورى شېخ صالح ۹ ، ۱۱ ،
۹۳ ، ۱.۶ ، ۲۱۹ .

— ص —

صالح بىدرخان ۷۴ (پ) ، ۹۳ .
صالح حەبەرى ۲۴۳ ، ۲۶۱ .
صالح زەكى صاحىبقران ۲۳۲ .
صالح قەفتان ۲۳۶ .
صالح يوسىفى ۲۲۷ ، ۲۵۷ .
صبحى خلیل ، دوكتور ۲۵۸ .
صديق بلوگىنى ۲۲۵ .
صديق عەبدوللا ، بارىزەر ۲۲۵ ،
۲۲۶ .
صلاح حەفید ، دوكتور ۲۵۲ .
صلاحەددىنى ئەبویى ۸۱ ، ۹۶ ،
۱۴۰ ، ۱۸۷ ، ۲۰۲ ، ۲۰۶ —
۲۰۷ .
صلاح سەئىدوللا ۱۷ ، ۲۴۳ .

— ط —

طارق حسين ۲۵۵ .
طارق عىمانى ، دوكتور ۲۵۲ .
طلعت (طلعت پاشا) ۱۱۵ ،
۲۷۲ .
طلعت نادر ۲۵۲ .

— ع —

عادل موختار ۲۴۷ .
عەباسىيان ۱.۲ ، ۲.۸ .
عبدالرحمن ۲۳۴ .
عبدالرحمن السعدى ۲۵۵ ، ۲۵۷ .
عبداللطيف السعدى (نذير) ۸۹ ،
(پ) .

۲.۰ ، ۲.۸ ، ۲.۹ ، ۲۱۱ ،
۲۳۱ ، ۲۶۲ ، ۲۶۴ ، ۲۶۷ ،
۲۶۸ ، ۲۷۲ ، ۲۷۸ .

شەكسپەر ۴۰ .

شەمىزىنى ۲۱۷ (بەسالى) .
شۆزىنى ئەمەرىكا ۳۱ ، ۳۲ ، ۳۶ .
شۆزىنى ئۆكتۇبەر ۱۱۶ ، ۱۳۱ .
شۆزىنى ئىتىھادى بىزانە: شۆزى
۱۹.۸ .

شۆزىنى ئىسپانىيا ۳۷ .
شۆزىنى ئەموزى ۱۹۵۸ ، ۶ ، ۸۴ ،
۸۶ ، ۲۲۴ ، ۲۴۰ ، ۲۴۲ .
شۆزىنى توركانى لاو بىزانە :
شۆزىنى ۱۹.۸ .

شۆزىنى دەستورى ۴۸ ، ۴۹ .
شۆزىنى فەرمىسا ۳۱ ، ۳۲ ، ۲.۱ .
شۆزىنى گەلاۋىز بىزانە : شۆزى
نەموزى ۱۹۵۸ .
شۆزىنى ۱۹.۸ ۷۲ (پ) ، ۷۳ ،
۲۱۷ ، ۲۶۶ .

شوكرىلەھلى ۳ ، ۱۵ ، ۱.۲ ،
۱.۸ — ۱۱.۰ ، ۱۱۱ ، ۱۱۳ .
(پ) ، ۱۱۸ (پ) ، ۱۲۶ (پ) ،
۱۳۱ ، ۱۳۶ ، ۱۶۱ ، ۲.۰ ،
۲.۲ ، ۲.۱ — ۲۱۱ ، ۲۶۶ —
۲۷۰ .

شىت مستەفا ، بارىزەر ۲۳۵ .
شىخان ۱۲۲ .

شېخ بىزنى (ھ) ۱۲۲ (پ) .
شېخ رەزا ۱.۹ ، ۱.۶ ، ۱۷۸ (پ) .
شېخ عەبدولقادرى شەمىزىنى ۷۳ ،
۲۱۷ (پ) .

شېخ مەھمۇد ۶ (پ) ، ۱.۰ ، ۸۳ ،
۸۴ ، ۸۵ ، ۸۸ ، ۲۱۸ ، ۲۱۹ ،
۲۲۰ .

عبدالکریم صالح زندتی ۲۴۹ .
 عبدالکریم محمد باراوی ۲۴۹ .
 عبداللہ جمودت ، دوکتور ۵۸ .
 عبدالحمید محمد کریم ۲۴۹ .
 عبدالناصر ، سرورک ۲۴۳ .
 عبدالوہاب نلہاری ، دوکتور ۲۶۱ .

عجم ۱۲۱ ، ۱۶۱ ، ۲۷۵ .
 عرب ۶۶ ، ۸۷ ، ۸۸ ، ۱۰۲ ،
 ۱۰۹ ، ۱۱۵ ، ۱۱۷ ، ۱۱۹ ،
 ۱۲۰ ، ۱۲۱ ، ۱۲۳ ، ۱۳۹ ،
 ۱۴۰ ، ۱۶۲ ، ۱۶۸ ، ۱۷۹ ،
 ۱۹۳ ، ۲۰۶ ، ۲۲۸ ، ۲۶۲ ،
 ۲۷۱ ، ۲۷۲ ، ۲۷۶ .

عزیز نعمین ، دوکتور ۲۵۲ .
 عزیز شمعزنی ، دوکتور ۲۲۳ .
 عزیز عقرائی ۲۳۰ .
 عزیز گردی ۲۵۶ .
 علاءالدین سجادی ۵ ، ۱۱ ، ۱۳ ،
 ۶۰ (پ) ، ۷۲ (پ) ، ۷۸ (پ) ،
 ۸۰ (پ) ، ۹۳ ، ۱۵۵ (پ) ،
 ۲۴۰ ، ۲۶۴ (پ) .

علی پاشا ۴۵ (پ) .
 علی کمال بابیر ۹۳ ، ۲۱۹ .
 علی گہلاویز ، دوکتور ۲۲۳ .
 عوبیدوللای نہری ، شیخ ۶۵ .
 عوسمان بمرخان ۶۵ .
 عوسمان حسن نذہت ۲۵۸ .
 عوسمان حمد دہشتی ۲۵۵ .
 عوسمانی ، عوسمانی یان ،
 عوسمانی بہکان ۳۰ ، ۳۱ ، ۴۶ ،
 ۵۲ ، ۵۷ ، ۶۳ ، ۶۸ ، ۱۰۳ ،
 (پ) ، ۱۱۹ ، ۱۲۰ ، ۱۲۳ ،
 ۱۲۴ ، ۱۲۵ ، ۱۲۶ (پ) ، ۱۲۹ ،
 ۱۳۸ (پ) ، ۱۴۶ ، ۱۶۲ ، ۱۶۶ .

عبدالعزیز صالح الطالبی ۲۲۶ .
 عبداللہ نعلجوری ۱۰۸ (پ) .
 عبورزہ حمان بمننا (ابن السراع)
 ۱۰۱ ، ۱۰۳ (پ) ، ۱۳۱ .
 عبورزہ حمان بہگز پڑوانہ : سالم .
 عبورزہ حمان پاشای بابان ۱۶۶ -
 ۱۶۷ .

عبورزہ حمان سعید ۱۵۵ (پ) .
 عبورزہ حمان فاسلو ، دوکتور
 ۶۱ (پ) .
 عبورزہ زاق بمرخان ۷۷ ، ۷۸
 (پ) .
 عبورحمید بدیعوزمان ۲۲۴ -
 ۲۲۵ .

عبورحمیدی دووم ، سولتان
 ۵۲ - ۵۵ ، ۵۶ ، ۵۷ ، ۵۸ (پ) ،
 ۶۴ ، ۶۷ ، ۶۸ ، ۷۱ ، ۲۰۲ ،
 (پ) ، ۲۱۷ (پ) ، ۲۶۵ ، ۲۶۶ .
 عبورخسالیق نوسیری کمرکوکی
 ۱۵۹ ، ۱۶۰ (پ) .
 عبورزہ حمان بمرخان ۵۱ (پ) ،
 ۶۰ ، ۶۵ ، ۶۷ ، ۶۹ ، ۷۱ ،
 ۲۱۷ .

عبورزہ حیم رحیمی ہکاری ۴۸ ،
 ۴۹ (پ) ، ۹۵ ، ۱۵۶ .
 عبورزہ زاق بیتوشی ۲۵۸ .
 عبورزہ زاق بیمار ۲۵۴ .
 عبورزہ زاق حسننی ۷ ، ۷۵
 (پ) ، ۱۰۳ (پ) ، ۲۲۰ (پ) .
 عبورزہ زاق محمد ۲۴۶ .
 عبورسمیع محمد ۲۴۹ .
 عبورقادر بمرزنجی ۲۲۸ ، ۲۴۲ .
 عبورقادر محمد نعمین ۲۵۸ .
 عبورقادر ملا عومر ۲۴۹ .
 عبورعزیز یاموکی ۲۰۲ (پ) .

- مارسیل ، رۆژه لائاس ۱۷ .
 مارف خەزەندەر ، دوکتور ۷ (پ) ،
 ۱۵۵ (پ) ، ۲۵۴ .
 ماری کریستین ۱۸ .
 مەجید ناسنگەر ۲۵۰ .
 مەجید ەملی ەمەموندی ۱۰۵ .
 مەجید ەومەر ۲۵۱ .
 محمد ئەمین ەوسمان ۲۵۴ .
 محمد ئۆزۆن ۲۶۱ .
 محمد بریفکائی ۲۲۶ ، ۲۲۴ .
 محمد ، پیغمبر (د.خ.) ۱۱۵ ،
 ۲۷۲ .
 محمد حسن مەنگۆزی ۲۵۶ .
 محمد دەوران ۲۵۲ .
 محمد شەهاب دەباغ ، بارئەزەر
 ۲۴۱ .
 محمد صالح سەعید ۲۴۹ .
 محمد صدیق مفتی زادە ، دوکتور
 ۲۲۵ .
 محمد ەملی ەمونی ۶۲ (پ) ، ۷۱
 (پ) ، ۱۰۴ (پ) .
 محمد ەملی کوردی ۲۳۶ .
 محمد ەملی گەرە ۳۱ (پ) .
 محمد مستەفا ، بارئەزەر ۸۹ (پ) .
 محمد مستەفا کوردی ۲۴۹ .
 محمد مەنگۆزی ۲۵۸ .
 محمد نوری توفیق ۲۵۴ .
 محمود زۆرەر ۲۴۹ .
 مەحمۇدی ئەحمەد ناغا ۱۰۸ (پ) .
 محمدی تورجانی ، شیخ ۷۹ ،
 ۲۱۸ .
 محمدی چوارەم ، سولتان ۴۵ .
 محمدی مەلا کەرم ۱۷ ، ۱۵۰

کەرم شەرەزا ۲۵۶ .

- کلان ۲۰۵ .
 کەمال بەگز بزووانە : نامیق کەمال .
 کەمال فوناد ، دوکتور ۶ (پ) ، ۵۹
 (پ) ، ۶۱ (پ) ، ۷۰ ، ۲۴۳ ،
 ۲۴۸ .
 کەمالی میرزا کەرم ، بارئەزەر ۲۲۵ ،
 ۲۴۳ .
 کەمالی - کەمالی بەکان ۱۳۴ (پ) .
 کۆمبانیای ەیندی رۆژه لائی ۹۸ .
 کوردی ۱۵ ، ۱۶۸ ، ۱۷۸ ، ۱۸۳ .
 کۆمەلە خۆشەنگارانی کورد لـ
 ئەوروپا ۲۴۲ ، ۲۴۸ .
 کۆمەلە رۆشنیری کوردی ۲۵۸ .
 کۆمۆنە پاریس ۳۲ .

- ک -

- کەردلیفسکی ، ئەکادیمی ۶۱ .
 کۆتینبۆرگ ، یۆحەنا ۲۵-۲۶ ،
 ۲۷ ، ۲۸ .
 کۆران ۹۳ ، ۱۵۸ - ۱۵۹ ، ۲۲۲ ،
 ۲۴۲ .
 کیو موگریاتی ۹۳ ، ۱۵۵ (پ) ، ۱۶۹
 (پ) ، ۱۷۶ ، ۲۴۱ .

- ل -

- لازەر بێف م. س. ، دوکتور ۷ ، ۷۳ .
 لۆرانس ۱۰۷ .
 لۆرانس م. ۹۴ (پ) .
 لوید جۆرج ۹۹ ، ۱۲۹ ، ۱۳۰ ،
 ۲۷۷ .
 لیمان فۆن ساندەرس ۱۲۹ .

موراد داغستانی ۵۷ (پ) .
مومنزده جمال (تالمانی)، دوکتور
۲۵۱ .

مولانا خالد ۲۰۲ .
مولوی ۱۷۹ : ۱۸۰ .
ممتاز حسینہ ری ۲۵۸ .
مہدی بستیر ۱۰۱ .
میدی بہکان ۱۲۴ .
میرزا حسین غولامی شیرازی
بزوانہ : سون .

میرزا محمد سراج ۱۸۴ .
میتورسکی ف ۶۰ ، ۷۳ (پ) ،
۷۸ ، ۱۲۴ (پ) ، ۲۳۲ .
میری بہکان ۲۰ ، ۲۳ .
میتداد مہدحت بدرخان ۵۱ (پ) ،
۵۲-۵۳ ، ۶۰ ، ۶۱ ، ۶۷ ، ۶۹ ،
۲۱۷ .

- ن -

نابلتون ہوناہارت ۱۸ ، ۵۶ ، ۹۷ -
۹۸ .
ناصرہدین شا ۷ (پ) ، ۹۱ .
نافیع یونس ، پاریزمر ۲۲۵ .
نالتی ۱۵ ، ۱۶۳ ، ۱۶۴ ، ۱۶۵ ،
۱۶۸ ، ۱۸۱-۱۸۰ ، ۱۸۳ ،
۱۹۹ .

نامیق کمال ۱۹۳ (پ) .
نہجیب عاصم ۲۰۷ .
نہزاد عزیز سورمن ۲۵۷ .
نہسرن فہری ، دوکتورہ ۲۵۴ .
نہمسایح ۷۰ .
نوبیل ، میتجر ۱۰۷ ، ۱۱۰ ، ۱۱۱ ،
۱۲۲ (پ) .
نہوشروان مستفا ۲۵۰ .

(پ) ، ۲۴۶ ، ۲۴۷ ، ۲۵۲ .
مہمہدی سہمندجی ۱۶۲ .
مہمود فہمی ۲۳۶ .

مہجوی ۱۵ : ۱۹۹ - ۲۰۰ .
مہدحت بدرخان بزوانہ : میتداد
مہدحت بدرخان .
مہدحت بنخو ۲۵۶ .
مہدحت پاشا ۵۲ (پ) ، ۵۳ .
مستفا بہگی ساحتیقران بزوانہ :
کوردتی .

مستفا پاشا یامولگی ۱۲ (پ) ،
۵۱ ، ۹۳ ، ۲۱۹ .
مستفا صالح کریم ۲۴۸ .
مستفا شہوفی ۹۵ ، ۲۱۹ ،
۲۲۴ .

مستفا عبدوللا ۸۹ (پ) .
مستفا نیریمان ۲۵۰ .
مستفا موتہمزیق ۴۶ .
مشروہ بزوانہ : شورش ۱۹۰۸ .
مشوئی بزوانہ : مہجوی .
مہمومت بزوانہ : مولوی .
مہقول ۲۰۴ .

مہلکوم خان ۹۱ .
ملیک حسین بزوانہ : حسینہ
کوزی علی .

مم ، محمد مولود ۲۵۱ .
مہموح سلیم ۴۹ (پ) ، ۹۳ ،
۲۳۲ .

مہلا نجمہدین ۱۰۹ (پ) .
مہلای گورہ ۵۰ .
م . نوری (محمد نوری) بزوانہ :
شیخ نوری شیخ صالح .
مہگور (ہ) ۱۲۲ .
موتہمہی ۱۸۰ .
مومنزہم محمد نمین ۲۴۹ .

١٦٠ ، ١٥٩ ، (پ) ١٥٦ ، ٩٤
 . (پ)
 . هېمن ١٥٩ ، ١٦٠ ، (پ)

— ی —

يانه‌ی سمرکوتن ٢٤٢ .
 يه‌کيمنی ئافره‌ناني عيراق ٢٤٤ .
 يه‌کيمنی ئمدياني عيراق ٢٤٦ .
 يه‌کيمنی جهواناني ديموکرات ٢٣٩ .
 يه‌کيمنی قوناياني کوردستان ٢٥٣ ،
 ٢٥٩ (لتي کيرکوک) .
 يه‌کيمنی قوناياني گشتی عيراق
 ٢٤٤ ، ٢٤٦ .
 يه‌کيمنی گشتی جونيواني عيراق
 ٢٢٨-٢٢٩ .
 يه‌کيمنی گشتی کريکاري عيراق
 ٢٥٧ .

يه‌کيمنی ماموستاياني کوردستان
 ٢٥٣ ، ٢٥٥ ، ٢٥٨ ، ٢٦٠ .
 (مه‌کنه‌ی سکرئاريه‌ت) .
 يه‌کيمنی نوسکراني کورد ٢٥٤ ،
 ٢٥٦ .

يوسف مملک ٩٤ (پ) .
 يوليوس قيسر ٢٠ ، ٢١ ، ٣٦ ،
 ٢٠١ .

يوناني به‌کان ٤٤ ، ٤٥ .
 يونس مسته‌فا ٢٣٦ .
 يونسکو ٣٣ .

ناوی
 رۆژنامه و کوفار

— ا —

اجتهاد ٥٨ .

نوری ئممين به‌گه ٢٢٢ .
 نوری سميد ٩٠ .
 نوری ومشتی ٢٤٩ .
 نه‌ه‌رق ٣٢ .
 نيکيسن ف ٨٠ ، ٦١ (پ) ، ٧٤
 . (پ)

— و —

ورسا ٢٣٦ .
 وليم رين مارشال ١٤١ .
 ويلسن ، ئارنۆله ١٢ .
 ويلسن ، ويدۆ ١٣٠ .

— ه —

هارنمان ، مارتن ٧٠ .
 هاشم دۆغرمه‌جی ، دوکتۆر ٢٤٢ .
 هاميلتن ١٠٨-٨٥ ، ٨٦ .
 هاوار ، کۆمه‌لی هاوار ٨٨ ، ٨٩
 . (پ)
 هممه‌گۆل ئازيزان بزوانه : جه‌لادمت
 به‌رخان .
 همزار ٨٨ ، ٩٢ .
 هممه‌مند (ه) ١٢٢ : ١٢٣ ، ٢٧٥ .
 هندۆک ١١٧ .
 هوبس ٢٨ .
 هموری ٢٣٦ .
 هيچري بزوانه : کوردی .
 هيچري دمده ٢٣٦ .
 هيژدۆت ٢٠ .
 هيقي ، کۆمه‌له ٧٢ .
 هيقي کورد ، کۆمه‌ل ٢٣١ .
 هېمن موکرياني ١٧ ، ٨١ ، ٨٨ ،

الاديب العراقي ٢٤٦ .

نازادی ٨٩ ، ٢٢٥ .

نازادی کوردستان ٨٩ .

نەزدارار ٤٦ (پ) .

نازەربایجان ٢٢٣ .

نەستبەرە ٢٥٧ .

نافرەت ٢٤٤ .

ناثا و رودای ههفتهیه ٢٤٠ .

نامانج ٢٦٠ .

الاهرام ٥٦ ، ٥٧ (پ) .

ناوات ٨٣ (پ) ، ٢٣٩ .

نومیدی نیستیقلال ٢٢٠-٢٢١ .

نیران ١٠.١ ، ١.٢ ، ١١.٠ ، ٢٦٣ .

نیرە بەغدایە ٢٤٠ .

نیز فستیایا ٣٥ .

- ب -

بابالوزگوز ٢٥٩ .

بانگی حەق ٨ (پ) ، ٨٤٠ ، ٨٨٠ ، ٢٢٠ .

بانگی کورد ٧٥ ، ٧٦ ، ٨٣ (پ) ، ٢٣١ .

٢٦٩ .

بانگی کوردستان ٨٥ ، ٢١٩ .

برایمی (١٩٦٧) ٢٢٧ .

برایمی (١٩٧٠) ٢٥١ - ٢٥٢ .

برایمی (١٩٧١) ٢٢٩ .

برایمی (١٩٧٢) ٢٢٩ .

برایمی (١٩٧٤) ٢٢٩ .

برایمی (١٩٧٥) ٢٣٠ .

بژوا ٢٢٥ .

بەرمو رونگی ٢٥٦ - ٢٥٧ .

البرهان ٥٦ .

بلدی کوردستان ١٢ (پ) .

بلیتسه ٢٤٤ .

بۆیتشموه ٢٥٨ .

بەیان ٢٥٠ .

بیری نوێ ، بەغدا ٢٢٩ .

بیری نوێ ، هەولێر ٢٥٧ .

- پ -

پرافدا ٣٥ .

پرشتگ ٢٤٨ .

پەرەدرە و زانست ٢٥٥ .

پشکو ٨٨ ، ٨٩ (پ) .

پەمیا ٢٤١ .

پەیزە ٩٥ ، ٢٣٤ .

پیشکەوتن ، التەقەم ، بەغدا ٢٢٤ ، ٢٤٢ .

پیشکەوتن ، سلێمانی ١١ ، ١٠٤ .

١٠٧ ، ١٣٣ ، ١٣٤ ، ١٣٧ .

٢٠٣ (پ) ، ٢١٢ ، ٢١٨ ، ٢٦٩ .

- ت -

التأخي ٢٢٧ ، ٢٢٩ ، ٢٣٠ ، ٢٥١ .

تایمی ٢٩ ، ٤١ .

تایمی بەسەرە

(Basra Times)

١٠٠ ، ١٠٧ ، ٢٦٨ .

تایمی بەغدا

(Baghdad Times)

١٠.١ ، ١.٢ ، ١٣٩ ، ٢٦٣ .

ترجمان احوال ٤٧ .

تصور افکار ٤٧ .

التعاون ١١ ، ٢٦٩ (پ) .

تەقویمی وهه قایع ٤٦ ، ٥٤ (پ) .

تۆکیۆ ٤٢ .

تیشك ۲۵۰ .

- ج -

الحوادث اليومية ۲۰ (پ) .

- خ -

خمبات ، انفصال ۸۹ ، ۲۲۴ .
خمباتی قوتاییان ۲۵۳ .
خمباتی کوردستان ۸۹ ، ۹۰ .
خۆرنشین ۲۴۰ .

- ج -

چارمسرکردنی کشتوگال
- نیسلاهی زهراعی ۲۴۵-۲۴۶ .
چیا ، CHIYA ۲۵۳ .
چیا ، سلیمانی ۱۹۷۱ ۲۵۶ .

- د -

دهفتیری کوردمواری ۲۵۱ .
دمنگ ۲۴۷ .
دمنگوباس ، الاخبار ۲۲۶ .
دمنگی تازه ۲۴۷ .
دمنگی داس ۸۹ .
دمنگی فەلاح ، صوت الفلاح ۲۲۸ .
دمنگی قوتاییان ، بغدا ۱۹۵۹ ۲۴۴ .
دمنگی قوتاییان ، کمرکوک ۱۹۵۹ ۲۴۵ .
دمنگی کورد ، صوت الاكراد ۲۲۵ .
دمنگی گیتی تازه ۲۳۷ .
دمنگی هه‌مۆستا ۲۵۳ - ۲۵۴ .
دیاری کوردستان ۲۳۳ .

دی باو

- هه‌واله‌کانی بایتمخت ۲۱ .
دیجله و فورات ۲۲۶ .

- ر -

رابهر ۲۴۸ .
رابهرین ، النهضة ۲۲۶ .
راستی ، بیروت ۲۶۰ .
راستی ، مۆسل ۲۲۴ .
راویژ ، ۲۲۳ ، ۲۴۱ .
رای گهل ۲۲۵ .
رزگاری ، ۸۹۴ .
رزگاری ، ئه‌مفهره ۲۶۰ - ۲۶۱ .
رزگاری ، بغدا ۲۴۳ .
رزگاری ، سلیمانی ۲۵۰ .
روانکه ۲۵۶ .
روباوی رۆژانه ۲۰-۲۱ ، ۳۶ ، ۲۰۱ .
رۆژا نو ۲۲۸ .
رۆژنامه‌ی کۆشك ۲۰ .
رۆژی کورد - شه‌وی عجم
- رۆژی کورد
- کورد ۷۹ ، ۲۱۸ .
رۆژی کورد
- هه‌تاوی کورد ۷۳ ، ۷۴ ، ۲۳۱ .
رۆژی کوردستان ، رۆژنامه ۶
(پ) ، ۸ (پ) ، ۹-۱۰ ، ۱۱ ، ۸۵ ، ۲۱۹-۲۲۰ .
رۆژی کوردستان
- شمس کردستان ۲۵۴ ، ۲۵۷ ، ۲۵۸ .
رۆژی نوێ ۲۴۵ .
رۆشنیم
- المثقف ۲۵۸ .

دۆشنبیری نوی

- المثقف الجديد ۲۵۹ .

روناکی

- النور ۲۲۷ .

روناکی ، همولیر ۸۶ ، ۲۳۵ .

روناهی ، نللمانیای روژنلوا ۲۶۰ .

روناهی (RONAHI) ، شام ۹۱ ،

۲۱۱ ، ۲۳۶-۲۳۷ .

رهبله ۲۵۵ .

ریکا ۸۹ .

ریکا ، مهاباد ۲۲۳ .

ریکای یمکیتی ۲۲۸ .

رییا نازه ۸۳ (پ) ، ۲۲۲ .

- ز -

زادی کرمانجی ۸۳ ، ۸۵ ، ۲۳۴ .

زانستی ۲۰۳ ، ۲۳۶ .

زانیباری ۲۵۲ .

زبان ۲۲۲ .

الزمان ۵۷ .

الزوراء ۳۱ ، ۱۰۲ .

الزهور ۱۰۱ ، ۱۱۰ ، ۲۶۹ (پ) .

- ژ -

ژبان ۲۱۵ ، ۲۲۱ .

ژیانموه ۸۳ ، ۱۳۷ (پ) ، ۲۱۵ ،

۲۲۱ ، ۲۲۰ .

ژین ، نلستمۆل ۴۹ (پ) ، ۷۲ ،

(پ) ، ۷۵ ، ۹۵ ، ۱۵۳ ، ۱۵۶ ،

۲۰۲ ، ۲۳۲ ، ۲۳۳ .

ژین ، روژنامه - سلیمانی ۸۳ ،

۱۳۷ (پ) ، ۲۲۱ ، ۲۲۲ ، ۲۲۷ ،

۲۲۸ .

- س -

سبیر ۲۳۸ .

سلیمانی ۲۴۹ .

- ش -

شمهلق

- بمان ۲۴۲ .

شۆرش ۸۹ .

شۆرشى كشتوكال

- الثورة الزراعية ۲۵۲ .

شۆرشى كشتوكالى

- الثورة الزراعية ۲۶۱ .

شوعله ۸۹ .

- ص -

صباح ۵۴ .

صدى الحقيقة ۱۰۱ .

- ظ -

ظفر عراق ۱۱۰ .

- ع -

العراق ۱۰ (پ) ، ۲۶۱ .

العرب ۱۰۱ ، ۱۰۲ ، ۱۰۳ ، ۱۱۰ ،

۱۱۳ (پ) ، ۱۱۴ ، ۱۲۸ (پ) ،

۱۲۹ ، ۱۳۰ ، ۱۳۱ ، ۱۳۶ (پ) ،

۱۳۷ ، ۱۴۰ ، ۱۴۱ (پ) ، ۲۶۲ ،

۲۶۳ ، ۲۶۴ ، ۲۷۳ .

عوسمانلى ۵۸ (پ) ، ۶۷ .

عیراق ۲۶۱ .

کوردستان ، ورمی ۷۷ (پ) ، ۷۸
(پ) .

کوردستان (یه کم رۆژنامه‌ی

کوردی) ۶ (پ) ، ۵۸ (پ) ، ۵۹ -

، ۷۲ ، ۹۲ ، ۹۴ ، ۱۵۴ ، ۱۸۶ ،

۲۰.۱ - ۲.۲ ، ۲۱۷ ، ۲۶۵ -

۲۶۶ .

۲۴۷ The Kurdish Journal .

- گ -

تروئالی منلانی کورد ۸۲ ، ۲۳۹ -

۲۴۰ .

تترک

- بزوغ ۲۴۹ .

تترک ، کمرکوک ۱۹۷۲ ، ۲۵۶ .

تلاویژ ۸۱ ، ۸۳ ، ۸۶ ، ۸۷ ، ۹۴ ،

۲۱۱ ، ۲۳۶ .

توفاری کوژی زانیاری کورد ۲۵۹ .

توفاری کوليجی ئاداب

- مجله کلية الاداب ۲۵۸ .

تیتي بۆل

- عالم الطوابع ۲۵۳ .

- ل -

۳۸ La Gazette .

۳۸ La Tribuna .

لغة العرب ۱.۸ (پ) ، ۱.۹ ، ۱۱۰ .

۲۹ Leipziger Zeitung .

- م -

مراة الشرق ۵۷ .

مشورت ۷۱ .

المظنم ۵۷ .

- غ -

غزده تهی کملکتا ۳۰ .

- ف -

فرانسی سوار ۴۱ .

الفکر الجدید ۲۲۹ .

- ق -

فانون ۹۱ .

القاهره ۵۶ .

- ک -

کاری میلی

- العمل الشعبي ۲۴۹ .

کورد نعاون وه تهره فی غزده تهی

۷۳ ، ۷۴ ، ۲۱۷ .

کوردستان ، نۆرگانی خویندکارانی

کورد له نوروپا ۲۴۲ - ۲۴۳ .

کوردستان ، باکو ۲۲۳ .

کوردستان ، بَغدا (رۆژنامه) ۲۲۶ .

کوردستان ، تاران ۲۲۴ .

کوردستان ، حه لیب ۲۳۲ .

کوردستان ، رۆژنامه (؟) ۲۲۸ .

کوردستان ، رۆژنامه - مههاباد

۸۱ ، ۲۲۲ ، ۲۲۳ .

کوردستان ، گوکار - نهسته مۆل

۹۴ - ۹۵ ، ۲۳۳ .

کوردستان ، گوکار - مههاباد ۸۱ ،

۲۰۲ - ۲۰۳ ، ۲۳۸ - ۲۳۹ .

کوردستان ، مههاباد - ۱۹۱۴ ، ۷۸ ،

۲۳۲ .

مؤند ٤١ .

— ن —

نزار . ٢٤٠

نمورؤز ٢٤٣ .

نوسمري كورد ٢٥٤ .

نوسمري نوئى ٢٥٦ .

نيشتمان ، سموريز ٨٠ ، ٨٨ ،

٢٣٧ .

نيشتمان ، سلیمانی ٢٤٣ .

النيل ٥٧ .

نيويورك تايمس ٤١ .

New York Journal ٤٠ (پ) .

— د —

الوطن ٥٧ .

الوقائع المصرية ٣١ (پ) .

World

٤٠ (پ) .

— ه —

هوار ، شام ٩١ ، ٩٣ ، ١٥٢ ،

١٥٧ ، ١٥٨ ، ١٥٩ (پ) ، ٢١١ ،

٢٣٥ ، ٢٣٦ .

هواكارى ٢٢٧ .

هفتاو ٢٣٤ .

ههلاه ، بۆكان ٨٢ ، ٢٣٩ .

ههنگاك ٥٥ (پ) .

هوار

— هواړى كورد ٨٢ — ٨٣ ،

٢٣٨ .

هواړى نيشتمان ٨٢ ، ٨٣ ، ٢٣٩ .

هوشيارى كريكاران

— وعبى المال ٢٥٧ .

همولير ، رۆژنامه — ١٩٥٠ ٢٢٣ .

همولير (شارهوانى) ٢٢٦ .

همولير ، گوفار — ١٩٦٢ ٢٤٧ .

همولير ، گوفار — ١٩٧٠ ٢٥١ .

هونهر ٢٤٥ .

هيقى ٢٥٥ .

هيو ٢٤١ — ٢٤٢ .

هيو ى كوردستان ٢٤٤ .

— ى —

يەكەون ٧٤ ، ٧٥ ، ٢٣١ .

يەكەتى تيكوشين ٨٩ .

El Orden

٣٨ .

يومانيتى ٣٩ .

Yeni Aksh

٢٤٨ .

— شوبىن —

— ١ —

نازهربايجان ٢٨ (پ) ، ١٤٦ (پ) ،

١٦٤ (جنوبى) .

ناسيا ٢٢ .

ناشور ٢٠٤ ، ٢٠٥ .

نمردهلان ١٦٤ ، ١٨٧ .

نمرمستان ٢٢ .

نمرينيا ٤٤ .

نهمزى ٤٦ .

نهمنه ٦٩ .

نهممول ٣١ (پ) ، ٤٤ ، ٤٥ ، ٤٩ ،

(پ) ، ٥١ ، ٥٢ ، ٥٤ ، ٥٦ ، ٥٧ ،

٦٥ ، ٦٧ ، ٧٢ (پ) ، ٧٣ ، ٧٥ ،

٩٣ ، ٩٤ ، ٩٥ ، ١٥٣ ، ١٥٦ ،

، ۷۶ ، ۱۱۴ ، ۱۱۶ ، ۱۳۰ (پ)
 ، ۱۴۱ ، ۱۶۲ ، ۲۰۹ ، ۲۶۲ (پ)
 ، ۲۶۵ ، ۲۶۶ ، ۲۷۲ ، ۲۷۶
 . ۲۷۸
 نیتگیلتمره ، ۲۹ ، ۳۴ ، ۳۵ ، ۳۶
 ، ۴۰ ، ۶۶ ، ۱۰۱ ، ۱۱۲ ، ۱۱۳
 ، ۱۱۴ ، ۱۱۷ ، ۱۱۸ ، ۱۱۹
 ، ۱۲۰ ، ۱۲۱ ، ۱۲۲ ، ۱۲۷
 ، ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، ۱۳۰ (پ) ، ۱۳۳
 ، ۱۳۹ ، ۱۴۰ ، ۱۴۲ ، ۱۴۳
 ، ۱۴۴ ، ۱۴۵ ، ۱۶۲ ، ۱۶۳
 ، ۲۰۹ ، ۲۴۲ ، ۲۶۲ (پ) ، ۲۷۰
 ، ۲۷۱ ، ۲۷۲ ، ۲۷۳ ، ۲۷۴
 . ۲۷۶

— ب —

بابل ۲۰۵ .
 باکو ۸۰ (پ) ، ۲۲۳ .
 بتلیس ۱۶۴ .
 باجهلان ۱۲۲ (پ) .
 بفرلین ۲۳ .
 بمرتایا بزواته : نیتگیلتمره .
 بصره ۱۰۰ ، ۱۰۷ .
 بغداد ۱۱ ، ۱۳ ، ۲۴ ، ۳۱ ، ۵۱ ،
 ۷۵ ، ۷۹ ، ۸۱ ، ۸۵ (پ) ، ۹۴
 (پ) ، ۱۰۱ ، ۱۰۲ (پ) ، ۱۰۸
 (پ) ، ۱۰۹ ، ۱۱۰ ، ۱۱۶ ، ۱۱۸
 ، ۱۲۰ ، ۱۳۱ ، ۱۳۶ ، ۱۳۷
 ، ۱۳۸ (پ) ، ۱۴۲ ، ۱۴۳ ، ۱۴۴
 ، ۱۴۵ (پ) ، ۱۴۷ ، ۱۵۲ (پ) ،
 ۱۵۹ (پ) ، ۱۷۹ ، ۲۱۸ ، ۲۱۹
 ، ۲۲۴ ، ۲۲۵ ، ۲۲۶ ، ۲۲۷
 ، ۲۲۹ ، ۲۳۰ ، ۲۳۱ ، ۲۳۳
 ، ۲۳۴ ، ۲۳۶ ، ۲۴۰ ، ۲۴۱

، ۲۰۲ ، ۲۱۷ (پ) ، ۲۲۶ ، ۲۳۱
 ، ۲۳۳ ، ۲۳۲ ، ۲۴۷ .
 نلمعانیای ۲۹ ، ۱۰۱ ، ۱۱۵ ، ۱۲۱
 ، ۱۲۷ ، ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، ۱۳۲
 ، ۱۴۰ ، ۱۴۱ ، ۱۵۳ (پ) ، ۱۶۲
 ، ۲۶۲ (پ) ، ۲۷۲ .
 — نلمعانیای دیموکرات ۳۶ .
 — نلمعانیای رۆژناوا ۷۰ ، ۲۶۰ .
 — نلمعانیای فیتیرالی ۳۶ .
 نهمریکا
 — ولاتیه ککرتووه کانی نهمریکا
 ، ۳۲ ، ۳۳ ، ۳۴ ، ۳۵ — ۳۶ ، ۳۹
 ، ۴۰ ، ۴۱ ، ۱۱۷ ، ۱۲۲ ، ۱۳۰
 (سره کوماری) ، ۱۳۵ ، ۱۴۰
 ، ۱۵۰ ، ۲۴۱ ، ۲۴۷ .
 نهمریکای لاتینی ۳۸ .
 نهمادۆلی شمرفی ۱۸۰ .
 نهمقمره ۷۰ ، ۷۲ (پ) ، ۲۴۸
 . ۲۶۰
 نهمروپا ۲۱ ، ۲۲ ، ۲۴ ، ۲۶ ، ۲۷
 ، ۲۸ ، ۲۹ ، ۳۰ ، ۵۱ (پ) ، ۵۵
 ، ۶۷ ، ۸۶ ، ۱۷۹ ، ۲۴۳ ، ۲۴۸
 — نهمروپای رۆژناوا ۳۸ ، ۴۰ ،
 ۵۱ .
 نهموستریا ۱۲۷ .
 نیتالیا ۳۰ ، ۳۵ ، ۴۴ (پ) ، ۹۷
 . ۱۴۰
 نیران ۴۸ ، ۷۷ ، ۷۸ ، ۱۰۱ ، ۱۲۸
 (پ) ، ۱۴۶ (پ) ، ۱۷۲ (پ)
 ، ۲۲۳ ، ۲۲۸ ، ۲۴۱ ، ۲۶۲ (پ) .
 نیرلنمه ۱۱۷ .
 نیتسانییا ۱۸ ، ۴۳ .
 نیلام ۲۰۴ ، ۲۰۵ .
 نهمیراتوری عوسمانی ۴۳ ، ۴۶
 ، ۵۵ ، ۶۶ ، ۶۹ ، ۷۲ (پ)

- ج -

جاسنه ۸۴ ، ۲۲۰ .
 جزير ۲۰۲ .
 جنيف ۵۵ (پ) ، ۶۱ ، ۶۶ ، ۷۱ ،
 ۲۱۷ .

- ج -

جيكوسلواکيا ۳۵ .
 جين ۲۰ ، ۳۱ ، ۶۳ .

- ح -

حلمب ۲۳۲ .
 حيجاز ۱۱۷ ، ۱۱۹ (پ) ، ۱۲۸ ،
 ۲۷۶ .

- خ -

خوی ۷۷ .

- د -

دانيمارك ۱۵۰ .
 دموله‌ني عوسمانی بزوانه :
 نيمپراتوری عوسمانی .
 دهۆك ۵۰ ، ۲۵۳ ، ۲۵۵ .
 دياربه‌كر ۵۱ ، ۵۸ (پ) ، ۶۹ .
 ديترويت ۴۰ .

- ر -

رمزانی‌یه بزوانه : ورمی .
 ره‌وانغز ۵۰ ، ۲۳۴ ، ۲۳۶ .

۲۴۱ ، ۲۴۳ ، ۲۴۴ ، ۲۴۵ ،
 ۲۴۶ ، ۲۴۷ ، ۲۴۹ ، ۲۵۰ ،
 ۲۵۱ ، ۲۵۲ ، ۲۵۳ ، ۲۵۴ ،
 ۲۵۵ ، ۲۵۶ ، ۲۵۷ ، ۲۵۸ ،
 ۲۵۹ ، ۲۶۰ ، ۲۶۱ ، ۲۶۲ ،
 ۲۶۴ (پ) ، ۲۶۹ (پ) ، ۲۷۰ ،
 ۲۷۲ .

بلمچيكا ۳۹ .

بلفاريا ۳۵ .

بمگال ۳۰ .

بۆتان ۱۹۶ ، ۱۹۸ .

بۆستن ۳۷ .

بۆكان ۷۹ (پ) ، ۲۳۹ .

بيروت ۲۶۰ .

- پ -

پاریس ۱۹ ، ۲۹ ، ۳۲ ، ۳۹ ، ۶۷ ،
 ۹۷ ، ۲۰۹ .
 پهره‌گوای ۳۸ .
 پشهر ۱۲۲ .
 پورتسموث ۲۴۳ .
 پورتوگال ۳۷ .
 پينجوين ۷۹ (پ) .

- ت -

تاران ۲۲۴ .
 تبليس ۷۸ (پ) .
 تورکيا ۴۳ ، ۵۲ ، ۵۶ ، ۶۲ ، ۷۳ ،
 ۹۲ ، ۱۰۱ (پ) ، ۱۱۵ ، ۱۱۷ ،
 ۱۲۴ (پ) ، ۲۱۰ ، ۲۱۷ .
 تموریز ۸۱ ، ۸۸ ، ۲۳۷ .
 توكيو ۴۲ .

(پ) ، ۱۶۱ ، ۱۶۶ ، ۱۷۵ ،
 ، ۱۷۶ ، ۱۷۹ ، ۱۸۰ ، ۱۸۳ ،
 ، ۲۱۲ ، ۲۱۸ ، ۲۱۹ ، ۲۲۰ ،
 ، ۲۲۱ ، ۲۲۲ (شاره‌وانی) ، ۲۲۵ ،
 ، ۲۲۶ ، ۲۲۷ ، ۲۲۹ ، ۲۳۶ ،
 ، ۲۳۷ ، ۲۴۲ ، ۲۴۳ ، ۲۴۴ ،
 ، ۲۴۵ ، ۲۴۸ ، ۲۴۹ ، ۲۵۰ ،
 ، ۲۵۳ ، ۲۵۷ ، ۲۵۸ ، ۲۵۹ ،
 . ۲۶۹

سمیرقند ۲۴ .

سنه ۱۷۶ ، ۱۷۹ .

سؤلیت

- به کیمنی سؤلیت ۳۵ ، ۳۶ ،

۵۹ (پ) ، ۷۰ ، ۸۳ (پ) ، ۲۲۰ .

سویسه ۳۶ .

- ش -

شاربازیر ۵۰ .

شارمزور ۱۶۴ .

شام ۶۹ ، ۹۱ ، ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، ۱۵۳ ،

۲۳۵ ، ۲۳۸ .

شوان ۱۲۲ .

- ع -

عمریکر ۵۸ (پ) .

عفره ۵۰ .

عمادیجه ۵۰ .

عراق ۷ ، ۳۱ ، ۸۱ ، ۸۳ ، ۸۴ ،

۸۵ ، ۸۶ ، ۸۷ ، ۹۱ ، ۱۰۱ ،

۱۰۴ (پ) ، ۱۱۰ ، ۱۱۲ ، ۱۱۴ ،

(پ) ، ۱۱۹ ، ۱۳۰ ، ۱۳۴ (پ) ،

۱۳۶ ، ۱۳۸ ، ۱۳۹ ، ۱۴۱ ،

۱۴۲ (پ) ، ۱۶۱ ، ۱۸۸ ، ۲۰۰ ،

رؤژه‌لای ناومزاست ۵۵ ، ۹۴ ،

۱۱۶ ، ۱۱۷ ، ۱۳۰ ، ۲۰۹ ،

۲۱۲ ، ۲۳۶ ، ۲۷۴-۲۷۵ ، ۲۷۸ .

رؤژه‌لای نریک ۱۳۰ .

رؤسیا ۷۸ ، ۱۰۱ ، ۱۱۴ ، ۱۱۶ ،

۱۳۱ ، ۱۳۲ ، ۱۳۳ ، ۱۴۱ ،

۲۶۲ (پ) ، ۲۷۲ .

رؤما ۲۰ ، ۹۷ ، ۲۰۱ (میژوی

کونی) .

رؤماتیا ۳۵ .

- ز -

زاخو ۵۰ .

زمکنه ، ناوچه ۱۷۹ .

زویتیر ۱۵۹ .

- ۳ -

ژابون ۴۲ ، ۶۳ ، ۷۵ .

- س -

سابلاغ بزوانه : مه‌باباد .

ساندرلاند ۲۴۲ .

سته‌کھولم ۱۵۰ .

سورداش ۸۴ ، ۲۲۰ .

سوریه ۱۲۹ ، ۱۳۰ ، ۲۰۰ ، ۲۰۹ ،

۲۷۶ .

سودان ۶۳ (پ) .

سغز ۷۹ (پ) .

سه‌لاحیره ۵۰ .

سلیمنلی ۵۰ ، ۶۹ ، ۷۳ (پ) ،

۸۴ ، ۱۰۴ ، ۱۰۷ ، ۱۰۸ (پ) ،

۱۰۹ ، ۱۲۲ ، ۱۳۴ (پ) ، ۱۵۲

۲۵۹ .
کشمده ۲۳ ، ۱۱۷ ، ۱۵۰ .
کوتنهان ۱۵۰ .
کویه ۵۰ .

— گ —

گه لاله ۲۵۶ .
گورجستان ۷۸ (پ) .

— ل —

لاپیز گڼ ۲۹ ، ۱۵۰ .
لنمن ۹۱ ، ۱۵۰ ، ۲۰۹ ، ۲۱۷ ،
۲۷۴ ، ۲۷۳ .

لورستان ۱۶۴ ، ۱۸۰ .
لوزان ۱۰ .
لوندیره بزوانه : لنمن .
لييا ۵۸ (پ) .
لينينگراد ۷۰ .
ليون ۲۹ .

— م —

ماربورگ ۷ (پ) ، ۷۰ .
ماردين ۶۹ .
مدراس ۴۶ (پ) ، ۵۵ (پ) ، ۹۱ .
مه كسيك ۱۸ .
مهككه ۱۲۱ ، ۱۷۵ ، ۱۸۳ .
موسكو ۵۵ (پ) .
موسل ۱۰ ، ۶۹ ، ۱۴۳ ، ۲۲۴ ،
۲۲۶ .

۲۰۸ (باکوری) ، ۲۱۵ ، ۲۴۱ ،
۲۶۲ ، ۲۶۴ ، ۲۶۷ ، ۲۶۹ .
۲۷۱ ، ۲۷۴ ، ۲۷۵ ، ۲۷۸ .

— ف —

فهرضا ۳۵ ، ۵۴ ، ۷۸ ، ۱۱۴ ،
۱۱۶ ، ۱۲۲ ، ۱۴۰ ، ۱۴۵ ،
۲۰۱ ، ۲۰۹ ، ۲۷۲ .
فلمستين ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، ۲۰۰ ،
۲۰۹ .
فولکستون ۶۶ ، ۲۱۷ .

— ق —

قاهره ۲۴ ، ۳۱ (پ) ، ۵۲ ، ۵۵ ،
۵۶ ، ۵۷ (پ) ، ۵۸ ، ۶۱ ، ۶۶ ،
۶۷ ، ۷۱ (پ) ، ۹۱ ، ۹۸ ، ۱۴۲ ،
۲۰۹ ، ۲۱۷ ، ۲۶۶ .
قهرمداغ ۱۵۰ ، ۱۶۲ .
قرلجه ۷۹ (پ) .
قشقاس ۱۳۲ ، ۱۴۱ .
قوس ۹۶ .

— ف —

فاتيكان ۳۰ .
فمنز مويلا ۱۸ .
فترجينيا ۳۶ .
فينيسيا .
— بنقيه ۲۲ ، ۴۴ (پ) ، ۴۵ .

— ك —

كمركوله ۲۲۵ ، ۲۴۲ ، ۲۴۵ ، ۲۵۶ ،

- و -

ورمى ۷۷ (پ) ، ۷۸ (پ) ، ۷۹ ،
۲۱۸ ، ۲۳۲ .
ولاتى عوسمانى بىروانه : نىمىراتورى
عوسمانى .

- ه -

هەكارى ۴۹ (پ) .
هممىدان ۱۶۴ .
هەنسىتان ۹۸ - ۹۹ ، ۱۱۷ .
هەنقاريا ۳۵ .
هەولتير ۵۰ ، ۸۶ ، ۸۹ (پ) ، ۲۲۳ ،
۲۲۶ ، ۲۳۵ ، ۲۴۱ ، ۲۴۶ ،
۲۴۷ ، ۲۵۰ ، ۲۵۱ ، ۲۵۵ ،
۲۵۶ ، ۲۵۷ ، ۲۵۸ .

- ي -

يەرىقان ۲۲۰ .
يۇغوسلاڧيا ۳۵ .
يۇنان ۴۱ .

مەھاباد ۸ (پ) ، ۷۸ ، ۷۹ (پ) ،
۸۰ (پ) ، ۸۱ ، ۸۲ ، ۸۳ ، ۱۷۶ ،
۲۰۲ ، ۲۲۰ ، ۲۲۳ ، ۲۳۲ ،
۲۳۷ (كۆمارى) ، ۲۳۸ ، ۲۳۹ ،
۲۴۰ .

مىلىيا ۲۰۴ .

مىسر ۱۹ ، ۵۵ ، ۵۶ ، ۵۷ ، ۵۸ ،
۶۳ ، ۶۷ ، ۷۹ (پ) ، ۹۷ ، ۹۸ ،
۱۱۷ ، ۱۴۲ ، ۲۰۹ ، ۲۶۵ - ۲۶۶ .

مىسوپوتاميا ۲۷۵ .

- ن -

نەجەف ۱۴۵ .
نەمە ۲۰۹ .
نيويۇرە ۲۰۹ .

راست‌کردنه‌وی هه‌له‌کانی چاپ

لاپه‌زه	دیز	هه‌له	راست
۱۷	۱۰	برایانی	برایانی
۲۳	۲۴	رۆژنامه‌نۆسی	رۆژنامه‌نۆس
۳۵	۶	ئوکراینا	ئوکراینا
۳۷	۲۴	The	the
۳۷	۲۵	Institnte	Institute
۴۴	۶	واتم	واته
۵۸	۱۸	عه‌بدوللا	ئیسحاق
۵۹	۲۹	۲۳ر۸	۳۳ر۸
۶۰	۱۹	مینورسکی	مینورسکی
۶۱	۱۵	شیرکو	شیرکو
۷۵	۱۸	۱۹۲۹	۱۳۲۹
۸۹	۲۳	بغداد ۱ ۱۹۴۹	بغداد ۶ ۱۹۴۹
۱۰۷	۱۹	To Kurdistan and Mesopotamia	To Mesopotamia and Kurdistan
۱۵۶	۱۹	وه‌فایی	وه‌فانی

پیرست

۱۷ - ۵	پیشه‌گی
۴۲ - ۱۸	بمشی به‌کم : چمند لایمزه‌یەك دەربارەى مېژۆ و بايمخى رۆژنامەنۆستى
۹۶ - ۴۳	بمشی دووہم : چمکک له مېژۆى رۆژنامەنۆستى کوردتى
۱۳۴ - ۹۷	بمشی سېيم : کمى و چۆن « تېگەيشتى راستى » دەرچۆ بمشی چووارەم : هونەرى رۆژنامەنۆستى له « تېگەيشتى راستى »
۱۴۷ - ۱۳۵	بمشی پېنجەم : زمان و ئەدەب و مېژۆى کورد له « تېگەيشتى راستى »
۱۴۸	« تېگەيشتى راستى » و زمانى کوردتى
۱۵۴ - ۱۴۸	« تېگەيشتى راستى » و ئەدەبى کوردتى
۲۰۰ - ۱۵۴	« تېگەيشتى راستى » و مېژۆى کورد
۲۰۹ - ۲۰۰	
۲۱۲ - ۲۱۰	ئەنجام
۲۱۳	باشکۆ
۲۱۶ - ۲۱۵	چمند تېيىنى بەك
۲۳۰ - ۲۱۷	باشکۆى به‌کم : ناو و شوپن و گاتى دەرچۆنى رۆژنامە کوردى بەکان
۲۶۱ - ۲۳۱	باشکۆى دووہم : ناو و شوپن و گاتى دەرچۆنى گوڤارە کوردى بەکان
۲۷۹ - ۲۶۲	کورتە بەك به زمانى عەرەبى
۲۹۰ - ۲۸۰	سەرچاوه
۲۹۱	پېرستى ناو و شوپن
۳۰۱ - ۲۹۱	ناو
۳۰۶ - ۳۰۱	ناوى رۆژنامە و گوڤار
۳۱۱ - ۳۰۶	شوپن
۳۱۲	راست‌کردنەوى هەتە گاتى چاپ

نرخى (۵۰۰) فلسه

(۳۰۰۰) دانه له م كتيبه له چاپ دراوه
دهستېځ كړدنې له چاپ دان ۱۰/۴/۱۹۷۸
لن پونه وه له چاپ ۱۵/۸/۱۹۷۸

له كتيبخانه ي نيشتمانيډا
ژماره (۸۲۸) ي سالي ۱۹۷۸ ي دراوه ي

من مطبوعات الجمع العلمي الكردي

« تېگەيشتىنى راستى [فهم الحقيقة] »

وموقعها في الصحافة الكردية

تأليف

الدكتور كمال مظهر احمد

بغداد — ١٩٧٨

* * *

A PUBLICATION OF THE KURDISH ACADEMY

DR. KAMAL MADHHAR AHMAD

((TEGAYISHTNI RASTEE))

AND ITS PLACE IN KURDISH JOURNALISM

KURDISH ACADEMY PRESS

BAGHDAD — 1978

* * *

М.А.Камаль

"ТЕГАЙШТИНИ РАСТИ"

И ЕЕ МЕСТО В КУРДСКОМ ПРЕССЕ

(На Курдском языке)

Издательство Курдской Академии Наук

Багдад, 1978